

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ПОЛОНІЙНА АКАДЕМІЯ У ЧЕНСТОХОВІ (ПОЛЬЩА)**

Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право

Науковий збірник

**11 листопада 2013 року
м. Ужгород**

Поліграфцентр «Ліра», 2014

ББК 32(431)
УДК 90(4Пол)
У-33

Редакційна колегія:

Співголови:

Лендшел Мирослава, доктор політичних наук
Палінчак Микола, кандидат історичних наук

Відповідальний секретар:

Стряпко Антоніна, кандидат політичних наук.

Члени редколегії:

Зеленько Галина, доктор політичних наук
Зиморя Іван, доктор філологічних наук
Кіш Єва, доктор історичних наук
Лемак Василь, доктор юридичних наук
Мітряєва Світлана, кандидат історичних наук
Пелін Олександр, кандидат філософських наук
Приходько Володимир, доктор економічних наук
о. Лупінські Станіслав, доктор габ.
(ректор Полонійної академії у Ченстохові)
Ярнецькі Міхал, доктор габ. (Польща)

*В оформленні використано акварель художника Антона Ковача
«Мотив з мостом Вільгельмбрюкке» (м. Слупськ, 1994).*

Матеріали публікуються в авторській редакції.

Автори статей несуть повну відповідальність за достовірність наведених фактів, цитат, дат, географічних назв, власних імен та інших відомостей.

- © Науково-дослідний інститут Центральної Європи ДВНЗ “УжНУ”, 2014
- © Інститут економіки та міжнародних відносин, 2014
- © Факультет міжнародних відносин ДВНЗ “УжНУ”, 2014
- © Полонійна академія у Ченстохові (Польща), 2014
- © Автори статей, 2014
- © Лендшел М., Палінчак М., Стряпко А., упорядкування, 2014
- © Поліграфцентр «Ліра», 2014

ЗМІСТ

<i>Від редакторів</i> (Лендъел М., Палінчак М.).....	5
Ліхтей І. СУПЕРНИЦТВО ПОЛЬСЬКИХ КНЯЗІВ ЗА ВОЛОДІННЯ КРАКОВОМ У 80-х РОКАХ XIII ст. Й ПОЗИЦІЯ ГАЛИЦЬКОГО ПРАВИТЕЛЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА ТА ЧЕСЬКОГО КОРОЛЯ ВАЦЛАВА II.....	7
Сташина-Неймет М. ІКОНІЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН НА ПРИКЛАДІ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ 1596 РОКУ	28
Пемяк П. ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСТВА	37
Шагурі О. ПОЛЬСЬКІ НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНІ ЖУРНАЛИ 1838–1842 РОКІВ	42
Зимомря І., Зимомря О. ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ У ПОЛЬСЬКОМОВНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА	47
Лях Т. ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ КРИТИЦІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст: НЕОРОМАНТИЧНИЙ ДИСКУРС	56
Палько О. РУЙНУЮЧИ СТЕРЕОТИП ІНШОГО: РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У КУЛЬТУРНОМУ ДІАЛОЗІ (Приклади Лешека Коллаковського та Оксани Забужко).....	65
Радь Т. УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКЕ ПОГРАНИЧЧЯ: ЗАКЕРЗОННЯ ТА СХІДНІ КРЕСИ	72
Лахижа М. ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ	84
Гайданка Є. СУСПІЛЬНА ДИНАМІКА КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПОЛЬЩІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР	94
Брусилівська О. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ДОСЯГНЕННЯ.....	100
Хома Н., Ланюк Є. РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	108
Стрянко І. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В ПОЛЬЩІ ТА СЛОВАЧЧИНІ	115
Лендъел М. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК АКТОР ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ У ПОЛЬЩІ	122

<i>Лупіньскі С.</i> РОЛЬ ПРИРОДНОГО ПРАВА У СТВОРЕННІ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА	130
<i>Палінчак М.</i> РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЦІ	135
<i>Jarnecki M., Palinczak M.</i> SYTUACJA RELIGIJNA NA ZAKARPACIU W LATACH 20. I 30. XX WIEKU	145
<i>Зан М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИНИ ПОЛЬЦІ	168
<i>Sawa-Czajka E.</i> КОБІЕТУ І ЕДУКАСЈА АКАДЕМІСКА.....	183
<i>Стряпко А.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ЗОВНІШНЬО- ПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ ПОЛЬЦІ ЩОДО УКРАЇНИ	202
<i>Гайдукевич А.</i> ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ ТА ПОЛЬЦІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ШЛЯХ ДО ПОРОЗУМІННЯ ЧИ КОНФРОНТАЦІЇ?	211
<i>Білоножко Є., Невзгляд А.</i> ОСОБЛИВОСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС	217
<i>Савка О.</i> ІНТЕГРАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В СИСТЕМУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС	225
<i>Лукиша О.</i> ПОЛЬЩА ІНІЦІУЄ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ЧЕРЕЗ СПІВПРАЦЮ ПАРЛАМЕНТІВ, НАУКОВЦІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ.....	232
“ЄВРОПА КАРПАТ” КРАСІЧИНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ 23 ЛЮТОГО 2013 Р. (м. Красічин, Польща).....	238
<i>Лупіньскі С.</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ НА ПРИКЛАДІ ДОГОВОРІВ МІЖ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ	241
<i>Носа Н.</i> ПАРТНЕРСТВО ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ. ДОСВІД ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	246
<i>Резюме</i>	250

ВІД РЕДАКТОРІВ

Сприйняття Польщі і поляків українців завжди були амбівалентними, взаємовідносини – щонайменше діалектичними. Держава-союзник, держава-метрополія, держава-суперник, держава-партнер. Поляки – закляті вороги і друзі, ситуативні попутники: залежно від епохи, геополітичного виклику та цінностей, які поділяли два сусідні народи, доля яких переплелася аж до переселення українці глиб Польщі, поляків – у Сибір. Трагізм відносин пояснюється ще й тим, що в них завжди був «третьій»: країна, яка поширюючи свій вплив пересувала кордони, ускладнювала й так не прості стосунки українців і поляків штучними міфологемами, економічними важелями чи (напів)насильницьким приєднанням. Роль «третього» виконували і продовжують відігравати «великі» європейські гравці: Німеччина і Росія. Можливо, саме через це «танго втрюх» чи, навіть, «вчотирюх» історію Польщі, сьогодення суспільства-сусіда складно аналізувати без емоцій, без звинувачень чи, навпаки, надмірних очікувань і надій. Водночас, Польща і Україна як форпости європейської цивілізації і, при тім, ще не остаточно секуляризованої і матеріалізованої духовності мають взаємну цінність один для одного: як підживлювачі культури, творці суспільних і політичних смислів, економічних моделей. Тому звернення до вивчення різних аспектів історії, культури, політики і права Польщі українськими вченими має значну цінність, адже досліджуючи сусіда, ми пізнаємо себе: якими варто ставати, чи, навпаки, уникати.

Для України польський досвід є надзвичайно важливим та повчальним. Особливо слід звернути увагу на досвід проведення адміністративної реформи, реформи в сфері охорони здоров'я, соціального забезпечення. Але, авжеж, найбільш вдалим є досвід економічних реформ. Не дарма, Сполучені Штати Америки анулювали Польщі заборгованість саме за проведення успішних перетворень та змін, а країни Європейського Союзу, в свою чергу, зменшили заборгованість Польщі перед ними на 50%.

Традиції польських студій в Закарпатті не є такими глибокими, як, до прикладу, угорських, словацьких чи, навіть, «неприкордонних» чеських, що пояснюється різними траєкторіями державної приналежності, (не)протяжністю кордонів, епізодичністю контактів за винятком, хіба-що, міжвоєнного періоду та сучасності. Однак, це означає, і відсутність історичних образ, ліній, які можуть тяжіти над сприйняттям розвитку свого сусіда, чого складно уникнути регіональним вченими під час аналізу відносин та розвитку Угорщини. При тім, до творення цього наукового збірника долучилися і вчені із інших наукових центрів, що дозволяє надати дослідженню поліфонічності та багатоспектності.

*Мирослава Лендєл,
Микола Палінчак*

Ігор Ліхтей,
кандидат історичних наук
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

СУПЕРНИЦТВО ПОЛЬСЬКИХ КНЯЗІВ ЗА ВОЛОДІННЯ КРАКОВОМ У 80-Х РОКАХ XIII СТ. Й ПОЗИЦІЯ ГАЛИЦЬКОГО ПРАВИТЕЛЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА ТА ЧЕСЬКОГО КОРОЛЯ ВАЦЛАВА II

У статті висвітлено перебіг подій, пов'язаних із боротьбою польських князів з династії П'ястовичів за Краків наприкінці 80-х років XIII ст. Розглядається позиція правителів сусідніх держав, зокрема галицького князя Лева Даниловича та чеського короля Вацлава II щодо цього суперництва. Робиться спроба проаналізувати як історичні джерела, так і погляди на окреслену проблему українських, чеських і польських учених.

Ключові слова: *Краків, П'ястовичі, Генрик IV Пробус, Владислав I Локеток, Лев Данилович, Вацлав II.*

Польська держава, яка стрімко зійшла на європейську політичну сцену в другій половині X ст., упродовж короткого часу здобула загальне визнання. Уже в 1000 р. за правління Болеслава I Хороброго (992–1025) німецький володар Оттон III визнав самостійність Польщі як держави, незалежної від Римської, тобто Німецької, імперії. Відтак Болеслав I Хоробрий довершив процес піднесення своєї вітчизни здобуттям у 1025 р. королівської корони. Наприкінці 30-х років XI ст. польські землі охопила глибока криза. Та невдовзі Польща знову піднялася і аж до кінця XI ст. відіграла важливу роль у центральноевропейській політиці.

Водночас уже в першій половині XI ст. спостерігаються перші прояви поділу країни на уділи. Своєї кульмінації відцентрові тенденції досягли наприкінці століття, коли Польща стала розпадатися на удільні володіння. Занепад Польщі не зупинив навіть ухвалений 1138 р. Болеславом III Кривоустим (1102–1138) закон (статут) про успадкування влади. Цей правитель намагався узгодити єдність держави з партикулярним правлінням і задля цього запровадив сеньйоріальну систему, згідно з якою в окремих уділах мали володарювати самостійні князі, але вони повинні були визнавати верховну владу найстаршого з П'ястовичів з осідком у Кракові. Такий

старший (верховний) князь отримував титул принцепса (*princeps*) і був по відношенню до своїх братів сеньйором (*senior*) [4, с. 101; 5, с. 22–25, 31; 7, с. 71; 16, с. 41–44, 57]. Однак усі зусилля Болеслава Кривоустого виявилися марними. Польща й надалі дробилася, а її політичне реноме послаблювалося внутрішніми чварами. Невдовзі після смерті Болеслава III Кривоустого Польська держава надовго опинилася в стані політичної роздробленості і, як наслідок, було втрачено королівський титул, сталася децентралізація влади і країна виявилася не в змозі протистояти натиску з боку сусідів.

Прагнення щодо централізації польських земель стали проявлятися аж у першій третині XIII ст. Вони зародилися в Силезії, а саме – у Вроцлавському князівстві. Однак ця перша спроба досягнення державної єдності завершилася трагічно через вторгнення монголо-татар, які в 1241 р. розгромили польські війська у битві при Легниці і безжально сплюндрували всю Силезію. В результаті, у другій половині XIII ст. Польща продовжувала залишатися політично роздробленою країною. На той час вона становила конгломерат самодостатніх державних утворень, кількість яких постійно зростала. Якщо в середині XIII ст. на польських теренах існувало 11 удільних князівств, то наприкінці окресленого в назві дослідження періоду їх налічувалося вже 23 [5, с. 112; 8, с. 78; 16, с. 63; 23, с. 73]. Такі регіони, як Силезія, Мазовія, Куявія, Великопольща, Малопольща та ін., перетворилися в самостійні держави, де були свої верховні й удільні князі з династії П'ястів. Кожний із цих регіонів жив власним політичним, господарським і культурним життям.

Постійні міжкнязівські усобиці перешкоджали подоланню анархії й беззаконня шляхти, підривали позиції Польщі на міжнародній арені. В результаті, значні території Західного Помор'я та Любуську землю загарбали брандебурзькі маркграфі, а Хелмінський край захопив войовничий Тевтонський орден [8, с. 76–77, 13, с. 123–124]. Чималих збитків завдали Польщі монголо-татарські набіги 1259–1260 та 1287 років, які спустошували країну. Найбільше постраждали Малопольща й Силезія [4, с. 112; 16, с. 63; 18, с. 307–314]. Відтак інтерес до роздроблених польських князівств стали проявляти чеські королі, зокрема Пршемисл Отакар II (1253–1278) та його син Вацлав II (1283–1305). Так, у сфері впливу Пршемисла Отакара II досить часто опинялися слабкі силезькі князі, з котрими він, однак, обмежувався лише дружніми стосунками. Натомість Вацлав II, дотримуючись універсалістської політики свого батька, вирішив, перш за все, поставити Малопольщу в залежність від Чеського королівства.

Отже, політична роздробленість та постійні конфлікти удільних князів призвели до того, що Польська держава стала об'єктом зазіхань з боку своїх, більш могутніх, сусідів: Брандебурзького маркграфства, Тевтонського ордену, Чеського королівства.

В останній третині XIII ст. окремі правителі з династії П'ястів за підтримки рицарства, частини духовенства та містян стали проявляти прагнення до об'єднання польських уділів в єдину державу. Але при цьому, як відзначають деякі сучасні польські дослідники, кожний князь прагнув, аби об'єднання країни було досягнуто під його керівництвом, але не за його рахунок. Адже теоретична рівноправність усіх П'ястів не дозволяла їм визнати над собою зверхність одного з представників династії [16, с.80]. Як влучно зауважив англійський історик Норман Дейвіс, спроби “об'єднати князівства П'ястів нагадували гру в примітивний більярд, коли кожен гравець намагається закотити півдюжини куль у пронумеровані ямки, тоді як його суперники, торсаючи стіл, пробують зробити те саме” [4, с.117].

В результаті, загальному й повсякчас наростаючому бажанню подолати політичну роздробленість Польщі перешкоджали егоїзм місцевих князів та локал-патріотичні суперечки про те, котрому з історичних регіонів належить стати ядром відродженої монархії. За право вибороти першість змагалися три економічно найрозвиненіші області країни. Великопольща з архієпископським Гнезном, де в X ст. зародилася польська державність, Малопольща з її головним містом Краковом, де знаходилася резиденція останніх правителів-принцепів, та Силезія на чолі з Вроцлавом, міць якого набувала дедалі більших обертів. Найбільш притягальним для багатьох князів був Краків як польська столиця [5, с.40,59]. Той, хто володів Краковом та Вавельським замком, мав усі підстави претендувати на верховну владу в Польщі. Краківські князі посідали чільне місце в ієрархії інших удільних правителів. Тому боротьба за Краків становила яскраву сторінку об'єднувчих зусиль останньої третини XIII ст.

Консолідації політичних відносин у Малопольщі сприяло правління Болеслава V Сором'язливий (1243–1279). Після смерті 1247 р. мазовецького князя Конрада I, він об'єднав під своєю владою обидва малопольські уділи – краківський і сандомирський [8, с.78]. Болеслав V Сором'язливий був одружений із Кінзою, донькою угорського короля Бели IV (1235–1270), тому в закордонній політиці орієнтувався на союз із рідним тестем та галицько-волинським князем Данилом Романовичем (1205–1264, з 1253 р. – король). Так, Болеслав V Сором'язливий підтримав Белу IV в конфлікті між Чехією й Угорщиною за спадщину австрійських герцогів Бабенбергів. Натомість при дворі краківсько-сандомирського володаря значний вплив мало духовенство, тож дуже швидко він став послухним знаряддям в руках церкви. Про це свідчить, зокрема, привілей Болеслава V Сором'язливого від 1252 р., який дарував кліру Краківської єпархії широкі права на власне судочинство [5, с.47, 57].

Спиралючись на рицарство, Болеслав V Сором'язливий намагався послабити зростаючу могутність малопольських вельмож. На той час у

службовій ієрархії перше місце належало краківському воєводі. З метою обмеження його впливу Болеслав V зробив головною посадовою особою каштеляна. У 1273 р. проти Болеслава V Сором'язливого виступила частина магнатів, котрі запросили на краківський престол опольського князя Владислава (1246–1281), прибічника чеського короля Пршемисла Отакара II. Повсталих підтримав краківський єпископ Павел із Пшеманкова. У кривавій сутичці біля Богуцина змовники зазнали поразки, але Болеслав V Сором'язливий був змушений піти на поступки, позаяк шляхта погрозували продовжити фронт. За цих обставин надійною опорою князя, крім середнього стану рицарства, стали малопольські міста. Зазнавши значних спустошень у ході татарського нападу, вони активно відбудовувалися й швидко розросталися. Особливо прихильним Болеслав V Сором'язливий був до Кракова, який у 1257 р. одержав німецьке міське право, що забезпечувало йому більшу автономію [28, с.68–69].

Оскільки Болеслав V Сором'язливий не залишив після себе потомства, то, згідно з його заповітом, краківський трон у 1279 р. зайняв серадзький князь Лешек Чорний (1279–1288). Це призвело до політичного об'єднання Малопольщі із Серадзькою та частиною Ленчицької земель. Тому можна вважати, що Лешек Чорний зробив перший крок на шляху до відродження Польщі як держави. Проте його прагнення консолідувати Малопольщу на штовхнулося на рішучий опір вищої знаті, котра у своїй боротьбі з князівською владою намагалася використати військові сили сусідніх правителів.

Слід відзначити, що в цей час претензії на Краківську землю висунув і галицький князь Лев Данилович (1269 – бл.1301). Ось як про це сповіщає “Галицько-Волинський літопис”: „У рік 6788 [1280]. По смерті ж великого князя Болеслава (Болеслав V Соромливий – *І.Л.*) не було кому княжити в Лядській землі, тому що не було в нього сина. І захотів собі Лев [Лядської] землі, але бояри [в Ляхах] були сильні і не дали вони йому [сеї] землі” [11, с.431–432; 15, стлб. 881]. Попри примарність своїх амбіцій, галицький князь удав ображеного і вирішив організувати похід на польські землі проти Лешека Чорного. Тепер Лев Данилович, згідно з повідомленням “Галицько-Волинського літопису”, “захотів частини в землі Лядській – города на Україні” [11, с.432; 15, стлб. 881]. Історик М.Грушевський, а слідом ним і сучасні дослідники В.Котляр та Л.Махновець, припускають, що при цьому йдеться, мабуть, про Люблінську землю, якою деякий час володів Левів батько – галицько-волинський володар Данило Романович [3, с. 96; 10, с.223; 11, с.432].

Позаяк власних сил Леву Даниловичу не вистачало, тож він звернувся по допомогу до татарського хана Ногая, який відразу ж прислав орду і навіть примусив відправитися в похід його брата Мстислава та інших волинських

князів. Як впливає з “Галицько-Волинського літопису”, очевидно, на початку 1280 р., “коли приспіла зима, вони тоді й рушили: Лев радо пішов із татарами і з сином своїм Юрієм, а Мстислав [Данилович], і Володимир [Василькович], і син Мстиславів Данило пішли через неволю татарську” [11, с.432; 15, стлб. 881]. Військо Лева Даниловича пройшло через Завихвост – Сандомир – до міста Кропивниці (на березі р.Копшив’янки, лівої притоки Вісли, за Сандомиром, на шляху до Кракова; нині село Копшивниця в Свентокшинському воєводстві, Польща), “маючи намір іти до Кракова”. Але мети не досягло, бо, згідно з повідомленням “Галицько-Волинського літопису”, коли Лев “ішов полками своїми і стали вони розходитися пустошити, то [бог] учинив над ними волю свою, бо вбили ляхи із війська його багатьох бояр, і слуг добрих (дружинників – *Л.Л.*), і татар частину вбили. І так вернувся Лев назад із великим безчестям” [11, с.432; 15, стлб. 882].

Більш детально ця битва описана у польських хроністів XV–XVI ст. Так, хроніст Ян Длугош (1415–1480), який послуговувався інформацією з джерел XIII ст., пише, що коли Лев став зі своїми силами коло поселення Госліча (*willam Goszlicze*), за дві милі від Сандомира, то шлях йому перекрило польське військо під проводом краківського каштеляна воєводи краківського Петра, сина Альберта і воєводи сандомирського Януша (*Warsius castelanus Cracoviensis, Petrus filius Alberti Cracoviensis, et Janusius Sandomiriensis*). Тут у п’ятницю третього лютого (*tertia Februarii*, однак правильною є дата 23 лютого, тож Яна Длугош тут помилився) і сталася битва з Левом та його військом, у якій (згідно з розповідями, – відзначає Я.Длугош) загинуло 8 тисяч вояків, 2 тисячі – потрапило в полон, а також було захоплено 7 бойових штандартів (*octo millia caesa, duo capta, signa militaria septem eo praelio intercepta referuntur*). Сам Лев Данилович з невеликою групою своїх людей врятувався втечею. Та на цьому Лешек Чорний не вгамувався, й через 15 днів зібрав 30 тисяч кінноти та 2 тисячі піхоти (*triginta millibus equitum et duobus peditum*) та кинувся наздоганяти Лева Даниловича. В результаті, Лешек Чорний спустошив руську землю аж до Львова і розжився великою здобичю. Під час безжалюного плондрування (як розповідають, – наголошує Я.Длугош) загинуло 5 тисяч люду, а 4 тисячі – опинилося в неволі [36, р.455–456].

З цього приводу цікавою є також інформація, наведена італійсько-польським хроністом Олександром Гваньї (1534/1538 – 1614), праця якого з’явилася в XVI ст. У ній, крім іншого, Олександр Гваньї, досить детально описує і невдалий похід Лева Даниловича та наслідки цієї акції для галицького князя. При цьому, десь він доповнює Яна Длугоша, а десь – суперечить його інформації. Тож цілком імовірно, що деякий матеріал Олександр Гваньї запозичив із хроніки Яна Длугоша і припустився тих самих поми-

лок, зокрема, дати проведення битви. Хоча, можливо, що Олександр Гваньї, так само, як і Ян Длугош, скористався свідченням польських хронік XIII ст. Отже, Олександр Гваньї пише, що після того, як Лев Данилович “повоював” Люблінську землю, “він підступив до Сандомира, але його звідти із соромом відігнали. Тоді він став з військом біля Госліча, що за дві милі від Сандомира. Проти нього виступили краківський каштелян Варшо і сандомирський воєвода Януш і дали йому битву третього дня місяця лютого року 1280. Спочатку в бій вступили татари, а потім русаки, але зазнали поразки від поляків, і всі, як мухи, кинулись тікати до лісу, кинувши зброю. Сам Лев тоді ледве втік, а з його війська загинуло 8000, а 2000 потрапило в полон до Лешка. Однак він цим мало втішився і за п’ятнадцять днів зібрав 15 000 кінноти й 2000 піхоти й повоював Руську землю аж до Львова, пригнав звідти велике багатство як в людях, так і домашній худобі. Він взяв також чимало замків, інші спалив, пов’язав у пута 4000 полонених” [2, с. 112–113].

Отже, на відміну від авторів “Галицько-Волинського літопису”, польські хроністи досить докладно описують битву Лешка Чорного з Левом Даниловичем. Відкритим, однак, залишається питання локалізації місця цієї події: в “Галицько-Волинському літописі” зазначено, що битва відбулася поблизу Кропивниці (Копшивниці), а Ян Длугош та Олександр Гваньї називають поселення Госліч.

Щодо трактувань цієї події істориками, то М.Котляр відзначає, що Лев Данилович не наважився штурмувати Краків, а розпустив свої дружини по його околицях. Цим і скористався Лешек Чорний, який здійснив несподіваний напад та винищив чимало русичів і татар [10, с.223–224]. Інший сучасний дослідник Леонтій Войтович наголошує, що битва відбулася 23 лютого 1280 р. біля міста Копшивниці. Цілком слушною є думка Леонтія Войтовича про те, що, позаяк волинські війська брали участь у цій війні під тиском ординців, то це, можливо, і стало однією з причин поразки війська Лева Даниловича біля міста Копшивниці. При цьому, вчений звертає увагу на те, що його військо відступило аж до Львова [1, с. 143]. Про відступ галицького князя пише і М.Котляр, який покликаючись на повідомлення Яна Длугоша, вказує на те, що Лешек “не просто побив Лева, а гнав його аж до Львова й повернувся з великою здобиччю” [10, с.224].

Так чи інакше, але з цього часу і до кінця правління Лешка Чорного між ним та Левом Даниловичем тривала порубіжна війна. У 1282 р. під час набігу ятвягів проти Лешка Чорного було організовано змову. Її очолили сандомирський воєвода Януш, краківський єпископ Павел із Пшеманкова та родина Старжів. На цей раз Лешек зумів досить легко приборкати норавливих магнатів. Однак у 1285 р. між краківським князем та малопольським можновладцями знову спалахнула збройна сутичка. Як і раніше, заколо-

тниками виступали Старжі, котрі прагнули скинути Лешека Чорного й посадити на краківський трон черського князя Конрада II (1262–1294), сина мазовецького володаря Земовита I (Семовіт, Сомовит, 1248 – 1262). Принагідно відзначимо, що після того, як у 1262 р. Земовит I загинув, Мазовію було поділено на Черське і Плоцьке князівства, які відійшли до його синів: перше дісталось старшому – Конрадові II (1262–1294), а друге – молодшому Болеславу II (1262–1313). Повстання в Малополющі виявилось надзвичайно небезпечним, і для його придушення Лешек Чорний звернувся за допомогою до Угорщини. Краків та інші міста, що підтримали князя, здобули нові привілеї, зокрема право зводити кріпосні стіни [5, с.44; 9, с.101; 36, с.464–465, 477–480]. Все це зміцнило їхню обороноздатність і політичний статус, що стало особливо відчутним під час останнього нападу татар на Польщу 1287 р.

Після смерті 30 вересня 1288 р. Лешека Чорного Серадзьке князівство і Краківщина мали відійти до його брата Владислава I Локетка. Але єпископ Павел із Пшеманкова разом із рицарством Краківської й Сандомирської земель обрали правителем плоцького князя Болеслава II Земовитовича, який був одружений із донькою великого князя литовського Тройдена (бл. 1270–1282). Та краківські містяни, побоюючись помсти Болеслава II Земовитовича за те, що вони воювали проти його брата Конрада II, запросили на трон вроцлавського князя Генрика IV на прізвисько Пробус (Праведний). [1, с.150; 2, с.115, 36, с.495–496]. З іменем цього князя пов'язують другу спробу часткового об'єднання польських земель.

Вроцлавський князь Генрик IV (Пробус) Праведний (1270–1290) був родичем чеських правителів, виховувався при празькому дворі Пршемисла Отакара II і вважався зразком освіченого володаря. Коли 26 серпня 1278 р. на Моравському полі в жорстокій битві з німецьким королем Рудольфом I Габсбургом (1273–1291) трагічно загинув Пршемисл Отакар II, то Генрик IV претендував на опікунство над його малолітнім сином Вацлавом II, а отже, й на владу в Чехії. У цих зусиллях Генрика IV активно підтримувала Вацлавова мати – королева Кунігунда (бл.1245–1285). Проте управителем Чехії та опікуном Вацлава II на найближчі п'ять років став бранденбурзький маркграф Отгон V Довгий, тоді як Моравія на такий самий термін дісталася Рудольфові I Габсбургу. Вроцлавський князь отримав із чеської спадщини лише Кладський край [12, с.49–51; 17, с.95; 22, с.753–770].

Підтримка міст і рицарства дозволила Генрикові IV відстояти Вроцлав від зазіхань силезького (а відтак легницького й глоговського) князя Болеслава II Рогатки (1242–1278) та приєднати до свого уділу частину сусідніх територій. Отримавши Кладський край, Генрик IV Пробус у 1279 р. викупив Кросенську землю, віддану під заставу Бранденбурзькому маркграфству, й

на деякий час заволодів Вієленською (Рудською) областю в районі верхньої течії річки Варти. Він також примусив визнати свою владу глоговського та легницького князів [28, s.76]. Після невдалої спроби стати опікуном малолітнього чеського правителя Генрик IV Пробус об'єднався з Рудольфом I Габсбургом. Ймовірно, під час свого перебування в березні 1280 р. у Відні вроцлавський князь склав Рудольфові I Габсбургові клятву вірності як сеньйору і прийняв від нього свої землі в лено [22, s.771–772; 23, s.80; 37, s.16]. Про що конкретно вели мову два правителі – нам невідомо, але дослідник Томаш Юрек припускає, що при цьому могло підніматися й питання щодо королівської коронації амбітного П'ястовича [37, s.16].

Тож цілком закономірно, що подальшим об'єктом територіальної експансії Генрика IV Пробуса стала Малополюща, щоправда, не відразу, а після смерті Лешека Чорного. Тільки-но восени 1288 р. Генрик IV Пробус підійшов до Кракова, як тамтешній каштелян Сулка з Неджведзя (*Sulkone milite de Myedzirzecz*) здав йому Вавельський замок, а містяни визнали його своїм князем [1, с. 150; 36, р.496; 37, s.21]. Як повідомляють хроністи Ян Длугош і Олександр Гванї, князь Болеслав був змешений відступити із замку “з великим гнівом, кажучи, що його сюди запросили не на престол, а на війну” [2, s.115, 36, р.496].

Про боротьбу за Краків розповідає і “Галицько-Волинський літопис”. З нього, зокрема, довідуємося, що після Лешека Чорного “сів у Кракові Болеслав Сомовитович, брат Кондратів. Та, прийшовши, Індіріх (Генрик IV Пробус – *І.Л.*), князь воротиславський, вигнав його, бо хотів сам княжити. Болеслав тоді зібрав рать свою і братів своїх, Кондрата і [Володислава] Локетка, і рушили вони на Індіріха до Кракова. Індіріх же не видержав приходу їх і виїхав звідти до Воротислава, а залогу свою посадив у Кракові – німців, лучних своїх мужів...” [11, с.450; 15, стлб.934].

Залучення інших джерел та історичних досліджень дозволяє відтворити більш детальну картину подій. Владу Генрика IV Пробуса не визнавав краківський єпископ Павел із Пшеманкова та більшість шляхти. Проте Генрик IV Пробус з ними не надто церемонився. Він наказав ув'язнити єпископа, а його замки передав силезькому рицареві Генріхові із Встова. Впорядкувавши свої справи у Кракові, Генрик IV Пробус вирушив до Вроцлава. Тим часом проти нього організувалася коаліція князів, яка стала на бік Болеслава II Земовитовича. До неї увійшли серадзький правитель Владислав I Локеток, його брат – ленчицький володар Казимир II (1288– 1294; не раніше 1274 р. вони обидва отримали в управління частину Куявії з центром у Бжесьці), а також Конрад II Земовитович. Як тільки, Генрик IV Пробус про все це довідався, він відрядив на оборону Кракова своїх силезьких спільників – легницького князя Генрика V Товстого (1278–1296) і шпро-

тавського володаря Пшемисла. Але 26 лютого 1289 р. союзники Болеслава II Земовитовича розгромили військо силезьких князів поблизу Севержа (Сево́ра, *oppidum Schyewyor*). При цьому шпротавський князь Пшемисл загинув, а Генрик V Товстий врятувався втечею [1, s.150; 2, с.115; 5, s.44; 36, р.499–500; 43, s.410; 45, s.111].

Після цієї перемоги Болеслав зі своїми спільниками зайняв Краків, але не зміг здобути Вавельський замок. Згідно з повідомленням “Галицько-Волинського літопису”, коли “Болеслав прийшов із братами своїми [до Кракова], то в’їхав він у місто, а в город (замок – *Л.Л.*) не можна було в’їхати ратникам, бо кріпко боронилися [німці] із нього пороками і самострілами, – тим – то й не можна було піти приступом до нього, і стали вони довкола города, поїдаючи села” [11, с.450; 15, стлб. 934]. Так “стояли вони, – підсумовує літописець, – коло города літо ціле, б’ючись біля города, але не досягли коло нього нічого” [11, с.451; 15, стлб.935].

Слід, однак, відзначити, що на той час між Болеславом II і Конрадом II Земовитовичами існували певні суперечності. Каменем спотикання була, очевидно, Сандомирська земля, яка належала до спадщини Лешека Чорного, а тепер нею прагнув заволодіти Конрад II Земовитович. Можливо, тут слід шукати одну з причин того, що Болеслав II Земовитович не зміг здобути Вавельський замок. Історик Л.Войтович вважає, що після перемоги поблизу Севержа черський князь Конрад II, попри протиріччя, підтримував претензії свого брата Болеслава II на краківський престол [1, с.150]. На думку ж чеського вченого В.Ванічека, між Конрадом II і Болеславом II Земовитовичами було укладено угоду. Згідно з її положеннями, брати поділили сфери впливу: Конрад мав стати володарем Сандомира, а Болеслав – Кракова [43, s.410].

Щоправда, такі твердження істориків дещо розходяться зі свідченням “Галицько-Волинського літопису”. Як повідомляє “Галицько-Волинський літопис”, влітку 1289 р. “... приїхав був Кондрат, князь Сомовитович, до Мстислава, просячи собі підмоги проти ляхів, бо хотів він піти на княжіння судомирське. І Мстислав обіцяв йому, а Кондрата обдарував і бояр його всіх, і одпустив його, сказавши йому: «Ти поїдь, а я вслід за тобою пошлю рать свою»” [11, с.450; 15, стлб.933]. І справді, тільки-но “Конрад поїхав, то Мстислав зібрав рать свою [і] послав її, призначивши [боярина] Чюдина воеводою. І тоді сів Кондрат-князь у Судомірі завдяки князеві Мстиславу, синові королевному, і його підмозі” [11, с.450; 15, стлб.933].

Отже, як випливає з “Галицько-Волинського літопису”, у своєму прагненні до розширення володінь за рахунок Сандомирської землі Конрад II Земовитович звернувся по допомогу до волинського князя Мстислава Даниловича і таки домогся позитивного вирішення цього питання. З досто-

вірністю повідомлення літописця погоджується й М.Котляр, який вважає, що Конрад II Земовитович визнав себе васалом Мстислава Даниловича і завдяки його підтримці отримав Сандомирську землю [10, с. 226].

Тим часом Лев Данилович знову втрутився у боротьбу між претендентами на краківський трон. На цей раз він активно підтримав Болеслава II Земовитовича, про що повідомляє “Галицько-Волинський літопис”. У другій половині червня “Лев-князь, брат Мстиславів, син королів, онук Романів, сам рушив на поміч Болеславу. І коли прийшов він до Кракова, то рад був йому Болеслав, і Кондрат, і Локетко, яко отцю своєму, тому що Лев був князь мудрий, і хоробрий, і сильний у бою, – немало бо показав він мужності своєї у многих ратях” [11, с.450; 15, стлб.935]. Про участь Лева Даниловича в боротьбі за Краків розповідає також хроніст Оттокар Штирійський [27, р.281, v.21307–21311].

Щоправда, серед сучасних українських істориків немає одностайності щодо питання, якої ж мети домагався галицький князь, надаючи допомогу Болеславу II Земовитовичеві. Так, М.Котляр припускає, що Лев Данилович, мабуть, “сподівався спершу посадити Болеслава у Кракові, а потім скинути його й самому нарешті стати малопольським князем” [10, с.224]. На думку ж Л.Войтовича, у Лева Даниловича було замало сил і він не мав достатніх підстав для такої боротьби, але для нього було важливо, “щоби у Кракові обов’язково сидів його союзник” [1, с.150].

Так чи інакше, але Лев Данилович проявляв у Кракові неабияку активність. На думку Б.Володарського, з допомогою галицького князя, якого викликав на допомогу Владислав I Локеток, було здобуто місто, але не вдалося захопити Вавельський замок [45, s.111]. І хоча Лев Данилович, як відзначає Л.Войтович, намагався штурмувати зі своїм військом Вавель, усі спроби заволодіти замком виявилися безуспішними [1, с.150]. Облога тривала, а галицький князь, як впливає з “Галицько-Волинського літопису”, “послав рать свою до [города] Воротиславля пустошити Індіхіві землі” [11, с.452; 15,стлб.936]. Військо Лева Даниловича вторглося вглиб Вроцлавського князівства і дійшло до Ниси (нині місто в Опольському воєводстві, Польща) і Гроткова (нині місто Гродкув в Опольському воєводстві, Польща) [14, с.301; 41, s.405]. У примітках до “Літопису Руського”, складовою частиною якого є й “Галицько-Волинський літопис”, його перекладач із давньоруської мови Леонід Махновець зауважує, що, згідно зі свідченнями польських і німецьких джерел, рать Лева Даниловича плундрувала землі довкола Гроткова і Ниси 30 червня 1289 р. [11, с.452]. Натомість такі дослідники, як Б.Володарський і Л.Войтович відзначають, що галицькі війська спустошили Вроцлавське князівство наприкінці липня 1289 р. [1, с.150, 45, s.111–112]. Повоювавши таким чином силезькі володіння Генри-

ка IV Пробуса, воїни Лева Даниловича захопили “незчисленне множество челяді, і скоту, і коней, і добра... І прийшли вони до Льва з честю великою і з безліччю здобичі” [11, с.452; 15, стлб.936].

Попри допомогу Лева Даниловича, Болеслав II Земовитович так і не зміг здобути Вавельський замок і невдовзі взагалі відмовився від наміру стати малопольським князем. Щодо Лева Даниловича, то десь у першій половині серпня 1289 р. з військового стану під Вавелем він вирушив в Опаву, аби там зустрітися з чеським королем Вацлавом II.

Як відомо, у 1278 р. управителем Чехії й опікуном Вацлава II став бранденбурзький маркграф Оттон V Довгий. Зважаючи на ту обставину, що його авторитет у чеських землях залежить лише від опікунства, уже на початку 1279 р. він наказав відвезти Вацлава II з Праги в замок Бездеж (на півночі Чехії), де оточив Пршемисловича своїми відданими людьми. В результаті, Вацлав II став Оттоновим бранцем. Ба більше – восени 1279 р. Оттон V Довгий відвіз Вацлава II у Бранденбург [12, с.56–57, 34, s.55–56 42, 309–310; 22, s.373].

І тільки в травні 1283 р. юний король нарешті повернувся до Праги. У січні 1285 р. в Егері, імперському місті, розташованому неподалік від тодішніх чеських кордонів (нині – місто Хеб у Чеській республіці), відбулася завершальна церемонія шлюбу Вацлава II з Гутою (Їткою) (1271–1297), донькою Рудольфа I Габсбурга. Після весільної ночі Рудольф I Габсбург виділив Вацлаву II його спадкові землі, Чехію й Моравію, в лено і визнав його чеським королем. Хоча 27 вересня 1285 р. Вацлаву II виповнилося 14 років і він досяг повноліття, реальна влада й надалі залишалася в руках його вітчима Завіша із Фалкенштейна, лідера впливового знатного клану Вітковців. Слід відзначити, що Завіш із Фалкенштейна був дуже обдарованою та амбітною особою і, оженившись на королеві Кунігунді, вдові Пршемисла Отакара II і матері Вацлава II, відігравав головну роль у державному управлінні, дотримуючись антигабсбурзької політики [34, s.71–104; 39, p.19–26; 40, s.292–295; 46, s.48–55]. Побоюючись, що Завіш намагатиметься захопити чеський трон, Вацлав II, очевидно, десь наприкінці листопада 1288 р. виманив його до Праги, звинуватив у зраді і наказав кинути за ґрати [35, s.10; 44, s.179]. Зауважимо: деякі історики вважають, що ув’язнення Завіша відбулося у січні 1289 р. [41, s.397; 43, s.403–404; 47, s.168.]. В очікуванні суду Завіш перебував під вартою у Білій вежі Празького граду. Однак його спільники продовжували утримувати низку замків і становили серйозну небезпеку для чеського правителя.

З ув’язненням Завіша з Фалкенштейна юний Пршемислович став на шлях утвердження самостійної влади. Нормалізація внутрішнього життя Чеської держави дозволила Вацлаву II активізувати закордонну політику,

серед іншого – і щодо польських земель, де окремі представники династії П'ястовичів намагалися подолати політичну роздробленість. Невідомо, воював чи прихильним було ставлення чеського короля до вроцлавського князя Генрика IV Пробуса, який активно розвивав політичну експансію в польських землях і на той час усе ще володів Кладським краєм.

Мабуть, уперше Вацлав II стикнувся з політичною ситуацією в Силезії ще в 1284 р., коли розгорілася сутичка Генрика IV Пробуса з вроцлавським єпископом Томашем. Річ у тім, що єпископ мав у держанні на правах чеського лена замок Едельштейн (*Edelštejn*), який було зведено у другій половині XIII ст. для захисту тамтешніх золотих копалень і охорони шляху, що вів із Вроцлава через Нису в Моравію. Нині його руїни знаходяться біля сучасного міста Золоті Гори (*Zlaté Hory*) в Чехії, на північ від якого пролягає кордон із Польщею. Але Генрик IV Пробус взяв замок в облогу, і тоді єпископ Томаш звернувся до Вацлава II по допомогу, наголосивши при цьому, що ця оборонна споруда є складовою частиною Чеського королівства. Невідомо, однак, чи Вацлав II якимось чином відреагував на цю суперечку, але фактом є те, що в квітні 1285 р. Генрик IV Пробус здобув Едельштейн і володів ним разом із фортецею Цукмантель (*Cukmantel*), одним із укріплень якої тоді були Золоті Гори, аж до своєї смерті [22, s. 773; 23, s. 80–81; 43, s.397].

Для з'ясування стосунків між Вацлавом II і Генриком IV Пробусом після описаних вище подій могло б пролити світло повідомлення хроніки Генріха Гаймбурзького про те, що в 1287 р. Вацлав II воював проти поляків з Вроцлава, а австрійський герцог Альберт (син Рудольфа I Габсбурга – *I.L.*) проти графа Івана (*1287 Wenceslaus rex contra Polonos de Wratislawia, et Albertus dux contra comitem Yvanum pugnavit*) [19, p.320]. Однак чеський історик Роберт Антонін з приводу цієї нотатки зауважує, що хроніст Генріх Гаймбурзький неодноразово припускається помилок при описі тих чи інших подій, а наведені ним дати слід зіставляти з іншими джерелами. Відтак учений апелює до Віденської хроніки, в якій похід герцога Альберта датується 1289 роком [20, s.119; 24, p.715].

Враховуючи непростий стан справ у Чеському королівстві, коли майже вся влада в країні була зосереджена в руках Завіша з Фалкенштейна, можна зробити висновок, що Вацлав II навряд чи наважився б наштовхуватися на конфлікт із Генриком IV Пробусом. Але ситуація докорінно змінюється восени 1288 чи на початку 1289 року, тобто після того, як у Кракові помер бездітний князь Лешек Чорний, а Вацлав II зумів ув'язнити лідера вітковського клану Завіша з Фалкенштейна. З цього моменту починається боротьба за домінантне становище в центральноевропейському просторі, активними учасниками якої стають Вацлав II і Генрик IV Пробус [22,

s.774]. Як відомо, попри протидію деяких польських князів, уже взимку 1288–1289 років Генрик IV Пробус, завдяки підтримці краківських містян, зумів заволодіти резиденцією малопольських володарів. Тут Вацлав II виявився не в змозі якимось чином зашкодити своєму родичеві. У намаганні не допустити об'єднання Вроцлавщини з Краківщиною, чеський король зумів лише привернути на свій бік битомського князя Казимира II Владиславовича (1281/82–1312), який 10 січня 1289 р. на урочистому зібранні в Празі склав Вацлаву II ленну присягу [21, п. 32, р.48–52]. Цікаво відзначити, що Ян Длугош трактує крок Казимира II Владиславовича як такий, що не тільки його зганьбив, але і спричинив велику кривду і засвідчив зневагу до Польського Королівства [36, р.497]. До речі, Казимир II Владиславович був зятем Лева Даниловича [1, с.151].

Зауважимо: В.Ванічек відзначає, що Вацлав II скористався ситуацією і весною 1289 р., коли вроцлавський князь переймався боротьбою за Краків, чеський король несподівано захопив Броумовську та Кладську землі [43, s.408–409]. Однак таке твердження В.Ванічека спростовує медієвіст Роберт Антонін. Учений вважає, що повернення Кладського краю не слід ототожнювати з повідомленням хроніки Генріха Гаймбурзького про війну з вроцлавськими поляками, а джерел, які достовірно підтверджують захоплення цієї землі Вацлавом II у 1289 р., не існує. Тож, очевидно, Генрик IV Пробус зберігав владу над Кладським краєм аж до своєї смерті [20, s.120].

До того ж, у той час Вацлав II був змушений перейматися більш нагальними внутрішніми справами. Річ у тім, що невдовзі після ув'язнення Завіша з Фалкенштейна на півдні Чехії підняли повстання Вітковці. Вони звернулися по допомогу до угорського короля Ласла IV Куна (1272–1290) і до Генрика IV Пробуса. Як свідчить “Збраславська хроніка”, окремі пани навіть запропонували вроцлавському князеві чеську корону [33, р.33; 46, s.66]. Таким чином, намітилися контури досить хиткої коаліції Вітковців, угорського короля Ласла IV Куна і Генрика IV Пробуса [43, s.410–411].

У зв'язку з цим, проблемним є і припущення про похід Вацлава II проти поляків у 1289 р. Та й джерела свідчать лише про те, що того року в середині серпня відбулася зустріч чеського короля з деякими силезькими князями. Про це, зокрема, довідуємося з листа єпископа Тобіаша з Бехіне (*Tobiáše z Bechyně*), в якому той, крім іншого, вітає Вацлава II з успіхом, якого той досяг на зустрічі з польськими князями в Опаві [30, п.192, р.152]. Дослідник Б.Володарський, а відтак і В.Ванічек, Д.Домбровський і Т.Юрек, вважають, що подія відбувалася 15 серпня 1289 р. [25, s.55; 37, s.24; 43, s.410; 45, s.112]. Щодо персонального складу силезьких князів, то, на думку історика Р.Антоніна, майже достовірно можна сказати про присутність в Опаві битомського правителя Казимира II Владиславовича і яворсько-свід-

ніцького володаря Болька I (1278–1301), другого сина Болеслава II Рогатки. Адже Казимир II Владиславович був ленником чеського короля, а Болько I, князь Свідніцький, з'являється в його оточенні в наступні (після 15 серпня) дні [20, s.120]. Так, 23 (24) серпня 1289 р. Вацлав II подарував Болькові I частину прикордонної території, зокрема містечко *Schömburg* (нині – *Chelmsko Śląskie* у Нижньосилезькому воєводстві Польщі) та чотири села [20, s.120; 22, s.775; 41, s. 405].

Деякі чеські джерела свідчать також про присутність в Опаві брата битомського правителя – цешинського князя Мешка III Владиславовича (1281/82 – 1314/15), а також галицького володаря Лева Даниловича. Йдеться про т.з. “формулярник”, згідно з яким невідомий польський князь обіцяє підтримку Вацлаву II і Левові Даниловичу (*regi Boemie et duci Ruzie*) проти будь-кого на вічні часи. При цьому Казимир II і Мешко III Владиславовичі мали підвісити до цієї грамоти свої печатки як свідки [33, s.560]. Слід відзначити, що інформація про зустріч князя Лева Даниловича з Вацлавом II міститься і в “Галицько-Волинському літописі”: „Тоді ж Лев поїхав у Чехи, [в город Опаву], на зустріч до короля [Вацлава], тому, що мав він із ним приязнь велику, dokonчивши з ним мир до [скону] свого живоття. Король же, обдарувавши Льва дарами всякими дорогими, одпустив тоді його з великою честю” [11, с.452; 15, стлб.936].

Отже, на зустрічі з чеським королем в Опаві були присутні Казимир II та Мешко III Владиславовичі, Болько I Свідніцький, Лев Данилович і польський князь, імені якого джерела не називають. Тож постає питання, а хто ж був той невідомий польський князь? Адже серед дослідників донині немає однакості щодо з'ясування особи цього володаря. У свій час історик Б.Володарський обстоював думку, що на зустрічі в Опаві був присутній і Генрик IV Пробус, якому Вацлав II пообіцяв допомогу. Але цю обіцянку чеського короля про надання вроцлавському князеві військової підтримки зафіксовано лише у “формулярнику”. Відтак Б.Володарський припускав, що натомість Генрик IV Пробус зобов'язувався перед Вацлавом II не втручатися у внутрішні справи Чеської держави, тобто не підтримувати прихильників Завіша з Фалкенштейна [45, s.112–113]. Для Вацлава II це, звичайно, було важливо, адже, як відомо, частина Вітковців прагнула позбавити його влади й запропонувала вроцлавському князеві чеську королівську корону. Однак досі не виявлено жодного документу, навіть “формулярника”, які б підтверджували зобов'язання Генрика IV Пробуса не проявляти прихильність до ворогів Вацлава II.

Питання про зустріч князя Лева Даниловича з Вацлавом II торкнувся й відомий дослідник чеського середньовіччя Йозеф Шуста. Щоправда, вчений вважає помилковою тезу Б.Володарського про дружню угоду, укладену

в середині серпня 1289 р. в Опаві між Вацлавом II та Генриком IV Пробусом. Він припускає, що оскільки ця домовленість зафіксована у “формулярнику”, який не містить дати, то вона, очевидно, має давніше походження [41, s.405]. У своєму трактуванні опавської зустрічі Й.Шуста солідарний з польським ученим Р.Гродецьким [31, s.320].

Водночас серед науковців дедалі активніше утверджується думка про те, що на зустрічі з чеським королем в Опаві був присутній не Генрик IV Пробус, а Владислав I Локеток. Серед тих, хто відстоює таку позицію, польські дослідники Ян Тенговський [42, s.48–49, 53–54] і Даріуш Домбровський [25, s. 55; 26, s.211–212], а також український учений Леонтій Войтович [1, с.151]. Так, Д.Домбровський, услід за Я.Тенговським, відзначає, що, крім Вацлава II й Лева Даниловича, до Опави прибули Казимир II та Мешко III Владиславичі, можливо, Болко I Свідницький, а також Владислав I Локеток. Тут вони підписали угоду про взаємодопомогу проти Генрика IV Прюбуса і його союзників, а також вирішили підтримати претензії Владислава I Локетка на краківський трон. Очевидно, припускає Д.Домбровський, в Опаві відбулася двостороння домовленість між Левом Даниловичем і Владиславом I Локетком. Вона передбачала шлюб Левового сина Юрія із Локетковою сестрою Евфимією. Матримоніальне порозуміння Лева Даниловича з Владиславом I Локетком, на думку Д.Домбровського, було елементом, покликаним пов'язати учасників опавського зібрання шлюбно-політичним альянсом. Адже Казимир II Владиславович був зятем Лева Даниловича, ленником Вацлава II і водночас двоюрідним братом Владислава I Локетка [25, s. 55].

Із судженнями Д.Домбровського щодо подій в Опаві повністю погоджується Л.Войтович. При цьому він додає, що шлюб Юрія Львовича з Евфимією відбувся в період “між вереснем 1289 і 23 червня 1291 р.”, а переорієнтація Лева Даниловича на користь Владислава I Локетка “могла наступити, коли йому стало очевидно, що польська еліта та більшість П'ястів не підтримають молодшого мазовецького князя” [1, с.151–152], тобто Болеслава II Земовитовича.

По-своєму характеризує опавські події польський історик Томаш Юрек. Він, зокрема, вважає, що Генрика IV Прюбуса на зустрічі в Опаві не було, а тому досягнення згоди між ним і Вацлавом II, очевидно, слід датувати 1285 роком. Тобто в цьому питанні вчений фактично поділяє погляди Р.Гродецького та Й.Шусти. Разом з тим, Т.Юрек відзначає, що “15 серпня 1289 р. на великому зібранні в Опаві чеська дипломатія створила реальну антипробусівську лігу за участі Генрика легницького, Болка яворського, князів верхньосилезьких і навіть Локетка і Лева галицького” [37, s.24]. Отже, до супротивників вроцлавського князя Т.Юрек відносить ще

й легницького володаря Генрика V Товстого, найстаршого сина Болеслава II Рогатки, що, однак, не підтверджується джерелами. Більше того, як свідчать подальші події, легницький князь невдовзі виступив союзником Генрика IV Пробуса.

Серед сучасних чеських медієвістів немає однозначної оцінки події в Опаві. Так, дослідниця Катарина Харватова вважає, що Вацлав II приєднався до коаліції князів у складі Владислава I Локетка, Пшемисла II деяких інших П'ястовичів, а також галицьких Рюриковичів. З деякими з них чеський король у серпні 1289 р. вів перемовини в Опаві. Далі К.Харватова відзначає, що Вацлавові II сприяла сестра його матері Кунігунди – вдова Лешека Чорного княгиня Грифіна, тобто тітка чеського короля [34, s.126]. Подібні судження характерні і для історика Пршемисла Бара, який наголошує, що Вацлав II однозначно діяв у напрямку формування коаліції князів, спрямованої проти Генрика IV Пробуса [22, s.775]. Дослідник В.Ванічек звертає увагу на те, що в боротьбі за Малопольщу князь Владислав I Локеток уклав союз з Левом Даниловичем, якому пообіцяв Люблінщину і руку своєї сестри Евфимії його синові Юрієві. Щоправда, він не конкретизує, коли і де було укладено таку угоду. Зустріч в Опаві В.Ванічек називає “з’їздом слов’янських князів” з роду “Чеха, Леха і Руса”. Щодо його учасників, то В.Ванічек вважає, що Вацлав II зустрівся з Левом Даниловичем і одним польським князем [43, s.410].

Натомість вчений Роберт Антонін робить спробу з’ясувати, хто ж був цей польський князь. Він припускає, що перемовини чеського короля в Опаві, а також дарунки, отримані від нього Левом Даниловичем, який на той час виступав проти Генрика IV Пробуса, мали спонукати галицького володаря припинити боротьбу з вроцлавським князем. Тож, на думку Р.Антоніна, тим невідомим князем, який в Опаві обіцяв підтримку Вацлавові II і Левові Даниловичу, міг бути саме Генрик IV Пробус. Тобто Р. Антонін намагається реанімувати концепцію Б.Володарського. Та в підсумку вчений відзначає, що, з огляду на характер наявних джерел, відповідь на всі ці питання залишається відкритою [20, s.121].

Побіжний історіографічний екскурс засвідчує, наскільки різняться погляди вчених за відсутності достовірних джерел. Невідомим польським князем, який зустрічався в Опаві з Вацлавом II та Левом Даниловичем, міг бути як Владислав I Локеток, так і Генрик IV Пробус. Хоча події, що сталися найближчим часом, засвідчують, що більш прихильною була фортуна до вроцлавського володаря. Так, уже 24 серпня 1289 р. Генрик IV Пробус разом з легницьким князем Генриком V Товстим зумів розгромити сили союзників під стінами Вавельського замку [1, с.152]. Про те, як розвивалися події, розповідають хроністи Ян Длугош і Олександр Гваньї. Як впливає

з їхніх хронік, жителі Кракова таємно впустили в місто військо Генрика IV Пробуса та легницького князя. Сам Владислав Локеток ледь не потрапив до рук своїх супротивників. Але його врятували монахи-францисканці. Вони тихенько випустили переодягненого в чернечу рясу з капюшоном Владислава I Локетка за міський мур [2, с.115–116; 36, р.500]. Зовсім інша доля спіткала рицарство Владислава I Локетка: одних було вбито, інші потрапили в полон. В неволі опинився і краківський єпископ Павел із Пшеманкова [2, с.116; 36, р.500]. Згодом Генрик IV Пробус напише у своєму тестаменті, що для здобуття Кракова він доклав “чималих коштів і великих зусиль” (*multis sumptibus et magno labore*) [37, s.21].

Джерела взагалі нічого не повідомляють про присутність у Кракові в цей вирішальний момент Лева Даниловича чи його вояків. У “Галицько-Волинському літописі” є лише інформація, що біля Кракова “не досягли вони нічого. І пішов Лев до себе з честю великою, узявши незчисленне множество здобичі – і челяді, і скоту, і коней, і добра, славлячи бога і пречисту його матір, які помогли йому” [11, с.452; 15, стлб. 937]. Дослідник Б.Володарський зауважує, що щедро обдарований Вацлавом II галицький князь повернувся до свого війська, яке залишив під Краковом, і від’їхав з ним додому [45, s.113].

Слід відзначити, що підкорення Краківщини стало чи не єдиним успіхом Генрика IV Пробуса в Малопольщі. Натомість Сандомир у 1290 р. здобув Владислав I Локеток. Та попри це, Генрик IV Пробус вирішив спробувати, як пише хроніст Оттокар Штирійський, відновити польський королівський титул [27, р.287, v.21710–21714]. З цього приводу він розпочав перемовини з папською курією, від рішення якої залежало тоді визнання права на польську королівську корону, а також намагався заручитися підтримкою Рудольфа I Габсбурга [6, с.91; 22, s.776–778; 31, s.321; 34, s.126; 37, s.21, 23]. Проте він так і не дочекався омріяного титулу, бо 23 червня 1290 р. раптово помер. Очевидно, був отруєний [5, с.41; 22, s. 777; 23, s.82]. На той час Генрикові IV Пробусові було всього 32 чи 33 роки.

Отже, наприкінці 80-х років XIII ст. переможцем у боротьбі за Краків став вроцлавський князь Генрик IV Пробус. Галицький володар Лев Данилович, попри початкові наміри, врешті-решт був змушений відмовитися від планів утвердження своєї влади у Малопольщі. Чеський же король Вацлав II, для якого тогочасні події навколо Кракова стали першим турніром у змаганні за польські землі, також не досяг значних успіхів. Єдине, що тоді справді вдалося Вацлаву II, – це зміцнення свого авторитету у Верхній Силезії, де окремі дрібні князі з метою протидії експансії Генрика IV Пробуса віддавали перевагу ленному союзу з чеським королем. Та для Вацлава II все ще було попереду.

Список використаних джерел:

1. Войтович Л.В. Князь Лев Данилович / Леонтій Вікторович Войтович. – Львів: НАН України. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича, 2012. – 181 с.
2. Гваньї Олександр. Хроніка європейської Сарматії / Олександр Гваньї; [упорядкував та пер. з пол. о.Юрія Мицика]. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 1006 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1993. – Том III. До року 1340. – 592 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
4. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П.Таращук]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.
5. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Опанасович Зашкільняк, Микола Григорович Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
6. Люшин І.І. Польська держава в період правління династії П'ястів (IX – друга половина XIV ст.) / І.І.Люшин // Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій / За ред. проф. В. І. Ярового. – К.: Либідь, 2001. – С. 80 – 97.
7. Королюк В.Д. Политическое положение польских земель в XII–XIII вв. Рост германской феодальной агрессии / В.Д.Королюк // История Польши в трех томах / Под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – Второе, дополн. изд. – М.: Изд. АН СССР, 1956. – Том I. – С.71–76.
8. Королюк В.Д. Основание Тевтонского ордена. Татаро-монгольское нашествие / В.Д.Королюк // История Польши в трех томах / Под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – Второе, дополн. изд. – М.: Изд. АН СССР, 1956. – Том I. – С.76–80.
9. Королюк В.Д. Борьба за объединение польских земель / В.Д.Королюк, Л.В.Разумовская // История Польши в трех томах / Под ред. В.Д. Королюка, И.С. Миллера, П.Н. Третьякова. – Второе, дополн. изд. – М.: Изд. АН СССР, 1956. – Том I. – С.101–110.
10. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / Микола Федорович Котляр. – К.: Альтернативи, 1998. – 336 с. – (серія “Україна крізь віки”/том 5).
11. Літопис руський / За Іпатським списком пер. з давньорус. Л.Є.Махновець; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI + 591 с.
12. Ліхтей І. Регентство бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого над спадкоємцем чеського трону Вацлавом (1278 – 1283) // Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Науковий збірник / Ред. Лендбел М., Ліхтей І., Стрякко А. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2013. – С.46–61.
13. Мыслинский К. Брандербург, крестоносцы и потеря Польшей Западного Помор'я / К.Мыслинский // Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XVI вв. / Под ред. акад. Б.А. Рыбакова. – М.: Наука, 1974. – С. 114–139.
14. Пацуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.

15. Полное собрание русских летописей. – Издание второе. – С.-Петербургъ : Типографія М. А. Александрова (Надеждинская, 43), 1908. – Томъ второй. Ипатьевская летопись. – XVI с. – 938 стлб.
16. Тьмовский М. История Польши / Михал Тьмовский, Ян Кеневич, Ежи Хольцер; [пер. с польск. В.Н.Ковалев, М.А.Корзо, М.В.Лескинен]. – М. : Весь Мир, 2004. – 544 с. – (Национальная история).
17. Хек Р. Феодальная раздробленность в Силезии / Р.Хек // Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв. / Под ред. акад. Б. А. Рыбакова. – М. : Наука, 1974. – С. 80–113.
18. Щавелева Н.И. К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу // Восточная Европа в древности и средневековье. Сб. статей. – М. : Наука, 1978. – С. 307-314.
19. Annales Heinrici Heimburgensis (Letopisové Jindřicha Heimburského) // Fontes rerum bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péčí "Spolku historického v Praze". – Praha: Nákladem Nadání Františka Palackého, 1882. – Tom III. Dalimili bohemiae chronicon. – Annales Heinrici Heimburgensis. – Vita Karoli IV imperatoris. – Sermones post mortem Karoli IV impertoris per Johannem, archiepiscopum Pragensem, et mag. Adalbertum Ranconis de Ericinio facti. – Johannis Neplachonis, abbatis Opatovicensis, chronicon. – Johannis de Marignola chronicon. – P. 303–321.
20. Antonín R. Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1283–1300 / Robert Antonín. – Brno : Matice Moravská, 2009. – 306 s. – (Knížnice Matice Moravské / svazek 26).
21. Archivum Coronae regni Bohemiae / Edidit Institutum Historicum Rei Publicae Bohemoslovenicae; Opera Venceslai Hrubý. – Praeae: Ministerium scholarum et instructionis publicae, MCMXXXV (1935). – Tomus I, Inde ab A. MLXXXVI. usque ad A. MCCCXLVI. Fasciculus 1. Inde ab A. MLXXXVI. usque ad A. MCCCXV. – 121 p.
22. Bar P. Vratislavský vévoda Jindřich IV. Probus a poslední Přemyslovci / Přemysl Bar // Český časopis historický. – 2008. – Ročník 106. – Číslo 4. – S. 753–787.
23. Bulín H. Mocenská převaha českého království / Hynek Bulín // Češi a Poláci v minulosti 1 / Hl. red. díla Josef Macůrek. – Praha : ČSAV, 1964. – S. 72–89.
24. Continuatio Vindobonensis a. 1267–1302 / Edidit Wilhelmus Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica : inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum / auspiciis Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi ; edidit Georgius Henricus Pertz. – Hannoverae : Impensis bibliopolii Hahniani, 1851. – P.698 – 722.
25. Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264 – 1299/1300 r. / Dariusz Dąbrowski // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького [Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Історичні та культурологічні студії. – Т. 3]. – Львів, 2001. – С. 42–69.
26. Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich / Dariusz Dąbrowski. – Poznań; Wrocław : Wydawnictwo Historyczne, 2002. – 348 s. (Biblioteka Genealogiczna, tom 6)
27. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters / Nach den Abschriften Franz Lichtensteins ; herausgegeben von Joseph Seemüller. – Hannover :

- Hahnsche Buchhandlung*, 1890. – Tomus V. Pars I. *Ottokars Österreichische Reimchronik*. – 720 p. – (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt* ; T. 5, P. 1).
28. *Dějiny Polska / Jednotlivé kapitoly zpracovali Hynek Bulín, Jaromír Mikulka, Vladislav Štátný, Josef Kolejka, Václav Melichar*. – Praha : Svoboda, 1975. – 571 s.
  29. Fiala Z. *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*. – [Vyd. 2., dopl.]. – Praha : Svoboda, 1975. – 245 s.
  30. *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296) / Vydal Jan Bedřich Novák*. – Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903. – 248 s. – (*Historický archiv* ; č. 22).
  31. Grodecki R. *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290 / Roman Grodecki // Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*. – Kraków : P.A.U., 1933. – Tom I. – S. 155–326.
  32. *Historia diplomacji Polskiej / Pod red. M. Biskupa*. – Warszawa Państw.Wydaw. Nauk., 1982. – Tom I. *Polowa X w.* – 1572. – 874 s.
  33. Hlaváček I. *Nový zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně / Ivan Hlaváček // Československý časopis historický*. – 1958. – Ročník VI [56]. – Číslo 1. – S. 545–561.
  34. Charvátová K. *Václav II. Král český a polský / Kateřina Charvátová*. – Praha : Východní, 2007. – 352 s. – (*Edice Velké postavy českých dějin / svazek 7*).
  35. Jan L. *Proces se Závšem a proměny královské vlády v letech 1289 – 1290 / Libor Jan // Český časopis historický*. – 2005. – Ročník 103. – Číslo 1. – S.1–40.
  36. *Joannis Długossii seu longini Canonici Cracoviensis Historiae Polonicae : libri XII. / ad veterimorum librorum manuscriptorum fidem recensutt, variis lectionibus annotationibusque instructit Ignatius Żegota Pauli ; cura et impressis Alexandri Przedziecki. Tomus II. Libri V, VI, VII, VIII*. – Cracoviae : Ex Typographia Kirchmayeriana, MDCCCLXXIII (1873). – 546 p.
  37. Jurek T. *Plany koronacyjne Henryka Probusa / Tomasz Jurek // Śląsk w czasach Henryka IV Prawego. Wratislavia Antiqua 8. Studia z dziejów Wrocławia / Red. K.Wachowski*. – Wrocław 2005. – S. 13–29.
  38. Konvičná J. *Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazby na politiku českých králů / Jana Konvičná*. – *Paginae historiae 4. Sborník Státního ústředního archivu v Praze*. – 1996. – S. 5–38.
  39. *Petra Žitavského kronika Zbraslavská // Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého péči "Spolku historického v Praze", pořádáním Josefa Emlera*. – Praha : Nákladem nadání Františka Palackého, 1884. – Díl IV. *Kronika Zbraslavská. Výpisy z rozličných kronik s několika zápisy Zbraslavskými. Kronika Františka Pražského. Kronika Beneše Krabice z Weitmile / K vydání upravit Josef Emler*. – P. 3–337.
  40. *Tęgowski J. Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288–1293 / Jan Tęgowski // Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*. – Włocławek : Włocławskie Towarzystwo Naukowe, 1988. – T.6. *Historia*. – S.51–59.
  41. Šusta J. *Záviš z Falkenštejna / Jozef Šusta // Český časopis historický*. – 1895. – Ročník XX. – S. 69–75, 246–259, 287–298, 384–392.
  42. Šusta J. *České dějiny / Jozef Šusta*. – Praha : Jan Laichter, 1935. – Dílu II. Část 1. *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*. – 803 s.

43. Vaniček V. *Velké dějiny zemi Koruny české / Vratislav Vaniček*. – Praha–Litomyšl : Paseka, 2002. – Svazek III. 1250–1310. – 760 s.
44. Vystyd M. *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Záviše z Falkenštejna. (Příspěvek ke kritice Štýrské rýmované kroniky a formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně) / Miloš Vystyd // Český časopis historický*. – 1914. – Ročník XX. – Číslo. 2. – S.165–187.
45. Włodarski B. *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306) / Bronisław Włodarski*. – Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1931. – 214 s. (*Archiwum towarzystwa Naukowego we Lwowie*. – Dz. 2. – T. 7. – Z. 3.).
46. *Zbraslavská kronika. Chronicon aulae regiae / Překlad František Heřmanský, verše přeložil Rudolf Mertlík, historická revise Zdeněk Fiala, spolupráce Marie Bláhová*. – 2. opravené vydání. – Praha : Svoboda, 1976. – 598 s.
47. Žemlička J. *Století posledních Přemyslovců / Josef Žemlička ; [úvod Dušan Třeštík]*. – Druhé přepracované vydání, v Melantrichu první. – Praha : Melantrich, 1998. – 416 s. – (*Edice historia Bohemica*).

*Марина Сташина-Неймет,
аспірантка*

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ІКОНІЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН НА ПРИКЛАДІ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ 1596 РОКУ

Автор проводить аналіз значення Берестейської церковної унії 1596 р. з позицій концепції іконічності В. Лепакіна. Проводяться паралелі духовності українського і польського народу в даному контексті. Визначено роль і місце Унії в єднанні цих двох народів на релігійному підґрунті. Оскільки питання духовної складової людського буття на сучасному етапі обговорюється досить жваво як на українському, так і на міжнародному рівні, то з'ясування особливостей появи кожної з гілок християнства в кожній конкретній країні дасть змогу не лише визначити її роль і місце на світовій політичній мапі, а й підтвердити історичні зв'язки цих країн в контексті розв'язання релігійних питань.

Ключові слова: іконічність, Берестейська унія, християнство, римокатолицька церква, греко-католицька церква, православна церква, Східна та Західна гілка християнства.

Історія міжнародних відносин включає в себе такі аспекти, як політичний, економічний, соціальний, культурний. При цьому в сфері культури необхідно окремо виділити релігійну площину, яка може не лише роз'єднувати, а й стати потужною ланкою єднання народонаселення різних держав. Проте дуже часто трапляється так, що нащадки оцінюють діяння своїх попередників через декілька десятків, а можливо, й сотень років.

Релігійне підґрунтя, на тлі якого на сучасному етапі викликано чимало суперечок, було «яблуком розброду» ще з тих далеких часів, коли Україна була поділена між Московським царством і Річчю Посполитою. Однак якщо на українських землях в складі Московського царства релігійне питання як таке не поставало, то українські землі в складі Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої буквально потерпали від засилля католицизму. Загальновідома політика покаатоличення православних була свого роду наступом на «віру праведну», а отже, як одна, так і друга сторона «забували» про те, що Бог єдиний для всіх.

Намагаючись дати оцінку такій політиці з боку сусідніх держав, варто не забувати про рівність всіх перед Богом і про сотворення світу «на обрізі і подобу» (тобто все сотворене Всевишнім є витвором досконалого Художника). Отже, ми можемо говорити про іконічність релігійної політики Речі Посполитої по відношенню до України. Яскравим прикладом іконічності українсько-польського релігійного життя стало укладання Берестейської унії 1596 року, що свідчить про єдність нашого історико-культурного буття.

Отже, **мета** нашого дослідження полягає у висвітленні подій, пов'язаних із Берестейською унією 1596 р. як прикладу іконічності українсько-польських відносин.

Виходячи з поставленої мети, ми можемо сформулювати наступні *завдання*:

- 1) визначити причини протиріч між керівництвом Речі Посполитої та українського духовенства щодо релігійного питання;
- 2) проаналізувати причини скликання собору в Бересті;
- 3) схарактеризувати вплив укладання Берестейської унії на подальший хід українсько-польських відносин в контексті іконічності людського буття.

Оснoву *джерельної бази* даного дослідження складає праця В. Лепяхіна «Ікона та іконічність» [5], в якій угорський філософ розкриває поняття іконічності як феномену людського буття, а також подає аналіз зв'язку даного концепту з церквою як інститутом єднання людини з Богом.

Другим не менш важливим видом джерел з даного питання стали праці видатних істориків (М. Грушевський, Н. Полонська-Василенко, О. Субтельний, Н. Яковенко та ін.), котрі в своїх роботах спиралися на досвід України в плані вирішення релігійних питань в історичній ретроспективі [1; 3; 4; 6; 8; 9].

Третім видом джерел стали праці, які були безпосередньо присвячені релігійним питанням в історії України, а також питанню Берестейської унії 1596 р. (напр., Ю. Сорока) як спроби об'єднання Східної та Західної гілок християнства в межах Речі Посполитої на прикладі України [2; 7].

Християнська віра для українців була і залишається синонімом культури, вираженням власної самобутності, особливо в періоди відсутності власної державності [1]. Так, опинившись під владою литовських князів, українці отримали відновлену митрополію в Києві (1458 р.) [7, с. 28]. Даний акт став символом повернення під верховенство константинопольського патріархату. Проте принцип відмежування влади від церкви був нещадно порушений: світська влада отримала право призначати як православних єпископів, так і самого митрополита. Втручання світської влади в справи духовні підірвало авторитет митрополита, оскільки кожен єпископ отри-

мав змогу встановлювати власні закони, що похитнуло організаційну дисципліну всередині Київської митрополії [2, с. 130].

Проте більш жорстким і нещадним було ставлення Польської держави до східного християнства: Польща як держава латинського обряду вважала саме свою віру єдиноправильною. Першим актом наступу на українське православ'я стало обернення «язичницьких» литовців в католицизм [4, с. 37]. (Населення Великого князівства Литовського в більшості своїй сповідувало православ'я, однак для католицької Польщі цього було недостатньо, що й знайшло свої відображення в Кревській унії 1385 р.) Сприяло поширенню католицизму в першу чергу на литовських землях татаро-монгольське іго, що панувало в ті часи на землях руських.

Укріплення влади Королівства Польського на теренах Великого князівства Литовського продовжила Городельська унія 1413 р. [9], якою, крім іншого, передбачалася уніфікація органів державного управління обох країн, що означало зрівняння прав і свобод шляхти католицького віросповідання і зовсім не йшлося про права і свободи української шляхти православного віросповідання [6]. Подібний крок відкрив шлях для володарювання католицизму на українських землях. Русійною силою розвитку такого панування стала війна з Османською імперією, успішне ведення якої залежало від взаємопідтримки Королівства Польського та Великого князівства Литовського, що знайшло своє відображення в Краківсько-Віленській унії 1499 р. [9]. Основні положення цієї унії зводилися до таких принципів: надання взаємодопомоги у разі війни; оголошення війни третім державам кожною із сторін виключно за згодою іншої сторони; вибори правителя кожної із сторін «за порадою і звісткою» другої сторони [2, с. 134]. Однак попри такі акти зближення двох держав, як пише М. Грушевський в своїй роботі «Історія України-Русі», дрібні конфлікти між ними мали місце до підписання в 1569 р. Люблінської унії, якою юридично закріплювався союз Королівства Польського з Великим князівством Литовським [1].

Під час з'їзду в Любліні представники обох держав не одразу змогли дійти згоди щодо окремих питань, оскільки литовські вельможі побоювалися втрати свого політичного вселаддя. У відповідь на це польський король скористався підтримкою невдоволеної пануванням великих землевласників у князівстві Литовському частини литовської та української шляхти, яка намагалася одержати права на рівні з польською. Після низки наступальних акцій на литовсько-українські землі невдоволені змушені були прийняти унію. Так на теренах Європи виникла нова держава – Річ Посполита [6].

Разом з утворенням нової держави не змусила на себе довго чекати релігійна експансія з боку Риму, що виражалося в прагненні католицької

церкви до збільшення кількості своїх прихильників на території православної України.

Однак корені розколу християнства, а отже, порушення релігійної єдності, сягають ще IV ст. Першим кроком в цьому напрямку став Халкідонський собор 415 р., на якому розглядалося питання правомірності монофізитського вчення константинопольського архімандрита Євтихія, суть якого полягала в ствердженні єдиної, божественної сутності Ісуса Христа, на відміну від діофізитства (ствердження подвійної – божественно-людської – сутності). Відтоді був започаткований поділ церков на халкідонські (прибічників дуофізитської течії) та монофізитські [7, с. 22].

Наступним, не менш складним та суперечливим кроком став розкол вже в XI ст., коли відбулося загострення стосунків між Константинополем і Римом щодо рівноправ'я Папи Римського та патріарха Константинопольського, що призвело до Великої Схизми (розколу). Витоки таких вимог сягають своїм корінням доби античності, коли вважалося, що римляни фактом свого народження в столиці стоять вище за варварів (провінціалів). І хоча середньовічне римське духовенство не мало жодного відношення до римського етносу часів античності, така зверхність мала місце. Крім того, розкол 1054 р. був породжений нерівністю статусу церков в Східній та Західній частинах Римської імперії. В західній Римській імперії спостерігалася відсутність централізованої влади, що як наслідок, лише сприяло посиленню ролі Папи Римського в політичному житті країни. У Східній Римській імперії патріарх підпорядковувався Голові Церкви – імператору. Іншими словами, Константинопольська кафедра в політичному плані була більше залежною, ніж Римська церква, духовенство якої завдяки цьому підкріплювало в собі відчуття переваги над Східною церквою. Разом із тим не варто забувати й про особливості історичного розвитку і функціонування Східної та Західної церков, де також мали місце відмінності у церковній догматиці, організації, богослужінні тощо [8, с. 76].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що церковне протистояння уходить своїм корінням до межі античності та середньовіччя, коли вперше постало питання про боголюдську природу Ісуса Христа. Цей перший розкол повлік за собою створення розбіжностей між Східною та Західною гілками християнства, що оформилося в суттєві відмінності між ними.

Для врегулювання цих та інших питань в 1414-1418 рр. тривала робота XVI Вселенського Собору, головне завдання якого полягало в подоланні наслідків Великої Схизми, а також Базельського собору в 1431-1449 рр., завдання якого полягало більше в подоланні кризи всередині католицької церкви. Більш ефективною в плані зближення католицької й православної церков стала робота Флорентійського собору 1438-1445 рр. [2, с. 63]. В

ході роботи Собора була проголошена т. зв. Флорентійська унія, згідно з якою мало визнаватися верховенство Папи, прийматися догми католицького віровчення; церква, що мала утворитись після Унії, зберігала обряди Східної християнської церкви. Така постановка питання стала можливою також завдяки участі представників православної церкви. Однак варто зауважити, що дані поступки робилися не завдяки милосердю Папи, а через зовнішні чинники, а саме: загрозу з боку османських племен, що вимагало об'єднання зусиль, щоб вистояти перед ударами мусульман, котрі загрожували існуванню Візантійської імперії як такої. Тим не менш, саму імперію це не врятувало. Разом із тим, для України наслідки Флорентійської унії були відчутними: Київська митрополія була поділена на Українсько-Білоруську і Московську. Дана ситуація, з одного боку, була неприємною, а з іншого, – на руку для політичної еліти Москви, оскільки утиски православної церкви католицькою могли стати приводом для втручання у внутрішні справи Великого князівства Литовського. Як наслідок, на певний час припинилися будь-які спроби укладання унії, а отже, православна церква продовжувала своє існування як одна з релігійних течій у Великому князівстві Литовському [6].

Як ми вже згадували раніше, Флорентійська унія мала покласти початок існування церкви нового формату. В ній як духовенство, так і миряни мали підпадати під вплив папського престолу, прийняти новий календар, для священників целібат (обіт безшлюбності) був необов'язковим, а також дозволявся шлюб між римо-католиками та уніатами, але більшість обрядів повинні були залишитися від православної церкви. Така церква отримала назву греко-католицької. Крім того, духовенство отримувало привілеї щодо здійснення служби: шляхом отримання резолюції папського престолу єпископи однієї церкви могли здійснювати свою діяльність в другій і навпаки, а також на рівних обіймати посади в сенаті та уряді Речі Посполитої [3, с. 142].

Щодо самої Унії, то як відомо, в історичній літературі ми знаходимо її однозначної оцінки. Думки розбігаються від суто негативних до більш нейтральних [1; 6; 8; 9]. Однак і цілковито позитивного схвалення до укладання Берестейської унії немає, що частково можна пояснити прагненням українців до незалежності в усіх сферах суспільно-політичного життя, яке наглядно демонструють нам праці таких істориків, як. Н. Полонська-Василенко, І. Крип'якевич, М. Грушевський, Д. Дорошенко тощо.

Оскільки як прибічників, так і противників црковної унії 1596 р. було чимало, то це неминуче вело до розколу православної віри як такої, оскільки після зазначеної події на теренах української частини Речі Посполитої утворилося три гілки християнської віри: православ'я Київське

та Московське, а також нова греко-католицька віра як поєднання елементів православ'я з католицизмом.

В такому контексті, якщо брати до уваги релігійні течії всередині Речі Посполитої як багатонаціональної держави, ми можемо спостерігати свого роду «релігійну тріаду», а саме: співіснування римо-католицької, греко-католицької та православної віри. Якщо ми звернемося до концепції іко-нічності В. Лєпахіна, то все, що сотворено нанебі і на землі, є «творінням досконалого Художника», тобто самого Вседержителя [5, с. 6]. Навіть Син Божий Ісус Христос, котрий як і всі люди, був сотворений «на образ і подобу», ставши уособленням такого «витвору». Звідси виходить, що двоєдина природа людини зовсім не є виключенням, а скорше є тим даром, доступ до якого людина закрила собі через гріхопадіння. Прихід на землю Ісуса Христа, що знаменував собою початок нової ери в історії людства, став намаганням поєднати роз'єднане нашими праотцями. Звісно, навіть затаких умов повного воз'єднання божественного і людського не можна було чекати хоча б тому, що занадто багато гріхопадінь відбулося за цей час. Якщо ми пригадаємо спіральну концепцію часу, то побачимо, що все в історії повторюється чрез певні проміжки часу, інтервали між якими постійно зменшуються. Таким чином, за десятки тисяч років подібні випадки траплялися все частіше. Врешті решт, це вилилося в послання на землю Сина Божого.

Через неповні 16 століть питання поєднання бжественного та людського найбільш гостро постало на рівні церковному. Володарювання Риму в духовному просторі вимагало підкорення йому не лише прихильників, а й противників, котрі вважали політику Папи Римського експансією по відношенню до свого духовного простору. Іншими словами, Рим – свого роду уособлення царства небесного, влади Отця нашого над світом на землі. Константинополь, як правонаступник в данному питанні, є населенням земної кулі. На думку першого, населення є грішним, а отже, для іскупління своєї вини має перейти на бік Всевишнього. Диявол, котрим є боротьба за свої права під владою Риму, спонукає населення до непокори, адже в разі подолання диявольських спокус, людина перестає бути грішною, вступає на шлях очищення своєї душі, а отже, їй відкривається дорога до життя вічного. Жодна спокуса тоді не розірве тісного зв'язку між Богом і людиною, тому гріх в масці боротьби за свої права повинен існувати вічно, зтягаючи людину в болото світських спокус. Однак тут нам необхідно згадати про те, що будь-яка подія не може статися сама по собі, вона є наслідком волі Божої. Оскільки Всевишній сотворив землю, людину на ній, як господаря цієї землі, то цілковите занурення в гріховні діяння прямо суперечить як творінням Господнім перших п'яти днів сотворіння світу, так і сказанням Святих Отців, в яких неодноразово підкреслювалося прагнення Творця врятувати

людство. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що гріхопадіння і роз'єднання божественної та людської природи людини стало не лише наслідком волі Божої, а того, що Господь хотів показати «неідеальність» її в порівнянні із собою.

Отже, прагнення Риму підкорити собі всіх християн було певною мірою уособленням ідеалістичності саме його (Риму) перед іншими духовними центрами. Іншими словами, керівництво Риму походило на Господа нашого Вседержителя, який кликав і продовжував кликати до себе своїх синів і дочок. Однак як в Біблейних оповіданнях, де не всі поверталися до Бога, так і тут: не всі схилилися до Рима, прагнучи володіти і володарювати [7, с. 85]. Проектуючи це до вже згаданого нами прикладу щодо Ісуса Христа, можна зазначити, що серед християн були прихильники і противники. Прихильниками в даному випадку стали римо-католики, котрих до Берестейської унії називалися просто католиками. Противниками – православні християни Східного обряду. Як і в Біблейному сюжеті, був потрібен посередник між Богом і людиною, тобто між Східною і Західною церквою. Таким посередником могла стати третя церква нового формату, гібрид їх двох, який би увібрав усебє все найкраще від них обох. Переговори щодо укладання унії нагадували знаки Бога людині: не чини так, повернися до мене. З кожним кроком вони ставали все більш інтенсивними і переконливими (не без участі зовнішніх факторів взаємовпливу людей один на одного). Крім того, не останню роль в цьому відіграли події, які були наслідками спроб поєднати дві церкви, оскільки саме вони наштовхували вірян на чолі з єпископами на думку про необхідність продовження роботи в цьому напрямку. Тому спроби скликання представників вищого духовенства обох церков, як ми вже зазначали раніше, мали місце, починаючи з XI ст. дедалі частіше, т. я. необхідність вирішення релігійного питання в в країнах доби пізнього Середньовіччя стояла більш гостро, ніж на його початку. Дана ситуація є наслідком політики більш сильних держав по відношенню до більш слабших. Наведемо декілька яскравих прикладів.

Як відомо, наприкінці X ст. (988 р.) відбулося жрещення Київської Русі «вогнем і мечем» [1]. Не варто забувати при цьому, що викориніння язичницьких вірувань в ті часи було подібне тому, як ми би сьогодні намагалися замінити традиційне християнство якоюсь іншою незрозумілою нам релігією. Певною мірою насильницьке насадження віри призвело до її укориніння на українських землях. І вже на момент децентралізації влади в Київській Русі, її розпаду на удільні князівства, питання релігії не виходило на перший план, т. я. християнство було загальнодержавним. Не поколебала віру українців в єдиного Бога навіть татаро-монгольська навала. Тобто втручання зі Сходу було більш лояльним в цьому питанні. Натомість завоювання

західних держав, котрі проходили процес свого становлення на політичній арені, несли за собою релігійні катастрофи і чим міцнішою була власна віра поработетилів, тим сильніше відчували українці наступ на свою.

Згодом постало питання про підпорядкування української православної церкви польській католицькій. Польща як країна західної гілки християнства по праву важала себе представницею чистої християнської віри, єдиної для всіх. Відповідно, Україна, на думку Короля Польщі, впала в гріх, обравши Східну гілку. Тому вже в XV-XVI ст. інтенсивні переговори щодо виведення України з цього гріха проводилися з особливою наполегливістю та натхненням. Результатом цієї наполегливості стала Берестейська унія 1596 р. Дана унія стала точкою відліку існування на теренах України греко-католицької церкви. Про відмінності її від Східної та Західної гілок християнства ми вже говорили. Це немов Ісус Христос, що прийшов на українські землі для спасіння людських душ. Прийняття нової віри означало зближення з «Отцем духовним на землі», а відкидання – приречення на вічні муки у вигляді гонінь.

Отже, гріховність продовжувала залишатися перепоною до повноцінного входження українців під протекторат Риму. При цьому постає законмірне питання: а що це за гріх, за який українці розплачуються століттями? Можна припустити, що різкі коливання в вірі. Не можна так легко і просто відкинути попереднє віровчення, навіть якщо воно є язичницьким, та примусити всіх вірити в одного Бога, відправляти всі обряди та ритуали відповідно до нового вчення, а тих, хто цього не хоче, жорстоко карати. (Як ми пригадуємо, «вогнем і мечем».) Виходячи з цього, розпад Київської Русі на удільні князівства, територію яких згодом поглинули інші держави, став першим сигналом про таку гріховність. Подальший розвиток подій показав, що сповідування Східної гілки християнства було ще більшою помилкою, адже це, як вже нами зазначалося раніше, було відступництвом. Тому золота середина (греко-католицька церква) сприяло духовному очищенню віруючих українців і, як наслідок, зближенню з Римом.

Проектуючи значення Берестейської унії на україно-польські відносини, ми можемо відзначити еволюцію спільних рис матеріальної і духовної культури обох країн, а також злиття характерних рис православ'я і католицизму в новій вірі.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. С. *Історія України-Русі в 10-и т.* /М. С. Грушевський [Електронний ресурс]. – Т. 4. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur4.htm>.

2. *Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Любовник та ін.; За редакцією А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. – 735 с.*
3. *Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1937. – 719 с.*
4. *Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Київ-Львів, Відень: Товариство «Вернигора», 1918. – 80 с.*
5. *Лєпахін В. В. Ікона та іконічність / В. В. Лєпахін. – Л.: Свічадо, 2001. – 288 с.*
6. *Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. / Н. Полонська-Василенко [Електронний ресурс]. – К.: Либідь, 1995. – Т. 1. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/121/49/>.*
7. *Сорока Ю. В. Брестська Унія / Ю. В. Сорока. – Х.: Фоліо, 2010. – 110 с.*
8. *Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.*
9. *Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>.*

Павло Пеняк
кандидат історичних наук
Інститут українознавства
ім. І.Крип'якевича НАНУ

ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСТВА

Стаття присвячена науковій діяльності маловідомого польського історика, етнографа, археолога, мовознавця, фольклориста Зоріана Доленги-Ходаковського. Особлива увага звертається на здобутки вченого у царині археології.

Ключові слова: Зоріан Доленга-Ходаковський, слов'янство, городища, кургани.

Чільне місце серед вчених-славістів Росії, Польщі, України першої чверті XIX ст. займає постать Зоріана Доленги-Ходаковського (Zoryjan Dołęga-Chodakowski). Це літературне ім'я польського історика, етнографа, мовознавця, фольклориста, правника, людини енциклопедичних знань Адама Чарноцького (1784-1825). У кінці XIX ст. побачили світ спеціальні дослідження, присвячені життю і творчості вченого [14, 19]. У наш час з'явилися ряд робіт про наукові зацікавлення вченого, які написані на основі вивчення архівних документів [1, 12, 18]. Ми ж у запропонованій статті основну увагу звернемо на окремі наукові здобутки З.Доленги-Ходаковського у царині археології.

Зоріан Доленга-Ходаковський народився 14 квітня 1784 року в Комові (Хелмська земля, Царство Польське) в сім'ї небагатого польського шляхтича. Його батько втратив статок під час буремних подій розчленування Речі Посполитої і не зміг дати сину хорошої освіти. Тому він відвіз його до багатих родичів у Слущкий повіт, де його віддали на навчання в Слущьке повітове училище. Навчаючись в училищі, З.Ходаковський проявив схильність до збирання народних пісень, обрядів, звичаїв. У 1800 році він закінчив навчання і протягом двох років вивчав практичне право в адвоката у Новогрудку (територія сучасної Білорусії). Отримавши адвокатський патент, З.Доленга-Ходаковський відмовився від правничої діяльності і в 1807 році став управляючим справ новогрудського воєводи графа Неселовського.

Після війни 1812 року обрав Галичину як своє нове місце перебування. Саме тут З.Ходаковський зробив перші кроки по вивченню слов'янства,

його коренів, ареалу поширення, культури, мови. Свою розвідку на польській мові "Про слов'янство до християнства" він випустив у 1818 році в Кременці - місті, ліцей якого у першій половині XIX ст. був одним із провідних наукових центрів Західної України. У ній він вперше вказав на топоніміку і фольклор як на головне джерело для вивчення історії слов'янства, критикував феодально-клерикальну історіографію і космополітизм магнатів, які виступали проти відродження слов'янських народів і їх культури [12, с. 11]. Перебував також у Києві, Чернігові, Гомелі, займаючись описом старожитностей і збором фольклору. У грудні 1818 року вчений отримав від Віленського університету відкритий лист на право проведення археологічних розкопок. За свій рахунок досліджував городища в Полоцьку, Вітебську, Турові, околицях Бреста, Гомеля, Могилева.

Протягом 1819-1820 років з'являються статті на російській мові "Разыскания касательно русской истории" і "Проект учёного путешествия по России для объяснения древней славянской истории" [4, с.277-302; 5]. У цих працях прослідковується система поглядів вченого, повністю новаторська для початку XIX ст., а саме: давнє минуле слов'ян майже зовсім невідоме; основним джерелом знань про нього служать літописи епохи християнства, в той же час дохристиянське минуле навмисно зображалось грубим і примітивним, ніж це було в реальності; необхідно досконало вивчити багату ранню історію слов'янства не тільки з використанням писемних джерел, але залучаючи також речові артефакти, топоніміку, фольклор.

З.Ходаковський наполягав на необхідності проведення широких археологічних досліджень, зокрема, городищ, які, на його думку, були залишками культових місць, де відбувалися язичницькі обряди слов'ян. Такі релігійні центри нібито були оточені іншими городищами. Протягом XX ст., як відомо, ця теорія не витримала випробовування часом і була спростована вченими багатьох країн. Безперечним позитивом діяльності З.Ходаковського стало те, що він одним з перших зумів привернути увагу широких кіл громадськості України і Польщі до розширення джерельної бази за рахунок археологічних, топонімічних, фольклорних, геральдичних даних, закликаючи вивчати їх для дослідження стародавньої історії слов'ян.

У тому, що піонером у вивченні слов'янських старожитностей став польський вчений, була своя закономірність. На початку XIX ст. ціла когорта діячів суспільно-політичної думки надихалась ідеєю, сформульованою в 1800 році ідеологом польського національно-визвольного руху, істориком Йоахимом Лелевелем (1786 - 1861): "...наша батьківщина лежить у могилі. Ми ... повинні трудитися над тим, щоб скинути навалений над нею пагорб і добути лежачий під ним попіл Фенікса - нашої вітчизни" [11, с. 10, 11].

Для здійснення своїх планів З.Доленга-Ходаковський звернувся за фінансовою підтримкою до куратора Віленського (нині Вільнюський - П.П.) університету князя Чарторижського, але отримав відмову. Після чого поїхав до Санкт-Петербургу, де зумів зацікавити своїми планами знаного мецената, графа М.П.Румянцева і міністра народної освіти, князя О.М.Голіцина. Складений З.Ходаковським проект археологічної подорожі по Росії і іншим слов'янським землям був переданий О.М.Голіциним на розгляд імператора Олександра I і схвалений. На це із державної казни виділялося три тисячі карбованців.

Протягом 1820-1821 років З.Ходаковський об'їздив північний захід Росії, зокрема, Новгород, Псков, Ладого, зібравши відомості про тутешні городища ("городки" за вченим). Останні описувалися, наносилися на мапу і, як вважав З.Ходаковський, свідчили про те, що саме тут проживали давні слов'яни. За розміщенням городищ вчений намагався визначити територію, яку займали слов'яни, а із їх назв зробити певні висновки історичного і мовознавчого плану. Матеріали, зібрані ним, використав відомий російський вчений-історик М.Погодін. Він опублікував дві карти городищ у своїй праці "Древняя русская история до монгольского ига" [15, с. 543].

Потрібно наголосити на широкому громадському резонансі "Проекта учёного путешествия." В часописах з'явилося ряд публікацій, які доповнювали список городищ, складений З.Ходаковським [13, с. 306-310; 2, с. 311; 3, с. 184- 191].

Поряд з пошуками городищ З.Ходаковський вивчав поховальний обряд слов'ян, топографію могильників і їх назви. Досліджувались сопки (кургани) і жальники (могильники) під Ладогою, Новгородом і в Бежецькому повіті. Вчений детально описав розкопки окремих сопок: "... открылась костёрная, так сказать, постель, на которой сгорел покойник. Видно, что он лежал в длину, меж востока и запада, с боку, от севера поставлен был горшочек" [10, с. 369]. Показав картину будівництва сопок: "... чернозём был в исподе обеих сопок. На той поверхности положен был сначала венец из камней, после клали в середине крупные камни и на оные насыпали песок и щебень, взятый с берега реки. Совершивши холм, окладывали толстым дёрном" [8, с. 148]. Із співставлення сопок і жальників робився висновок: "В оном жальнике хоронили людей не сожжённых... то есть в позднейшие времена" [9, с. 153]. Весь матеріал, знайдений Ходаковським під час розкопок, описувався, класифікувався, що для того часу було незвичним явищем, тобто, можна стверджувати, що в проведення археологічних розкопок було привнесено елементи науковості [16, с. 32]. Як відомо, сучасна археологічна наука трактує сопки як високі (більше 4 м) кургани VIII-X ст., які споруджувалися новгородськими (прильменськими) слов'янами. Жальники - це могильники слов'ян XII - XV ст., які склалися із земляних насипів, об-

кладених каменями і були поширені на території сучасних Новгородської і Псковської областей Росії.

Заслугою З.Ходаковського було введення в науковий обіг великої кількості археологічних об'єктів, в яких він вбачав важливе історичне джерело. Результати досліджень опубліковано в роботах "Историческая система Доленги-Ходаковского", "Пути сообщения в древней России", "Отрывок из путешествия Доленги по России" [6; 7; 8]. У 1835 році в Кракові побачила світ книга "Osłowianszczyznieprzedchrzescianstwem." Його праці заслуговують на увагу з огляду на те, що в них вперше у вітчизняній літературі археологічні артефакти розглядаються як повноправні історичні джерела.

Займався З.Ходаковський і топонімією Східної Європи. Вчений одним із перших у славістиці показав роль топоніміки для історичних досліджень, підготувавши реєстр загальнослов'янських топонімів. Складений ним об'ємний словник географічних назв не був надрукований і тільки частково знайшов відображення в публікаціях автора. Він записав більше тисячі українських пісень, збирав матеріали по геральдиці, вивчав діалекти української і російської мови.

Все вищесказане дозволяє стверджувати, що в особі З.Доленги-Ходаковського українська і російська наука і культура першої половини XIX ст. отримала серйозного вченого, який одним із перших сформулював положення про археологічні пам'ятки як важливе джерело історичних знань. З його іменем пов'язується і розробка першого плану систематичних археологічних досліджень Східної Європи.

Список використаних джерел:

1. Аксамитов А., Малаш Л. *З душой славянина / А.Аksamитов, Л.Малаш.* – Минск, 1991.
2. Бояркин А. *Городище на р.Сарре / А.Бояркин // Вестник Европы.*- 1820.-Ч. СХІ-ІІ.- С.304 -315.
3. Глаголев А. *Записка о городищах, курганах и других старинных насыпях в Тульской губернии / А.Глаголев // Вестник Европы.*- 1821.-Ч. СХІV.- С.184 - 191.
4. Доленга-Ходаковский З. *Разыскания касательно русской истории / Зориан Доленга-Ходаковский // Вестник Европы.*- 1819.-Ч. СVІІ.- № 20.- С.277 - 302.
5. Доленга-Ходаковский З. *Проект учёного путешествия по России для объяснения древней славянской истории / Зориан Доленга-Ходаковский // Сын отечества.*- 1820.- № XXXІІІ.- С. 288 - 312; № XXXІV.- С. 3 - 11; № XXXV.- С. 49 - 66.; №XXXVI.-С. 115.; № XXXVІІІ.- С. 193 - 205.; № XXXІХ.- С. 241 - 254.; № XL.- С. 289 - 299.
6. Доленга-Ходаковский З. *Историческая система Доленги-Ходаковского / Зориан Доленга-Ходаковский // Исторический сборник.*- 1837. - Кн.3.

7. Доленга-Ходаковский З. Пути сообщения в древней России / Зориан Доленга-Ходаковский // Исторический сборник. - 1837 а. - Кн.1.
8. Доленга-Ходаковский З. Отрывок из путешествия по России / Зориан Доленга-Ходаковский // Русский исторический сборник.- 1839.-Т.III.- Кн.2.-С.148 - 153.
9. Доленга-Ходаковский З. Отрывок из путешествия Ходаковского по России / Зориан Доленга-Ходаковский // Русский исторический сборник. - 1839 а. - Т. III. - Кн.2. – С. 153 – 159.
10. Доленга-Ходаковский З. Сопки / Зориан Доленга-Ходаковский // Русский исторический сборник.- 1844. - Т.VII.- С. 365 - 369.
11. Кеневич С. Лелевель / Сергей Кеневич. – М., 1970.
12. Малаш Л. Зарьян Далэнга-Хадаковский. Избранное / Л.Малаш. - Минск, 2007.
13. Макаров М. Письмо к редактору / Михаил Макаров // Вестник Европы.- 1820.-Ч. СХІІІ.- С.306 - 310.
14. Пытин А.Н. История русской этнографии / Александр Николаевич Пытин. – Спб., 1892. - Т. 3.
15. Погодин М.П. Древняя русская история до монгольского ига / Михаил Петрович Погодин. – М., 1871.- Т. III.
16. Францев В.А. Польское славяноведение конца XVIII - первой четверти XIX ст. / Владимир Андреевич Францев. – Прага, 1906.
17. Chodakowski Z.D. O Slowanszczyznie przed chrzescianstwem / Zorian Dolega Chodakowski // Cwicenianaukowe. – 1818.- Dz.II.- №5.- S.3 - 27.
18. Maslanka J. Zorian Dolega Chodakowski / J. Maslanka. – Wroclaw, 1965.
19. Rawita-Gawronski Fr. Zoryan Dolega-Chodakowski, jego zycie i praca / Fr. Rawita-Gawronski. – Lwow, 1898.

Олександр Шагурі,
аспірант кафедри історії
Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

ПОЛЬСЬКІ НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНІ ЖУРНАЛИ 1838–1842 РОКІВ

Описано основні тенденції польської літературної періодики першої половини XIX століття, охарактеризовано головні віхи в хронології появи науково-літературних журналів. Проведено паралелі між діяльністю органів цензури та цензурним законодавством, а також із історією виникнення літературних журналів. Продемонстровано зв'язок із європейським, російським і українським контекстом. Пояснюються причини спалаху активності в літературній полеміці на шпальтах періодики 1838–1842 років.

Ключові слова: науково-літературні журнали, публіцистика, інтелектуальний простір XIX століття, польські письменники, Російська імперія, цензура.

Жанр науково-літературних журналів був особливо популярним в Європі XIX століття. Саме такі видання знайомили ширший загал читачів із новинками локальної і світової літератури. На шпальтах літературних журналів вперше друкувалися більшість молодих письменників. Більше того, багато іменитих письменників видавали свої твори частинами через періодичні видання.

Ця ж тенденція була характерна і для Російської імперії, і для польських земель, як у складі Росії, так і на підконтрольних Австрії і Пруссії територіях. Хоча популярність польських науково-літературних журналів складно порівнювати із зарубіжними (в першу чергу, ймовірно, через не надто значну популярність самої польської літератури серед поляків, на відміну від французької, англійської чи німецької), їхня кількість невпинно зростає протягом століття.

Якщо поглянути на хронологію виникнення польських періодичних видань першої половини XIX століття, можна помітити, що певні роки позначилися особливою концентрацією журналів. Першим таким періодом був проміжок з 1815 по 1820 рік. Ці роки позначені великою кількістю місцевих

просвітницьких журналів, автори яких писали про культурні, соціальні і наукові новини (наприклад: *Pamiętnik Lwowski*. – Lwów : Karol Wild (1816-1821); *Dziennik Rozporządzeń Rządowych Wolnego, Niepodległego i Ścisłe Neutralnego Miasta Krakowa i jego Okręgu* (Kraków 1816-1922); *Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego*. – Bydgoszcz : Prefekt Departamentu Bydgoskiego (1814-1815); у 1814 році відновив діяльність *Dziennik Wileński*, який не виходив в роки наполеонівських війн). В цей час виходять і науково-літературні журнали: *Pamiętnik Warszawski* (1815-1823), *Pszczółka Krakowska: dziennik liberalny, historyczny i literatury* (Kraków, 1819-1823). Таку активізацію періодики можна пояснити, по-перше, новими законами і в цілому новою політичною ситуацією, що мала місце в новоутвореному Царстві Польському: наприклад, не існувало попередньої цензури [1], тобто існувала відповідальність за надруковані матеріали, але вже постфактум, самі ж тексти не корегувалися і не редагувалися чиновниками. Крім того, загальний курс на лібералізацію, прийнятий Олександром I, позначився і на літературній діяльності як в самій Росії так і на польських землях.

Другий цікавий нам хронологічний період тривав з 1839 по 1842 рік і позначився сплеском активності науково-літературних журналів. В ці роки виходять: *Przegląd Warszawski Literatury, Historii, Statystyki i Rozmaitości* (Варшава, ред. Budziłowicz, 1840-1842 pp.), *Tygodnik Literacki, poświęcony literaturze, sztukom pięknym i krytyce* (Познань 1838/39-1845), *Zbiornik Literacki* (Kraków 1837-1838), *Pielgrzym* (1841-1846), *Piśmiennictwo Krajowe: dodatek do Gazety Porannej* (Hippolit Skimborowicz, red. gł. Numbering: R.1, nr 1 (1840)-1841), *Pierwiosnek* (1838-43), *Biblioteka Warszawska* (від 1841), *Athenaeum* (1841-1851, Вільно), *Nadwiślanin* (Варшава, 1841-1842), *Przegląd Naukowy* (Дембовський, від 1842 року) і чимало інших.

Нарешті, третій період поживлення публіцистики тривав з 1848 по 1850 рік, що пов'язано безпосередньо з надзвичайною активізацією політичних рухів в роки Весни народів.

Але пояснити, чому в 1839-1842 роках виникає така велика кількість науково-літературних журналів – не так просто. Безпосередній зв'язок з діяльністю органів цензури встановити складно. Навпаки, означений період позначився більшими цензурними утисками. Так, ще з початку двадцятих років посилюється тиск цензури. З 1824 року на короткий термін міністром просвіти було призначено адмірала Шишкова, постаць дуже консервативних поглядів. Шишков встиг в 1826 році прийняти узгоджений з імператором Миколою I новий цензурний устав, який в російській історіографії отримав назву «чугунний устав» [2]. Зрозуміло, що устав, виданий після повстання декабристів, не відрізнявся особливою ліберальністю. Однак, існувало чимало стратегій для уникнення безпосередньої дії уставу, через так

звані цензорські ради, чим і користалися більшість літераторів. У 1828 році вийшов новий устав Шишкова і Шахматова, який діяв аж до 1848 року. Цей устав також не відрізнявся особливо ліберальними принципами допуску літературних творів. Крім цього, у цей період спостерігаємо надзвичайну бюрократизацію процесу, особливо у часи діяльності Красовського, котрий обійняв посаду цензора Головного цензурного комітету в 1826 році, а у 1832 році вже був головою Комітету іноземної цензури. Велику відповідальність було покладено на книгодрукарів – тепер за друкування крамольної літератури вони несли особисту адміністративну відповідальність. Коли граф Уваров став міністром народної освіти, він приділив особливу увагу цензуруванню журналів та літературних періодичних видань: на певний час було навіть заборонено випуск нової періодики [1].

Царство Польське не мало окремих нормативних актів, що регулювали б діяльність цензорів. В цілому, російські закони розповсюджувалися як на польську літературу на землях Росії, так і на Царство Польське. Однак певні директиви існували: так, перший намісник Царства Польського, генерал Йозеф Зайончек ввів інститут попередньої цензури, котрий не існував до того. Крім того, після Листопадового повстання 1830–1831 років, цензура значно посилилася. Було остаточно закріплено практику попереднього цензурування, почали проводитись регулярні обшуки в книгарнях і у видавництвах з конфіскаціями «шкідливої» літератури [7].

Як бачимо, ніякого послаблення цензури в 1839-1842 роках не спостерігалось.

Особливу популярність науково-літературних журналів не можна пояснити і західною модою, адже в Європі літературні журнали були популярні на той момент вже давно. Так, наприклад в Англії найпопулярніші, наймасштабніші видання були започатковані ще в 20-х роках: *Westminster Review* (1824), *The Spectator* (1828) and *Athenaeum* (1828). Аналогічно і у Франції і в Німеччині.

Дійсно, до поляків західні віяння часом доходили із запізненням, але ж не настільки великим. Якщо зіставити популярність жанру науково-літературних журналів в Європі з фактом посилення цензури в Польщі через виступи 1830–1831 років, стає зрозумілим, що ідея популярних науково-літературних журналів була відкладена на десятиліття через наслідки невдалого повстання. Ця версія має докази в безпосередніх історіях окремих видань. Так, Юзеф Ігнацій Крашевський намагався створити свій журнал *Атеней* ще на початку 30-х років, але не міг цього зробити саме через протидію цензури аж до початку 40-х, коли він уклав угоду з друкарем і книготорговцем Теофілом Глюксбергом, котрий взяв на себе переговори і зв'язки з органами цензури, що також вдало співпало з перебуванням на посту цензора Яна Вашкевича [4].

Ще одне можливе пояснення такого пожвавлення в літературному житті поляків наприкінці тридцятих і особливо на початку сорокових років полягає в ланцюговій реакції і літературній полеміці. Схожа ситуація мала місце в літературних колах Москви і Санкт-Петербургу, коли полеміка авторів різних за політичними, ідеологічними і суто літературними поглядами спричинила до появи цілої плеяди нових літературних гуртків і власних журналів в кінці двадцятих років. Ці журнали розгорнули таку активність і таку гостру полеміку між собою, що її тривалий час не вдавалося опанувати та обмежити навіть органам цензури, про що скаржився граф Уваров, міністр народної освіти [2]. Якщо уважніше поглянути на історію виникнення цілої низки польських журналів того періоду і матеріали, що в них публікувалися, стає очевидним, що чимало з них виникали як відповідь іншим виданням, з декларацією власних, відмінних поглядів, або з критикою опонентів. Так, наприклад, журнал *Nadwiślanin*, як і майже вся публіцистична діяльність кола так званої Циганерії Варшавської, виникає як антагонізм в першу чергу найпопулярнішій тоді «Бібліотеці Варшавській», а з нею і усім виданням, що друкували консервативні, або нейтрально-відсторонені матеріали і не підіймали гострі соціальні питання [6]. Дембовський, що послідовно боронив ліберальну ідеологію та ідею польської незалежності, зробив свій журнал «*Przegląd Naukowy*», так само як і свої літературні огляди («*Piśmiennictwo polskie*» 1845, Познань), знярядями в боротьбі проти консерватизму, аристократизму і русофільства [5]. В той же час Атеней Крашевського, а разом з ним і «*Pielgrzym*» та *Tygodnik Petersburski*, який з 1841 року став органом консервативного гуртка Котерії Петербурзької, навпаки, за першої ж нагоди критикували французьку літературу, а разом з нею і творчість польських романтиків, месіаністів та містиків.

Таким чином, виникнення на межі тридцятих-сорокових років XIX століття небувалої до того кількості науково-літературних журналів за своєю природою нагадує снігову кулю, що довгий час не мала можливостей для свого тріумфального сходження, а коли нарешті зірвалася, то почала дуже швидко збільшуватися під власною вагою, залучаючи нові й нові елементи. Дійсно вражає, наскільки строкатим, складним і різноманітним був інтелектуальний світ поляків в цей період: безліч політичних, філософських, ідеологічних, соціальних і суто літературних концепцій і поглядів. І все це прагнуло висловитися, донести свої погляди на світ і літературу. Тому й маємо унікальну ситуацію існування десятків науково-літературних журналів найрізноманітніших напрямків, тираж яких часом не перевищував сотні примірників.

Варто також згадати синхронні процеси на українських землях. В 30–40-х роках з'являються і швидко стають популярними літературні альмана-

хи: «Українській Альманах» (1831, Харків), «Русалка Дністровая» (1837, Буда); «Ластівка» (Санкт-Петербург, 1841), «Молодик (Харків, 1843–1844); «Сніп» (Харків, 1841). Перші з них виникали на хвилі інших, народницьких, тенденцій і початково відрізнялися від європейських науково-літературних журналів (хоча б тим фактом, що більшість з видань, навіть тих що планувалися як регулярні, з різних причин обмежилися єдиним випуском – ця ситуація нагадує зародження науково-літературних журналів в Німеччині у 1790-і роки, коли більшість журналів через брак читачів і фінансування не могли перейти межу декількох випусків). Альманахи мали свої особливості й окремо варто вказати, що частина з них була радше етнографічно-фольклорного змісту («Русалка Дністровая», «Сніп») тоді як інша частина тяжіла до історичних і літературно-критичних журналів («Український Альманах», «Молодик»), причому остання тенденція значно посилилася після 1840 року, що можна пояснити впливом існуючих в той час російських і польських літературних журналів.

Що стосується авторів з теренів України, то вони долучилися до більшості передових журналів свого часу. Окремо варто відзначити, що чимало поляків саме з українських земель в означений період були у фарватері науково-літературної періодики, згадати лишень таких постатей як Крашевський, Грабовський, Жевуський, Коженювський.

Список використаних джерел:

1. Гринченко Н.А., Патрушева Н.Г. Организация цензурного надзора в царстве Польском в XIX - начале XX века / Режим доступа: <http://opentextmnp.ru/censorship/russia/dorev/libraries/book/?id=1793>, відвідано 2.10.1013.
2. Журков Г.В. История цензуры в России XIX-XX вв. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 77-82.
3. Энгельгардт Н. Очерк истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703-1903). – СПб.: Издание А.С. Суворина, 1904. – С. 57-58.
4. Athenaeum / Wyd. J. I. Kraszewski. – 1841. – №1.
5. Dembowski E. Piśmiennictwo polskie. - Poznań : Nakł. i druk. N. Kamińskiego i sp., 1845. – S.37–64.
6. Nadwiślanin – Warszawa, 1841 – T.1.
7. Szajdecka M. Firma wydawniczo-księgarska Kazimierza Szczepańskiego 1800–1855 // Studia z dziejów drukarstwa i księgarstwa w Lublinie w XIX i XX wieku. – Lublin, 1988. – S. 81.

*Іван Зимоля,
доктор філологічних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Олена Зимоля,
кандидат філологічних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ У ПОЛЬСЬКОМОВНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті висвітлено особливості дискурсу культурологічної стратегії у польськомовній публіцистиці І. Франка. Виявлено роль українського митця у зміцненні українсько-польського культурного діалогу. Визначено стрижневі концепти польськомовної критики І. Франка, якому належить заслуга налагодження систематичності у подачі українських тематичних матеріалів на сторінках польськомовної періодики.

Ключові слова: дискурс, культурологічна стратегія, публіцистика Івана Франка, діалог.

Реалізація гармонійного й плідного міжкультурного діалогу передбачає наявність тих витоків, які надають йому конкретизованих і паритетних пропорцій. Іван Франко (1856 – 1916) аргументував таку позицію ще у 1898 р., коли у праці «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» підкреслював: разом з «інтернаціоналізацією літературних уподобань і інтересів, що заставляє нас з однаковим інтересом читати і смакувати твори високоталановитих писателів – німців, французів, американців, італійців, шведів, чехів, поляків, як і своїх рідних, рівночасно з тим, так сказати, зведенням до спільного іменника всієї справжньої літературної творчості, а то до спільного іменника могутніх духових, суспільних та моральних інтересів нашого часу, йде і змагається також націоналізація кожної поодинокі літератури, виступає чимраз рельєфніше її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору і народного пафосу, властивості її вислову, літературного стилю, поетичної техніки» [11, с. 34]. У цьому зв'язку варто підкреслити: міркування І. Франка про різні пласти міжлітературного процесу стосується передусім не канонізації естетичного досвіду, а радше диференціації комунікаційних

пріоритетів. Звідси – їхня нова іпостась. В її основі – міжкультурний діалог, що постає суголосним багатоаспектному контексту духовних змагань тієї чи іншої нації [1; 4; 6].

Жанрове і стиліове багатство публіцистичних статей Івана Франка вимагає спеціального філологічного вивчення. Воно дає підстави вести мову про автора поеми «Мойсей» як про майстра слова, винахідливо-го журналіста, витонченого публіциста-інтелектуала, вправного стиліста. І. Франко широко використовував можливість пропаганди української літератури і культури, активно співпрацюючи з польськими періодичними виданнями. Водночас він усвідомлював наявність ментального вододілу між польським та українським народами, зумовленого тривалим відчуженням. Підтвердження цьому міститься і в приватних листах І. Франка, і в його наукових студіях. Тому й примітно, що український митець прагнув налагодити контакти з представниками польсько-культурного середовища на рівні рівноправного інтелектуального діалогу. Подібні спроби здійснювали його попередники: Павлин Свенціцький (1841 – 1876), Володимир Антонович (1834 – 1908), Олександр Кониський (1836 – 1900). Проте новаторським підходом у діяльності І. Франка було те, що він ефективно використовував саме польськомовну пресу з проєкцією на утвердження тези про включеність української духовності у загальноєвропейський культурний простір. Таким чином, українська тематика і проблематика органічно вписалася на зламі ХІХ – початку ХХ ст. у польський інтелектуальний дискурс. Вона виражала загальні настрої щодо демократизації, прогресу і толерантності у польському суспільстві.

І. Франко, популяризуючи українську літературу серед польської аудиторії, охарактеризував у періодиці різноманітні літературні явища. З цією метою він вдавався до різних жанрів – рецензії, огляду, студії, анотації, полемічного виступу. Його живий стиль, гострота і правдивість суджень, розмах проблематики і європейський рівень аналітики не могли не привернути увагу зацікавленого реципієнта. Упродовж 1887 – 1889 рр. І. Франко опублікував у польських часописах чотири оглядові статті. Тут він діахронічно і синхронічно репрезентував розвиток українського письменства. Ці журналістські студії представляють особливу цінність, оскільки демонструють концептуальність поглядів І. Франка. Йдеться про його праці, що побачили світ у варшавському журналі «Głos» (1888, № № 2, 4, 5, 12) у серії «Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicji». Вони мали підназву «Зірниця відродження». Автор розпочав свій виклад зі стислого, але місткого опису історичної ситуації кінця ХVІІІ – початку ХІХ століть, коли Галичина опинилася у складі Австрії. Власне, відтоді тут бере початок новий етап розвитку національно-культурної ідентичності українства. І. Франко акцентує увагу

реципієнта на маловідомих фактах прояву національної свідомості: переклад Псалтиря лемківським діалектом Івана Приславського (1736), збірка народною мовою апокрифічних легенд о. Теодора Поповича з Тухлі (1751). У названій студії І. Франко подав точний аналіз культурного рівня вищого духовництва Греко-католицької Церкви, відзначаючи його низький рівень патріотизму. Втім, він переконливо прослідкував ідейну еволюцію галицького русинського священства. Воно поступово наблизилося до національно-народної основи, усвідомлюючи культурні потреби українського народу, важливість народної мови, просвіти і соціальної опіки. «Перші проблески нового руху, – писав І. Франко, – перші досвідки того, що... я назвав «зірницею відродження», вийшли з Перемишля. На єпископському престолі там у ті часи сидів Михайло Левицький, чоловік невеликих здібностей і слабкого характеру, який, проте, перебував під добродійним впливом священика Івана Могильницького... Був це перший муж на Галицькій Русі, котрий намагався розвіяти пануючу тут у погляді на національну справу єгипетську темряву...» [10, с. 136]. Саме у Перемишлі, як відзначав І. Франко, був утворений перший український просвітницький гурток зі священників під керівництвом Івана Могильницького. І. Франко влучно охарактеризував особливості процесу становлення національно-культурної системи просвіти, підкресливши інертність і байдужість багатьох чільних діячів Церкви. «Від 1816 до 1830 р., – зауважив автор, – вийшло у нас ледве 36 книжок, брошур або невеличких листівок, друківаних кирилицею, мовою переважно церковною, далекою від народної... Весь могутній розвиток європейської літератури і літератури польської, що відбувався у той час, пройшов повз галицьких українців без сліду, не викресав у них ані жодної живої іскри. Церковщина убивала живий дух серед нечисленної інтелігенції, штовхаючи її до польської мови; полонізація нижчого духовенства, що почалася ще в XVIII ст., відбувається тепер ще дужче» [10, с. 142]. І. Франко, застосовуючи принципи історичного аналізу, з граничною точністю зафіксував дію ідейно-естетичних впливів контексті міжслов'янських зв'язків.

У часописі «Kurjer Lwowski» від 7 липня 1889 року І. Франко вмістив лаконічний відгук на появу другого тому «Історії літератури руської» Омеляна Огоновського (1833 – 1894). Цей відгук дає змогу зауважити низку естетичних й науково-методологічних пріоритетів. Ідеться передусім про потребу цілісності, тобто комплексного розгляду літературного процесу, де б враховувалися стильові та жанрові особливості, ідейні та міжкультурні взаємовпливи, індивідуальний внесок визначних письменників. Натомість в Омеляна Огоновського переважав метод роздріблення літературного матеріалу за жанрами та іменами. Істотною є також вимога органічності, тобто зображення складного процесу літературного розвитку не через ме-

ханічне нагромадження фактів, а крізь призму відтворення інтелектуальної атмосфери епохи, шляхів естетичних пошуків. У цьому зв'язку І. Франко висловив докір, що автор монографії «не може піднятись до якогось органічного синтезу наявних тепер в українській літературі течій і напрямків, а дуже часто навіть є далеким від розуміння їх. Значною мірою це є наслідком школи доктора Огоновського, більше філологічної, ніж естетичної і політичної, а частково також наслідком його становища (як священика) і темпераменту». Однак, І. Франко у підсумку відзначив важливість появи такої синтетичної історії української літератури, ґрунтовність фактографічного масиву.

У статті «Rusińska literatura albumowa», що вийшла друком в авторитетному варшавському журналі «Prawda» (1887, № 22, 24, 27), І. Франко здійснив спробу осмислити історію української літератури, представити її особливості та ідейно-суспільну проблематику для польськогореципієнта. Цікава деталь: на думку автора матеріалу, українська галицька література перебувала на стадії «альманахової» літератури. І. Франко зробив короткий аналіз галицьких видань за період від середини 1870-х рр. до середини 1880-х рр. Це був час якісного зростання української літератури після періоду примітивного «шароварництва і козакофільства» у творчості перших народовців і москвофілів. Стаття містить також змістовні факти стосовно розуміння проблематики розходжень та ідейних конфліктів між народовцями і новою генерацією соціалістів-позитивістів.

Своєрідною віхою новітньої літератури у Галичині І. Франко вважав альманах «Дністрянка». Головним гаслом альманаху було «реалізм і натуралізм в стилі Е. Золя». Цю традицію згодом розвинули такі збірники й альманахи, як «Громадський друг», «Дзвін», «Молот». Їх безпосередньо організував І. Франко, який визнавав певну незрілість ідей і методів, що сповнювали названі видання. Наступний поступ І. Франко пов'язував з публікацією у 1879–1880 рр. «Дрібної бібліотеки». Сюди увійшли твори популярних європейських письменників-реалістів і наукові праці головно позитивістського змісту. А у 1880–1881 рр. з'явився журнал «Світ», який редагували І. Белей та І. Франко. Головний здобуток цих видань – пробудження серед інтелігенції відповідальності за соціальне становище народу. Паралельно брати Барвінські видавали альманах «Руська хата», де відчувалося захоплення козацькою романтикою. У 1879 році Ю. Романчук заснував «часопис для народу» – «Батьківщина». І. Франко активно друкувався у журналі «Зоря» (редактор О. Партицький) та газеті «Діло» (редактор В. Барвінський). Це дає підстави стверджувати, що у 80-х рр. його ідеологічна та естетична платформа наблизилася до народовської. У наступних частинах статті І. Франко позитивно оцінив стрийський альманах «Ватра»

(1887), редагований В. Лукичем (Левицьким), а також видання «Перший вінок» (1887) за редакцією Наталі Кобринської й Олени Пчілки. Він відзначив демократизм часописів, увагу дописувачів до широкого кола проблем, вдалих творчий перегук і взаємне збагачення українців-галичан і наддніпрянців. До речі, альманах «Перший вінок» І. Франко популяризував ще у двох коротких рецензіях під назвами «Ruskie album kobiece» («Ruch», 1887, № 6) і «Perszuj winok» («Kraj», 1887, № 26).

Хист І. Франка як критиказримо проступає у статті «Literatura rusińska w Galicji za rok 1886», опублікованої 1887 року у часописі «Prawda» (№ № 2, 6). Тут він подав дошкульний аналіз праць Володимира Масляка та Григорія Цеглинського – цільних представників народовського табору. І. Франко за-судив передусім шаблонність літературі такого стибу – «бідної, блідої, безплідної, позбавленої запалу й оригінальності». При цьому він позитивно оцінив творчі пошуки наддніпрянських українців – І. Нечуя-Левицького, Панааса Мирного, О. Кониського, Д. Мордовця, які, за його переконанням, були запорукою виживання й утримання якісного естетичного рівня національного письменства. Натомість у ліриці В. Масляка і драматургії Г. Цеглинського критик констатував наявність пустопорожніх фраз, художній несмак, викривлене сприйняття дійсності, дріб'язковість проблематики. Аналогічні паралелі містяться у праці «Literatura rusińska w r.1888». Вона надрукована у літературному додатку «Przegląd Literacki» газети «Kraj» від 17 березня 1889 року. Більш високу оцінку від І. Франка отримали видання «Степ. Херсонський белетристичний збірник» («Prawda», 1887, № 49) й «Товариш». Письмо Літературно-наукове» («Kurjer Lwowski», 27.09.1888; «Prawda», 08.09.1888).

Особливо плідною стосовно популяризації української літературної культури була співпраця І. Франка з виданням «Kurjer Lwowski». Тут він помістив цілу низку відгуків про новітні книжкові позиції українською мовою, постановки п'єс, культурні акції. Як правило, це були інформативні повідомлення, змістовні анотації, сповнені влучних характеристик, полемічних зауважень. Відтак польський реципієнт отримав змогу глибше пізнати специфіку української культурної проблематики. З-поміж таких публікацій варто виокремити наступні: відгуки на постановки у львівських театрах а) п'єс «Дай серцю волю – заведе в неволю» М. Кропивницького (09.10.1888), «Довбуш» Ю. Федьковича (11.10.1888), «Лихий день» Г. Цеглинського і «Пошились у дурні» М. Кропивницького (13.10.1888), «Хто винен?» І. Карпенка-Карого (09.11.1889), «Не судилось» М. Старицького (1890, № 320), «Глитай, або ж павук» М. Кропивницького (1890, № 327), «Ярополк» М. Устияновича (1890, № 331); б) оперет «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського і «Пан мандатом» Д. Млаки (1890, № 334);

«Різдвяна ніч» М. Старицького – М. Лисенка (1890, № 350), «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого (1892, № 74); «Лимерівна» П. Мирного (1892, № 78), «Пошилися у дурні» М. Кропивницького і «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого (1892, № 81), «Тато на заручинах» Г. Цеглинського (1892, № 85), «Пилип Музика» (1892, №78) і «Вихованець» (1892, № 93) М. Янчука, «Ой, не ходи Грицю» М. Старицького і «Чорноморці» Я. Кухаренка (1893, № 303), «Крути, та не перекручуй» П. Мирного (1893, № 307), «Мужичка» К. Писанецького (1893, № 333), «Катря Чайківна» Н. Кибальчич (1893, № 339). Примітно, що усі ці публіцистичні виступи були підсумовані розлогим оглядом під назвою «Teatr ruski» (1893, № № 349, 352, 356, 361).

Аналіз ідейно-естетичних засад І. Франка, що відображені у його театральній критиці, дає підстави дійти певних узагальнень. Критик вітав розвиток реалістичної драматургії з-під пера І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Старицького, П. Мирного, яка брала сюжети з народного життя, висвітлювала актуальні суспільно-моральні проблеми сучасності, мала тенденцію до психологізму. Водночас він різко критикував п'єси Г. Цеглинського, М. Устияновича, М. Янчука за відірвану від життя тематику, млявість драматизму, відсутність злободенних проблем. І. Франко рішуче виступив за відстоювання національного характеру українського театру, висміював переклади розважальних п'єс з інших європейських літератур як прояв безідейності, національної сліпоти і культурної безвідповідальності. При цьому автор огляду закликав орієнтуватися на високу класику в драматургії, позначену іменами В. Шекспіра чи Ф. Шіллера.

На сторінках журналу «Prawda» І. Франко публікував також наукові матеріали про духовні устремління українського народу. До таких праць належать, приміром, статті «25-а річниця смерті Шевченка та її святкування в Галичині» (1886, № 12), «Український театр в Галичині» (1885, № 29), рецензії на книжки «Кость Лучаківський. Антін Любич Могильницький, його життя, його значення» (1888, №2), «К. Трильовський. «Вперед!» (1888, № 18), «С. Осташовський. «Сто байок» (1888, № 20). Полемічне загострення мають відгуки І. Франка у виданні «Kurjer Lwowski»: «Гомерова «Одісея». Гекзаметром на мову українську перевірявав Петро Байда. Львів, 1889» (10.07.1889), «Спогади М. Драгоманова» (1894, № 178).

Доволі вагомий пласт публікацій у різних виданнях складають статті І. Франка про досягнення української фольклористикита етнографії. Йдеться, зокрема, про його вступне слово до збірки «Obzady i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego», яку упорядкувала Ольга Рошкевичта опрацював сам І. Франко («Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. T. 10», 1886; «Jak powstają pieśni Ludowe» («Ruch», 1887, №4, 5); «Ruskij spiwanuk» («Prawda», 26.05.1888). У цьому контексті доцільно та-

кож увиразнити рецензії на книжки «Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu. Z materiałów zebranych przez p. Zofję Rokossowską» («Kwartalnik historyczny», 1888, № 2), «Rusini. Szkice i obrazki. Abgar-Soltan» («Kurjer Lwowski», 1893, № 17); студії «Народная поэзия. Исторические очерки ординарного академика Ф.И.Буслаева» («Kwartalnik historyczny», 1888, № 2), «Pieśni górali bieskidowskich z okolic Rabki» («Kwartalnik historyczny», 1889, № 3), «Д.И.Эварницкий. Запорожье в остатках старины и преданиях народа» («Kwantalnik historyczny», 1889, № 2), «Pokucie. Obraz etnograficzny» («Kwartalnik historyczny», 1889, № 4), «O góralach ruskich w Galicji» («Kwartalnik historyczny», 1889, № 4), «Писанки» («Kurjer lwowski», 1893, № 92), «Pzszycynki do podań o Mahomecie u słowian» («Wisła», 1894, № 1). До речі, у часописі «Wisła» побачили світ Франкові статті «Bajka węgierska Waclawa Potockiego i «psia krew» (1892, т. VI) та «Pochodzenie Attyli» (1892, т. VI), в яких він проаналізував легенди споріднених і неспоріднених народів. Заслуговує на увагу той факт, що у загальний контекст І. Франко увів також українські народні перекази.

Теоретичною вершиною Франкових праць у галузі фольклористики є виступ, вперше виголошений ним 1894 року на засіданні львівського польського народознавчого товариства «Najnowsze prądy w ludoznawstwie». Ця студія опублікована у львівському етнографічному журналі «Lud» (1895, № 1). Тут І. Франко постає фаховим знавцем різних галузей гуманітарних наук. Реципієнта вражає особливий лаконізм Франкової думки, яку характеризували фактологічність, концептуальність, аполітичність. Метою він поставив собі розтлумачити основні засади двох шкіл у народознавстві – міграційної та антропологічної. При цьому критик вдався до глибинного аналізу історії людства, історії його уявлень і ментальності, культуротворчих процесів і художніх досягнень.

Особливою ефективністю позначений період співпраці І. Франка з «Towarzystwem Historycznym» у Львові, яка тривала упродовж 1887–1897 рр. Це товариство було засноване 1886 року з ініціативи групи істориків, учнів відомого польського медієвіста Ксаверія Ліске (1838 – 1891). І. Франко регулярно виступав на засіданнях товариства, власне, як опонент і головний доповідач [9]. Окрім етнографічної тематики, він особливо цікавився історією Берестейської унії і давньою українською літературою XVI–XVIII ст. На ці теми І. Франко виголосив центральні доповіді, які отримали жваве обговорення у товаристві. Так, у видавничому органі товариства «Kwartalnik historyczny» з'явилася його ґрунтовна студія «Z dziejów synodu brzeskiego 1596» (1895, № 1), а в «Kurjerze Lwowskim» побачила світ його стаття «Dwie unii» (1896, № 329). Обидві ці праці відзначалися достеменністю фактології, методологічним тактом і концептуальністю бачення проблематики. 19 січня

1895 р. І.Франко виступив із доповіддю «Про Іпатія Потія як церковного письменника», в якій представив багатогранність таланту визначного діяча церкви. 21 травня 1892 р. критик виголосив доповідь «Характеристика руської літератури XVI– XVIII ст.», в якій проінтерпретував маловідомі польській науці факти. Доповідь була надрукована у «Kwartalniku historycznym» (1892, № 8). Усього у цьому виданні І. Франко опублікував 15 рецензій та праць, присвячених переважно українській тематиці.

Усе це дає підстави дійти висновку: І. Франко використав польськомовні видання на рівні трибуни для ефективної пропаганди української культури. Йому – першому серед українських критиків і науковців – вдалося широко репрезентувати українську літературу польському реципієнтові. Саме І. Франкові належить заслуга налагодження систематичності у подачі українських тематичних матеріалів на сторінках польськомовної періодици.

Список використаних джерел:

1. *Вервес Г. Іван Франко і питання польсько-українських літературно-громадських взаємин 70-90-х рр. XIX ст. / Г. Вервес. – К., 1959. – 366 с.*
2. *Возняк М. Іван Франко в 1883 – 1884 рр. Про польське питання / М. Возняк // Дослідження з мови та літератури. Наукові записки III. – К., 1954. – С. 3–15.*
3. *Гром'як Р. Роль І. Франка в процесі інтернаціоналізації української літератури кінця XIX – початку XX ст. (Деякі теоретико-методологічні питання) / Р. Гром'як // Іван Франко – майстер слова і дослідник літератури. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 63–80.*
4. *Дорофтей О. Польськомовна публіцистика Івана Франка: проблематика, жанр, стиль / О. Дорофтей ; науковий редактор: М.Зимомря. – Дрогобич: Коло, 2005. – 128 с.*
5. *Зимомря І. Дискурс взаємодії української та австрійської літератур кінця XIX – початку XX ст.: досвід Івана Франка та Карла Еміля Францоza / І. Зимомря // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Літературознавство. – Тернопіль, 2009. – Вип. 1 (26). – С. 195–207.*
6. *Зимомря М. До питання про роль Івана Франка – журналіста в контексті міжлітературних зв'язків в кінці XIX на поч. XX ст. / М. Зимомря // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО, Львів, 11-15 вересня 1986. – К.: Наук. думка, 1990. – Кн. I. – С. 455–457.*
7. *Зимомря Н. К вопросу о роли И.Франко – журналиста в контексте международных культурных связей на рубеже XIX – начала XX веков / Н. Зимомря // Иван Франко и мировая культура: Тезисы докладов международного симпозиума (Львов, 11-15 сент. 1986). – К.: Наукова думка, 1986. – С. 133–134.*
8. *Нечиталюк М. Публіцистична діяльність Івана Франка періоду 1907 – 1915 рр. / М. Нечиталюк // Журналістика. – Київ, 1980. – Вип. 8. – С. 81–91.*

9. *Середя О. Співробітництво Івана Франка з «Товариством історичним» у Львові / О. Середя // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1992. – Вип. 56. – С. 137–145.*
10. *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1980. – К.: Наукова думка, 1980. – Том 27. – 463 с.*
11. *Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31 : Літературно-критичні праці (1897–1899). – С. 33–44.*
12. *Франко І. Русько-польська згода і українсько-польське братання // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Кн.1. – С. 155–166.*
13. *Dunin-Wąsowicz K. Publicystyka I. Franki w prasie ruchu ludowego / K. Dunin-Wąsowicz // Kwartalnik Instytutu polsko-radzieckiego. – 1955. – Nr 1–2. – S. 44–58.*
14. *Kuplowski M. Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej /M. Kuplowski. – Rzeszów, 1974. – 210 s.*
15. *Zymomrya M. Iwan Franko /M. Zymomrya // Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von den Anfängen bis 1917. Ein Beitrag zur Geschichte der ukrainisch-russisch-deutschen Literaturbeziehungen. – Berlin, 1972. – S. 369–483.*

*Тетяна Лях,
кандидат філологічних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ КРИТИЦІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: НЕОРОМАНТИЧНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена дослідженню естетико-філософських основ та особливостей польської літератури раннього модернізму в рецепції української критики, зокрема в інтерпретації Лесі Українки. Особлива увага приділяється неоромантизму як одному із провідних напрямків літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: літературна критика, ранній модернізм, неоромантизм, концепція особистості, неоромантичний ідеал людини.

Література кінця ХІХ – початку ХХ століття з погляду функціонування в ній різних типів художнього мислення явище неоднозначне. Одним із найбільш яскравих та самодостатніх за глибиною свого філософського спрямування та використанням елементів модерністської поетики, що насамперед апелюють до ірраціональних, несвідомих чинників і водночас синтезують художні прийоми різних стилів, можна назвати неоромантизм. Цей тип художнього мислення був найбільш продуктивним у творчості багатьох українських авторів. Однак і донині спостерігаються розбіжності у визначенні цієї форми авторської художньої свідомості. Скажімо, одні літературознавці вважають її умовною назвою ряду естетичних тенденцій в літературі, інші – характеризують її як пізню модифікацію романтичного типу образного бачення або ж як стильову хвилю модернізму.

Неоромантизм був свого роду універсальним стилем у літературі кінця ХІХ – початку ХХ століть. Н. Шумило зазначає, що він утворився, «поєднавши два типи художньої свідомості, – романтичний і реалістичний з увиразненням символізму, – та водночас відповідаючи ментальній характеристиці українців» [17, с. 327].

На думку С. Хороба, неоромантизм з’явився «[...] саме на означення власне модерністських виявів у національному письменстві, що ставали,

можливо, не тільки опозиційно-заперечувальними, а й певними «стимуляторами» до розширення та поглиблення, модифікації й оновлення багатьох засад традиційних моделей художнього мислення» [16, с. 22].

Ознакою неоромантизму було творче переосмислення письменниками кінця XIX – початку XX століть міфологічних мотивів, сюжетів, образів, що здебільшого було зумовлено розвитком психоаналізу. К.-Г. Юнг уважав міфи та архетипи основою людського мислення, вираженням колективного несвідомого. За словами вченого, «архетип виявляє той несвідомий зміст, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він терпить зміни під впливом тієї індивідуальної свідомості, на поверхні якої він виникає» [18, с. 135]. Неоромантики надають сакрального сенсу народнопоетичним образам. В. Будний слушно відзначає характерну для символіко-міфологічного дискурсу зламу минулих століть «філософську концептуальність художнього образу, сконструйованого за міфологічними моделями людського буття, які мають всезагальний характер» [1, с. 53].

Сьогодні виникає потреба детальнішого аналізу формування неоромантизму. Для вирішення цього завдання важливе значення мають літературно-критичні виступи кінця XIX – початку XX століть. Явище неоромантизму багатогранне, тому його світоглядне та літературно-естетичне підґрунтя потребує глибокого цілісного дослідження. З цією метою варто з'ясувати ті типологічні риси неоромантизму, які прослідковуються не лише в українській, а й у західноєвропейській літературі, зокрема польській, позаяк на розвиток літератури української впливала література країн Європи. Як відомо, поширення нових літературних тенденцій в українській літературі кінця XIX – початку XX століть відбувалося через перекладацьку діяльність, а також шляхом рецепції українською критикою тенденцій оновлення літератури. Спроба з'ясувати ключові ознаки польського раннього модернізму «очима» українських критиків, зокрема у неоромантичному дискурсі – метадослідження.

Основоположником неоромантизму в українській літературі справедливо вважають Лесю Українку. Саме вона визначила концепцію особистості, що стала головною для цього типу художнього мислення: «кожна людина, якою б вона не була, є героєм для самої себе і частина середовища стосовно інших» [11, с. 364]. Отож у статті ми зосередимо увагу на праці Лесі Українки «Заметки о новейшей польской литературе» (1901), у якій розглянуто тенденції розвитку польської літератури та акцентовано на тих її ознаках, які були помітні в українському літературному процесі з одного боку, а з іншого – формували естетику неоромантизму.

Леся Українка, ведучи мову про «новейшую польскую литературу», не оминула питання народництва, що набуло розвитку наприкінці XIX сто-

ліття. Це було зумовлено тим, що « [...] естетична свідомість літературного процесу того періоду була закорінена в соціально-історичній ситуації кінця XIX – початку XX століття, характерними ознаками якої були інтенсивне формування націй, зростання соціальної та національної свідомости, рівночасні з прогресом техніки, виробництва й капіталістичних відносин в економіці» [20, с. 15].

Поширення народництва в польській літературі Леся Українка пояснює суспільно-історичними обставинами. Саме в час кардинальних зрушень у свідомості суспільства «місце романтичних героїв, поета, пророка, лицаря, політичного змовника, зайняли нові герої, піонери «органічної праці» – інженер, механік, агроном, учений [...]» [12, с. 101]. Загалом Леся Українка досить високо оцінила народницьку течію в польській літературі: «Народницький напрям мав величезне значення для польської літератури: він зразу відкрив нові горизонти, оновив і форму, і зміст польського роману, викликав до життя новелу» [12, с. 105]. Серед знаних представників цього напрямку в Польщі Леся Українка називала Болеслава Пруса, Елізу Ожешко, Генріха Сенкевича та ін. [12, с. 105].

Леся Українка акцентує на національному питанні, яке «завжди займало перше місце в польській літературі»; «народ» цікавив народників не тільки як «менший брат», як «незіпсована натура» і т.д., а й як опертя національності» [12, с. 108]. Власне поняття народу стало наріжним каменем у формуванні Лесиною концепції неоромантизму. Як слушно зазначає Л. Дорошко, «виступаючи непримиримим критиком народництва, Леся Українка ніколи не оскаржувала основу основ світоглядних позицій народництва – народ у всій повноті його проявів у літературі (через мову, культуру, історію, світобачення, ірреальні глибини тощо)» [3, с. 227].

В українській літературі кінця XIX – початку XX століть утвердження національно-визвольної ідеї було важливим елементом, позаяк «ідеї повноцінної громадянської і національної суспільності визначали основний пафос українського модернізму, той властивий йому «*ins Blaue*», якого, мабуть, в такій органічній формі і такому універсалізмі не мала жодна європейська література» [8, с. 39]. Зауважмо, що становлення національно-визвольної ідеї в українській літературі відбувається за європейською моделлю, адже «магістральною тенденцією дальшого філософського поступу національної ідеї в Європі було [...] переродження національного “ми” в національне “я”, – перехід в етико-персоналістичну, а відтак і в екзистенційну рефлексію» [5, с. 52].

Та якщо в українській літературі національна проблема набувала нових смислових відтінків, переплітаючись з екзистенційними модусами буття окремої людини, то в польській літературі, навпаки, це питання, що

було першочерговим для польського народництва, поступово втрачає свою значимість. Тому й причиною занепаду народництва в польській літературі Леся Українка назвала те, що «нечіткість понять «народ», «народність», «нація», «національність», «націоналізм», «патріотизм» постійно зводила польських народників з певного, прямого шляху і в теорії, і на практиці» [12, с. 107-108]. Критик зазначила, що сам напрям «ледь устиг пустити корені в польському суспільстві і в чистому вигляді існував дуже недовго» [12, с. 107].

Леся Українка вклала в поняття «народ» глибший сенс, розуміючи його як націю, важливою складовою якої є національна еліта (інтелігенція). Так, у одній зі своїх статей вона зауважила, що «слово «народ» д. Франко уживає не в європейському розумінні, а в народницькому: «селяни»» [13, с. 21]. Відповідно до цього Леся сформулювала концепцію неоромантичного ідеалу людини, що протиставляється покірній «людині натовпу»: «Істинний ново-романтик зневажає не сам натовп, тобто не осіб, які складають натовп, а той рабський дух, який змушує людину добровільно зараховувати себе до натовпу, як до чогось стихійного, такого, що поглинає, нівелює, стирає індивідуальність, приносить її в жертву інстинкту, стадності. [...] суспільство існує доти тільки, поки в ідеалі є, на думку ново-романтика, «надлюдина», на противагу колишній «людині натовпу», яка добровільно приносила себе в жертву несвідомим інстинктам недослідженого збірного темного чудовиська маси» [11, с. 365]. Отож у розумінні Лесі Українки народ є не «стадною» несвідомою масою, а сукупністю індивідуальних по-статей.

Щодо формального рівня, головною рисою літератури кінця XIX – початку XX століть стає заглиблення в психологію людини, що сприяло виробленню нових художніх прийомів. Так, польська дослідниця Д. Корвін-Пйотровська слушно зауважує, що література означеного періоду відзначалася «поєднанням усвідомлених ментальних процесів зі сферою підсвідомості, сну, асоціацій, мовних помилок, мітів, а також культурних зразків поведінки і їхньої мовної експресії» [6, с. 27].

На думку І. Франка, нове, що вносили в літературу письменники, лежало «не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері, або докладніше – в способі, як бачать і відчують ті письменники життєві факти» [14, с. 107]. До формально-стильових рис оновленої манери письма вчений відносив «брак довгих описів та трактатів у їх творах», «переможну хвилю ліризму», «наклін до ритмічності й музикальності» [14, с. 108].

Сенс цих художніх пошуків зводився до усвідомлення важливої ролі індивідуальності людини, осмислення її внутрішнього ества, буття в світі. Повернення митців кінця XIX – початку XX століть «zuguck zug Seele»

(О. Кобилянська) сприяло формуванню філософського підґрунтя неоромантизму.

У зв'язку з цим, вважаємо, послаблення позицій народництва було зумовлене насамперед загальними естетико-світоглядними тенденціями, які мали місце в західноєвропейському та українському літературному процесі. За словами Т. Гундорової, «народницька модель літератури мислилася суто функціонально: вона з одного боку, повинна була задовольняти ідеальні вимоги свідомого інтелігента щодо пізнання народного життя, а читачеві простонародному, з другого боку, мала давати письмо» [2, с. 109]; «натомість модерністська “вища” література, – зазначає дослідниця, – стверджує свою самодостатність, афішує вибраність і зашифрованість для невтаємниченого читача» [2, с. 110].

На оновленні літератури зламу минулих століть позначилося намагання митців показати внутрішній світ людини, дослідити її психіку аж до вияву в ній несвідомих процесів. Внаслідок цього у прозі посилюється психологізм, ліричне начало, суб'єктивність викладу, що головним чином слугували для передачі внутрішнього світу людини, її почуттів та настрою, що було ознакою модернізму.

У кінці XIX – початку XX століть зміни насамперед відбуваються у свідомості суспільства, зокрема й польського, які Леся Українка змалювала так: «Після голосного проголошення нового credo, що відізналося молодим запалом, настали моменти сумніву, болісного аналізу, почалася робота думки» [12, с. 110]. Саме тепер починає «прокидатися» польська поезія «після тридцятилітнього стану напівсну» [12, с. 112].

Вочевидь, під «роботою думки» Леся Українка розуміла широке залучення до творення мистецтва ірраціональних чинників, що було безпосередньою ознакою модернізму: «У модерністській дискурсії втрачалася перевага означуваного, реального світу й особлива роль переносилася на сугестивність, гру уяви» [2, с. 110].

Як слушно зауважує Л. Дорошко, «нова культурно-духовна епоха й починається [...] з усвідомлення і оцінки того, що відчувалось уже втраченим, тобто органічної культури й ірраціональної основи творчості, того, що Леся Українка назве неоромантизмом і рішуче протиставить народництву» [3, с. 222].

Розуміння Лесею Українкою сенсу мистецтва, що з одного боку ґрунтується на ірраціональних, глибинних основах, а з іншого – на зовнішньому світі, що оточує людину, є підґрунтям світоглядних засад неоромантизму. Вона справедливо наголошувала, що «в силу особливих умов життя польські письменники здавна повинні були собі засвоїти або «мову богів», або езопівську мову, якщо хотіли, щоб «ті, хто мають вуха», їх почули, тому по-

етичний памфлет і художня полеміка ніде не досягли такої досконалості, як саме в польській літературі» [12, с. 100]. Вважаємо, що тут ідеться не лише про жанрові тенденції польської літератури, а й про двоплановий характер мистецтва загалом, який Ц. Тодоров назвав «презентативним / репрезентативним». Дослідник відносить вірші та поезії в прозі до тексту «презентативного» характеру, який напротивагу «репрезентативному» (епопея, оповідь, версифікований опис, вимисел (fiction)) «зберігає зв'язність на рівні свого смислу» [10, с. 71]. Учений висловлює думку, що «саме цю презентативну літературу ілюструють «Осяяння» Рембо, і саме у презентативності полягає їх поезія» [10, с. 69], а також відзначає: «текст Рембо відкидає зображення; і саме цим він поетичний» [10, с. 67]. Отож мова йде про ту властивість поезії, яка закорінена у ірраціональній основі мислення митця або ж у тому, що К.-Г. Юнг назвав «прадавним переживанням», яке «є справжнім символом, а саме: виразом для невідомої сутності» (курсив автора – Т.Л.) [19, с. 127].

Власне на отій «невідомій сутності», заглибленні у трансцендентне, що виявляється в польській поезії раннього модернізму, акцентує увагу Леся Українка: демонізм Байрона, спрямований до нірвани пантеїзм Шелі, холодний космічний песимізм Леконта де Ліля та [Жозе]-Марія Ередія, сатанізм Бодлера, надлюдська погорда Ніцше, туга пересичення й побожного відчаю Верлена, моральний нігілізм Рембо, вічно страдницький естетизм д'Аннунціо [...]. Однак під усіма цими трагічними масками, створеними космополітичною світовою скорботою, відчувається інше обличчя, з власне польськими рисами, лице божевільного-імпровізатора Густава, героя полум'яних галюцинацій Міцкевича» [12, с. 112-113].

Згадка про Густава, персонажа третьої частини «Дзядів» – втілення польського міфу національного визволення, – свідчить, на думку С. Яковенка, про те, що «українська письменниця адекватно відчула початок тих змін у польській літературі періоду «Молодої Польщі», коли модернізм із декадентсько-споглядальницьким підкладом поступово переходив у активістичний неоромантизм, – ще до того, як це явище стали фіксувати польські критики» [20, с. 22].

Одним із наріжних каменів неоромантичного світосприйняття можна справедливо назвати вітаїзм, чому насамперед сприяло осмислення митцями філософії Ф. Ніцше. З іншого боку, як справедливо зазначає Л. Сенік, у час модерністичних пошуків у нашій літературі на зламі минулих століть «філософія життя» «[...] як світоглядно-філософське підґрунтя живить і збуджує творче зацікавлення трансцендентним, ірраціональним, інтуїтивним, підсвідомим чи й позасвідомим» [9, с. 109], що також було характерною ознакою неоромантизму.

Неоромантизм репрезентував не лише художньо-естетичні модерністські засади, а й світоглядні. За слушним спостереженням Н. Мафтин, він «[...] ніс могутній життєствердний дух, прагнення змін», тому «українські митці звернулись до неоромантизму як до шансу повернення втрачених можливостей, джерела подолання національного безпам'ятства» [7, с. 33].

На цих засадах формувався український модернізм. Головною метою українських митців стало створення модерної української літератури як основи української культури та нації. Тому на початкових етапах розвитку модернізму, таких як декаданс, в українських критиків кінця ХІХ – початку ХХ століть виникають застереження перед впливами, які видавалися їм нівеляційними щодо національної ідентичності. Так, свого часу М. Євшан, оцінюючи літературний процес у сучасній йому Польщі, зауважив: «польська література в сучасній хвилі – се її дійсно *membradisiecta*; органічне недомагання – се розрив з життям, її нездібність йти разом з життям і впливати на нього, одним словом: брак якої-небудь конструкційної сили. І література, яка виростає на ґрунті такого органічного недомагання, не може давати йому яку-небудь опору і провід, – вона стає навіть шкідлива і деструктивна своїми впливами на життя» [4, с. 308]. І. Франко також виступив із критикою щодо «наймолодшого покоління 90-их років» у Польщі, котре «[...] ґрунтується довкола Пшибишевського. Містика і еротика, надмірне переоцінювання штуки і себе самих, – се їх головні оклики» [15, с. 412].

Леся Українка порятунок для польської поезії від «невідв'язної галюцинації смерті, вічної руйнації, загибелі всіх світів», що є невід'ємними ознаками декадентизму, вбачала в красі – «першому члені нового *credo* модерністів, що визнають релігію краси вище всіх догм» [12, с. 116]. Однак поки що саме ця «галюцинація» заволоділа, на думку Лесі, багатьма польськими поетами: Ланге, Пшесмицьким, Россовським, Тетмаєром, Щепанським, нарешті Пшибишевським, котрий «затьмарив славу усіх своїх побратимів» [12, с. 117].

Хоч Леся Українка дала високу оцінку творчості Пшибишевського («Пшибишевський – поет не в технічному сенсі цього слова, позаяк він не пише віршів і лише зрідка спускається до ритмічної прози, але він поет, і до того ж поет-імпресіоніст по своїм прийомам і по своєму способу мислення» [12, с. 117]), та все ж піддаються критиці погляди польського модерніста щодо вільного від будь-яких морально-етичних настанов мистецтва. Леся називає Пшибишевського «натуралістом-метафізиком», що зображує «тільки “оголену душу”», а почуття – «лише несвідомі, бо тільки в них виявляється “абсолют”» [12, с. 119].

Осмислюючи розуміння мистецтва польськими модерністами, Леся Українка зробила висновок: «[...] такі різні по духу письменники, як Пши-

бишевський і Жеромський, як Тетмаєр і Каспрович дуже подібні між собою: усі вони пишуть новоромантичним стилем і постійно протиставляють почуття розуму» [12, с. 125].

Отже, доба раннього модернізму в польській та українській літературах позначена активним розвитком неоромантизму. Якщо в українській літературі кінця XIX – початку XX століть на становлення неоромантизму вплинула «філософія життя», глибоке розуміння митцями своєї національної ідентичності, то в літературі Польщі таке ідейно-естетичне спрямування виявлялося доволі пасивно, про що застерігали українські критики. Дослідження доповнює уявлення про світоглядні координати неоромантизму та окреслює подальші шляхи його вивчення.

Список використаної літератури:

1. Будний В. Літературний фольклоризм у реценції української модерністської критики початку XX століття / В. Будний // *Фольклор у духовному житті українського народу : тези регіон. наук. читань*, Львів, 24–25 січ. 1991 р. / Львів. ун-т ім. Івана Франка, Каф. укр. фольклористики, Каф. укр. л-ри, Ін-т франкознавства ; [редкол. : Т. Комаринець (гол. ред.) та ін.]. – Львів, 1991. – С. 51–53.
2. Гундорова Т. Про Явлення Слова: дискурс раннього українського модернізму. – Вид. 2-ге, перероблене та доповнене/ Тамара Гундорова. – К. : Критика. – 448 с.
3. Дорошко Л. Термін «народництво» і його обґрунтування в літературно-критичних статтях Лесі Українки / Лідія Дорошко. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/17775>
4. Євшан М. Сучасна польська література і її вплив на нашу / Микола Євшан // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упор. та прим. Н. Шумило. – К. : Основи, 1998. – С. 307–313.
5. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період / О.С. Забужко. – К. : Основи, 1993. – 126 с.
6. Корвін-Піотровська Д. Проблеми поетики прозового опису / Дорота Корвін-Піотровська ; [пер. з пол. З. Рибчинська]. – Л. : Літопис, 2009. – 208 с.
7. Мафтин Н. У пошуках «GRAND» стилю: західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття / Наталя Мафтин; *МО і науки України, Прикарпат.нац. ун-т ім. Василя Стефаника*. – Івано-Франківськ : ЛІК, 2011. – 336 с.
8. Мухина Г. Проблематика українського модернізму: наукова доповідь професора Альбертського університету Галини Мухиної, виголошена в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, у реферативному викладі та з коментарями наукового співробітника інституту Тамари Гундорової / Галина Мухина // *Вісник міжнародної асоціації українців : наук. і культ.-освіт. журн. (К.)*. – 1991. – № 2. – С. 36–40.

9. Сенік Л. Студії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя» / Любомир Сенік; *МО і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка.* – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 168 с.
10. Тодоров Ц. *Поетія без віршів* / Цветан Тодоров // Тодоров Ц. *Поняття літератури та інші есе* ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 56–72.
11. Українка Леся. [Винниченко] ; переклад з рос. В. Панченка/ Леся Українка // Винниченко В.К. *Раб краси : оповідання, повість, щоденникові записи* / упоряд., передм., приміт. В.С. Панченка. – К. : Веселка, 1993. – С. 351–371.
12. Українка Леся. *Заметки о новейшей польской литературе* / Леся Українка // Українка Леся. *Зібр. тв. : у 12 т. Т. 8. Літературно-критичні та публіцистичні статті.* – К. : Наук. думка, 1977. – С. 100–127.
13. Українка Леся. «Не так тії вороги, як добрії люди» / Леся Українка // Українка Леся. *Зібр. тв. : у 12 т. Т. 8. Літературно-критичні та публіцистичні статті.* – К. : Наук. думка, 1977. – С. 19–25.
14. Франко І. *Старе й нове в сучасній українській літературі* / Іван Франко // Франко І. *Зібр. тв. : у 50 т. Т. 35 : Літературно-критичні праці (1903–1905)* / [редкол. : М.Д. Бернштейн, Г.Д. Вервес та ін. ; ред. тому П.Й. Колесник ; упорядкув. та комент. Н.О. Вишневіської, М.С. Грицюти]. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 91–111.
15. Франко І. *Сучасні польські поети* / Іван Франко // Франко І. *Зібр. тв. : у 50 т. Т. 31 : Літературно-критичні праці (1903–1905)* / [редкол. : М.Д. Бернштейн, Г.Д. Вервес та ін. ; ред. тому Г.Д. Вервес, О.Н. Мороз ; упорядкув. та комент. Ю.Л. Булаховської, В.П. Ведіної та ін.]. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 385–412.
16. Хороб С. *Українська модерна драма кінця ХІХ – початку ХХ століття: (неоромантизм, символізм, експресіонізм) : монографія* / Степан Хороб. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 413 с.
17. Шумило Н. *Різновекторність раннього українського модернізму (на матеріалі прози кінця ХІХ – початку ХХ ст.)* / Наталя Шумило // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. : матеріали Міжнар. наук. конф. «Українська література в загальноєвропейському контексті», 10–12 жовт. 2005 року, Ужгород (Україна)* / [редкол. Е.Ю. Балла та ін.]; *МО і науки України, Ужгор. нац. ун-т.* – Ужгород, 2005. – Вип. 9. – С. 325–329.
18. Юнг К.Г. *Об архетипах коллективного бессознательного* / К.Г. Юнг // *Вопросы философии.* – 1988. – № 1. – С. 133–152.
19. Юнг К.Г. *Психологія та поезія* / Карл Густав Юнг // *Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / [за ред. М. Зубрицької]. – Вид. 2-е, доповн. – Львів : Літопис, 2001. – С. 119–138.
20. Яковенко С. *Романтики, естети, ніцшеанці: українська та польська література на критика раннього модернізму* / Сергій Яковенко. – К. : Критика, 2006. – 296 с.

Олена Палько,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник Центру Марка Блока
(м.Берлін, Німеччина)

РУЙНУЮЧИ СТЕРЕОТИП ІНШОГО: РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У КУЛЬТУРНОМУ ДІАЛОЗІ (ПРИКЛАДИ ЛЄШЕКА КОЛЛАКОВСЬКОГО ТА ОКСАНИ ЗАБУЖКО)

У статті, на прикладі польського професора Л. Коллаковського та української письменниці О. Забужко, вказано особливу роль національної творчої та академічної інтелігенції для подолання стереотипів, налагодження міжкультурного діалогу, творення спільної історичної пам'яті.

Ключові слова: інтелігенція, міжкультурний діалог, національні стереотипи.

Альберту Ейнштейну належить крилатий вислів, що упередження перебороти важче, ніж розщепити атом. Усвідомлюючи стійкість стереотипів та упереджень, необхідно все ж таки звернутися до механізмів, за допомогою яких ці кліше можна якщо не перебороти, то хоча б вказати на їх нелогічність, беззмістовність чи абсурдність.

Зрозуміло, що стереотипи, а тим паче у культурній сфері, мають за основу недостатність інформації, некритичність сприйняття певних образів чи змістів, чи навіть звичайну ліню поставити під сумнів загальновідомі чи прийняті факти. Багато в чому створення чи живучість стереотипів ґрунтується на конкретних ідеологічних настановах чи акцептованих політичних орієнтирах того чи іншого суспільства. Стереотипи, наголосимо ще на одному суспільному значенні, часто використовуються як механізм підтримання образу чужого, або ворога. З цією метою, упередженності чи стереотипи не лише підтримуються та консервуються здебільшого політичною елітою, а й утворюють каркас суспільного мислення, трансформуючись із особистої омани чи схильності до примітивізації у сталий комплекс уявлень щодо іншого/інших. Особливо небезпечними стають стереотипи, які визначають формування національної пам'яті, чи сприйняття спільного історичного минулого.

Механізм утворення чи забезпечення стійкості стереотипів достатньо складний. Не зупиняючись на цьому, поставимо питання, чи можливо подолати шкідливі, ретроградні стереотипи колективного сприйняття, що стають перепоною повноцінного культурного діалогу.

Саме тут визначальна роль відводиться національній інтелігенції, яка, за визначенням, перебирає на себе роль формувати та визначати суспільну думку, а також транслювати національний образ у міжкультурному діалозі. Творча та інтелектуальна еліта своєю діяльністю, таким чином, не лише відображає світоглядні позиції суспільства, яке вона представляє, а й має здатність підважити історично-сформовані стереотипи щодо своєї групи чи нації.

Спробуємо довести унікальну здатність національної інтелігенції розпочати діалог щодо необхідності перегляду сформованого образу іншого, а інколи й ворога, на прикладі відомих інтелектуалів Лешека Колаковського та Оксани Забужко.

Лешек Колаковський – польський філософ, професор Оксфордського університету народився у 1927 р. Після війни у 1945 р. Колаковський одночасно став студентом Познанського університету та молодіжної комуністичної організації. У 1949 р. розпочав навчання в аспірантурі Варшавського університету, після закінчення якої його вважали найбільшим марксистським філософом у Польщі. За твердженням Я. Грицака «Колаковський був не просто марксистом, він був сталіністом. Йому, чи не єдиному з польських філософів, видали револьвер – боялися, що на нього буде замах, бо Колаковський дуже критично ставився до польської традиції, польської церкви. Тобто його готували як офіційного критика католицизму» [11].

Погляди Колаковського значно змінилися після його візиту до Москви, куди його було запрошено на партійні курси для підвищення кваліфікації. Подібно до Е. Гобсбаума, який після візиту до Москви значною мірою почав сумніватися у справжності соціалізму у СРСР [14], Колаковський був вражений примітивністю марксистської філософії у її радянському викладі. Колаковський, за твердженням Грицака, сказав, що то були йолопи: якщо таким є центр марксизму, то який тоді сам марксизм? [11]

Повернувшись до Польщі, Колаковський продовжував викладати у Варшавському університеті, хоча за його вільний та неортодоксальний стиль викладання на його лекціях неодноразово були присутні працівники служби безпеки. Крапкою його вільнодумства став публічний виступ Колаковського у 1966 р. із критикою польського комуністичного лідера В. Гомулки, підтримка студентських виступів у 1968 р. Як наслідок, Колаковського було виключено з Польської Об'єднаної Робітничої Партії та примусово вислано з країни.

Колаковський деякий час працював у США та Канаді, пізніше переїхав до Великобританії. Із переїздом на Захід Колаковського одразу стали вважати своїм як ліві інтелектуали, що захоплювалися його марксистськими працями, так і європейські ліберали, для яких польський професор уособлював собою справжнього реформатора та новатора у царині філософії. У 1960-70-х рр. переважна більшість європейської академічної спільноти перебувала під впливом соціалістичних ідеалів. Зачарованість у марксистів європейської професури зіграла на руку польському уже екс-комуністу Колаковському. Саме його лівизна зіграла вирішальну роль у запрошенні Колаковського на кафедру до Коледжу Всіх Святих (*The College of All Souls*) Оксфордського університету.

Період 1950-60-х рр. у європейському соціалістичному русі став етапом шукань для європейських інтелектуалів, які були змушені остаточно визначитися щодо їхнього ставлення до СРСР як до країни переможного соціалізму. На політичній арені цей період був позначений хрущовською відлигою, з одного боку, та вторгненням радянських військ до Угорщини, масових антирадянських виступів у Польщі з іншого.

На інтелектуальній арені період 1960-х рр. визначився пошуком способу адаптації соціалістичної доктрини відбувалася у діалозі між польським філософом Л. Колаковським та англійським істориком Е. П. Томпсоном. Ці два інтелектуали стали відомими як «дисиденти», критично налаштовані до Радянського Союзу та Комуністичних партій у Східній та Західній Європі. Їхня дружба тривала десятиліття, вони переписувалися, аж поки у 1970-х рр. не стало очевидним, що досвід східних та західних соціалістів є надто відмінним, щоб однаковою мірою захоплюватися світлими ідеалами майбутнього комунізму [2].

Дискусія між Колаковським та Томпсоном вийшла за межі приватного спілкування. У 1973 р. Е. П. Томпсон у журналі *SocialistRegister* опублікував «Відкритого листа до Лешека Колаковського» обсягом близько 100 сторінок. У цьому зверненні англійський історик звинувачував Колаковського, який упродовж десятиліть був йому близьким соратником та ідейним побратимом, у зразі соціалістичних ідеалів [16].

Відповів Л. Колаковський у такий самий розлогий спосіб, у цей же час з'явилася його книга «Мої правильні погляди на все» [5]. Головна ідея його роздумів була смерть комуністичної ідеї, спричинена гвалтованою її реалізацією. Наводячи приклади із радянської історії Східної Європи, Колаковський підсумовує: «Я сподіваюся, що пояснив вам, чому вже багато років я нічого не чекаю від спроб поліпшити, освіжити, очистити або виправити комуністичну ідею. На жаль, це погана ідея. Я знав її, Едварде. Цей череп уже ніколи не усміхнеться» [5].

Остаточно свої погляди на марксизм Лешек Колаковський висловив у ґрунтовному тритомному дослідженні «Основні течії марксизму» (*Główne nurty marksizmu. Powstanie, rozwój, rozkład*), проаналізувавши вихолощення цієї теорії від її формування до сучасності. Т. Джадт, ще один відомий лівий британський філософ та мислитель, називав це дослідження Колаковського найважливішою книгою про марксизм за останні 50 років, автора якої на-вряд чи хтось може перевершити [15].

Праця була сприйнята по-різному. З одного боку, за словами Р. Скратона, офіційна оцінка книги зводилася до того, що це – приклад маргінального світогляду, залишеного у спадок Колаковському від ХІХ ст. Згідно з цією точкою зору, Колаковський не зміг розгледіти справжній науковий потенціал марксизму [8]. У атмосфері особливої прихильності до марксистської методології та світогляду, яке панувало на Заході, робота польського філософа-вигнанця сприймалася як щось на зразок реваншу за невдачі його країни. Колаковський, який намагався довести, що соціалістична ідея не може бути втілена на практиці без її зубожіння, запропонував надто сміливі тези для західних інтелектуалів.

Тут варто згадати міркування французького історика Ф. Фюре щодо відмінності у ставленні до марксизму серед інтелектуалів Східної та Західної Європи. У своїй праці «Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті» [9] автор зауважує, що на відміну від інтелектуалів Соціалістичного блоку, які з часом розчарувалися у практиці застосування марксистських ідей за радянським зразком та поступово відійшли від марксизму (яскравим прикладом є і сам Л. Колаковський), серед західно-європейських інтелектуалів циклічно спостерігається процес зачудування марксизмом чи соціалізмом у більш широкому розумінні. Для прикладу, Ф. А. Хаек у 1949 р. наголошував на особливій привабливості соціалістичного світогляду для інтелектуалів. Більше того, він стверджував, що соціалізм найперше був витвором професіоналів, а вже потім ставав ідеологією робітничого класу [13].

Повертаючись до основної теми стереотипів, наголосимо, що саме Лешек Колаковський своєю багаторічною діяльністю та десятками написаних книжок підважив загальне сприйняття філософа чи академіка вихідця із соціалістичного табору, ортодоксального марксиста, філософа та теолога. Колаковський стоїть у одному ряду із найвидатнішими мислителями ХХ століття. Не даремно Я. Грицак у своїй передмові до українського видання есеїв «Похвала Неконсиквентності» (2012) зауважив, що «не знати, хто такий Колаковський – це великий сором, не читати його – це великий гріх» [3, с. 8].

Звернемося тепер до іншого прикладу, коли за допомогою творчої діяльності руйнуються не лише стереотипи, але й шляхом апелювання до

національної пам'яті, формується нове консенсусне сприйняття спільної історії. Ідеться про останній роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» та нещодавню літературну премію Angelus-2013 (*Literacka Nagroda Europy Środkowej Angelus*), яку отримала О. Забужко у Вроцлаві.

У центрі роману історія трьох поколінь однієї сім'ї на фоні складних історичних перепитій спочатку Другої Світової війни (з особливим наголосом на історії УПА), України часів брежнєвського застою та незалежної України. Не зважаючи на гостре історичне тло, дві паралельні історії любові з 1940-хрр. та сучасності отримали найширше визнання, а одна з польських газет у рецензії зауважила, що Забужко замахнулася на Нобеля [10].

Роман Забужко досить контроверсійний в історичному плані. Зрозуміти його та прийняти подану Забужко картину складно навіть українцям з їх відсутністю спільного сприйняття історії. Що уже говорити про поляків чи росіян, для яких тема УПА чи Східних кресів залишається однією із найбільш дискутованих та болючих. Саме тому, більше хотілося б зупинитися на суспільному значенні цієї нагороди, саме з огляду на те, що премію вручали у Польщі.

Рецензії на переклад «Музею...» були досить неоднозначними. За одного з підходів, роман було охарактеризовано з суто історичної точки зору. Серед поляків були закиди Забужко, що загалом образ поляків у романі виглядає доволі карикатурним: «Я не знайшов жодного речення, де б поляки були б зображені з позитивної точки зору» [12, с. 19]. Згідно з таким підходом цей «чорно-білий» роман не міг би пройти до фіналу.

Заслуга роману не лише у його історичній контраверсійності чи художній вартості. Як зауважив Т. Возняк, редактор журналу «Ї», польський бум історичної прози, який спостерігається в останні роки, викликаний великою нестачею історичної правди [Цит. за 1]. Зрозуміло, що будь-яка правда релятивна, а у таких гострих питаннях як УПА, тим більше. Перекладачка Маріана Кияновська наголосила, що Забужко має у світі репутацію письменниці, якій вірять [Цит. за 1]. Тому саме їй вдалося провести болючі для інших народів теми до загального їх визнання. Член журі премії А. Завада відзначив, що такі дискусійні книги, як роман Забужко, вимагають від читача оригінального мислення та вимагають позбавитися стереотипів [6].

Таке визнання, підсилене справжнім читацьким інтересом до роману, дає приклад того, як за допомогою літературного твору можна дійти міжнародного діалогу, створити умови для порозуміння та створення спільної, на відміну від двох окремих, історичного минулого. Оксана Забужко у інтерв'ю після отримання премії згадала про потік читацьких листів з Польщі, що доводять силу художнього слова у подоланні стереотипів [7].

Для ілюстрації – ще одна цитата із інтерв'ю О. Забужко щодо значення її роману: «І от одна молода читачка, яка виросла на міфі прекрасних східних кресів, за якими у Польщі ціла традиція ностальгії, написала у блозі про те, як дивно читати про український Львів кінця 30-х початку 40-х. Вона порівняла «Музей...» із дзеркалом, в якому бачиш власне зображення дещо зміненим, зі сторони. І була там чудова фраза: «Те, що було нашим, а сьогодні – українське, і через це – спільне». Без оцього відчуття спільного простору не буде нової Європи, не може бути Європейської унії. Я була дуже зворушена тим, що польський читач почув роман, і цього мені достатньо» [7].

Саме у такий спосіб спільного обговорення та спільного сприйняття власної історії Україна вписується в кордони Центрально-Східної Європи не лише у географічному, а й у культурному, і, можливо, згодом політичному плані, адже, знову ж таки посилаючись на слова О. Забужко «навіть після саміту у Вільнюсі я буду говорити, що наш рух в Європу почався із Вроцлаву» [6].

Окремо варто наголосити на ролі національної інтелігенції на, так би мовити, мікро рівні. Зрозуміло, що представники творчої інтелігенції мають можливість та спроможність апелювати до широкого загалу, міжнародної аудиторії чи до високопосадовців. При цьому невід'ємною є також роль інтелігенції у спілкуванні з тими, хто до них прислухається та вірить, тобто для простих читачів та глядачів. Цікавий приклад такого особистого діалогу наводить та сама О. Забужко у своїх спогадах про С. Павличко. Ідеться про зустріч із емігранта з України у США, яку авторкою було охарактеризовано як «боротьба Соломії Павличко з українофобськими стереотипами серед американського єврейства». Забужко переповідає ситуацію, коли за допомогою персонального зацікавлення та залучення Соломія Павличко «за якихось п'ятнадцять хвилин вона найневимушенішим чином перетворила старушкові його батьків на «українців юдейської віри», подарувала йому іншу родинну історію, в якій, замість проwerbіальних погромів, теплилася свічками посеред Києва красуня синагога [...]» [7, с.342]

Інтелігенція має унікальну можливість сказати та бути почутою. Творча інтелігенція, при цьому, має здатність особливого впливу шляхом вибору зрозумілої, доступної форми вираження необхідної думки. Ідеться не лише про особливі зображально-виражальні засоби, а про можливість бути почутим не лише на рівні високої політики чи міждержавних декларацій, а на рівні автор-читач / глядач, з урахуванням необмеженої кількості таких адресатів.

Список використаної літератури:

1. Ваверчак Н. Оксана Забужко стала лауреаткой премии “Angelus 2013”, День, 20 жовтня 2013: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/ukraincy-chitayte/oksana-zabuzhko-stala-laureatkoj-premii-angelus-2013>
2. Гамильтон, С. Тони Джадт, Лешек Колаковский и сталинская школа антикоммунизма: <http://gefter.ru/archive/8547>
3. Грицак Я. Передмова до Л. Колаковський Похвала неконсиквентності. – К., Грані-Т: 2012. – 320 с.
4. Забужко О. Эффект присутности // Забужко О. *З мами книг і людей*. – Кам’янець-Подільський: Meridian Czernowitz, 2012. – 376 с.
5. Колаковський, Лешек. *Мої правильні погляди на все*. пер. з пол. : С. Яковенка. - К. : Києво-Могилянська академія, 2005. - 280 с.
6. Оксана Забужко стала лауреатом літературної премії Angelus, http://dt.ua/CULTURE/oksana-zabuzhko-stala-laureatom-literaturnoyi-premii-angelus-130400_.html
7. Оксана Забужко: кулурари премії “Ангелус” нагадували матч Кличко-Повєткін, 23 жовтня, 2013 р. : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2013/10/131021_zabuzhko_interview_or.shtml
8. Скратон, Р. Лешек Колаковский: мыслитель нашего времени http://polit.ru/article/2009/08/18/l_kolakowski/
9. Фюре Ф. *Миңуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у XX столітті*. – Київ: Дух і Літера, 2007. – 814 с.
10. Bugajski L. *Zabużko celujew Nobla. Póki co trafiła Angelusa*, Newsweek Polska: <http://ksiazki.newsweek.pl/bugajski--zabuzko-celuje-w-nobla--poki-co-trafila-angelusa,96807,1,1.html>
11. DEPROFUNDIS: Ярослав Грицак про Лешека Колаковського <http://www.youtube.com/watch?v=OSACslPd5aM>
12. Dwugłos historyków. *Rozliczenie własnej przeszłości jako element drogi do Europy. Rozmowa Grzegorza Motyki i Leonida Zaskilniaka*, in *Pojednanie przez trudną pamięć. Wołyń 1943*, Aleksandra Zińczuk (ed.), 2012
13. Hayek, Friedrich A. *The Intellectuals and Socialism*, *The University of Chicago Law Review* (Spring 1949) <http://mises.org/daily/2984>
14. Hobsbawm E. *Interesting times: a twentieth-century life*, London: Allen Lane, 2002, XV, 447 S.
15. Judt Tony, *Leszek Kolakowski (1927–2009)*, *The New York Review of Books*, September, 24, 2009 <http://www.nybooks.com/articles/archives/2009/sep/24/leszek-kolakowski-19272009/>
16. Thompson E.P. *An Open Letter to Leszek Kolakowski (1973)*, *The Socialist Register*, 1973, pp.1-100.

Тарас Радь,
співорганізатор міжнародного табору-експедиції «Вирій»
(м. Львів)

УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКЕ ПОГРАНИЧЧЯ: ЗАКЕРЗОННЯ ТА СХІДНІ КРЕСИ

У статті розглядається питання українсько-польського прикордоння та сусідства українців та поляків. Перша її частина присвячена короткому історичному екскурсу формування українсько-польського кордону. У другій розглянуто факт втрачених українських та польських земель по західну та східну сторону від сучасного державного кордону, так званого Закерзоння та Східний Креси.

Ключові слова: українсько-польський кордон, Західна Україна, Річ Посполита, лінія Керзона, Закерзоння, Східні Креси, депортації, операція «Вісла»

Українсько-польський кордон: лінія Керзона

Границю між українцями та поляками творили за княжих часів великі праліси над Вислоком, долішнім Сяном і Вепром. У XIII ст. політична та етнографічна межа між Польщею і Галицько-Волинським князівством проходила дещо на захід від лінії Кросно – Ряшів – Крешів – Білгорай – Пугачів – Паргів – Дорогичин. Коли у XII-XV ст. давні ліси повирубували, кордон втратила свій природний характер і населення почало пересуватись то в один, то в інший бік. А проте, така етнографічна межа залишалася без значних змін аж до XIX ст. Перед XIX ст. українці зазнали втрати в частині Галичини, де українські етнографічні межі пересунулись з лінії Вислока на лінію Сяну. Протягом XIX ст. великих втрат зазнали українці також на Холмщині і Підляшші. Місцеві українці були колись греко-католиками. Проте коли царський уряд у 1870-х роках насильно скасував тут унію, холмщаки і підляшуки повернулися на православ'я тільки формально. Багато з них прийняли римо-католицький обряд і полонізувалися. З цієї причини етнографічна межа пересунулась тут до сучасної території України, а весь терен аж до Бугу так сильно попересівали польські острови, що східна Холмщина та Підляшшя на захід від Бугу належать до мішаної, а не суцільної української території. [5, с.8-9]

У ХХ ст. політична карта Європи зазнала великих змін. Дві світові війни та численна кількість локальних конфліктів обумовили межі повоєнний кордонів у Європі. Тоді ж власну боротьбу за державності розпочали українці та поляки: перші за здобуття незалежності, а другі – за її відновлення.

Розпад Австро-Угорської та Російської імперій за підсумками Першої світової війни дав поштовх поневоленим народам до боротьби за незалежність. День 11 листопада 1918 р., коли представники німецького уряду підписали капітуляцію, став першим днем незалежності II Речі Посполитої. Згідно із так званою інкорпораційною концепцією Романа Дмовського східний кордон Польської Республіки пролягав вздовж лінії другого поділу Польщі – по річці Збруч. [13, с.224-225]

На колишніх українських землях Російської імперії постала Українська Народна Республіка (1917-1920). За умовами Брест-Литовського договору 9 лютого 1918 року до складу УНР також було приєднано Холмщину і Підляшшя, а Галичина, Буковина та Закарпаття мали стати окремим коронним краєм. А вже 13 листопада 1918 року у Львові було утверджено державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, під назвою Західно-Українська Народна Республіка (1918-1919). Туди ж увійшли Надсяння та Лемківщина. Акт Злуки 22 січня 1919 року УНР та ЗУНР як Західної Облaсті УНР, засвідчив факт короточасного об'єднання усіх етнічних українських земель.

Спільний життєвий простір породив локальні сутички, коли нещодавно поневолені народи розпочали міжусобну війну за власну державність: поляки – за її відновлення, тоді як українці – за її здобуття. Наступ на українську державність розпочав радянська влада (1919-1991) на сході та армія II Речі Посполитої (1919-1939) на заході. Розпочалася Перша польсько-українська війна (1918-1919). Поразка ЗУНР у Першій українсько-польській війні та відступ української армії УНР на захід під натиском Червоної армії закінчується окупацією українських територій й ліквідацією державності.

8 грудня 1919 року Вища рада Антанти, визнавши східним кордоном Польщі лінію Керзона¹, юридично затвердила польську окупацію українських земель: Холмщини, Лемківщини, Підляшшя і Надсяння. Таким чином політична межа, яка була результатом прагматичного політичного рішення і не враховувала етнічних та історичних обставин сусідства двох народів стала першим праобразом сучасного українсько-польського кордону.

---

¹ Умовна демаркаційна лінія, запропонована міністром закордонних справ Великобританії лордом Джорджем

25 квітня 1920 р. за умовами Варшавського договору УНР укладає військовий союз з Польщею. Було встановлено новий кордон із УНР по річці Збруч за умови поновлення самостійної української держави, без Галичини, яка повинна була увійти до складу Польщі на правах автономії. Але вже менш ніж за рік, - 18 березня 1921 року, - представниками РРФСР і УСРР, з одного боку, та Польщі - з другого, було підписано Ризький мирний договір (1921), яким формально закінчилася Польсько-радянська війна, що анулював усі попередні домовленості і остаточно закріпив поділ українських і білоруських земель між більшовицькою Росією та Польщею. За умовами Ризького миру до складу Польщі увійшли українські землі: Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя, Західне Полісся та Східна Галичина. В обмін на це Польща визнала УСРР.

У міжвоєнний період українські землі були розділені між II Річчю Посполитою, Радянським Союзом, Чехословаччиною та Румунією. Уряд УНР та ЗУНР перебував у екзилі. Українська революція захлинулася, не зумівши відстояти молоду українську державність.

Друга світова війна принесла чергові зміни кордону на західних рубежах, ставши предметом домовленості між Гітлером та Сталіним. Пакт Ріббентропа-Молотова (1939) встановлював майбутній кордон між Третім Рейхом та Радянським Союзом. 17 вересня 1939 року Радянський Союз односторонньо денонсував Ризький договір у зв'язку з окупацією Західної України і Західної Білорусі Червоною армією. Пакт гарантував нейтралітет Радянського Союзу в конфлікті Третього Рейху з Польщею та країнами Заходу, та давав можливість повернення Радянським Союзом втрачених Російською імперією після Першої світової війни територій.

Таємним додатковим протоколом визначались сфери взаємних інтересів обох держав у Східній Європі та поділ Польщі між ними при очікуваному у ті дні нападі Німеччини на Польщу. У пункті 2 таємного протоколу читаємо: «У разі територіального та політичного впорядкування на територіях, належних Польській державі, кордон сфер впливу Німеччини і СРСР приблизно має пролягати по лінії річок Вісла, Нарев і Сян. Питання про те, чи для інтересів обох сторін буде бажання зберегти незалежну Польську державу і які кордони повинна мати така держава, можна остаточно вирішити в процесі дальшого політичного розвитку. В будь-якому разі обидва уряди вирішуватимуть це питання за допомогою дружнього порозуміння.» [2, с.1028]

28 вересня 1939 року сторони підписали новий договір, в результаті чого німецько-радянський кордон суттєво пересунувся на схід. Поступившись Гітлеру у тому числі українськими Надсянням, Холмщиною та Підляшшям, Сталін одержав в сферу своїх інтересів Литву. Відтепер кордон

визначався приблизно лінією Керзона, встановленою ще 1919 року, - вздовж Сяну, Солокії та Західного Бугу. [3, с.7]

Востаннє лінію Керзона прийняли, на цей раз, як польсько-радянський кордон, на Ялтинській конференції у січні 1945 року. Фактично радянські війська в ході бойових дій проти Третього Рейху на фронті вступили на терени Надсяння в кінці липня – на початку серпня 1944 року, а паралельно з їх приходом поляки встановили свою адміністрацію. Таким чином за лінією Керзона під Польщею знову опинилися такі українські етнічні землі: Лемківщина, Надсяння, Холмщина і Підляшшя з українським населенням у кількості близько одного мільйона осіб. [5, с.14] Відповідно до Ялтинської угоди між Польща передала СРСР свої довоєнної території, історичні українські землі, але без Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя. Натомість вона отримала від Німеччини більшу частину Східної Пруссії, Помор'я, Сілезію та частину землі Бранденбург.

Остаточо польсько-радянський кордон було встановлено на підставі Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Польською Народною Республікою «Про радянсько-польський державний кордон» від 16 серпня 1945 року та був скорегований Договором між СРСР і ПНР «Про обмін ділянками державної території» від 15 лютого 1951 року, в результаті якого Польща отримувала ділянку у Дрогобицькій області, передаючи Радянському Союзу рівну за розміром ділянку у Люблінському воєводстві.

Таким чином як у 1919 році, так і в 1939 та 1945 роках кордон між українцями та поляками був проведений третіми сторонами, переможцями у війні, без врахування їхньої думки та інтересів. Примітно той факт, що в усіх трьох випадках українсько-польський кордон практично співпадав з лінією Керзона. В результаті цього наявним кордоном не були задоволені ані українці, ані поляки. Кожен вважав, що наявний кордон урізає їхні етнічні території та національні інтереси.

Сучасний державний кордон між Україною та Польщею протяжністю 542,39 км був офіційно затверджений на підставі Договору між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво і взаємодопомогу з прикордонних питань, який сторони підписали 12 січня 1993 року у Києві.

Закерзоння та Східні Креси

«Професор Ромер, великий географ, казав, що етнічна межа між поляками та русинами (українцями – Авт.) в Галичині, у Східній Малопольщі пролягає через ліжка.» [1, с.208] Ці слова Яцека Куроня, які він сказав під час свого виступу 1 листопада 2002 року у Львові надзвичайно влучно пе-

редають обставини сусідства українців та поляків. Вони конфліктні і складні з історичної точки зору.

«До другої світової війни, а власне до обміну населенням, між Українською РСР і Польщею в 1945-46 рр., - пише у вступному слові до карти Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) Володимир Кубійович, - Галичина належала до найцікавіших з національного погляду країн в Європі. Можна навіть сказати, що в Європі не було іншої, подібної величиною території (55 700 км²) і числом населення (5,8 млн.) країни, де панували б такі складні етнічні відносини. Хоча українці в Галичині становили виразну більшість, однак у висліді вікової колонізації та асиміляції сюди наплинув польський елемент і постали переходові групи між цими двома народами. Крім того, сюди переселювалися жиди й нечисленні німці. Етнічні відносини в Галичині зазнавали послідовної еволюції, зокрема протягом останніх десятиліть у наслідок інтенсивних асиміляційних і міграційних процесів.» [4, с.ХІ]

У своїй «Географії українських і суміжних земель» той же Володимир Кубійович дає детальний опис межі етнічного проживання українців та поляків. Цитуємо: «Українсько-польська етнографічна границя має біля 650 км. довжини, з яких 140 км. припадає на границю на лемківському півострові аж до околиці Сянока, 140 км. на границю на терені останньої частини Галичини, а 370 км. – на терені Холмщини і Підляшшя. Межа між українцями і поляками на Лемківщині – це найвиразніша на українській території взагалі. Вона пробігає від Липника – де сусідують з собою словаки, українці і поляки в напрямі із заходу на схід і що на південь від місцевостей: Північна – Грибів – Дукля – Риманів – Сянік, звідки прямує на північ більш-менш вздовж річки Сяну біля поселень: Сянік – Динів – Радимно – Ярослав – Синява – Ожана, де покидає границю Галичини і входить в межі Холмщини, на терен колишньої російської території (до 1920 року). На території Холмщини і Підляшшя пробігає західна границя мішаної українсько-польської території біля осель: Тишівці, Павлів, Вільхivecь, Опілля, Піщац, Янів над Бугом, відтак вздовж Бугу до Дорогичина. На схід від цієї лінії аж до Буг тягнеться мішана територія й щойно над Бугом починається чисто українська етнографічна територія. На північ від Бугу границя між українцями і поляками виразніша, тут ми не зустрічаємо змішаної смуги. Пробігає вона від Дорогичина через Боцьки до Лісної над Нарвою, де кінчається західна межа з поляками і починається північна межа з білорусами.» [5, с.9-10]

З появою національних держав на становлення державного кордону все більше впливають політичні та історичні обставини, і все менше етнографічні межі розселення. Це також підтверджує екскурс в історію фор-

мування сучасного українського-польського кордону описаний у першій частині статті, якою стала довільно проведена лінія Керзона. Опис її появи можна порівняти із аналогічною практикою колишніх імперій проводити «прямолінійні» державні кордони, скажімо, у постколоніальній Африці.

У війні проти України поляків підтримували держави Антанти, особливо Франція. За пропозицією держав Антанти восени 1919 року почалися польсько-українські мирні переговори. В переговорах брав участь міністр закордонних справ Великобританії лорд Джордж Керзон (1859-1925). Українці відстоювали свій кордон з поляками по річці Сян, поляки не погоджувались, наполягаючи на своїй позиції відсунути кордон значно на схід від Сяну. Топографічну карту взяв Керзон, побачив звивистість Сяну, особливо у середній течії. Узявши кольоровий олівець, він сказав: «Навіщо нам такий спіральний кордон?», - і протягнув по карті пряму лінію з півночі на південь, дещо на схід від річки Сян. Лінія проходила приблизно з півночі на південь біля таких поселень: Гродно, Ялівка, Немирів, Берестя, Устилуч, на схід від Грубешова через Крилів, на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. І ця лінія мала становити кордон між Польщею і Україною. [5, с.13-14]

Протягом ХХ ст. до лінія Керзона неодноразово поверталися, коли вона з певними корективами та змінами виступала демаркаційною лінією українсько-польського, німецько-радянського та польсько-радянського кордону. Проте якої конфігурації вона б не була, вона ніколи не влаштувала ні українців, ні поляків. Адже по різні сторони лінії Керзона залишалися території, які українська та польська сторона вважала своїми. Таким чином в національних історіографіях обох народів появилися поняття Закерзоння (Zakerzonnia) та Східні Креси (Kresy Wschodnie).

Закерзоння – це етнічні українські землі, які знаходяться на захід від лінії Керзона. Звідси ж і походить етимологія самого терміну, яка означає територію, яка знаходиться поза межами українсько-польського кордону. Ці землі ще з часів Першої світової війни увійшло в історичну та географічну термінологію як «Закерзоння». Особливо активно воно використовувалось у діаспорному середовищі українців США та Канади. Після здобуття незалежності поняття «Закерзоння» почало активно використовуватись у вітчизняній історичній, політичній та етнологічній науці, отримавши наукове значення.

До складу Закерзоння з певною мірою умовності відносять етнографічні українські землі Холмщини, Південного Підляшшя (північна частина ототожнюється з білоруською ідентичністю), Надсяння (Посяння), Лемківщини та Західної Бойківщини, що знаходяться в межах 17 повітів сучасного Підляського, Люблінського, Підкарпатського і частково Малопольського

воєводства Республіки Польща, вздовж усієї протяжності сучасного українсько-польського кордону. Серед давніх українських освітньо-культурних осередків варто згадати Холм, Перемишль, Ярослав, Сянік, Криниця. Загальна площа Закарпаття становить близько 19,5 тис. км², з яких 3,500 км² припадає на Лемківщину, 4 150 км² - на Надсяння, 6 572 км² - на Холмщину і 5 280 км² - на Підляшшя.

Достовірну кількість українського населення Закарпаття встановити складно. Найчастіше у джерелах наводиться узагальнену цифру близько 1 млн. українців, по сусідству з якими проживали поляки, євреї, білоруси, німці та інші менш чисельні етнічні групи. При підрахунку українського населення Закарпаття науковці виходять від супротивного – кількості українців, які були депортовані радянською та польською адміністрацією у період 1944-1947 років. Загалом це близько 700 тис. українців.

Близько пів мільйона українців було депортовано до Радянської України в 1944-46 роках на підставі Люблінської угоди між УРСР і Польським Комітетом Національного визволення «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 9 вересня 1944 р. Польська влада оголосила підсумки «евакуації» 2 серпня 1946 року, за офіційними даними якої до УРСР вивезено 122 тис. 452 українських родини (482 тис. 107 осіб) або 96,8% всіх українців Польщі. За цими ж даними на території Польщі продовжувало залишатись 14 тис. 325 осіб, 5 638 українських родин (21 тис. 928 осіб) було звільнено від виселення, а ще 3600 родин (11 тис. осіб) переховувались в лісах, сусідніх воєводствах тощо. [6, с.673-679]

Як виявиться у 1947 році під час проведення остаточної зачистки Закарпаття від українського населення, кількість українців буде у сім-вісім разів більше. В результаті операції «Вісла» було депортовано ще близько 150 тис. українців, яких було переселено на так звані *ziemie odzyskane* («повернуті землі»), що у північних та західних понімецьких воєводствах Республіки Польща. Саме там сьогодні проживає найбільш чисельна українська громада у Польщі.

«Акція-51» стала завершальним етапом депортації українського населення Закарпаття. За умовами Договору між СРСР і ПНР «Про обмін ділянками державних територій» від 15 лютого 1951 року обидві країни обмінялись рівномірними ділянками прикордонної території площею 480 км²: Польща отримувала ділянку Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області УРСР, а УРСР - ділянку у Люблінському воєводстві, що сьогодні становить Сокальський район Львівської області. На підставі цього обміну із Західної Бойківщини на терени Одеської, Миколаївської, Херсонської та Донецьких областей було депортовано близько 32 тис. українців.

В результаті проведених заходів із вирішення «українського питання» у Польщі на території Закарпаття практично не залишилось автохтонного українського населення. Поряд із поодинокими поселеннями українців, які повернулися або яким вдалось уникнути депортацій, сьогодні тут проживають поляки, які поселились тут після виселення українців. Про українську присутність сьогодні нагадують хіба що пам'ятки матеріальної (церкви, цвинтарі, хрести, хати) та нематеріальної (пісні, звичаї) культури, яким нікому доглядати.

По східну сторону від лінії Керзона знаходяться значно більші за площею землі, які поляки звикли називати Східною Польщею або Східними Кресами (KresyWschodnie). Це польська назва територій сучасної Західної України, Західної Білорусі і Литви, що колись входили до складу Великої Польщі – Першої та Другої Речі Посполитої. У польській літературі немає однозначного позначення меж Східних Кресів, проте найчастіше сюди відносять Східну Галичину (Червона Русь, Східна Малопольща²), Волинь і Поділля, Холмщину та Підляшшя, Полісся, зокрема, землі Берестейської і Гродненської області Білорусі, а також територію сучасної Литви, зокрема, Жемайтія (Нижня Литва). У міжвоєнний період ці землі входили до складу Львівського, Станіславського, Тернопольського, Волинського, Поліського, Новоградського та Віленського воєводств Польської Республіки (1918-1939).

На відміну від Закарпаття поняття Кресів виникло задовго до того як появилась лінія Керзона. Вперше слово «креси» з'являються у часи I Речі Посполитої (1569-1795), коли після об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського (Люблінської унії 1569 р.) словом «kresy» (пол. країни, прикордонні області) означали території на схід від Вільно і Львова. Це своєрідний відповідник слова «країна» в значенні «погранична територія», з якого російська та радянська історіографія виводить походження назви «Україна». Крім цього kresy розуміли не лише як «пограниччя», але також використовувалось у сакральному значенні «останнього рубежа християнства» на межі із православною цивілізацією на сході Європи.

Згодом зміст терміну kresy доповнився та розширився у відповідності до історичних обставин. Тепер він означав «споконвічне польське східне пограниччя», «оборонна лінія Польщі для захисту від татар та волохів від Дніпра до Дністра». Написання поняття Kresy з великої літери також мало історичні передумови і було зумовлене відносинами Польщі із своїми схід-

² У березні 1920-го в офіційному діловодстві запровадили термін Малопольська Виходня, таким чином заборонивши вживати назву Західна Україна. Також замість етноніму «українець» ввели стародавнє визначення «русін», «руські» та «русінські». [7, с.69]

ними сусідами. Як зауважує Зигмунд Глогер, «кресами почали називати військовий стан, а також військові та поштові застави вздовж пограниччя Поділля та України, з метою охорони кордону від нападу татар та гайдамаків, а також поштового сполучення та передачі сигналів загрози». Саме на Кресах виник та поширювався міф польського лицарства на Диких Полях, яке героїчно протистоїть нападам турків, татар, козаків та ін. До поширення цього міфу доклалися Генрик Сенкевич, який писав, що «тут кріпнуть серця», та Вінцент Польш, який писав про Креси як про «край медових та молочних рік». Поширенню терміну також сприяло уявлення про особливу цивілізаційну місію поляків на цих землях. [7, с.7]

Ідеалізація Кресів, яка простежується вже в літературі XVII ст., була важлива для польської «кресової» традиції як ідея єдності усіх прикордонних земель в межах Речі Посполитої. Польські поети, письменники, вчені та мислителі будителі описали й обгрунтували ідею Кресів і були підтримані політиками, для яких Польша в межах кордонів на момент першого поділу (1772) була основною метою. Такі погляди обумовлювалися переконанням, що в такий спосіб вдасться компенсувати факт розподілу Польщі (1772, 1793 і 1795). Ідея політичної і культурної єдності Кресів Речі Посполитої була «керуючою парадигмою в літературі, мистецтві, гуманітарних досліджень і фольклористики XIX століття». [7, с.8; 10]

Після останнього поділу Польщі Креси це не лише військова оборона межа між Дніпром і Дністром, а географічна назва східних теренів давньої Речі Посполитої, а також історичне поняття. За умов розподілу Польщі, Креси – пишуться з великої літери – означали межі анексованих Російською імперією земель, так званих «втрачених земель» (*Ziemi Zabrane*), тобто Литва та Русь (Україна та Білорусь). У XIX ст. відбулося розмежування територіальних меж поняття Східні Креси (*Kresy Wschodnie*), під яким розумілося усі східні землі, та Південно-Східні Креси (*Kresy Południowo-Wschodnie*) у значенні польсько-українського прикордоння. [7, с.8]

Після 1863 року польські письменники та поети втратили колишній інтерес до Кресів. Хоча в другій половині XIX ст. в літературі ще була популярна легенда про Креси, - перш за все через те, що ще сильним був культ творчості романтиків, - проте проблематика кресів втратила зацікавлення у сфері публіцистики та політичної думки.

В кінці XIX ст. в публіцистиці та політичній свідомості з'являється і набирає популярності поняття Західних Кресів (*Kresy Zachodnie*) – польсько-німецьке прикордоння. На відміну від Східних Кресів, які заселяла польська шляхта та творча інтелігенція, на Західних Кресах проживали незаможні суспільні верстви, які мали політичні, культурні та світоглядні відмінності. У зв'язку з цим на зламі XIX та XX століть виникає різні терміни

для позначення цих двох антагонізмів: Kresy для східного пограниччя та Pogranicza (Пограниччя) для західних кресів. [7, с.10; 8]

З відновлення Польщі у 1918 році Польській Республіці (II Річ Посполита) вдалось повернути 52 % території колишньої I Речі Посполитої. За умовами Паризької мирної конференції Польща отримувала втрачені землі на захід від лінії Керзона, в тому числі так зване Закерзоння, а також приєднано частину Пруссії, Помор'я, Познань та Шльонськ (Вроцлав). Крім цього завдяки умовам Ризького мирного договору (1921 р.) між СРСР та Республікою Польщею полякам вдалося повернути значну частину Kresy-Wschodnie. Проте після ДСВ за умовами Ялтинської та Постдамської конференції Польська Республіка була змушена повернути СРСР усі землі на схід від лінії Керзона. У середині і наприкінці 1940-х років велика частина польського населення УРСР, переважно, репатріювалися до Польської Народної Республіки. У той же час в Литві та Білорусі збереглися великі польські громади.

Від часу поширення в кінці XIX ст. західної ідеології та зростання значення Західних Кресів на переломі XIX та XX століть, і аж до початку ДСВ панувало переконання про рівнозначну цінність для Польщі усіх кресових земель, при цьому після відновлення незалежності це супроводжувалось ідеєю взаємозалежності кресів. Поява альтернативи «або Східні Креси, або Західні Креси» (Kresy Wschodnie albo Zachodnie) виникла лише в екстремальній ситуації, в якій опинилася Польща у вересні 1939 року. [7, с.34-35; 9]

«Проведення в 1945 році кордонів між Радянською Україною та Польщею, - писав у кінцевому слові до карти Етнічні групипівденнозахідньої України Володимир Кубійович, - відступлення Польщі західної частини української Галичини та малих частин на північному-заході української території й виселення з цих теренів української людності, а з інших теренів Галичини – поляків, майже повне знищення жидівського елементу німецькими нацистами під час ДСВ і виселення галицьких німців – це все спричинило повну зміну дотеперішніх національних відносин Галичини. Вони тепер одноманітні: нинішній державний українсько-польський кордон є однозначно етнографічною межею, на захід від якої тепер немає українців, а на схід – немає поляків. Перестало існувати поняття польських колоністів, перестають існувати переходові етнічні групи, бо ті греко-католики з польською мовою і ті латинники, які опинилися в кордонах Радянської України, зазнають повної українізації, навпаки, ті х них, що живуть в межах сучасної Польщі, зазнають полонізації». [4, с.XVII]

На відміну від польських поетів та письменників романтиків (А.Міцкевич, Ю.Словацький, Г.Сенкевич) мислителі повоєнного періоду

(Є.Ґедройць³, Я.Куронь⁴, Ч.Мілош⁵), які також народилися на Східних Кресах були активними прихильниками польсько-українського примирення, супротивниками взаємних територіальних та інших претензій. Ідеолог українсько-польського примирення Єжи Ґедройць неодноразово наголошував: «Поляки мають остаточно визнати й зрозуміти, що майбутнє України - це Україна зі Львовом, майбутнє Литви - це Литва з Вільнюсом, а майбутнє Білорусі - це Білорусь з Гродно!». «Багато польських політиків – у тому числі й автор цих рядків – не раз підкреслювали, що без незалежної України немає незалежної Польщі, а без незалежної Польщі немає незалежної України. Але ці гасла залишаються на папері, якщо ми не переконаємо громадян у їхній слухності» - стверджував слідом за своїм «наставником» Яцек Куронь.

Закінчити статтю хочу ще однією цитатою Яцека Куроня: «Особисто в мене немає сумніву, що ми конче повинні визнати непорушність кордонів. Вистачить уже переселень народів, міграції тощо. Тільки-но в одному місці почнеться суперечка про шматок кордону, як вона одразу ж перекинеться на всю Центральну Європу – про всі можливі кордони. Бо тут немає практично жодного кордону, який би можна було беззаперечним, у кожному разі, таких кордонів небагато.» [1, с.80, 208]

Список використаної літератури:

1. Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог / Я. Куронь. – К.: Дух і Літера, 2012. – 264 с.
2. Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс / Пер. з англ. П.Таращук. – К.: Основи, 2001. – 1463 с.
3. Сергійчук В. Український здви́г: Закарзоння. 1939-1947 / В. Сергійчук. – Вид. 2-е, допов. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2011. – 840 с.

---

³ Єжи Ґедройць (1906-2000) - польський публіцист і громадський діяч, засновник, головний редактор культового часопису *Kultura* в Парижі (1947-2000) та засновник Літературного інституту в Римі (1946). Народився у Мінську. У міжвоєнний період навчався і працював у Варшаві. Після ДСВ поселяється у передмісті Парижу, де розпочинає ґрунтовну роботу для формування добросусідських взаємин Польщі з її східними сусідами Литвою, Білоруссю, Україною.

⁴ Яцек Куронь (1934-2004) - польський політик і державний діяч, історик, міністр праці та соціальної політики (1989-90, 1992-93), депутат Сейму перших трьох скликань (1989-2001). Народився у Львові. Поборник українсько-польського примирення.

⁵ Чеслав Мілош (1911-2004) - польський поет, прозаїк, перекладач, есеїст, літературознавець, дипломат, юрист. Лауреат Нобелівської премії з літератури (1980). Народився в с.Шетейне у Литві.

4. *Етнічні групи південно-західної України (Галичини) / В.Кубійович. – Вісбаден: Otto Harrassowitz, 1983*
5. *Черкес М.Д. Закароння: історико-меморіальний нарис. Спогади / М.Д. Черкес. – Львів: Край, 2006. – 192 с.*
6. *Макар Ю. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження / Ю. Макар, М. Горний, В. Макар, А. Салюк. – Чернівці: Букрек, 2011. – 880 с.*
7. *Дерев'яний І. Сила волі. Євген Коновалець / І. Дерев'яний. – Львів: Часопис, 2013. – 128 с.*
8. *Kresy i pogranicza. – Olsztyn: WSP, 1995. – 266 s.*
9. *Między Polską etniczną a historyczną. – Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. – 284 s.*
10. *Wierzbicki A. Wschod – Zachod w koncepcjach dziejow Polski. Z dziejow polskiej mysli historycznej w dobie porozbiorowej. – Warszawa, 1984*
11. *Sapa D. Między polską wyspą a ukraińskimmorzem: Kresy południowo-wschodnie w polskiej prozie, 1918-1988. – Kraków: Universitas, 1998. – 249 s.*
12. *Dybkowska A., Zaryn J., Zaryn M. Polskie dzieje od czasow najdawniejszych do wspolczesnosci / Pod red. A.Sucheni-Grabowskiej i E.C.Krola. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994. – 378 s.*

*Микола Лахижа,
доктор наук з державного управління,
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка*

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ

Розглянуто досвід посткомуністичної трансформації у Республіці Польща, загалом, та модернізації публічної адміністрації, зокрема. Розкрито закономірності посткомуністичної трансформації та особливості цього процесу в Польщі. Наголошено на значному внеску польських авторів у теорію та практику посткомуністичної трансформації (З. Бжезинський, Л. Бальцерович, П. Штомка). Показано періодизацію процесу посткомуністичної трансформації, роль у ньому держави та громадянського суспільства, зовнішній вплив та внутрішні чинники, а також уроки польських реформ.

Ключові слова: *Республіка Польща, посткомуністична трансформація, загальне та особливе, публічна адміністрація*

На наш погляд, для України особливо важливим є досвід посткомуністичної трансформації колишніх соціалістичних країн Центральної Європи, які розпочали свої реформи раніше і досягли помітних результатів, підтвердженням чому є їх вступ до Європейського Союзу.

Вивчення процесу посткомуністичної трансформації Польщі загалом та модернізації публічної адміністрації, зокрема, дозволяє, на наш погляд, краще зрозуміти процеси державотворення в постсоціалістичних країнах, зробити порівняння з реформуванням органів влади в Україні, вияснити спільні риси та відмінності, а відтак, розробити рекомендації для проведення реформ в Україні за принципами європейського адміністративного простору та з використанням зарубіжного досвіду.

Вибір Польщі як об'єкта дослідження пояснюється близькістю цієї країни до України в багатьох відношеннях: економічному, соціальному, політичному, спільністю історії на окремих етапах розвитку державності, а також помітними успіхами цієї країни у проведенні реформ. Тому як досягнення, так і помилки польських реформ варті уваги українських науковців та практиків. Польський досвід модернізації публічної адміністрації на основі

європейських принципів, на наш погляд, може бути критично використаний і в Україні. Частково це вже здійснено з окремих напрямів реформ.

Наше дослідження є результатом цілеспрямованого вивчення польських реформ. Більшість наукових розвідок було опубліковано у матеріалах конференцій, статтях, колективних монографіях та індивідуальній монографії, присвяченій модернізації публічної адміністрації в Республіці Польща [1].

Слід наголосити на значному внеску польських авторів у теорію та практику посткомуністичної трансформації, що пов'язується нами, насамперед, з іменами відомого американського політика польського походження З. Бжезинського, а також економіста Л. Бальцеровича та соціолога П. Штомки. Значні напрацювання мають польські автори і щодо модернізації публічної адміністрації.

З. Бжезинський, виділивши три групи європейських держав, відніс Польщу до другої групи країн, суспільства яких причетні до західнокультурної спадщини і прагнуть інтегруватися в Європу [2]. Слід відзначити, що з його точки зору міри реалізації людських можливостей Польщу відносять до групи країн з низькою мірою нереалізованих людських можливостей.

Професор Е. Внук-Липинський наголошує, що польське суспільство, як і інші суспільства країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), пережило два системних перетворення. Перше – становлення та розвиток комуністичної системи з кінця 40-х років ХХ століття, друге – полягало у звільненні від цієї системи.

Трансформаційні реформи у країнах ЦСЄ можна вважати поверненням суспільств до ситуації, що передувала соціалістичним революціям, але цю тезу не варто розуміти формально, оскільки потрібно враховувати, що за період соціалізму відбулися значні соціально-економічні перетворення та зміни у менталітеті населення, особливо молодшого покоління. Водночас, слід відзначити, що саме молодь та інтелігенція були найбільш активними учасниками трансформаційних змін. Причинами модернізації були вимоги ринкової економіки, надання послуг з орієнтацією на громадянина, необхідність грамотного управління.

При цьому залишаються дискусійними питання про початковий етап трансформації. На наш погляд, традиційне уявлення про початок посткомуністичних змін у 1989 році потрібно переглянути й в першу чергу – щодо Польщі. Аналізуючи трансформаційну парадигму, варто наголосити, що реформи почалися ще в період 50-х років ХХ століття, як прагнення удосконалити соціалізм та посилювалися в епоху «перебудови». Їх провал привів до висновку про необхідність не часткових, як у Угорщині, Китаї, Югославії, СРСР, а радикальних реформ, що й викликало розробку програм швидкого

переходу до ринку. Період 80-х років XX століття став у Польщі важливим етапом нагромадження сил та досвіду для майбутніх реформ та теоретичного осмислення цього процесу.

Як і в інших державах, у Польщі значним був вплив західних теоретиків та експертів. Наприклад, уважно вивчалися публікації З. Бжезинського, а у реформуванні економіки Польщі активну роль відіграв Д. Сакс, хоча оцінки ефективності діяльності цього експерта й розходяться. Водночас на початку 1990-х років вже популярними стали ідеї Л. Бальцеровича, використовувався польський приклад «великого стрибка» та твердження, що «пірву не можна перескочити за два стрибки».

Теоретична концепція переходу ґрунтувалася на визнанні єдності Східної Європи та Заходу та необхідності забезпечення тотальної зміни суспільних відносин у країнах ЦСЄ.

Повчально порівняти погляди на трансформаційні процеси на їх початку та в наші дні, а також відмінності їх сприйняття в окремих державах. Так, у 1991 році у Варшаві відбулася конференція «Сучасність поляків» за участю соціологів, політологів, антропологів, психологів та представників інших наук. Центральним стало питання взаємозв'язку понять «сучасна людина» та «сучасне суспільство». Учасники відзначили інтернаціоналізацію культури та її значний вплив на напрям, перебіг та темпи модернізаційних процесів. Вказувалося також на необхідність врахування традицій для збереження ідентичності, відзначалася значна роль освіти, яку пропонувалося реформувати з урахуванням вимог сучасності. Роль релігії визнавалася високою, але було відмічено, що її значення є різним в окремих державах, залежно від традицій.

Осмислюючи питання щодо можливості застосування в Польщі наявних модернізаційних теорій, учасники конференції визнали необхідність генерування власних концепцій розвитку. На питання щодо можливих темпів модернізації (стрибок чи еволюція) відповіді не було знайдено. Основними проблемами тогочасної Польщі було визнано: низький рівень життя, брак демократичних традицій, недоліки в освіті, несформованість громадянського суспільства. Вказувалося також на важливість врахування загальноєвропейських процесів [3]. Подібні пошуки відбувалися у всіх посткомуністичних країнах. Їх особливістю було прагнення сконцентруватися на глобальних питаннях, що можна зрозуміти, зважаючи на відсутність теоретичного обґрунтування посткомуністичного транзиту.

Е. Внук-Липинський виділяє такі вузлові пункти перетворень: держава-громадянське суспільство; громадянське суспільство - церква (особливо у Польщі); роботодавці - наймані працівники; влада – опозиція. Аналізуючи особливості трансформації в Польщі, цей автор вказує на значну роль мас у

підтримці реформ. Зокрема, проведення круглих столів за участю широкого кола представників різних політичних сил сприяло у Польщі та Угорщині прискоренню реформ [4].

К. Мюллер та А. Пікель, аналізуючи ключові процеси 1990-х років, роблять висновок про зміну парадигми трансформації – від неоліберального дискурсу до більш складного підходу. Як уже наголошувалося нами, така зміна у науковій думці відбувалася паралельно з політичними змінами.

У цьому відношенні варто взяти до уваги публікації З. Бжезинського початку 1990-х років [5]. Зокрема, ним було розроблено фази посткомуністичної трансформації. На думку З. Бжезинського, перша фаза (до 15 років) повинна була забезпечити демократичні зміни, створення нових інституцій, приватизацію. Друга фаза (3-10 років) мала забезпечити політичну стабілізацію та перетворення в економіці, а третя фаза (5-15 років) полягала у забезпеченні стабілізації та економічного піднесення. Відзначено було значну роль Заходу у цих процесах. На практиці така допомога була вибірковою, а перетворення здійснювалися диференційовано із врахуванням значної кількості факторів, у тому числі, й якості публічного управління.

Л. Колярьсько-Бобинська у публікації 2000 року відзначала, що «в процесі реформування, тобто цілеспрямованого здійснення перетворень, після 1989 року можна виділити два періоди: реформи початку 90-х років, які головним чином зачіпали принципи та інститути економічної системи, і реформи кінця 90-х років, коли було прийнято рішення про перебудову багатьох сфер суспільного життя».

Інші польські дослідники - А. Ріхард та Е. Внук-Липинський у 2002 році проаналізували на прикладі Польщі період трансформації та виділили такі його фази: початкова, коли почалися процеси перетворення старого режиму в нову систему; міжсистемна, коли стара система вже не функціонує, а нова ще не діє; просунута фаза, коли досягнута критична маса змін; постреволюційна, яка характеризується зникненням революційної ейфорії; фаза консолідації, коли система стабілізувалася і практично стає у суспільному житті єдиною доступним полем гри з приводу інтересів та цінностей. Авторами зроблено висновок про перебування польського суспільства на завершальній стадії трансформації та виділено такі риси фази консолідації: виконання правил гри діє у такій мірі, що у сприйнятті мас їх не вигідно порушувати; влада переходила від уряду до опозиції та назад; система артикуляції інтересів і цінностей відносно стабільна, за виключенням системи політичних партій; правила гри не заперечуються значними політичними та соціальними силами; маси демобілізовані, а групи інтересів та етосу стабільні; система соціально легітимізована, а системні альтернативи позбавлені сил для мобілізації мас [6, с. 68].

Відзначимо, що таку періодизацію можна застосовувати і до інших посткомуністичних держав, але маючи на увазі, що у кожній країні ці фази мали свою особливість як хронологічно, так і за змістом.

Отже, на даний час єдина періодизація реформ відсутня. Очевидно, що вона може бути лише умовною, враховуючи значні відмінності та специфіку окремих країн.

Більш вдалою видається спроба узагальнення Б. Макаренка (середина 2000-х років), який до першої категорії держав, де транзит успішно завершений, включено вісім країн: Болгарія, Литва, Словаччина, Словенія, Польща, Румунія, Угорщина та Чехія [7]. Такий поділ країн має принципове значення з точки зору дослідження трансформації, зважаючи на тезу про важливість завершеного транзиту для його всебічної оцінки.

Важливим також є поділ посткомуністичних держав за мірою збалансованості демократії та ринку. Польщу, як і Україну, віднесено до групи держав із збалансованим показником. На наш погляд, при оцінці необхідно брати до уваги, що гармонійність розвитку є важливою умовою успіху, а економічні досягнення не завжди пов'язані із розвитком демократії.

Спільною рисою посткомуністичної трансформації була значна політизація суспільного життя, поєднана із нездатністю соціальних класів та груп населення перевести свої прагнення у партійні програми. У свою чергу, політичні партії були більше прив'язані до влади, ніж до громадян. У всіх посткомуністичних країнах були високі сподівання громадян на державу та завищені вимоги до неї. Парадоксальним чином це поєднувалося із дистанціюванням груп та рухів громадянського суспільства від державних структур та критичним до них відношенням.

Отже, варто враховувати значну роль у посткомуністичній модернізації держави та тиск на неї з боку різних інституцій. Так, Я. Чапутович пише про тиск з боку Європейського Союзу, транснаціональних організацій, регіональних та місцевих влад тощо [8].

Важливим є порівняння посткомуністичної модернізації у країнах Центральної та Східної Європи і з точки зору ролі в них громадянського суспільства. Зокрема, цю проблему досліджує Г. Зеленько, яка відзначає порівняно ранню інституціалізацію громадянського суспільства у Польщі, Чехословаччині та Угорщині та значну роль опозиції у падінні соціалістичного режиму та трансформаційних перетвореннях сучасності. У цих державах в умовах соціалізму було збережено багато докомуністичних інститутів і структур, а система політичних інституцій була синтезом радянської системи управління та елементів національної політичної традиції. Кращими, ніж у колишніх республіках СРСР, тут були і умови для формування середнього класу. Відзначено також порівняно високу роль науковців та пред-

ставників незалежних аналітичних центрів у модернізації суспільства та публічного управління.

Цікаві дані крос-країнного дослідження, в якому аналізувалися чотири держави Заходу, чотири країни Центральної Європи (Литва, Польща, Угорщина та Чехія) і чотири держави СНД (Білорусь, Казахстан, Росія та Україна). Саме польські місцеві лідери за своїми ціннісними характеристиками були найближче до таких же лідерів із країн Заходу. Авторами дослідження це пояснювалося різницею в одне покоління при комуністах та більшою тривалістю періоду демократії.

Дослідження 2001 року враховувало результати адміністративно-територіальної реформи в Польщі. У 1998 році влада перейшла до правополітиків. Опитування громадян у 2000-2001 роках зафіксували зниження рівня їх задоволеності реформою самоврядування, що розходилося з даними опитування місцевих лідерів, більше половини яких вважали, що громадяни задоволені діями влади. Поляки скептично ставилися до свого самоврядування з самого початку, що відображають вкрай низькі показники їх участі у місцевих виборах: 42,3% - у 1990; 33,8% - у 1994 і 45,3% - у 1998 році. Крім того, лідери і громадяни по-різному сприймали демократію. Більшість громадян вважали, що «меншість сильних і здібних неминуче керує всіма», а серед лідерів такої думки дотримувалося лише 29,7%. Лідери поєднували демократію із дотримання законів та процедур, а більшість громадян сприймали демократію патерналістськи.

Професор К.Косела наголошує на значній ролі у процесі трансформації польської інтелігенції. Разом з тим, він відзначає такий цікавий феномен, як скорочення відсотка осіб, що ідентифікують себе як інтелігентів, пов'язуючи це із зростанням ролі матеріальних факторів у житті суспільства та втратою інтелігенції ролі об'єднувача нації на етапі боротьби за державність [9, с.1-21].

Цікаві узагальнення щодо ролі місцевих еліт в Польщі робить Е. Вятр [10, с.15-21]. Лонгитюдне дослідження проводилося з 1966 по 2002 рік в рамках кількох міжнародних проектів. Його результати свідчать, що в період 60-70-х років у Польщі місцеві лідери скептично відносилися до зростання участі громадян у місцевому управлінні. Водночас відзначалась незначна заідеологізованість цих лідерів. В цілому це була прагматична, технократична політична еліта. В період 90-х років дослідження проводилося під час зміни політичної ситуації після місцевих виборів 1990, 1994 та 1998 років. Напередодні 1989 року відзначався несподівано високий рівень готовності до демократичних змін. Автори дослідження зробили висновок, що польські місцеві лідери не бачили у зміні режиму катастрофи. Ситуація в цьому відношенні не змінилася і після приходу до влади «Солідар-

ності». Нові лідери відзначалися високою мірою заідеологізованості, 85% з них виступали за приватну власність, більшість з них починали політичну кар'єру в "Солідарності". Тільки після приходу до влади на місцевому рівні в результаті виборів 1994 року лівоцентристських сил увага до розширення громадської участі в управлінні та розвитку самоврядування посилилася.

Цікавими є порівняльні дослідження, здійснені російськими соціологами. Так, Є. Данилова та В. Ядов у статті 2007 року порівнюють самопочуття росіян і поляків у процесі суспільних змін та роблять висновок про «несподівано багато схожого»: базовими універсальними опорами виступають первинні – сімейні та дружні спільноти, але важливими залишаються етнос та держава; виграли від перетворень, в основному, молоді люди з вищою освітою, що мешкають у містах; маргіналізація значної частини населення як результат посилення економічної нерівності. Разом з тим, робиться основний висновок, що в Польщі процес формування нової матриці соціальної взаємодії уже дав суттєві результати, а у Росії він ще знаходиться на початковій стадії. Поляки більш реалістичні та більш помірковані в оцінці подій. Набагато помітнішим в Росії є і соціальне розшарування [11].

Показово, що в жодній з колишніх соціалістичних країн Європи, за винятком Югославії, відразу ж після демонтажу комуністичної системи до влади не прийшов представник партійної номенклатури, тоді як у республіках колишнього СРСР це стало нормою. Події того часу розвивалися в Польщі радикальним шляхом. Проте, викликає сумнів теза Л. Бальцеровича, що «радикальні реформи завжди впроваджуються продумано» [12, с. 234]. Аналіз свідчить, що до посткомуністичних трансформацій подібне твердження застосовувати не варто. Не заперечуючи намагання нової влади виробити певний алгоритм дій, що проявлялося у спробах розробки окремих урядових чи партійних програм, потрібно відзначити їх декларативність та заідеологізованість. Недостатньою була і підготовленість багатьох нових керівників до здійснення важливих завдань управління.

Важливо наголосити, що перехід від соціалістичної системи до капіталізму у всіх країнах передбачав нагромадження певної критичної маси, яка складалася як з інституційних, так і інших чинників. Наприклад, свобода приватного підприємництва в економічній системі з переважанням соціалістичних підприємств мала тенденцію до перетворення на капіталістичну, а свобода створення партій та гарантування свободи слова неминуче вели до плюралізму у політичному відношенні. Важливою була наявність приватної власності. У ПНР, як і в НРБ та НДР існувала багатопартійна система, що полегшувало трансформаційні процеси.

Велику роль відігравали і зовнішні фактори. Але, на нашу думку, радикальність залежить більше від повноти перетворень, ніж від швидкості.

Так, навіть автор польської «шокової терапії» Л. Бальцерович вважає, що пояснення причин суспільного невдоволення і політичної нестабільності в тій чи іншій країні не можна пов'язувати з темпами реформ.

Слід звернути увагу й на бачення Л. Бальцеровичем уроків реформ [12, с. 253-257], яке в скороченому вигляді можна звести до таких тез: радикальний варіант реформи є менш ризикованим; між типом реформ і політичною стабільністю немає прямого зв'язку; не треба бути м'якими на початку перетворень; під час переходу монетарну і фіскальну системи можна стабілізувати; життєво важливим є контроль заробітної плати; лібералізація зміцнює стабілізацію; величина фіксованого обмінного курсу залежить від очікуваного рівня інфляції; політика радикальної стабілізації і лібералізації сприяє економічному оздоровленню; після початкової стабілізації для забезпечення впевненого послідовного реформування необхідні розширення приватного сектора та фінансова реформа; невдача із стабілізацією в початковій фазі не повинна зупиняти інституційної перебудови і лібералізації.

На наш погляд, головною особливістю посткомуністичної трансформації в Польщі була її радикальність, яка значною мірою пояснюється єдністю суспільства у прагненні європеїзації. Радикальна реформа була справою нових політичних сил, які прийшли до влади і спиралися на підтримку населення. В очікуваннях людей саме реальні організації, а не знеособлені ринкові сили, покликані вирішити існуючі проблеми. Тому населення чекало від влади рішучих дій та політичної відповідальності. Надзвичайно важливими для проведення реформ були суспільні настрої та пов'язані з ними політичні події. Важливим фактором прискорення реформ була певна ейфорія, пов'язана із відчуттям завершення радянського домінування.

Варто врахувати факт, що часті зміни урядів уповільнювали хід структурних реформ. У Польщі за час з серпня 1989 року до кінця 2007 року змінилося 14 урядів.

Потрібно зважити на значну роль зовнішнього фактора, який був різним щодо окремих посткомуністичних країн. Початок 1990-х років характеризувався поширенням політики лібералізації і приватизації, яка отримала назву «вашингтонського консенсусу». У другій половині 1990-х років помітнішим став вплив Європейського Союзу та власне європейських цінностей, які більше враховували соціальний фактор, що вже відзначалося нами.

Як наголошує американський вчений Я. М. Ширмер, взаємодія між політикою перехідного періоду і економікою виявляється дуже тісною. Найшвидше економічне зростання відбувається не в країнах з великими природними ресурсами (Росія), не в країнах, які мають відносно великий людський капітал і сучасні технології (Чеська Республіка), а скоріше в тих, які проводять ефективну політику (Естонія, Польща, Угорщина) [13, с.65].

Вченим відзначено, що зволікання із запровадженням фундаментальних реформ послаблює економіку, а половинчасті або незбалансовані реформи мають тенденцію не стимулювати, а гальмувати зростання.

Посткомуністична трансформація та модернізація публічної адміністрації, зокрема, вимагали нового бачення ролі держави, застосування європейської філософії управління та запровадження сучасних його методів. Пробним каменем таких реформ може бути рівень впровадження західних стандартів публічного управління, пов'язаних із поділом влади, захистом прав меншості, вільними виборами та формуванням публічних інституцій.

Формою діалогу влади з опозицією у Польщі в березні – квітні 1989 року були круглі столи, які дозволили виробити певні правила перехідного періоду та сприяли приходу до влади до опозиції. З іншого боку, вони полегшили адаптацію комуністичних партій до нових умов, що неоднозначно оцінюється науковцями. Реформи в Польщі відбувалися порівняно швидко шляхом так-званої «шокової терапії». Проте їх соціальні наслідки привели до перемоги лівих, спочатку на виборах до парламенту (1993), а у 1995 році – і на президентських виборах.

Порівняльний аналіз вказаних П. Штомпокою проявів травм перехідного періоду для Польщі з виділеними нами на основі досліджень українських вчених особливостями цього процесу в Україні свідчить про наявність як спільних рис, так і особливостей. Наприклад, в Україні, на відміну від Польщі, помітним був і є симптом меншовартості, сильніше проявився вплив тоталітаризму, релігійна традиція та націоналізм були слабкими, а відкритість та зв'язки із Заходом були мінімальними [14, с.9]. В Україні, як і в Росії, був помітним розкол суспільства, в той час як у Польщі стосовно ґрунтовних орієнтирів модернізації суспільства спостерігалася єдність, а суперечки точилися, в основному, не щодо напрямку, а щодо шляхів та методів перетворень. Тому співпраця органів влади з громадськими організаціями була в Польщі глибшою. Водночас, в Польщі, як і в Україні та Росії, помітні і симптоми травми: недовіра, песимістичний погляд на майбутнє, ностальгія за минулим, політична апатія, посткомуністичні травми колективної пам'яті.

Проведений аналіз свідчить, що в Республіці Польща нагромаджено значний теоретичний та практичний досвід посткомуністичної трансформації, який уже частково використовується і в Україні. Дослідження українських авторів з цієї проблеми можуть бути поглиблені за рахунок використання оригінальних джерел та аналізу робіт польських вчених і практиків.

Список використаних джерел:

1. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: досвід Республіки Польща.- Полтава: ПолтНТУ, 2012.-243 с
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы. Режим доступа: <http://lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>
3. Krzysztofek K. Czy Polska moze wybic sie na nowoczesnosc? / Krzysztofek K., Szczepanski M., Sarapata A. // Przegląd powszechny. – 1992. - Nr. 6. - S. 472-482.
4. Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza; Antoszewski A., red.- Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. - 605 s.
5. Бжезинський З. Великі перетворення / З. Бжезинський // Політична думка. - 1994. - №3. - С. 5-15.
6. Ричард А. Источники политической стабильности и нестабильности в Польше / А. Ричард, Э. Внук-Липинский // Социологические исследования. -2002. - № 6. - С. 62-73.
7. Макаренко Б.И. Посткоммунистические страны: как измерить трансформацию [Электронный ресурс] / Б.И. Макаренко // Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/uploads/files/Makarenko%20Transformation.doc>
8. Czaputowicz J. Zarządzanie w administracji publicznej w dobie globalizacji / J. Czaputowicz // Służba Cywilna nr 10, Wiosna 2005, s. 9-39
9. Косела К. Интеллигенция Польши на рубеже веков. Опыт эмпирического исследования идентификации / К. Косела // Социологические исследования. - 2007. - № 2. - С.1-21.
10. Вятр Е. Местные элиты и демократические перемены. Польша 1990-2002 / Е. Вятр // Социологические исследования. - 2005. - № 2. - С. 15-21.
11. Данилова Е. Россияне и поляки о своем самочувствии в условиях общественных перемен / Е. Данилова, В. Ядов // Социологические исследования. – 2007. - № 7. - С. 1-11.
12. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, перетворення / Л. Бальцерович; [пер.з англ. під заг. ред. Б.В.Новикова]. - Х.: Каравела, 2000. - 416 с.
13. Україна в перехідному періоді. Досвід і стратегія: матеріали міжнар. семінару з питань макроекон. політики, що відбувся 6-13 грудня 1998 р. в м. Пултуську, Польща / ред. Я. М. Ширмер, Х. М. Султан; Гарвардський ін-т міжнародного розвитку, Центр економічного розвитку. - К.: Альтерпрес, 2000. - 214 с.
14. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. - № 2. - С. 3-12.

Євгеній Гайданка,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУСПІЛЬНА ДИНАМІКА КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПОЛЬЩІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

Розглянуто траєкторії трансформаційних процесів на постсоціалістичному просторі Центральної Європи у контексті обґрунтування методології процесу інституціалізації демократії. На прикладі Польської Республіки визначено основні напрями демократичної консолідації у сфері економічних відносин, процесів євроінтеграції та тенденцій розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: Польська Республіка, трансформація, консолідація демократії, неінституціоналізм, громадянське суспільство.

Практика декілька десятирічного розвитку країн Центральної та Східної Європи довела дієвість теорії консолідованої демократії, адже кінцеві результати постсоціалістичної трансформації в окремих випадках виявилися кардинально різними. Закріплення та стабілізація демократичних інститутів стали на сучасному етапі критеріями рівня демократичності перехідної країни. У такому випадку консолідацію демократії необхідно розглядати не лише як один із етапів демократичного транзиту, але й конкретний суспільно-політичний стан країни, який визначає подальший напрям демократичного розвитку – від стабілізації до реавторитаризації.

У системі «демократичний транзит – консолідація демократії» процес демократичної консолідації слід розглядати як напрям інституціалізації демократичних норм, в якому суб'єктом виступають політичні інститути. Прихильники неінституціоналізму до аналізу трансформаційних процесів – В.Меркель, А.Круассан [5], Дж.Ельстер, К.Оффе, У-К. Просс [10], Т.Павер, М.Гасіоровські [11], наголошують на необхідності перегляду сутності інституту демократії. У сучасних умовах поставторитарних трансформацій політичний інститут ототожнюється з певними демократичними правилами та нормами, яких обов'язково дотримуються у рамках конкретного інституту та політичної системи. Сприйняття інституціалізації як процесу формально-статичного закріплення демократії довело свою методоло-

гічну неспроможність визначення особливостей динамічних транзитивних демократій Центральної та Східної Європи.

Характерно, що всім країнам Центральної Європи, на відміну від представників пострадянського простору, вдалося досягти певного рівня консолідованої демократії. До взірців постсоціалістичної трансформації слід відносити Польську Республіку, яка своїм досвідом реформування підтверджує загальний успіх демократичного переходу країн Центральної Європи. Результатами демократичного транзиту Польщі став політичний режим консолідованої демократії⁶.

⁶ Окремі питання проблематики поставоритарного суспільно-політичного розвитку Польської Республіки та країн Центральної Європи були нами актуалізовані раніше та знайшли своє відображення у наступних наукових публікаціях:

Характеристика системно-процесуальних внутрішньополітичних трансформацій Угорщини, Польщі та Словаччини у посткомуністичну епоху (на основі аналізу емпіричного індексу демократизації Бертельсмана) / Є.І. Гайданка // Альманах «Грані». Розділ «Політологія» – липень-серпень 2010. – №4(72). – С. 160–165.

Аналіз процесу демократичної трансформації посткомуністичних країн на основі результатів порівняльних соціологічних досліджень К.Херпфера / Є.І. Гайданка // Матер. міжн. наук.-практ. конф. «Проблеми конструкції і розвитку форм самоорганізації людських спільнот» (21–28 квітня 2011 р., м.Лондон, м.Київ). – Одеса : InPress, 2011. – С. 40–43.

Генеza та розвиток багатопартійної системи у постсоціалістичній Польщі / Є.І. Гайданка // Матер. міжн. наук.-практ. конф. «Соціально-політичні трансформації в умовах реформування» (18 травня 2011 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ : ГО «Західноукраїнське наукове товариство», 2011. – С. 57–60.

Інституціоналізація громадянського суспільства в посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі, Угорщини, Словаччини та України): досвід двадцятирічного реформування / Є.І. Гайданка / Матер. міжн. наук.-практ. конф. «Зародження та розвиток українського цивілізаційного простору: проблеми національного державотворення, духовної та культурної самотності українського народу» (м.Ужгород, 11–12 листопада 2011 р., УУБА–КаУ). – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр УУБА–КаУ, 2012. – С. 62–72.

Економічні аспекти моделі демократизації країн Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі, Угорщини та Словаччини) / Є.І. Гайданка // Просторова економіка: концепції, моделі та регіональні аспекти : Монографія (Розділ 3 «Фінансові та економічні інструменти розвитку територій») / За ред. П.В. Захарченка, Т.П. Несторенко. – Бердянськ : Видавець Ткачук, 2012. – С. 227–237.

Трансформація системи економічних отношений в посткомуністичский период как этап консолидации демократии (на примере Польши, Венгрии и Словакии) [Transformation of the system of economic relations in post-communist period as a phase of consolidation of democracy (by example of Poland, Hungary and Slovakia)] / Е.И. Гайданка // Сборник трудов межд. науч.-практ. конф. «Проблеми устойчивого развития экономики: реальность и перспективы» (Грузия, г.Кутаиси,

У постсоціалістичній Польщі консолідація демократії включає наступні структурні процеси:

- лібералізація командно-адміністративної економіки «соціалістичного зразка» та перехід до системи ринкової економіки;
- входження до провідних міжнародних організацій західноєвропейської демократії, передусім Європейського Союзу;
- становлення, розвиток та функціонування інститутів громадянського суспільства.

Командно-адміністративна економіка Польщі протягом другої половини ХХ ст. постійно проявляла свою неефективність. Головною причиною цього було державне управління промисловістю без врахування реального потенціалу та фінансових інтересів економічних суб'єктів.

Незважаючи на спроби модернізації соціалістичної економіки країни у другій половині ХХ ст., реальний процес лібералізації польської економіки розпочинається з впровадженням міністром фінансів Л. Бальцеровичем плану «шокової терапії». Основними завданнями економічної політики Л. Бальцеровича були лібералізація цін, конвертація та стабілізація златого, оподаткування заробітної платні, максимальна децентралізація економічного сектору в державі.

Саме за допомогою «шокової терапії» у Польщі вдалося здійснити успішний перехід від командно-адміністративної економіки командно-адміністративного зразка до економіки ринкового типу. Характерно, що для успішного переходу до ринкової економіки в Польщі значний вплив справили міжнародні економічні організації – Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку. Адже «у 1990–1999 роках Польща була найпершою в регіоні, якщо йдеться про безпосередні закордонні інвестиції, вартість яких сягнула 28,1 мільярда доларів» [1, с. 342].

За результатами проведення жорстких, але ефективних реформ для переходу до ринкової економіки («шокова терапія») у Польщі на найвищому державному рівні відразу окреслили прагнення вступу до ЄС. Пере-

---

19–20 октября 2012 г., Кутаисский Университет). – Кутаиси : Из-во Кутаисского Университета, 2012. – С. 112–115.

Системные экономические преобразования в Польше на рубеже XX–XXI вв.: предпосылки и результаты трансформации [Systemic economic transformation in Poland at the turn of the XX–XXI centuries: background and results of the transformation] / Е.И. Гайданка // Сборник трудов межд. науч.-практ. конф. «Современные проблемы социально-экономического развития и информатизации: новые вызовы и перспективы» (Грузия, г.Кутаиси, 26–27 октября 2013 г., Кутаисский Университет). – Кутаиси : Из-во Кутаисского Университета, 2013. – С. 121–126.

говори про входження Польщі до ЄС розпочалися у 1998 р. і закінчилися набуттям членства країни у ЄС в травні 2004 р.

З набуттям членства у ЄС для Польщі відкрились значні перспективи у економічному розвитку країни та зміцненні політичної позиції в центральноєвропейському регіоні. Водночас інтеграція польської економіки у європейський економічний простір стала справжнім випробуванням для сучасної Польської Республіки. З цієї позиції «перший досвід членства в ЄС Польщі яскраво доводить, що позитиву від вступу до Співтовариства, принаймні у перший період, значно більше, що, до речі, й доводять численні опитування громадської думки» [4, с. 11].

Громадянське суспільство є багатогранною політологічною категорією. У першу чергу, це суспільство засноване на демократичному типі політичної та правової культури, принципах економічної автономії. До основних рис формування та розвитку громадянського суспільства в постсоціалістичній Польщі слід віднести:

1. Історичні та культурні традиції, що призвели до сприйняття громадянами Польщі соціально-економічних ідеалів соціалізму як штучних та нав'язаних ззовні Радянським Союзом процесів. Окрім того, фактично з 1970-их років соціально-економічна ситуація в Польщі постійно погіршувалася, що призвело до «зростання соціальної напруги, незадоволення керівництвом держави, розчаруванні у «реальному соціалізмі» [8, с. 445].

2. Релігійна цілісність польського суспільства – 95% населення є католиками [9, с. 77], що вступало у суперечність з ідеалами розбудови у країні атеїстичного комуністичного суспільства. Роль польського Костела, як ідеологічної протипаги комуністичному режиму, зростає після обрання у жовтні 1978 року краківського кардинала К.Войтили Папою Римським Іоанном Павлом II. На середину та кінець 1980-их років церква стала своєрідним модератором між старою комуністичною та новою антикомуністичною елітами.

3. Специфіка соціальної структури польського суспільства. Після розпаду комуністичної системи, починаючи з 1992 р. у Польщі відбувається незначне економічне зростання. Це стає передумовою для формування стабільного середнього класу в суспільстві. З часом з'являється суспільний прошарок, який є освіченим, фінансово забезпеченим та активним в громадсько-політичному житті. Середній клас у постсоціалістичній Польщі являється соціальною базою та ідеологічною основою формування громадянського суспільства.

4. Політичний плюралізм у системі вищих органів державної влади Польщі сприяє виникненню і закріпленню в польському суспільстві демократичної політико-правової культури. Зокрема, у 1990-их роках у країні ви-

никають сотні громадських та суспільно-політичних організацій повністю автономних від держави. Це правозахисні організації, екологічні об'єднання, незалежні ЗМІ тощо. Такі неурядові організації впливають на державні структури влади як в центрі, так і на місцях. Станом на початок ХХІ ст. у Польщі нараховується більше 6 тис. громадських об'єднань [2, с. 172].

На сучасному етапі у суспільно-політичній сфері одними із найбільш впливових залишаються громадсько-релігійні об'єднання, які підтримують польську релігійну ідентичність та відстоюють принципи католицької етики і моралі. Ще у 1990 р. була створена Рада католицьких рухів, яка спочатку об'єднувала 65 громадських організацій [9, с. 87]. За даними представників Костела, до 300 католицьких рухів та об'єднань у Польщі належать 1,2–1,4 млн. громадян [2, с. 87].

5. Розвинуте місцеве самоврядування. Ефективні адміністративні реформи проведені польською владою у 1990 та 1998 рр., сприяли розширенню повноважень органів місцевого самоврядування та зміцненню фінансового потенціалу місцевих громад. Як наслідок, збільшується ефективність захисту політичних та економічних прав громадян на місцях та встановлюється чітке розмежування у повноваженнях між центральними та місцевими органами влади. Відповідно інститути громадянського суспільства є міцно закріпленими на місцях.

6. Допомога країн Західної Європи у становленні інститутів демократії в постсоціалістичному суспільстві Польщі. Країни західної ліберальної демократії активно сприяли поширенню та закріпленню молоді польської демократії протягом 1990-их років. Передусім, це надання Польщі значних фінансових кредитів та вкладання у польську економіку серйозних інвестицій, підтримка провідними міжнародними організаціями європейської самоідентифікації поляків, розвиток наукового, освітнього та громадського співробітництва між Польщею та країнами ЄС [3].

Таким чином, Польська Республіка у період 1990-их – початку 2000-их років успішно завершила останню стадію демократичного транзиту – консолідацію демократії. Про це свідчать, зокрема, зростаючі показники в економіці, членство країни у ЄС, тенденції функціонування громадянського суспільства. Водночас Польщі на сучасному етапі необхідно вирішувати багато проблем внутрішнього державного характеру для того, щоб остаточно позбавитись постсоціалістичних тенденцій розвитку та стати одним із лідерів європейського демократичного співтовариства (у будь-якому випадку в регіоні Центральної та «оновленої» Східної Європи).

Список використаної літератури:

1. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П'ютр Вандич. – К. : Критика, 2004. – 463 с.
2. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України / Галина Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
3. Карозерс Т. Поміч Запада становленню громадянського общества в Восточной Европы и бывшем Советском Союзе / Томас Карозерс // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2000. – №1. – С. 2–10.
4. Ларін М. Польща в ЄС: перший досвід / М. Ларін // Юридичний вісник України. – 2005. – №13. – С. 11.
5. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / Вольфганг Меркель, Аурель Круассан // Политические исследования. – 2002. – №1. – С. 6–17.
6. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3 т. Т.1: Становление «реального социализма» (1945–1965) / отв. ред. И.И. Орлик. – М. : Наука, 2000. – 484 с.
7. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3 т. – Т.2: От стабилизации к кризису (1966–1989) / отв. ред. Б. Шмелев. – М. : Наука, 2002. – 516 с.
8. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3 т. – Т.3. Ч.1: Трансформации 90-х годов / отв. ред. С.П. Глинкина. – М. : Наука, 2002. – 464 с.
9. Центральноевропейские страны на рубеже XX–XXI вв. Аспекты общественно-политического развития: историко-политологический справочник / отв. состав. Юрий Степанович Новопащин. – М.: Новый хронограф, 2003. – 256 с.
10. Institutional design in post-communist societies: *Rebuilding the ship at sea* / eds. by Jon Elster, Claus Offe, Ulrich Klaus Preuss. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 350 p.
11. Power J.T. Institutional design and democratic consolidation in the Third world / Timothy J. Power, Mark J. Gasiorowski // *Comparative Political Studies*. – 1997(April). – Vol.30. – Issue 2. – P. 123–155.

*Ольга Брусиловська,
доктор політичних наук,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОЛЬЩІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ДОСЯГНЕННЯ

Визначено основні політичні, соціальні та національні проблеми сучасної Польщі. З'ясовано, що в Польщі вкоріненість демократичних цінностей залишається слабкою. Показано особливості поглядів провідних партій від «Права і справедливості» до «Громадянської платформи». Зазначено, що на «пост-вступний» менталітет поляків впливають соціально-економічне життя, нові політичні реалії, а також зовнішні впливи.

Ключові слова: *політичний розвиток, партійна система, демократичні цінності, громадянське суспільство, Європейський Союз.*

Останні роки продемонстрували, що в країнах, які в цілому завершили перехід від одної системи до іншої, залишаються серйозні політичні, соціальні та етнопатріональні проблеми. Вони підтверджують думку, що посткомуністична Європа зберігає своєрідність у своєму розвитку. Тобто, не зважаючи на процеси євроінтеграції, вона продовжує відрізнятися від Західної Європи. Як продемонструвало опитування, проведене агентством Gallup у 2006 р., з усіх регіонів світу Центральна та Східна Європа є найбільш скептичною до тези про демократію як найліпшу форму правління [1].

Відомий польський соціолог А.Рихард дійшов висновку, що тут сформувалась «нова інституціональна система зі своєю логікою розвитку, ідентичністю, внутрішньою структурою, здатністю відтворення й механізмом зв'язку з навколишнім світом. Як правило, ця система позначається терміном «посткомунізм». Він означає систему, ще не сформовану до кінця, не зовсім визначену, в зв'язку із чим акцент робиться на те, що ця система виникла після другої, цілком визначеної. Виходячи з цього, «посткомунізм» - поняття не нормативне, а описове» [2, с. 35].

Професор Познанського університету М.Жулковський вважає, що на поляків продовжує дуже сильно впливати далеке минуле. Саме воно викликає неповагу до державної влади, яка в Польщі тривалий час асоцію-

валась з іноземними загарбниками. «Поляки, якщо створюють спільноту, то, перш за все, спільноту «романтичного патріотизму», боротьби й само-відданості, переживань, символів, а також надзвичайних масових маніфестацій і виступів. Зате значно рідше це спільнота «органічної праці», повсякденної, колективної, практичної, іноді навіть рутинної діяльності. Це також пов'язано зі слабо розвинутим етосом праці. У польській культурній традиції праця рідко визнавалась цінністю, привілеєм, джерелом почуття власної гідності, засобом виявлення творчих устремлень» [3, с. 78]. Говорячи про відношення поляків до демократії, Жулковський відмічає прагматичність поляків: більшість з них вважає, що демократія корисна тільки тоді, коли вона приносить добробут; значно менше вони цінують свободу, пов'язану з демократією.

До 52% поляків навіть після 2004 року мали схильність до авторитаризму. Лише 10% поляків приймають участь в діяльності інститутів громадянського суспільства, що є найнижчим показником у Центральній Європі. За опитуванням 2005 року 84% поляків більше всього в житті цінують родинне щастя, 69 - здоров'я, 23 – роботу, 20 – спокій, 19 – віру в Бога, 13 – освіту, 3 – свободу виражати свої погляди, 1 – можливість участі в суспільно-політичному житті, 1 – добробут [4, с. 43].

У цілому для Польщі характерними є схильність до традиційних цінностей та глибокий вододіл між суспільством та політичними елітами. Патерналізм, егалітаризм та пасивність з одного боку (ті, хто програв), і позитивне відношення до реформ у дусі лібералізму з іншого (ті, хто виграв). Усе це певним чином свідчить про ідеологічний розкол у сучасній Польщі, на подолання якого може піти ще життя одного-двох поколінь.

А.Рихард у своєму дослідженні нової фразеології політичного життя дійшов висновку, що інститути не виникають на пустому місці, вони мають якусь вкоріненість в культурі. Щодо Польщі, то вкоріненість у ній демократичних цінностей залишається досить слабкою. Рихард навіть вважає, що можливо тут формується нова модель демократії, яка включає в себе елементи популізму, авторитаризму та «демократії більшості» [2, с. 36].

Прикладом для нього стала Польща 2005 року, коли до влади прийшли ультраправі з «Права і справедливості» (отримали 33,8% голосів на виборах); отже, механізми демократії виявились надто слабкими. Уряд сформувала коаліція «Право і справедливість», «Самооборона Республіки Польща» Анджея Леппера, католицька «Ліга польських родин». Посаду прем'єр-міністра посів Казімеж Марцинкевич. 23 жовтня 2005 року в ході другого туру перемогу на президентських виборах отримав Лех Качиньський (54%). Дональд Туск отримав 46% голосів, що само по собі було досить добрим результатом [5]. Аналітики вважають, що Качиньському дуже

допомогла підтримка Анджея Леппера та католицької церкви, що «розпоряджались» голосами більшої частки польських селян. Президент дуже швидко дав зрозуміти, що він не може знайти спільної мови з прем'єром, який намагався діяти самостійно, отже, у червні 2006 р. Марцинкевич поступився кріслом брату Леха – Ярославу Качиньському. Анджея Леппера після виборів 2005 р. називали «третім близнюком», адже без його підтримки була б неможливою перемога Л.Качиньського.

Брати Качиньські оголосили хрестовий похід проти зла й почали реформувати всі сфери суспільно-політичного життя, спираючись на наступні принципи: 1) централізована «активна й сильна держава»; 2) боротьба з «системою» (гангстери, секретні служби, корумповані чиновники, лихі підприємці); 3) «революційна заміна еліт»; 4) «католицизм як національний обов'язок»; 5) контроль над ЗМІ; 6) «управління через хаос» [5].

Особливо яскраво проявилась про-католицька позиція братів Качиньських. Здавалось, у Польщу повернулись часи теократії, що склалась при Валенсі в першій половині 90-х рр. Відбулись події, які можна назвати не просто радикальними, а навіть революційними. Сформувалась нова еліта; вона почала створювати «специфічну мову опису дійсності, не адекватної реаліям. Ця мова створює атмосферу, яка сприяє певному відступу від сформованої в Польщі моделі демократії та ринкової економіки» [6, с. 17]. Ця еліта намагалася розділити Польщу на дві частини: Польщу солідарну та Польщу ліберальну. Такий поділ є не тільки неправильним, але й політично шкідливим. Він працює проти тих, хто є рушійною силою розвитку країни – класу середніх та дрібних виробників (40% з них – колишні робітники), групи спеціалістів та професіоналів.

Цікаво, що ще одною улюбленою мішенню ПіС стало громадянське суспільство. Лех Качиньський декілька разів наголошував, що ГС не вписується в польські історичні традиції.

Для періоду правління Качиньських характерною стала також націоналістична фразеологія. Вона досить легко знайшла підтримку в молоді, яка до цього мало цікавилась політикою. Одне з опитувань засвідчило, що серед молоді лише меншість знала, що діюча польська конституція відкидає етнічну версію народу й декларує: «Польський народ – всі громадяни Речі Посполитої» [7].

Якщо брати Качиньські досить обережно ставилися до висловлювань, які можна було б розцінити як націоналістичні, то їхні політичні союзники були відомі своїм виступом проти офіційного вибачення поляків за Єдвабну (містечко, де під час Другої світової війни поляки взяли участь у винищенні євреїв). Згодом Р.Гертих намагався відхреститись від антисемітизму й навіть назвав його головним недоліком свого кумира Романа Дмовського:

«Він не любив євреїв, а я їх люблю» [8, с. 89]. Однак, потім у Варшаві на території урядового кварталу був відкритий пам'ятник ідеологові польського націоналізму, лідерові ендеків Р.Дмовському (1864-1939), відомому серед іншого тим, що він вимагав виселення євреїв ... на Мадагаскар.

Качиньські зробили все можливе щоб роздмухати вогонь взаємної ненависті, прийнявши кілька нових законів щодо декомунізації та люстрації. У листопаді 2007 р. прем'єр-міністр Ярослав Качиньський оголосив чистку державної адміністрації від лівих, яких звинуватили в корупції.

Ще одною характерною рисою часів правління Качиньських став рістпопулізму. Польські дослідники відносять до сучасних різновидів популізму популізм протесту (соціальний) та популізм ідентичності (національний). Останній, як писав Е.Налевайко, іманентно притаманий Східній Європі: для більшості популістських організацій у регіоні характерними є видіння держави як власності домінуючої етнічної групи, неприйняття громадянського суспільства, переконаність в необхідності панування віросповідання, яке притаманне більшості населення, недовіра до сусідів та інститутів ліберальної демократії [9, с. 61].

Прикладом прояву популізму можна вважати офіційну пропозицію в Сеймі 46 польських парламентарів напередодні Різдва 2006 р. коронувати Ісуса Христа як короля Польщі. Вони посилались на слова покійного папи Іоанна Павла II щодо того, що Польща покликана очистити Європу від скверни зневіри та розпустити [10, с. 66].

Але спроба братів Качиньських сформувати нову, IV Річ Посполиту, може наразі розглядатись в минулому часі. Очевидно, що вона провалилась, польське суспільство недовго дало себе обманювати популістськими гаслами. Це може розглядатись як певний позитивний результат. Але, разом з тим, є й достатньо негативних результатів. Так, традиційна для Східної Європи проблема, - недовіра до властей, у Польщі різко поглибилась. У 2007 році 66% поляків негативно оцінили роботу сейму, 54% - критикували президента [11, с. 51].

Позитивною ознакою стало те, що рівень підтримки ПіС, ЛПР та «Самооборони» впав; за соціологічним опитуванням 2007 р. недовіру Гертиху висловили 59%, Лепперу – 53% [11, с. 53]. Вірність їм зберігали переважно люди небагаті й малоосвічені, отже, відповідь на більшість викликів лежала в площині вирішення соціально-економічних проблем.

Чисельні помилки в політиці Качиньських призвели до політичної кризи в країні й дострокових парламентських виборів 21 жовтня 2007 року. Соціологічні опитування напередодні виборів засвідчили, що найбільшими загрозами поляки вважали ріст корупції (79%) і злочинності (41%) [12, с. 38]. Отже, хоча Я.Качиньський декларував саме боротьбу з цими явищами,

вони тільки збільшилися. Тому вибори стали своєрідним референдумом з одним питанням: «за» чи «проти» Я. Качинського.

Вибори виявили розділ Польщі як географічний (за ПіС голосували південні та східні регіони, за «Громадянську платформу» (ГП) західні), так і соціальний (за ГП голосували жителі великих міст, молодь, інтелігенція).

ГП перемогла з відривом у 10%, отримала 41,5% голосів [12, с. 39]. «Громадянська платформа Республіки Польща» була зареєстрована у 2001 році й фактично з'явилась на тлі розчарування старими партіями – СДРП та АВС. Її лідерами були Анджей Олеховський, Мацей Плажинський та Дональд Туск. Вони позиціонували себе як ліберал-консерватори. Серед основних вимог вони висували скорочення місць в Сеймі, проведення парламентських виборів за мажоритарною системою, введення прямих виборів губернаторів та мерів, збільшення витрат на підтримку місцевого самоуправління, реформу системи освіти.

Отже, в 2007 р. у коаліційний уряд увійшли ГП та Польська селянська партія (8,9%) Вальдемара Павляка, давно відомого своїм професіоналізмом та поміркованістю. В листопаді новим прем'єром став Дональд Туск, віцепрем'єром та міністром економіки Вальдемар Павляк, міністром закордонних справ – Радослав Сікорський (цій кандидатурі більш усього опирався президент Лех Качинський).

Новий уряд зробив кілька спроб виправити помилки попередників, але щораз наражався на безкомпромісний опір президента. Протистояння президент – прем'єр на роки визначило забарвлення політичного життя Польщі. Протистояння проходило під гаслом перегляду повноважень президента та прем'єра, але воно не вилилось в широку дискусію з насправді важливих питань. Д. Туск спочатку намагався розробити новий законопроект, який обмежив би повноваження президента. Але потім Туск свідомо відмовився від просування будь-яких законопроектів своєї партії, які могли б розхитати владний човен. Його гаслом стало збереження політичної стабільності за будь-яких умов. Туск намагався відкласти у довгий ящик всі суперечки, дискусійні питання і т. ін. Така обережна поведінка спочатку принесла йому перше місце в рейтингах польських політиків.

Більш вдалою виглядала й зовнішня політика Туска. Якщо при Качинських відносини з ЄС та Росією різко погіршились, то з 2007 року почалась нормалізація в обох напрямках. Це співпадало з суспільною думкою, налаштованою радше на користь активізації політики в ЄС, аніж збереження пріоритету орієнтації на США. Цікавою є динамка, підтверджена соціопитуваннями. Якщо в 2004 р. «за» євроінтеграцію висловилося 77,4% поляків, а 22,5% були проти, то у 2008 р. лише 5% поляків були розчаровані станом Польщі в ЄС, а 80% відмічали позитивні наслідки членства [13, с.

125]. Побоювання поляків, пов'язані перш за все з певними економічними обмеженнями, не виправдалися. Навіть світова економічна криза не мала серйозних наслідків: Польщі вдалося зберегти позитивну динаміку економічного розвитку (1,5% в 2011 році). Це ще раз засвідчило, що польський уряд вів збалансовану й виважену економічну та фінансову політику, зокрема цілком вірно зробив наголос на підтримці малого та середнього бізнесу, а також на тісних стосунках з ФРН.

Позитивно сприймало польське суспільство підвищення статусу Польщі в світі, про що свідчило обрання головою Європарламенту Єжи Бузека, єврокомісаром з питань бюджету Януша Левандовського, головування в ЄС у другій половині 2011 р.

Намагання Польщі підтримувати імідж одної з найбільш стабільних та передбачуваних країн Європи позначилось й на декількох амбітних проєктах останніх років. По-перше, політика Польщі в НАТО активізувалась, що позитивно оцінюється суспільством: в 2012 р. 90% поляків висловились схвально з цього приводу, тоді як за членство в НАТО у 1996 р. виступало менше 60% населення [13, s. 125]. По-друге, Польща мріє отримати право на вступ у «велику двадцятку» найбільш розвинутих країн світу. Уже наразі вона активізує свою діяльність в багатьох регіональних організаціях, зокрема у Веймарському трикутнику.

Отже, уряд Туска зробив багато кроків у вірному напрямі, однак, в останні роки він піддається все більшій критиці. Причини лежать перш за все у досить жорсткій соціальній політиці уряду, але здається альтернатив їй немає. По-друге, певне суперництво прем'єра Дональда Туска та президента Броніслава Коморовського (попри їх приналежність до одної партії - ГП) постійно струшує внутрішній спокій країни, вливаючись у більші чи менші скандали. Як сильно це вплине на майбутнє партії та її лідерів покажуть наступні два роки.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що сьогодні посткомуністична Європа в цілому переживає процес, який Аттіла Еш назвав «пост-вступна криза». Говорячи по фактори, що впливають на «пост-вступний» менталітет східноєвропейських народів, слід зазначити, по-перше, соціально-економічне життя, по-друге, нові політичні реалії, по-третє, зовнішні впливи.

Економічна криза 2008 року позначилась на загальній атмосфері в східноєвропейських суспільствах дещо по-іншому, аніж в їх західних сусідах. Для західних обивателів ця криза не перша на їхній історичній пам'яті й думка, що вихід з неї багато в чому залежить від них самих, від окремих особистостей, здається цілком природною. Вони розуміють, що лікувати кризу треба зсередини, зусиллями людей. Гасло «Роби що хочеш, але йди

вперед» має багато прихильників. Східноєвропейці, навпаки, більше схильні поклататись на дії держави. У період кризи вони стають ще більш пасивними, зневіреними у власних силах.

Чинник ЄС в посткомуністичному транзиті, як і раніше, відіграє дуже важливу, але неоднозначну роль. Надії на ЄС були такими сильними, що коли вони частково не виправдались, реакція також була дуже сильною. Східноєвропейці побачили, що західноєвропейські країни самі знаходяться в процесі трансформації через вплив глобалізації. Отже, проблеми посткомуністичної Європи перш за все повинні вирішувати самі її громадяни, але вони до такого повороту були не готові.

Щодо зв'язку таких явищ як націоналізм та популізм, слід зауважити, що, хоча, звичайно, вони протипоказані демократії, однак, перебільшувати їх реальний вплив на сучасний транзит польської держави не слід. Демократичний лад уже досить міцно вбудований у систему європейських цінностей, щоб йому щось могло загрозувати. Отже, немає причин для особливої тривоги, але необхідно пильно обстежувати розвиток співіснування різних ідеологій у посткомуністичному суспільстві, тому що на довгу перспективу ситуація залишиться без змін.

Список використаних джерел:

1. Гетьманчук А. Польша: попытка закрепиться в высшей лиге ЕС / А. Гетьманчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/polsha_popytka_zakrepitsya_v_vysshey_lige_es.html. – Назва з екрану.
2. Рыхард А. Посткоммунизм: Институциональный порядок или хаос / А. Рыхард // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. – М.: ИНИОН, 2008. – С. 33-37.
3. Мазуркевич П. Культура / П. Мазуркевич // Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции. – М.: ИНИОН, 2005. – С. 76-81.
4. Лыкошина Л. Системные изменения в Польше в оценках общества и элиты / Л. Лыкошина // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. – М.: ИНИОН, 2008. – С. 41-48.
5. Жуковский И.И. Трансформация партийной системы Польши / И.И. Жуковский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mezhdunarodnik.ru/magazin/103.html> – Назва з екрану.
6. Павлив В. Четвертая Речь Посполита: нелиберальная или антилиберальная? / В.Павлив // Зеркало недели. – 2005. - № 42. – С. 17-19.
7. KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polska.ru/polska/polityka/uc/konstytucja.html> – Назва з екрану.

8. Касанова Ж. *Католическая Польша в постхристианской Европе* / Ж. Касанова // *Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции*. – М.: ИНИОН, 2005. – С. 87-90.
9. Лыкошина Л.С. *Нереальное решение реальных проблем (К вопросу о популизме и национализме в Польше)* / Л.С. Лыкошина // *Национализм и популизм в Восточной Европе*. – М.: ИНИОН, 2007. – С. 55-83.
10. Лыкошина Л.С. *«Мы» и «они». Проблема польской идентичности в контексте отношения к другим народам* / Л. Лыкошина // *Страны Восточной Европы в поисках новой идентичности*. – М.: ИНИОН, 2006. – С. 63-70.
11. Лыкошина Л. *Поляки об актуальных проблемах внешней и внутренней политики страны* / Л. Лыкошина // *Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы*. – М.: ИНИОН, 2008. - С. 49-56.
12. *Польские парламентские выборы 2007 года* // *Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы*. – М.: ИНИОН, 2008. - С. 38-40.
13. *Внешняя политика Польши в XXI веке* / Под ред. С. Билена. – Варшава, 2011. – 462 с.

*Наталія Хома,
доктор політичних наук,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка*
*Євген Ланюк,
аспірант кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка*

РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Проаналізовано еволюцію польського парламентаризму. Звернено увагу на вплив євроінтеграційного чинника. Аналізується посилення ролі парламенту в політичному житті Польщі під впливом прийняття Конституції 1997 р. Вивчається розвиток депутатських комісій та партійно-політичний склад Сейму. Доведено вплив європейської інтеграції на зростання ролі парламенту Польщі в політичному житті країни. Наголошується на втраті парламентом окремих повноважень на національній арені та передачі їх інститутам ЄС. Підкреслюється можливість національного законодавчого органу бути учасником правотворчості у масштабах ЄС в цілому.

Ключові слова: парламентаризм, європейська інтеграція, Сейм.

Досліджувана тема є актуальною передусім з огляду на дві причини. Перша: Польща вже пройшла шлях адаптації своїх політичних інститутів до європейської політичної та правової практики, який завершився набуттям нею повноправного членства в ЄС. Україна ж знаходиться поки лише на початкових етапах цього шляху, і вивчення конституційно-правового досвіду Польщі, відтак, є вагомою потребою для нашої держави, яка прагне ствердити свою європейську ідентичність. Друга: європейська інтеграція є комплексним і динамічним процесом, який несе як сприятливі можливості, так і непрості виклики для державної влади та громадянського суспільства. Ці можливості та виклики, у свою чергу, повинні стати предметом обговорення як у державі, що вже знайшла своє місце в об'єднаній Європі, так і в державі, яка ставить членство в ній як свою стратегічну мету.

Перш ніж перейти до розгляду запропонованої теми необхідно визначити основні поняття. Ключовими термінами нашої розвідки є «парламентаризм» та

«європейська інтеграція». Сучасна політична наука розуміє «парламентаризм» як систему владних інститутів, яка функціонує на основі розподілу гілок влади з привілейованою роллю законодавчої щодо виконавчої, а також конституційно-правовий і політичний статус парламенту [2, с. 420]. Надалі під «парламентаризмом» розумітимемо насамперед конституційний статус Сейму і Сенату, а також їх внутрішню структуру (фракції та комітети).

Інше поняття, яке потребує уточнення, – європейська інтеграція. Авторитетний дослідник євроінтеграції Е. Хаас трактує її як «процес трансформації національних практик взаємодії інститутів, яка веде до творення особливої багаторівневої системи правління з багатьма центрами прийняття рішень» [4, с. 316]. У нашому дослідженні пропонуємо розглядати її в ширшому контексті – як процес адаптації національних політичних практик до практик країн-членів ЄС.

В українській політичній науці історія та сучасність польського парламентаризму були предметом досліджень О. Брусиловської, В. Струтинського, О. Кукуруз тощо. Серед зарубіжних вчених, які працювали над цією темою, виділимо доробки польських науковців С. Божика, Є. Карповіч, В. Веселовського, М. Крук, М. Гжибовського, П. Радзівича та ін., а також російської дослідниці В. Лікошиної та американського вченого Д. Олсона. Зауважимо, що метою нашої розвідки є лише окреслення кількох проблемних аспектів, які, на наш погляд, найяскравіше характеризують євроінтеграційний досвід Польщі та є актуальними і для сучасних українських реалій.

Як пишуть польські вчені Є. Карповіч та В. Веселовські, «Сейм як інститут, що представляє націю, завжди відігравав значну роль, коли демократичні прагнення польського народу стояли на карті. Будучи одним із найстарших парламентів Європи, він став символом національної незалежності та особистої свободи – як в часи поділів Польщі, так і в десятиліття після Другої світової війни, коли державний суверенітет був обмежений» [6, с. 44]. Після 1989 р. в польському суспільстві існував своєрідний консенсус щодо питання вступу в європейські структури, який поділяли як праві партії, що утворилися на основі руху «Солідарність», так і ліві – ті, які вийшли з середовища Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). Характеризувати цей консенсус можна словами із програмної установки III Конгресу Соціал-демократичної партії Республіки Польща – найбільшої на той час лівої політичної сили – спадкоємниці ПОРП, – що відбувся у 1997 р.: «Належність Польщі до НАТО, - стверджують соціал-демократи, - є найбільш надійною гарантією нашої безпеки. ... Непорушним пріоритетом економічної і зовнішньої політики Польщі є і участь у процесах економічної інтеграції і приєднання до Європейського Союзу» [5]. При цьому слід наголосити, що у першій половині 1990-х років, з огляду на роздробленість

партійно-політичного складу Сейму (за відсутності прохідного бар'єру за результатами перших демократичних виборів 1991 р. у Сеймі було утворено аж 18 фракцій) та складну тогочасну економічну ситуацію, більшу роль в політичному житті в цілому та в питаннях євроінтеграції зокрема відіграла виконавча влада – Рада Міністрів, що була наділена правом видавати декрети, що мали силу законів, та Президент, якому, відповідно до Малої Конституції 1992 р., належала ініціатива вносити у Сейм кандидатуру прем'єр-міністра та призначати ключові міністерські пости.

Новий етап в розвитку польського парламентаризму бере свій початок із прийняття Конституції 1997 р. Попередня Мала Конституція була радше тимчасовим консенсусом між ключовими політичними силами, ніж довгостроковою стратегією національного розвитку. Побудова такої системи правління, в якій домінуючу роль відігравав би парламент, що мав би безпосередній вплив на формування уряду, була основною ціллю для законодавців. У зв'язку з цим актуалізуються слова одного з найавторитетніших теоретиків парламентаризму Х. Лінца: «Парламентське правління частіше призводить до встановлення стабільної демократії там, де існують глибокі розбіжності та безліч політичних партій» [1, с. 178]. Польські вчені Є. Карповіч та В. Веселовські з цього приводу стверджують: «Нова Конституція ліквідувала домінування президента над кабінетом та позбавила його безпосереднього впливу на призначення прем'єр-міністра. Повернення до парламентсько-урядової системи було основною ідеєю Конституції, а також особистим бажанням президента Квасневського» [6, с. 51]. Ключову роль у прийнятті Основного Закону належала парламенту, який виступав в даному процесі не як Сейм та Сенат, а як об'єднані Національні Збори, в яких для підготовки проекту Конституції була створена Конституційна Комісія у складі 46 депутатів Сейму та 10 сенаторів. Прийнятий Національними Зборами текст конституції був згодом затверджений на загальнонаціональному референдумі, на якому 52% громадян висловились «за».

Наслідком прийняття Конституції 1997 р. стало посилення ролі парламенту в політичному житті. Слід звернути увагу, що подібні процеси є характерними не лише для Польщі, але й для інших країн Центрально-Східної Європи. Так, обчислення індексу сили польського парламенту за методом Фіша та Кроєніга, що включає оцінку 32 індикаторів, згрупованих у 5 категорій (законодавчі, політичні, міжнародні, контрольні повноваження, а також професіоналізм парламентів) дає результат 28 із максимальних 47. Для порівняння аналогічний показник мають парламенти Литви, Болгарії та Словенії, а також країни з чистою парламентською формою правління – Чехія та Угорщина, – де, якщо не брати до уваги індикатор виборів президента у парламенті, значення індексу становить 30 та 28 відповідно. Це, у свою чер-

гу, дає підставу ствердити, що плавне розширення повноважень парламенту, є загальною тенденцією у низці країн Центрально-Східної Європи, в т. ч. в країнах Вишеградської четвірки. В інших ж постсоціалістичних країнах, у т. ч. в Україні, Росії та Білорусі, ж, навпаки, має місце кристалізація потужної президентської влади. Прем'єр-президентський варіант напівпрезиденціалізму (за класифікацією М. Шугарта та Дж. Кері) більш відповідає політичним практикам країн Західної Європи, ніж президент-парламентський, що існує, наприклад, нині в Україні. Належність до ЄС на теренах Центральної та Східної Європи, відтак, є своєрідним вододілом між парламентськими та президентськими республіками, що дозволяє закономірно пов'язувати розвиток парламентаризму з інтеграцією в європейські структури та трактувати політичну історію III Речі Посполитої крізь призму цього процесу.

Наступний момент, на якому слід спинити увагу, стосується розвитку депутатських комісій та партійно-політичного складу Сейму. На сьогоднішній день в польському Сеймі існує 26 комісій та 421 підкомісія. За твердженням американських дослідників Д. Олсона та К. Леслі, саме комітети, що відповідають адміністративній структурі держави, є стабілізуючим чинником законотворчого процесу, який залишається більш-менш постійним, коли міністри та уряди змінюються. Комітети в парламенті Польщі, на думку Д. Олсона та К. Леслі, поряд із комітетами в парламентах Чехії та Угорщини, стали найактивнішими та найбільш подібними за своєю структурою до комітетів в парламентах Західної Європи [9].

Із питань євроінтеграції в Сеймі була створена Комісія зі справ ЄС. Сьогодні до її складу входять дві підкомісії – постійна підкомісія з питань використання фондів ЄС та надзвичайна підкомісія з розгляду проекту закону про зміну закону про формування сільського господарства та про зміну деяких інших законів. Головою комісії є депутат від PSLC. Ракочи.

Відповідно до Закону від 11 березня 2004 р. про співпрацю Ради Міністрів з Сеймом та Сенатом в справах, що стосуються членства Польщі в ЄС, Рада Міністрів повинна співпрацювати з парламентом в питаннях: інформування про участь Польщі в справах ЄС; становлення права ЄС; творення польського права, яке виконує право ЄС; розгляд та оцінка кандидатур на деякі посади в ЄС [11].

Спеціальним органом Сейму, який представляє його в цій співпраці є Комісія зі справ ЄС. Її позиція, проте, носить більш консультативний, ніж імперативний характер. Рада Міністрів може прийняти рішення і всупереч її постановам. Для цього, однак, потрібні обґрунтування розбіжностей у поглядах.

З огляду на еволюцію партійно-політичного складу парламенту, євроінтеграція була і залишається одним із головних чинників формування його

структури. Попри те, що більшість ключових політичних сил як правого, так і лівого спектру є прихильниками участі Польщі в ЄС, все ж є противники цього процесу. Так, одразу після вступу Польщі у ЄС на парламентських виборах 2005 р. 89 місць у Сеймі здобули партії, які виступили категоричними противниками євроінтеграції. Це – «Самооборона» А. Леппера та «Ліга польських родин» Р. Гертиха. Ці партії разом із консервативним «Правом та справедливістю» утворили більшість та сформували уряд, який очолив Я. Качинський. Вибори 2005 р, окрім того, що вони привели до влади консерваторів та євроскептиків, цікаві ще й тим, що вони стали першими від 1991 р., коли була порушена традиційна ротація влади між правими та лівими партіями, які ведуть своє походження від «Солідарності» та ПОРП відповідно. Основний вимір боротьби відтоді відбувається між правими партіями, і ця тенденція зберігається і до нині. Це зумовлено, мабуть, тим, що євроінтеграція ставить питання, які є надзвичайно актуальними в очах виборців та, можливо, навіть переважають проблеми суто економічного змісту. Йдеться про конфлікт між т. зв. «матеріальними» та «постматеріальними» цінностями. До останніх належить передусім проблема втрати національної ідентичності в космополітичному просторі ЄС або ж, навпаки, – необхідність швидкої адаптації національної культури до західних ліберальних цінностей. На останніх парламентських виборах 2011 р. 40 місць у Сеймі та 10% голосів виборців здобула партія «Рух Палікота», яка виступає за припинення релігійної освіти у школах, легалізацію абортів, одностатевих шлюбів та марихуани. Як стверджує російський аналітик Г. Тинський, основними виборцями «Руху Палікота» стала молодь, чий світогляд сформувався вже в Євросоюзі [3]. На наш погляд, досвід Польщі, зокрема перехід до домінування правих партій, а також успіх «Самооборони» та «ЛПР» у 2005 та «Руху Палікота» у 2011 р., окреслюють певний закономірний шлях розвитку політичної системи та парламентаризму, зокрема, який належить пройти і Україні. В Україні, слід зазначити, існують праві ультраконсервативні партії, зокрема «Свобода» О. Тягнибока, які можна вважати відповідниками «Самооборони» чи «ЛПР», проте немає жодної значної сили, ідеологія якої хоча б приблизно була подібною до ідеології «Руху Палікота».

Також звернемо увагу на проблему перетікання низки законодавчих і контрольних повноважень парламенту Польщі владним інститутам Євросоюзу. Правовий ґрунт для цього створюють положення Конституції, зокрема ст. 90, в якій зазначено, що: «у деяких справах Республіка Польща може на основі міжнародного договору передати міжнародній організації чи міжнародному органу компетенцію органів державної влади» [8]. З огляду на це, варто згадати позицію професора права і адміністрації Варшавського університету К. Павловіч, висловлену у статті «Чи польська конституція

ще важлива?» на сторінках газети «Rzeczpospolita»). Розглядаючи проблему верховенства права Унії (ЄС) щодо національного права держав-членів Союзу, що впливає із Лісабонського трактату та рішень Європейського Суду, К. Павлович стверджує, що воно породжує фактичну двовладність, яка несе пряму загрозу національному суверенітету: «Від 1 травня 2004 року ситуація, яка істотно загрожує підставним правам польських громадян у всіх галузях життя. У ситуації замовчуваної, але фактичної двовладності, ставлю питання – яка з засад є зобов'язуючою в Польщі після 1 травня 2004 р.– Конституція РП чи засада Лісабонського трактату про верховенство права спільноти щодо польського основного закону» [7].

Якщо К. Павлович прямо пише про втрату суверенітету та трактує взаємодію владних інститутів держави з інститутами ЄС як асиметричний процес на користь лише останніх, то інший польський науковець М. Крук у праці «Характер інтеграції Польщі до Європейського Союзу та наслідки членства для органів держави» стверджує, що має місце радше складна двостороння діалектика, яка несе взаємовигідні перспективи. На думку М. Крука, теза про те, що відбувається поступова нівеляція повноважень парламенту, є сильно перебільшеною, позаяк «те, що може здаватися втраченим в законодавчій площині, компенсується за рахунок діяльності парламенту на європейському рівні, яка включає співтворення права Європейського Союзу та нові форми контролю над урядом» [10]. Таким чином, євроінтеграція відкриває нову площину для діяльності парламентів – міжнародну. Це, однак, не знімає питання про ступінь допустимої втрати повноважень парламенту на національному рівні, яке постійно знаходиться у фокусі гарячих дискусій.

Підсумовуючи, можемо зробити наступні висновки. По-перше, євроінтеграція країн Центрально-Східної об'єктивно пов'язана з зростанням ролі парламенту в політичному житті та формуванням прем'єр-президентської моделі напівпрезиденталізму. В Польщі центральним пунктом цього процесу стало прийняття Конституції 2 квітня 1997 р. По-друге, євроінтеграція впливає на внутрішню структуру парламенту – систему комітетів та фракцій. Якщо вплив на систему комітетів є прямим (створюється та наділяється спеціальними повноваженнями окремий комітет, що займається питаннями євроінтеграції та представляє у цих питаннях парламент у відносинах з урядом), то вплив на партійну конфігурацію є опосередкований та пов'язаний з тими перспективами та загрозами, які несе в собі євроінтеграція. Особливо важливим в даному контексті є конфлікт між матеріальними та постматеріальними цінностями. По-третє, європейська інтеграція об'єктивно пов'язана з втратою парламентом низки своїх повноважень на національній арені та передачею їх владним інститутам ЄС. З іншого ж боку вона відкриває нову – міжнародну – площину для його діяльності, надаючи йому змогу

бути причетним до творення права ЄС в цілому. Усі вищевказані моменти, на наш погляд, повинні враховуватись й Україною під час проходження нею свого шляху європейської інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Лінц Х. Дж. *Небезпеки президентства // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда.* – Львів : Ахілл, 2004.
2. *Общая и прикладная политология: Учеб. пособие / Под общей ред. В. Жукова, Б. Краснова.* – М. : МГСУ, «Союз», 1997. – 992 с.
3. Тинский Г. «Польський вибор 2011» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://win.ru/geopolitika/1318715963>. – Назва з екрану.
4. Цыганков П. «Эрнст Хаас о функциональном сотрудничестве как условии преодоления конфликта и достижения политической интеграции» / *Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова.* – М.: Гардарики, 2002. – С. 316–320.
5. Яковлев І. «Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи республіки Польща» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Yakovleva_I_V_\(312-323\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Yakovleva_I_V_(312-323).pdf). – Назва з екрану.
6. *Committees in post-Communist democratic parliament: comparative institutionalization / David M. Olson and William E. Crowther.* – Ohio State University, 2002. – 302 p.
7. *Czy polska konstytucja jest jeszczeważna? Krystyna Pawłowicz, «Rzeczpospolita» 25-03-2008* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rp.pl/artykul/111309.html?p=3>. – Назва з екрану.
8. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polski. Tekst uchwalonywdniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>. – Назва з екрану.
9. *Members of Parliament as Members of Committees. The Experience of Central Europe. David M. Olson, Christopher G. Leslie. Paper at the Budapest International Conference II: Significance of the Individual Parliamentary Member in Parliamentary Politics, Budapest, Hungary, July 1-5.* – 1998.
10. *Tryb przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i konsekwencje członkostwa dla funkcjonowania organów państwa // Recenzja: «Открытие Конституции РП на право международное и процессы интеграcyjne» (pod. red. Krzysztofa Wójtowicza). Przegląd Sejmowy.* – 2007. – 1(78) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/wydarzenia/przeglad/teksty/ps78.pdf>. – Назва з екрану.
11. *Rola parlamentów narodowych // Ośrodek Informacji i Dokumentacji Europejskiej* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libr.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14526&Itemid=551. – Назва з екрану.

*Іван Стряпко,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В ПОЛЬЩІ ТА СЛОВАЧЧИНІ

У статті аналізується адміністративної реформи в Польщі та Словаччині. Досліджуються основні етапи реформи, порівнюються умови, що вплинули на процес реформування державної влади. Узагальнюється досвід щодо впровадження процесів децентралізації та деконцентрації державної влади як основного інструменту реформування державної влади.

Ключові слова: *адміністративна реформа, децентралізація, місцева влада, адміністративна реформа в Польщі, адміністративна реформа в Словаччині.*

Місцеве самоврядування виступає важливим елементом демократизації суспільства, його стимулює його ефективний розвиток та запорукою ефективного управління й розвитку місцевих громад. Усі країни колишнього Соцтабору пройшли шлях докорінних реформ місцевого самоврядування, маючи на меті не лише збільшити ефективність управління місцевих громад, але провести докорінну перебудову органів державної влади, забезпечити не зворотню демократизацію суспільства в цілому. В процесі адміністративної реформи кожна країна стикнулася з комплексом проблем, які були як спільними так й унікальними для кожної з них.

Процес адміністративної реформи та розвитку місцевого самоврядування в країнах Польщі та Словаччині вже протягом багатьох років привертають до себе помітну увагу. Щоправда польський досвід реформування привертає до себе не зрівняно більше уваги дослідників. Н.Шаповал та І.Пресняков [6], Л.Прокопенко й І. Шумляєва [5], М.Лендзел [3;4] та багато інших дослідників вивчали адміністративну реформу в Польщі. Проте, подібна реформа в Словаччині не стала предметом прискіпливого вивчення науковцями й згадується лише побіжно. З відомих українських науковців М.Лендзел [3;4] детально вивчала словацький досвід реформ.

Метою даної статті є аналіз досвіду адміністративної реформи в Польщі та Словаччині з метою виявити позитиви та недоліки такої реформи в контексті можливості використання досвіду Україною.

Тривалий час досвід адміністративної реформи у Польщі сприймався в Україні досить некритично. Позитивна її оцінка міжнародними експертами, а також певна схожість вихідних умов Польщі та України викликали спокусу якомога повніше використати польський досвід в українських умовах. Водночас, існувала певна міфологізація адміністративної реформи в Польщі, акцент лише на її позитивних рисах, що містить небезпеку повторення помилок, зроблених польським урядом, а також недбалості у роботі з адаптації польських рецептів до українських реалій [1; 6]. Для адекватного використання польського досвіду у проведенні адміністративної реформи потрібно розвинути цей досвід, зрозумівши на які питання польська реформа давала відповіді, на які не змогла дати, а які питання є у певній мірі унікальними для України.

Словацький досвід навпаки в Україні ігнорувався з одного боку через те, що велика увага приділялася саме польському досвіду адміністративної реформи з іншого боку через те, що Словаччина за своїми територією та населенням надто відрізняється від України.

Варто відмітити, що проблеми з якими стикнулися під час реформування як Польща так й Словаччина були подібними

По-перше, складною для вирішення була дилема між необхідністю існування сильної центральної влади, здатної забезпечити ефективність системних реформ у період переходу від авторитаризму до демократії, і необхідністю розвитку інститутів демократії, зокрема розвитку місцевого самоврядування.

По-друге, обидві країни зіткнулися з необхідністю виділення значних коштів для реалізації адміністративно-територіальної реформи на досить складному етапі економічних реформ. Особливої гостроти проблема відсутності фондів для фінансування економічного розвитку регіонів знайшла в Польщі.

По-третє, загальними для обох країн була переоцінка небезпеки регіонального сепаратизму та посилення закордонних впливів на прикордонній території.

По-четверте, активними противниками реалізації адміністративно-територіальної реформи в Польщі виступала правляча в період 1993-1997 рр. коаліція – Союз лівиці демократичної – Польська народна партія. Реформа гальмувалася під тиском ПНП, оскільки передбачуване реформою укрупнення воєводств з перевагою в них впливу міст та урбанізованих територій послаблювали позиції сільськогосподарських регіонів, де проживав основний електорат ПНП. Відповідно в Словаччині реформування блокувалося авторитарним урядом В.Мечіара [4], який однак використовував місцеве самоврядування для посилення своєї влади на місцях.

По-п'яте, опір проведенню територіальної реформи в Польщі чинився також з боку місцевої бюрократії і деяких громад. І ті, й інші в результаті укрупнення втрачали свій статус і вплив в умовах нового адміністративно-територіального устрою [1].

Внаслідок адміністративно-територіальної реформи 1973-1975 р. у Польщі була сформована дворівнева система управління (воєводство-гміна). Адміністративно країна поділялася на 49 воєводств, 2394 гміни, 247 міст [1; 5].

В цих одиницях діяли народні ради, що обираються раз на чотири роки шляхом загальних виборів. Проте, органи самоврядування співіснували з органами державного управління. На чолі воєводської адміністрації стояли воєводи, міську адміністрацію очолювали бургомістри або президенти, адміністрацію міст і гмін - бургомістри, а адміністрацію Гмін - війти. Адміністративна система країни характеризувалася високим рівнем централізації за якого громади та місцеві органи влади фактично зводилися до виконавців рішень центральних органів влади. По суті існувало лише державне управління. Виборчі органи не мали права створювати власні структури, жителі майже не могли брати участь процесі вироблення та реалізації рішень, а навіть й впливати на них.

До 1990 р. адміністративно словацькі землі у складі Чехословаччини поділялися на 3 великі області: Західнославацьку – центр м. Братислава, Середньословацьку – центр м. Банська-Бистриця та Східнославацьку – центр м. Кошіце. Столиця Братислава мала особливий статус, що прирівнювався до статусу області [7].

Така система була покликана насамперед забезпечувати виконання рішень партійного керівництва та впроваджувати рішення вищих органів державної влади, нівелюючи при цьому право місцевих громад на самоврядування.

До 90-х рр. XX ст. адміністративна система Словаччини в дечому нагадувала сучасну українську. Виборчі органи – місцеві ради співіснували з місцевими адміністраціями, на які центральним урядом покладалися виконавча функція й представництво органів державної влади. По суті, існувало лише державне управління. Виборчі органи не мали права створювати власні структури, жителі майже не могли брати участь процесі вироблення та реалізації рішень, а навіть й впливати на них [8]. Тому адміністративна реформа, яка була проведена у Словаччині включала у себе нову структуру системи державного управління, нові принципи дії системи державного управління, поліпшення надання державних послуг, а у більш широкому значенні впровадження демократичних перетворень, усунення обмежень ринкової економіки, розширення приватної власності, реорганізація фінансових ресурсів регіональних органів влади.

Особливістю Польщі було існування вже на кінець 1980-х років сформованого прошарку наукової і політичної еліти, яка обґрунтувала для суспільства філософію й розробила стратегію децентралізації, добре усвідомлюючи, що економічні й політичні реформи в суспільстві мають супроводжуватися й адміністративними. Ці реформи готувалися вже з кінця 1970-х років в рамках постійних наукових семінарів Польської академії наук, діяльності академічних дослідницьких груп [4].

Відтак радикальні перетворення почали здійснюватися вже після перших демократичних парламентських виборів у червні 1989 року: одним з опосередкованих їх результатів було надання новообраному членові Сенату від опозиції, відомому науковцю Є.Регульському статусу Уповноваженого уряду з питань реформи територіального управління.

Що ж стосується Словаччини то тут не було сформовано подібно до Польщі концепції адміністративної реформи. Словаки радше використовували будь які способи отримати якомога більше незалежності від федеральних органів влади. Проте таку ж позицію використовувала ще стара комуністична еліта вимагаючи збільшення самоврядності Словаччини у федерації.

У 1990 р. було створено Комісію в справах адміністративної реформи, яка розробила концепцію реформи та підготувала пропозиції щодо реформування адміністративно-територіального устрою з урахуванням величини території, кількості населення країни, наявного в країні історичного досвіду й традицій самоврядування [1]. В підготовлених документах пропонувались моделі територіальної реорганізації та шляхи проведення реформи: визначалося кількість регіонів; їх конституційний статус і підпорядкування органам влади; статус органів середнього рівня і т.д.

Основними проблемами з якими стикнулася країна стали, по-перше, відсутність фондів з яких можна було б фінансувати проведення реформи. По-друге, побоювання, що послаблення центральної влади над регіонами призведе до негативних наслідків: сепаратизму, правового нігілізму. По-третє, побоювання, що прикордонні регіони потраплять під вплив Німеччини, що може призвести до послаблення суверенітету Польщі над ними. В результаті поляки заборонили німцям протягом 10 р. володіти нерухомістю в прикордонних районах.

Протягом 1993-1997 рр. адміністративно-територіальна реформа у Польщі призупинилася. Передусім це пояснюється тим, що активними противниками реалізації адміністративно-територіальної реформи в Польщі виступала правляча в період 1993-1997 рр. коаліція – Союз демократичної лівіці – Польська народна партія. Реформа гальмувалася під тиском ПНП, оскільки передбачуване реформою укрупнення воєводств з перевагою в

них впливу міст та урбанізованих територій послаблювали позиції сільськогосподарських регіонів, де проживав основний електорат ПНП.

Важливим інституційним механізмом для формування реального місцевого самоврядування на рівні муніципалітетів було формування у воєводствах Польщі мережі представників Уповноваженого уряду з питань реформування територіального управління. За задумом творців „гмінної” стратегії, мережу реформаторів адміністративно-територіального устрою країни мали складати особи, які жодним чином не представляли органи влади воєводств, які на той час склалися з представників старого комуністичного апарату. На думку М. Кулеси, офіси представників Уповноваженого уряду стали першими елементами некомуністичної системи управління територіями Польщі. До основних завдань представників Уповноваженого належала підготовка населення гмін у період перед першими демократичними місцевими виборами до реального самоврядування, розпорядження ресурсами, зокрема, власністю громади, формування статутів муніципалітетів, реорганізації місцевої адміністрації, роз’яснення сутності та форм самоуправління і місцевої демократії [2].

Що стосується Словаччини то ще у вересні 1990 р. Словацька Національна Рада ухвалила Закон про організацію населених пунктів № 369/1990 р. Згідно нього запроваджувалося місцеве самоврядування на рівні населених пунктів, визначалася їх повноваження, а головне формувалася його фінансову базу. Міста та села у Словаччині на той часуже були значною мірою не залежними від центральних органів. Скасувавши обласні державні адміністрації, Словаччина у 1990-1996 здійснила перехід від перейшла від 3-рівневої (область, район, населений пункт) до 2-рівневої системи. Органи II-горівня державної адміністрації лишилися у незмінному вигляді та кількості – райони (окреси 38), що залишилися з попередньої системи, та 2 834 місцевих органів влади [7].

Функції районної влади не були чітко визначені. Тому місцеві органи з усіх питань мали прямий контакт з урядом республіки. Така система управління служила великим навантаженням для центрального уряду. Тому було вирішено повернутися до створення проміжного рівня управління в особі органів обласної влади.

У Польщі адміністративно-територіальні зміни прискорилися з 1997 р. після парламентських виборів. Починаючи від 24 липня 1998 р. встановлювався новий поділ Польщі (він вступав у силу з 1 січня 1999 р.). Згідно нього територія країни поділялася на 16 воєводств, 308 сільських та 65 міських (місто на правах повіту) повітів та 2489 гмін [3, с. 211].

При змінах адміністративного поділу в Польщі на відміну від Словаччини та Чехії не відбулося дроблення гмін. Навпаки менші села залишилися у підпорядкуванні більших. Великі громади становлять 35% усіх громад

країни. Відповідно кількість гмін у порівнянні з дореформенним періодом суттєво не змінилася.

Наслідком реформ стало укрупнення та збільшення економічної потужності воєводств, які стали основною одиницею місцевого самоврядування. Середня кількість населення воєводства складає 2,4 млн. мешканців.

У 1996 року було проведено продовжено адміністративну реформу в Словаччині. Попередні 3 області було реорганізовано у 8 адміністративно-територіальних одиниць – країв (*kraj*), які в свою чергу поділялися на дрібніші одиниці – 79 окресів (*okres*), які складаються з 2891 громад (*obec*). Лише 130 громад є містами, всі інші сільські. Вважаємо за доцільне відмітити, що у Словаччині переважають громади з малою кількістю жителів 4% громад мають менше 100 мешканців, а 40 % менше 500 жителів [9].

У 1998 році уряд Словаччини затвердив Концепцію децентралізації, 1999 р. була прийнята «Стратегія реформи державного управління СР», а 2000 р. «Концепція децентралізації та модернізації державного управління СР». Ці документи продовжували та розширювали адміністративну реформу в країні. На їх основі відбувається передача повноважень, відповідальності та фінансових джерел від держави до органами місцевого самоврядування та територіальними одиницями вищого рівня.

Подальше реформування ґрунтується на трьох складових:

I. Територіальна реформа. У результаті її реалізації було створено другий рівень місцевого самоврядування (так звані вищі територіальні одиниці – обласне самоврядування), завдяки чому розв'язуються спільні проблеми та реалізуються спільні інтереси громад і європейського суспільства на рівні NUTS II;

II. Адміністративна реформа, яка полягала у вдосконаленні системи органів влади та механізмів їх формування;

III. Децентралізація державного управління, яка включає передачу повноважень та відповідальності на рівень місцевого самоврядування. Вона також передбачає впровадження принципів бюджетної децентралізації.

Таким чином адміністративна реформа в Польщі та Словаччині попри ряд спільних рис відбувалася по-різному. У Польщі існувала цілісна концепція адміністративної реформи сформована ще напередодні повалення комуністичного режиму. Словаччина такої концепції не мала. Перший етап адміністративної реформи у Словаччині відбувався в межах Чехо-Словаччини, в таких умовах словаки намагалися якомога більше розширити повноваження органів місцевого самоврядування.

В обох країнах адміністративна реформа загальмувала через політичні чинники в середині 90-х рр. XX ст. В Польщі через побоювання правлячої коаліції, що така реформа зменшить її вплив, а в Словаччині внаслідок

док авторитарних тенденцій уряду В.Мечіара. Проте, в обох країнах вона сприймалася як широке явище демократизації та перехід на якісно новий рівень відносин між державними органами та місцевою владою, а отже невдовзі була продовжена.

В Польщі адміністративна реформа йшла шляхом укрупнення воєводств, повітів та гмін, щоб місцеві громади були достатньо сильними економічно та спроможними вирішувати віднесені до їх компетенції повноваження. В Словаччині, навпаки, внаслідок адміністративної реформи відбулося дроблення місцевих громад.

Список використаних джерел

1. Ковальчик А. Местное самоуправление в Польше [Електронний ресурс] / Анджей Ковальчик. – Режим доступу : <http://zakon.znate.ru/docs/index-17670.html>
2. Кулеша М. Реформа публичной администрации в Польше (1989-1999 гг). Идеи и люди. [Електронний ресурс] / Михаил Кулеша. – Режим доступу : <http://www.yabloko.ru/Themes/SG/poland89-99.html>
3. Лендьел М.О. «Місцева демократія у країнах Центральної та Східної Європи»: Монографія [Текст] / Мирослава Олександрівна Лендьел. – Ужгород : Вид-во «Мистецька лінія», 2011. – 688 с.
4. Лендьел М. Передумови та особливості децентралізації влади у Центральній та Східній Європі [Електронний ресурс] / Мирослава Лендьел. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php?m=1&n=74&c=1749>
5. Прокопенко Л. Реформування територіальної організації влади в Польщі: досвід для України [Електронний ресурс] / Леонід Львович Прокопенко, Ірина Дмитрівна Шумляєва. – Режим доступу : [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12pllpu.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12pllpu.pdf)
6. Шаповал Н. Адміністративна реформа в Польщі: напрямки змін та реальні результати [Електронний ресурс] / Наталя Шаповал, Іван Пресняков. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page3636.html>
7. Gurňák D. Formovanie územia Slovenska a jeho vnútorného administratívneho členenia od najstarších čias do súčasnosti v rôznych súvislostiach [Електронний ресурс] / Daniel Gurňák. – Режим доступу : <http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/gurnak.pdf>
8. Klimovsky D. Public administration reform in Slovakia 20 years of experience with different institutional settings at the local and regional levels [Електронний ресурс] / D.Klimovsky. – Режим доступу : http://pd.ceu.hu/archive/00006030/01/Danie_KLIMOVSKY.pdf
9. Nemes J. Local Government in Slovakia [Електронний ресурс] / Juraj Nemes, Peter Bercik, Peter Kuklis. – Режим доступу : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan013811.pdf>

*Мирослава Лендьел,
доктор політичних наук,
директор НДІ Центральної Європи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК АКТОР ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ У ПОЛЬЩІ

Визначено політичні та правові передумови відродження громадянського суспільства у Польщі у 1980-х роках, характеристики його подальшої інституалізації упродовж першого постсоціалістичного десятиліття. З'ясовано, що неурядові організації, місцеві ініціативи у територіальних громадах мають потенціал впливу на прийняття політичних рішень, набуваючи ознак політичного актора.

Ключові слова: громадянське суспільство, місцева політика, неурядові організації, Республіка Польща.

2013 рік змусив багатьох українців щільно замислитися над питаннями про взаємозв'язок між приватною, недоторканною сферою життя кожної людини, публічним простором громадянського співжиття, вільного від державного втручання і, власне, зобов'язаннями між громадянином і державою, які в ідеалі регулюються умовним суспільним договором, усучасненому в писаних конституціях. Водночас, творення нової якості відносин у цьому трикутнику, яке можна спостерігати в Україні, змушує повернутися і до вивчення досвіду сусідніх країн, ніби-то знайомого, однак все ще неусвідомленого.

У конституціях багатьох країн світу, включно постсоціалістичних, є присутнім перелік прав громадян, врахування яких складає основу демократичного політичного устрою. Зокрема, окрім можливості реалізації політичних прав на управління публічною сферою безпосередньо і через обраних представників, передбаченим є право на створення або участь в асоціаціях, відповідно до визначених національним законодавством правил. Зауважимо, що конституційне законодавство у деяких суспільствах, наприклад, в Угорщині, передбачає обов'язок влади співпрацювати з громадськими об'єднаннями щодо вироблення і реалізації політико-управлінських рішень. Таким чином, участь громадськості, представлена організованими структурами, сприймається як органічна складова демократії.

Притім, у більшості центральноєвропейських суспільств у 1990-х роках вирішувалося завдання не створення інститутів громадянського суспільства, а їх відродження та модернізації, беручи до уваги, що вони існували, зокрема, у міжвоєнний період. Навіть соціалістична модель розвитку, а також панування комуністичної ідеології, частково сприяли розвитку громадянської активності, оскільки використовували технології мобілізації громадян для потреб, визначених правлячими елітами, а також для контролю за приватним життям населення. Мова йде про існування у цей період мереж неурядових, з формальної точки зору, організацій, що, насправді, перебували під контролем «партії-держави», виконуючи, окрім організаційної функції, також завдання рекрутації еліт. Однак, навіть номінальні навички участі, посередництвом цих організацій, сприяли після падіння «старого режиму» функціонуванню неурядових інститутів, які частково об'єднали громадян, які були активними у публічному житті і у період соціалізму.

На основі аналізу досвіду Польщі, яка вважається піонеркою у застосуванні енергії громадянського суспільства для потреб демократизації політичного режиму, можна виділити етапи формування, а точніше реституції, цієї сфери: 1) створення опозиційних рухів; 2) звільнення публічної сфери від партійно-державного впливу; 3) досягнення визнання від авторитарного режиму і встановлення меж «вільної» публічної сфери; 4) досягнення громадянським суспільством компромісу з державою щодо проведення виборів; 5) подальша інституціоналізація.

Зокрема, у локальних територіальних спільнотах, де функціонують органи місцевого самоврядування багато питань можуть бути вирішені за допомогою механізмів безпосередньої демократії, оскільки жителі громад є добре обізнаними з місцевими проблемами і не потребують посередництва. Однак, деякі питання, що є фокусом політики, є занадто складними для розуміння їх сутності усіма жителями спільноти, тому їх просування потребує медіатора у відносинах з владою, і цю функцію можуть виконувати якраз організації громадянського суспільства. Зокрема, мова йде про ініціювання громадських слухань, публічних форумів, представлення локальних ініціатив, інших форм впливу на створення порядку денного політики та прийняття владних рішень. Гіпотетично можна припустити, що таке посередництво є необхідним у громадах, де проживає значна кількість населення, а, отже, існують різноманітні соціальні інтереси, що не дозволяють застосовувати ефект «малої громади», де роль медіатора можуть виконувати соціальні мережі. Це явище може бути функціональним у невеликих спільнотах, де до основних чинників формування локальної політики належать взаємодії між родичами, знайомими, сусідами, тобто колом осіб, відносини між якими приносять учасникам більше можливостей аніж ризику.

В. Суразська, у контексті вже згаданої концепції про «місцеві революції» у регіоні ЦСЄ, вказувала, що серед факторів їх успіху – хоча й не вирішальних – була трансформація соціального капіталу мереж, які функціонували у соціалістичний період, у колективну діяльність щодо впливу на владу [12, р.129].

Н. Леткі припустила, що рівень політичної участі у країнах ЦСЄ залежав від набору чинників, серед яких основними були: частка членства громадян у добровільних асоціаціях; фактор попереднього членства в прокомуністичних партіях чи супутніх організаціях; впровадження політичними елітами демократичних інститутів та процедур. Однак ці гіпотези на основі фактологічних були підтверджені лише частково або ж були уточнені. Так членство у добровільних асоціаціях впливало на рівень політичної участі на локальному рівні лише у тому випадку, якщо це було залучення до діяльності організацій розвитку громад (англ. *communal organizations*). При тім, було підтверджено, що участь у діяльності комуністичних партій і традиційних громадських організацій виявилася «школою» для місцевих активістів, оскільки зумовила високий рівень їх участі у період демократизації [9, р.675].

У Польщі звільнення публічного простору для громадянського суспільства у 1980-х рр. було заслугою профспілки «Солідарність», що, врешті-решт, вплинуло на успішні результати демократизації. Зауважимо, що в цій країні це було зроблено раніше і у більш потужній формі ніж в інших сусідках по соціалістичному табору, що, врешті-решт, визначає підхід до аналізу досвіду цієї країні як найбільш успішної у сфері інституціоналізації громадянського суспільства.

Чинне правове поле функціонування організацій громадянського суспільства у Польщі було сформоване ще у 1980-х роках. Відповідно до законів 1984 та 1989 років, які були оновлені у перше постсоціалістичне десятиліття, ці структури могли функціонувати у двох правових формах: фундацій [7] та асоціацій [6]. Вже у 1997 році Конституція Республіка Польща (далі – РП) статтею 58 гарантувала свободу асоціаційу країні [3], а у 2003 році Законом про суспільно корисну діяльність та волонтерство було створено належні організаційно-фінансові умови для розвитку громадських організацій [8].

Інституційне середовище сприяло тому, що характерною рисою польського громадянського суспільства вже на зламі 1980-1990-х років було функціонування великої кількості організацій, які не мали майже жодних зв'язків з «політичним суспільством», насамперед, з партіями. Динаміка зростання кількості неурядових організацій упродовж 1990-х років є вражаючою: у 1989 році кількість фундацій складала 277 одиниць, 1990 році

– 597, 1991 році – 1078, 1992 році – 1332, 1996-1997 роках – близько 5900. Кількість асоціацій підрахувати важче, беручи до уваги ліберальні умови їх реєстрації. Приблизна кількість цих організацій станом на 1992 рік складає 17 тис. одиниць, а у 1997 році – 42 тис. одиниць [11, р.190].

При тім, відповідно до даних регіонального європейського дослідження, здійсненого у 2004 році, у діяльності незалежних від держави структур брали участь близько 13 % поляків. Слід зауважити, що, залежно від методології дослідження (врахування профспілок, релігійних організацій, політичних партій чи виключення їх із переліку), інші дослідницькі структури наводять дані у межах 12,3 % – 20 %, тому жодні з них не можуть сприйматися як абсолютні точні [1]. Відповідно до даних Будинку Свободи, у 2008 році членами цих організацій були 10 % жителів країни, однак, з них 70 % визнали, що їх членство є пасивним [4].

Серед неурядових організацій переважали такі, що мали 15-150 членів (68 % від загальної кількості), 10 % володіли меншою членською базою, а 22 % – більшою. Водночас, для РП є притаманним явище існування загальнонаціональних громадських організацій з великим членством – наприклад, Польського союзу рибалок (760 тис. членів), Ліги захисту природи (625 тис.), Друзів дитячих товариств (455, 6 тис.), Польського союзу скаутів (400, 2 тис.), Національної ліги захисту (293 тис.), Польського комітету соціальної допомоги (275, 5 тис.), – які були засновані ще в період соціалізму, успішно адаптувалися до нових політичних умов і стали складовою громадянського суспільства.

Вже у перші постсоціалістичні роки у РП було створені Національний центр волонтерства (1993 рік), Мережа підтримки неурядових організацій (1994 року), пізніше – Національна федерація НУО, Національний форум неурядових ініціатив, – які сформували кістяк інституційної основи функціонування громадянського суспільства у загальнопольському масштабі. У 2003 році під впливом європеїзації в рамках Міністерства економіки, праці та соціальної політики було створено Департамент суспільно корисної діяльності, Раду з питань суспільно корисної діяльності тобто структури, які співпрацювали з неурядовою сферою [10].

Переходячи до аналізу локального виміру громадянського суспільства, зауважимо, що неурядові організації – незалежні від політичних впливів – відіграли важливу роль у створенні демократичної системи самоврядування. Зокрема, вже влітку 1989 року з ініціативи одного з творців децентралізаційної реформи Є. Регульського була створена Фундація підтримки місцевої демократії, метою якої було надання допомоги, насамперед, навчальної, самоврядуванню та громадянським локальним ініціативам. Вже упродовж першого року функціонування мережа тренувальних та

консультативних центрів, створена фундацією, надала послуги більше ніж 20 тис. представникам громад, близько 2 тис. осіб брали участь у стажуваннях за кордоном [11, р.38]. Упродовж 1990-х років організація сформувала мережу 17 регіональних навчальних центрів, у яких до 2002 року було надано послуги близько 500 тис. активістам місцевого самоврядування. Ця організація, а також інші ресурсні центри, зокрема вже згадуваний «Явір», стали ініціаторами підготовки навчальних посібників, в яких пояснювалися правові засади взаємодії організацій громадянського суспільства з владою, наводилися кращі зарубіжні та польські практики міжсекторної співпраці у громадах.

Зауважимо, що дослідження, здійснені у польських гмінах вказують, що структури громадянського суспільства діють на локальному рівні у трьох організаційних формах: 1) як зареєстровані асоціації та фундації, що є представленими лише на рівні певних громад тобто, використовуючи термінологію, є громадовими організаціями; 2) як місцеві представництва загальнонаціональних неурядових організацій, хоча, в деяких випадках, мають статус організацій, зареєстрованих на рівні гміни; 3) як неформальні утворення і ініціативи, що не мають закріпленої організаційної структури [5, р.948].

Як демонструють дані, узагальнені П. Свянцевичем та М. Гербстом, щільність неурядових організацій залежить від типу громади. Починаючи із територіальних колективів, кількість жителів у яких складає 7-10 тис. осіб, представництво неурядових організацій пропорційно зростає і є найбільшим у спільнотах, де проживає більше ніж 100 тис. осіб. Найвищий відсоток осіб бере участь у діяльності громадських структур у містах з чисельністю населення у межах 100-500 тис. осіб (25 %) та 500 тис. і більше, де активність проявляла одна третина населення [2, р.201]. Також результати опитувань, здійснених організацією «Явір», вказують, що в сільських та міських гмінах відрізняється не лише щільність представлення організацій громадянського суспільства, однак відмінним є також їх потенціал: у містах ці структури діють у більших масштабах, залучаючи велику кількість громадян та матеріальних ресурсів. При тім, доступними є також дані, що у селах та малих містах функціонує 27 % усіх організацій, у містах з чисельністю населення до 50 тис. осіб – 14 %, з населенням більше ніж 50 тис. осіб – 19 %, в адміністративних центрах воєводств – 28 %, у столиці Варшаві – 12 % [1].

Організації громадянського суспільства підтримують інтенсивні зв'язки, окрім собі подібних структур, з місцевим самоврядуванням, на протигагу набагато меншій взаємодії з політичними партіями, центральним урядом, церквою [5, р.949]. Вже згаданий Закон про суспільно корисну

діяльність та волонтерство, прийнятий у 2003 році, враховував філософію субсидіарності, запроваджуючи принципи співробітництва між органами публічної влади та організаціями громадського суспільства, зокрема: незалежності, партнерства, ефективності, чесної конкуренції та відкритості. Окрім того, було зафіксовано процедуру змагальності щодо надання публічних послуг; у конкурсах отримали право брати участь неурядові організації.

Водночас, на початку 1990-х років лише незначна частка місцевих спільнот були готовими залучати до формування місцевої політики організації громадянського суспільства, однак ця тенденція змінювалася: так, у період 1993-1996 років кількість структур, які отримували фінансові ресурси від самоврядування зросла з 16 до 29 %. Слід зауважити, що перша стратегія співробітництва між локальною владою та громадянськими структурами була започаткована у місті Гдиня у 1995 році. У цьому випадку, як і у багатьох інших, налагодженню співпраці сприяла міжнародна допомога, зокрема ЄС. Як вказують учасники опитувань, що здійснювалися всередині 1990-х і на початку 2010-х років, співробітництво між владою та організованою громадськістю гальмувалося набором чинників: нестачею досвіду, процедур співробітництва та фінансування, правовими колізіями, психологічними бар'єрами, які перешкоджали співпраці, в тому числі відсутністю взаємної довіри. Місцеві політики з підозрою ставилися до активних неурядових структур, побоюючись їх конкуренції у наданні послуг, водночас, сумніваючись у компетентності їх співробітників та фінансовій спроможності. А, в свою чергу, громадські активісти сприймали співробітників локальних урядів, здебільшого, як бюрократів, які не є зацікавлені у співробітництві, оскільки не до кінця розуміють специфіку недержавних структур. Як результат, у 2010-х роках, незважаючи на існування відповідного закону, місцеві уряди, здебільшого, не погоджувалися на передачу функцій надання публічних послуг організаціям громадянського суспільства: лише 39 % опитаних активістів відзначили, що принцип субсидіарності є дієвим у Польщі. У цей період публічні ресурси складали лише 30 % доходів громадських структур, при тім, що у «старих» країнах-членах ЄС цей показник перевищував 50 %. Станом на 2004 рік програми міжсекторного співробітництва були розробленими лише близько у половині гмін. Водночас, близько 77 % опитаних представників НУО вважали структури, які вони представляють, ефективними у справі мобілізації спільнот, а 9 % заявляли, що мають практичний досвід реалізації акцій на рівні мікрорайонів, утворення груп самопомоги [1].

Вже згадувана Фундація підтримки місцевої демократії зберігала статус найбільш впливової неурядової організації, що займається підтримкою

демократичних процесів на локальному рівні, зокрема залученням громадськості. У 2004 році з її ініціативи була започаткована програма «Прозора гміна», яка переросла у оновлену ініціативу «Прозора Польща», метою якої було покращення стандартів надання громадських послуг шляхом налагодження співпраці між владою, неурядовими організаціями, ЗМІ.

Як вже було відзначено, для РП було притаманним явище результативності місцевих виборчих комітетів, з формальної точки зору, громадських структур, у яких не були представлені політичні партії. У цілому, нормативне середовище проведення локальних перегонів зумовлювало декілька альтернатив поведінки для структур громадянського суспільства: 1) формування незалежного виборчого списку кандидатів на основі залучення членів громадських організацій розвитку. Такі електоральні утворення були подібними до Громадських комітетів, що виникли у гмінах перед виборами 1990 року, і були майже непричетними до загальнонаціональної політики; 2) створення коаліції між політичною партією та активними місцевими громадськими організаціями; 3) формування після виборів коаліцій за участі організацій громадянського суспільства та партій.

Важливу роль у просуванні інтересів місцевих публічних структур, а, отже, опосередковано і громадян, відіграли асоціації місцевого самоврядування. Першою з них стала Асоціація польських міст, створена у серпні 1990 році, відродивши традиції подібної довоєнної організації. У квітні 1991 року було сформовано Союз малих міст Польщі, у березні 1992 року – Асоціацію польських міст-метрополій, у травні 1993 року – Асоціацію сільських гмін РП. Якщо у 1991 році кількість членів Асоціації польських міст нараховувала 64 міст, то через десять років цей показник зріс до 265 одиниць. До складу об'єднання сільських гмін у 1994 році увійшли 190 громад, а у 2001 році цей перелік вже склав 290 одиниць [11, р.55-56, 79-80].

Можна зробити висновок, що Польща є однією з небагатьох країн регіону ЦСЄ, де процес відродження інституціоналізованих форм громадянського суспільства розпочався ще упродовж останніх соціалістичних десятиліть, а під час трансформаційного періоду було продемонстровано значне зростання кількісних показників цієї публічної сфери. Водночас, на локальному рівні у РП були використані стратегії взаємодії з владою шляхом представництва громадських лідерів в органах місцевого самоврядування або ж через стратегії співробітництва з локальною владою. Власне, ці зрушення у сфері відносин між громадянським суспільством і публічною владою є одним із рецептів безумовної демократизації і модернізації Польщі, свідками яких ми є.

Список використаних джерел:

1. CIVICUS Civil Society Index Assessing and Strengthening Civil Society World wide [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicus.org/csi>. – Назва з екрану.
2. Herbst M. *Economies and Diseconomies of Scale in Polish Local Governments* / M. Herbst, P. Swianiewicz // *Size of Local Government, Local Democracy and Efficiency in Delivery of Local Services – International Context and Theoretical Framework* ; ed. P. Swianiewicz. – Budapest : OSI, 2002. – P. 169–222.
3. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ogłoszonow Dz.U. 1997, NR 78 poz. 483* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>.
4. Krajewski A. *Poland* [Електронний ресурс] / Andrzej Krajewski. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/uploads/nit/2009/Poland-final.pdf>. – Назва з екрану.
5. Kurczewska J. *A Self-governing Society Twenty Years After: Democracy and the Third Sector in Poland* / J. Kurczewska, J. Kurczewski // *Social Research*. – 2001. – V. 68. – № 4. – P. 937–976.
6. *Law on Associations, Parliamentary Act of April 7, 1989 (Journal of Law of the Republic of Poland, № 20, item 104)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usig.org/countryinfo/laws/Poland/Poland%20Law%20on%20Associations.pdf>.
7. *Law on Foundations, 6 April 1984 (Dz. U. of 1991 No 46, item 203)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/4592>.
8. *Law on Public Benefit Activity and Volunteerism, April 24, 2003* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/4594>.
9. Letki N. *Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe* / Natalia Letki // *Political Research Quarterly*. – 2004. – V. 57. – P. 665–679.
10. *National Report – Poland: Study on Volunteering in the European Union, Country Report Poland* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/citizenship/euv2011/doc/National%20report%20PL.pdf>. – Назва з екрану.
11. Regulski J. *Local Government Reform in Poland: An Insider's Story* / Jerzy Regulski. – Budapest : OSI–LGPSRI, 2003. – 263 p.
12. Surazska W. *Local Revolutions in Central Europe, 1990 to 1994: Memoirs of Mayors and Councilors from Poland, Slovakia, and The Czech Republic* / Wisla Surazska // *Publius : The Journal of Federalism*. – 1996. – V. 26. – P.121–140.

*о. Станіслав Лупіньскі,
доктор габ.,
Полонійна академія у Ченстохові (Польща)*

РОЛЬ ПРИРОДНОГО ПРАВА У СТВОРЕННІ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

У статті висвітлено роль природного права у створенні позитивного права. Досліджуються такі ознаки права, як загальнообов'язковість, спрямованість на забезпечення свободи і порядку, гарантованість його ефективної дії з боку держави, нормативність, системність. Наголошується на ролі основоположних принципів для сучасного праворозуміння.

***Ключові слова:** право, природне право, позитивне право, обов'язковість права, ефективність права.*

Важливим елементом створення позитивного права є його еталонне значення. Воно пов'язане зі загальним очікуванням, аби право було правом добрим, законним, справедливим чи навіть правомірним. Без значення очікування, власне, сама реалізація може стати беззаконною.

Сучасний світ визнає безліч значень різного характеру і обсягу. Деякі з них доповнюються. Оцінюючи право, важко оцінити його відразу. Необхідною є оцінка певних цінностей і відповідного вибору. Одним зі шляхів, що ведуть у цьому напрямку, є природне право.

Природне право може бути відправною точкою та посиланням на позитивне право. Природне право не є правом паралельним до позитивного права. Воно постає відокремленою, загальною та незалежною від позитивного права системою цінності.

Визначення природного права порушує більше спірних питань, ніж визначення позитивного права. Щодо позитивного права немає жодних сумнівів у його визначенні та існуванні, а щодо природного – існує безліч непевностей з огляду на полівимірність суджень. Деякі теоретики права навіть оспорожують його. Втім, можна констатувати: природне право являє собою набір значень, характерних для людської природи.

Визначальною особливістю природного права є його природність. Природне право не є витвором людини, але має природний характер. Це не може підлягати зміні. Це може бути виявлене актом волі законодавця чи іншої особи [1, с. 64].

Природне право може бути розпізнане людським розумом. Отже, його можна пізнати, але це не є легким завданням. Є також випадки неповноцінного усвідомлення цього права [2, с. 27–28].

На відміну від позитивного права, яке набуло чинності в обмеженому просторі, природне право воно має загальний характер. Значною мірою воно пов'язане з людською природою, яка є його джерелом. Звідси – висновок: там, де є людина, є природне право.

Ще однією особливістю природного права є його незмінність. Природне право не можна формувати свідомо, тобто актом волі, як це відбувається з позитивним правом.

Такі функції, як природність, здатність розпізнавати людським розумом, узагальнення і витривалість можуть бути доповнені питанням стосовно обов'язковості природного права. Воно охоплює сукупність обов'язків, через що є схоже на позитивне право. З-поміж них доцільно виокремити правила високого порядку, які вказують, яким повинне бути позитивне право. Адресатом обов'язку природного права повинен бути законодавець, а також той, хто це право застосовує.

Істотним елементом права є факт, що існує людська природа. Це стосується набору спільних особливостей людей і спільних людських цінностей. Деякі прихильники природного права стверджують, що ці характеристики відносяться до всіх людей, а інші стверджують, що ці якості і цінності охоплюють переважну більшість. При другому підході не спростовується теза, що відсутність однієї особливості чи цінності в окремих людей не заперечує існування природного права.

Існують розбіжності і в думках щодо походження людської природи, яка є джерелом природного права. Стрижневим є твердження, що людська природа походить від Бога і сформувалася під час творіння. Святий Тома Аквінський визнає, що людина була створена з певним набором характеристик. Існує також думка, що людська природа походить від тих же людей і була сформована у суспільстві унаслідок взаємодії і навчання. З іншого боку, лунає теза, що людська природа є випадковістю, проте це не означає, що вона не існує. І, нарешті, теорія існування людської природи з багатьох джерел, яку можна вивчати і досліджувати за допомогою соціальних наук [2, с. 29].

Концепція природного права зазнає критики. Одними існування природного права заперечується, іншими ж вважається непотрібним і марним для оцінки та застосування позитивного права.

У низці концепцій акцент робиться на критиці окремих елементів позитивного права. Загалом концепцію природного права відкидають ті, хто переконані: людська природа не існує. Це можуть бути погляди релятивістського характеру: не існує абсолютних чи суб'єктивістських значень.

Ще одна концепція природного права вирізняється атеїстичною доктриною. Її апологети заперечують не тільки існування Бога, але й той факт, що Бог наділив людину відповідними особливостями. Ті, хто стверджують, що природне право було надане Богом, наголошують передусім на тому, що Господь створив людську природу, яка є джерелом природного права.

Прихильники юридичного позитивізму і чистої теорії права відхиляють природне право як непотрібне. Одні стверджують, що можна пояснити все, що відноситься до права, через відповідну і відкриту діяльність держави. Інші вбачають сутність позитивного права у самому праві, відкидаючи всі зовнішні фактори.

Більшість суперечок стосовно сутності концепції природного права постають унаслідок осмислення такої його особливості, як стійкість. Оточуюча нас мінливість і нестабільність будить багато тривоги, тому існує потужний пошук також в позитивному праві сталої точки відліку.

Критиці піддається й інша особливість природного права – незмінність. Багато хто вважає, що без урахування цієї особливості можна було б створити позитивне право. Тут з'являється змінна концепція права. Передбачається, що природне право не повинно бути єдиним критерієм оцінки і застосування позитивного права.

Основними особливостями природного права є простота, стислість і узагальнення. Звідси випливає, що природне право не включає в себе низку правил. Принципи і стандарти позитивного права не повинні суперечити позитивному праву.

Відповідно до концепції Святого Томи Аквінського джерело природного права є незмінним і становить його людську природу, створену Богом. Природне право є незмінним, але змінюється стан його пізнання. Люди поступово відкривають для себе природне право.

Змінна реальність зумовлює появу нових інтерпретацій природного права. Так, обставини змінної дійсності дають підстави дійти висновку: природне право не може бути раз і назавжди записане і кодифіковане [2, с. 30].

Природне право являє собою модель для оцінки позитивного права. Право відіграє практичну роль у двох моментах. Першим з двох є законотворчість, а другим є встановлення того факту, коли природне право використовується у процесі застосування позитивного права.

При законотворенні законодавець повинен уникати того, що конфронтує з природним правом. Попри те, що позитивне право створене всупереч природному праву, воно не перестає бути правом. Однак, воно повинно бути зміненим законодавцем. Відтак існує думка, що позитивне право суперечить природному праву через необов'язковість [1, с. 62].

Суперечність позитивного права з природним виникає тоді, коли вона є інтенсивною, виразною та незаперечною, а законодавець цього не змінює. Це право не може бути невідгидним, але явно суперечить природному праву.

При застосуванні позитивного права важливим є, аби точкою відліку було природне право. Таким чином, суд та інші державні органи при неоднозначності того чи іншого випадку повинні шукати точку відліку при неясності в інтерпретації. Адекватну інтерпретацію може вказати природне право.

У багатьох ситуаціях посилання на природне право може мати несвідомий характер. Суддя, керуючись своєю совістю, повинен слідувати природному праву.

Природне право є правом загальним і його не застосовують замість позитивного. Природне право слід перевести на мову позитивного права, оскільки воно містить більш широке коло питань. Воно не може бути таким узагальненим, як природне право [1, с. 63].

У позитивному праві можуть бути враховані питання, які в природному праві є нейтральними. Позитивне право створене для того, щоб вимоги природного права застосувати до актуальних обставин. У позитивному та природному праві повинні діяти сумісні механізми [2, с. 31–32].

Позитивне право має відповідати не тільки природному праву, але й іншим стандартам, які існують в суспільстві. Ідеальна ситуація виникає тоді, коли норми позитивного права узгоджуються з правом природним та іншими нормами.

Сумісність позитивного права з природним і, зокрема, з моральними нормами, підвищує шанс дотримання цих норм. Протиріччя правової норми з природним правом і моральними нормами може навіть викликати конфлікт сумління. Останнє знижує ймовірність дотримання права. Сумісність позитивного права з природним та іншими цінностями зміцнює право. Цей механізм працює тоді, коли дана цінність міцніше ґрунтується у суспільній свідомості.

Поняття та засади природного права повинні бути надійно закріплені у суспільній свідомості. Адже право без цінностей може не тільки викликати сумніви, але й навіть бути проігнорованим.

Усе це дає можливість стверджувати: природне право має і повинно мати найбільший вплив на формування позитивного права.

Природне право нерозривно повинно впливати на позитивне. Воно вписане у людську природу з моменту його створення. Відтак право вписане не тільки у людську природу, але й повинно бути вписане також у природу права.

Роль природного права при створенні позитивного є прикладом для його оцінки при формуванні і використанні.

Список використаних джерел:

1. *Błażejczyk M. Wstęp do prawoznawstwa na zawodowych studiach administracyjnych / Marian Błażejczyk. – Częstochowa : Wydawnictwo Akademii Polonijnej, 2005. – 103 s.*
2. *Góralczyk W. Podstawy prawa / Wojciech Góralczyk. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2006. – 255 s.*

Микола Палінчак,
кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

Проаналізовано питання чи можливий «католицький фундаменталізм»? Чи цей термін вигадали противники церкви? Також висвітлено проблему міжконфесійних зв'язків в сучасній Польщі, та особлива увага приділена польсько-українським міжконфесійним та міжнаціональним зв'язкам.

Ключові слова: церква, католицький фундаменталізм, демократія, лібералізм, міжконфесійні зв'язки.

Значна частина польського суспільства і польська церква зустріли падіння комунізму в 1989 р., будучи впевненими у своїй політичній непогрішності. У цієї безгрішності два обличчя – морального абсолютиста, шукача абсолютної справедливості, і повстанця, який повалив комунізм і прагне до влади. Але в обох проявах була відмінна риса, яка споріднювала їх із людиною з попередньої ери радянського комунізму – звичка до маніхейського мислення.

Метою статті є з'ясування особливостей посткомуністичного становища церкви та релігійної свідомості в Польщі, а також польсько-українських міжконфесійних зв'язків на сучасному етапі.

В радянські часи комуністична партія обіцяла своїм підданам залучення їх до абсолютної істини, а комунізм подавався як остаточна мета на шляху до абсолютної справедливості. З одного боку, комунізм був нібито «царством свободи», втіленням абсолютного добра, світу рівних, вільних і справедливих людей, які згуртувалися для боротьби зі світом абсолютного зла – експлуатації, рабства і соціальної нерівності. З іншого боку, комунізм проголошував власне відкриття секрету історичного детермінізму і непогрішність свого передбачення майбутнього. Тому «безкласовий рай» не тільки не був світом мрій; більше того, він був «раєм», якого не можна було уникнути. Протестувати проти комунізму, який створив ілюзію раціонально організованої і «вільної» праці, могла тільки обмежена людина. Саме це робило радянський комунізм не просто поліцейською диктатурою. Система отримала підтримку народу. На думку Й. Тишнера, людина, яка зобов'язана цими ілюзіями комунізму, постала залежною від нього. Так виник конфлікт між повстанцями і молодою демократичною державою.

Чи можливий «католицький фундаменталізм»? Чи цей термін вигадали противники церкви? Схоже на те, що в Польщі виник певного гатунку католицький фундаменталізм, що взяв на озброєння тактику, яка властива всім різновидам релігійного фундаменталізму. Зокрема, він використовує з вигодою для себе всі блага і зручності, які надає демократичний лад, з фінансовими перевагами включно. Водночас він звинувачує демократичний порядок у втраті цінностей і намагається, таким чином, нав'язати демократії власну систему цінностей. Це означає, що суспільство в цілому, навіть якщо воно дотримується принципу плюралізму, має жити згідно з цими нормами. Католицький фундаменталізм гостро викриває «чому лібералізму» в лоні церкви; зразком крайньої форми прояву такого викриття може слугувати вислів польського архієпископа М. Лефевра: «Колись метою взаємин церкви і держави було створення католицької держави, ідеального втілення в життя царства Господа нашого Ісуса Христа. Сьогодні наслідком створення нелегітимного союзу церкви Ватикану з атеїстичною державою стало суспільство плюралізму, релігійна Вавилонська вежа, нейтральна держава, межа мрій масонства» [16, с. 201]. Ніщо не вказує на те, що європейська демократія знайшла вирішення цієї проблеми. Демократія приймає релятивізацію всіх абсолютів, підносить до абсолюту лише демократичну процедуру вирішення ідеологічних суперечок і пошуку компромісів у конфлікті інтересів. Дилема вибору між можливістю авторитарних рішень і логікою безмежної свободи, очевидно, буде завжди супроводжувати демократичну цивілізацію.

У цьому контексті польський філософ Л. Колаковський зазначає: «Я не знаю жодного гарного аргументу на підтримку переконання, що найкращим шляхом зміцнення християнської моралі є збільшення числа шпигунів, інформаторів, в'язниць і поліцейських. Якщо церква не може відмежувати гріховність шляхом проповіді і духовного впливу, не застосовуючи насилля, якщо її діяльність така неефективна, церква має звинувачувати себе, а не світську владу» [16, с. 201].

Інший відомий фундаменталіст Я. Яковський пише: «З позицій демо-лібералізму терпимість виявляється як необмежене прийняття чи допущення всього, в тому числі і зла, і розпусти. Ідеологія демо-лібералізму намагається знищити традиційні розуміння та релігію і замінити їх псевдоетичною терпимістю. У сучасних демо-ліберальних країнах існує тенденція до їх переродження в теократії світського гуманізму, завуальованого під іменем демократичної правової держави. Перевага закону над етикою є нормою. Закон порушує принцип ненасильства по відношенню до особистості, а також право людини на автономію, людське мислення підкорене законам держави, всі сфери життя знаходяться під контролем» [10, с. 109-110].

З огляду на сказане вище варто розглядати закріплення традицій Польської Республіки, де прибічники різних віросповідань жили в злагоді, навіть якщо вони, можливо, і не відчували великої приязні один до одного. Криза терпимої держави почалася, коли дух агресивного реваншизму охопив католицьку церкву, і католики стали обмежувати права громадян-некатоликів. Як результат провалу толерантної держави виник «католицизм саксонської епохи», релігія трансформувалася в ідеологію домінування. І ці дві різні ідеї, два різних уявлення про форму католицизму і його місце в національній культурі продовжують боротьбу донині.

Одні поляки називають свою країну «католицькою державою польської нації». І додають, що справжнім поляком є поляк-католик. На підтримку своєї ідеї вони пропонують систему історичних аргументів, розроблених низкою письменників, починаючи від Ж.-Ж. Руссо і закінчуючи архієпископом Ю. Михаликом. Вони закликають: «Покохай ближнього свого, своїх ворогів, істина дарує тобі звільнення». Інакше кажучи, щоб знайти ідеологічне обґрунтування для своїх діянь, вони звертаються до Нагірної проповіді. Ключем до їхньої віри є прощення. Одні вважають, що Провидіння доручило їм місію переслідувати і карати грішників. Інші шукають гріхи в самих собі. Такими є два різні типи католицизму. Після періоду диктатури будь-яка нація опиняється перед вибором. Більше того, в кожній людині існує в цьому відношенні своя проблема. І кожна людина вирішує її по-своєму. Католицька церква була важливим фактором протистояння комунізму, але не єдиним, а її антикомунізм не був позбавлений внутрішніх суперечностей. Серед духовенства були мужні та послідовні у своєму протистоянні священики, але також були й опортуністи. Сьогодні ритуальний антикомунізм став символом конформізму, що слугує власним інтересам. Й. Тишнер зазначає: «Якщо ми говоримо про так звані християнські групи, то я вбачаю в них польський варіант глибокого антидемократичного лефебризму. Я не замовчую це. Я говорю про це для того, щоб колись не сказали, що свобода вмирала в мене на очах, а я мовчав про це» [14, с. 12]. У цій полеміці папа Іван Павло II відіграє особливу роль. Як захисники «католицької держави польської нації», так і адвокати «правди прощення» можуть знайти в його настановах аргументу на свою підтримку. Останні знають, що немає нічого більш небезпечного ніж упевненість у своїй безгріховності. В іншому випадку, терпимість рідко є результатом благородства. Люди в державі мають жити з терпимістю до віросповідання один одного; толерантна демократична держава є фінальним продуктом війни, в якій жодна сторона не виявилася достатньо сильною, щоб вийти переможницею. Тому від того, чи зможе польський народ досягти примирення в релігійній війні, що триває й донині, залежить майбутнє демократичного ладу. На сьогодні Конституція

Польської Республіки передбачає свободу релігій і віросповідання, і уряд гарантує це право на практиці.

Не буде зайвим більш докладно зупинитися на тлумаченні Святим Престолом понять «польський католицизм», «литовський католицизм» тощо, віддзеркалених в енцикліках «Fidei donum» папи Пія XII, «Mater et Magistre» та «Pacem in terris» папи Івана XXIII, «Populum progressio» папи Павла VI та інших. Річ у тім, що під ідеєю міжнародної солідарності, ідеєю “католицької єдності народу Божого” [11] Ватикан подає той самий космополітизм, інтернаціоналізм чи ще якийсь “ізм”, кінцевою метою розвитку якого є об’єднання людства в єдину “наднацію”, єдине позаетнічне суспільство, культурними виразниками якого будуть виступати саме релігійні виразники. Національні держави за таких умов розглядаються лише як досить умовні, й до того ж суто територіальні утворення. Відтак, національна ідея і похідна від неї ідея національної незалежності для католицизму є неприйнятними. В Декреті “Ad Gentes», ухваленому II Ватиканським собором, чітко зауважується, що «Христос і Церква, яка репрезентує свідцтво про нього шляхом проголошення Євангелія, стоять над будь-якими особливостями раси чи національності, а тому ніхто й ніде не може їх вважати чужими». Перефразовуючи цю тезу, можна виразити це інакше: Христос і церква перебувають над будь-якими особливостями раси чи національності, а тому ніхто й ніде не може їх вважати своїми, рідними, адже вони виведені за межі рас і націй, а відтак сфера етнічного чи національного буття для католицизму є чужою. У цій площині такі поняття як «польський католицизм», «литовський католицизм» та інші є лише поняттями умовними й не несуть у собі ознак етнічності, не мають насправді національних ознак, оскільки в іншому разі це буде суперечити духу й букві віровчення католицької церкви. Тут, скоріше, йдеться про пристосування церкви до конкретних націй з метою навернення їх у своє лоно, зміцнення їх у вірі, аніж про якесь уможливлення процесів етнізації католицизму серед тих чи інших «католицьких народів» [2].

Як політика уряду, так і взагалі позитивне ставлення держави до релігії сприяють вільному здійсненню конституційного права, про яке йшлося вище, на практиці; однак є поодинокі випадки зловживання й насилля з боку щодо окремих релігійних конфесій, зокрема це стосується єврейської та греко-католицької громад і полягає в оскверненні єврейських і греко-католицьких кладовищ. Хоча результати соціологічних опитувань останніх років вказують на занепад антисемітських почуттів, а тому відверто антисемітські переконання кандидатів в органи влади не знаходять підтримки у населення країни на виборах. Представники посольств і консульств продовжують контролювати ставлення польського уряду до релігійної свободи і свободи віросповідання тих громадян своїх країн, які в цей момент пере-

бувають на території Польщі, а представники міжнародних організацій із захисту прав і свобод громадян спостерігають за релігійним життям польської громадськості, контролюють взаємини релігійних організацій та органів державної влади. Вони часто зустрічаються з представниками релігійних об'єднань, уряду і муніципалітету та обговорюють нагальні проблеми, зокрема проблеми вандалізму, укладення угод тощо [15, с. 165].

Представники посольства і консульства України, включно з послом, також регулярно зустрічаються з представниками уряду Польщі та головних релігійних об'єднань усередині країни. Громадські секції посольства і консульства у Кракові забезпечують підтримку законних видів діяльності, розроблених для підвищення культурної та релігійної толерантності [9, с. 1-10]. Така діяльність є дуже важливою зважаючи на міцні антиукраїнські стереотипи, що зберігаються в польському суспільстві.

У відповідності до норм конкордату від 1998 р. та інших міжнародно-правових документів уряд проводить політику інтенсивної співпраці як із місцевими, так і з закордонними релігійними напрямками та конфесіями. Цю політику спрямовано, крім іншого, на вирішення питань повернення церковного майна і предметів культу, експропрійованих комуністичним урядом тодішньої тоталітарної Польщі, а також у період нацистського переслідування. Уряд налагоджує дружні взаємовідносини з міжнародними єврейськими конфесіями.

Уряд Польщі у свою програму міжнародної політики заклав розвиток і співпрацю з різноманітними міжнародними організаціями, як урядовими, так і неурядовими, включаючи й українські. Поступ простежується, зокрема, у забезпеченні реалізації законів, які дозволяють релігійній конфесії представляти вимоги до уряду стосовно повернення їй власності, котрою вона володіла до Другої світової війни і яку було згодом націоналізовано; такі закони можна розцінити як великий крок польського законодавства до справжньої демократії. Тепер закони регулюють повернення церков і синагог, цвинтарів, а також будівель, які використовувалися за іншим призначенням. До прикладу, у 2000 р. майже дві з половиною із трьох тисяч представлених церквою вимог були задоволені; 844 об'єкти було повернуто церкві через рішення Комісії з відшкодування майна [9, с. 1-10].

Однак закони про релігійну громадську власність не стосуються приватної власності будь-якої конфесії. У вересні 1999 р. Рада міністрів схвалила Закон повторної приватизації. До нього комітетом були внесені поправки і зміни в частині, яка робить неможливими вимоги колишніх польських громадян, які проживають за кордоном. Уряд не схвалив поправки, і комітет був змушений відтоді змінити проект Закону в інтересах цієї категорії громадян та їхніх спадкоємців [9, с. 1-10].

Релігійна панорама сучасної Польщі є такою. В країні налічується понад 150 визнаних або зареєстрованих церков і релігійних громад [5, с. 447]. Найбільш чисельною з-поміж них, є, звісно, римо-католицька церква, число прихильників якої сягає майже 34,5 млн. осіб. Згідно з матеріалами статистики, православних у Польщі понад півмільйона. Українські греко-католики та свідки Єгови у реєстрі церков і конфесій за числом вірників ділять між собою третю і четверту позиції [5, с. 448].

Є в Польщі вже міцно вкорінені секти, серед яких на першому місці, як найчисельніша група, знаходяться свідки Єгови. Є й нові релігійні рухи, що шукають свого місця у країні. Так звані «деструктивні» секти нечисленні, але про них найбільше говорять і пишуть, від них застерігають. До таких сект відносять: Об'єднану церкву, або Рух Святого Духа за єдність світового християнства (називається також церквою Сун Мунг Муна); Міжнародне товариство свідомості Крішні; Інститут трансцендентального знання; саєнтологію та церкви саєнтології; Спільноту незалежних місійних згромаджень «Сім'я» (колишня назва – «Діти Бога»); Небо – збір християн лікування Божим Духом; саганинські рухи [4, с. 442]. Загальна чисельність сект і нових релігійних рухів сягає восьми десятків [4, с. 434-450].

Таким чином, Польща стала нині релігійно і світоглядно плюралістичною країною. Проте ця плюралістична панорама віровизнань і певне коло невіруючих людей не послаблюють промовистого феномену абсолютної більшості католиків у країні: на 38% мешканців 95% складають римо-католики (тобто їх навіть більше ніж тих, хто декларує свою віру в Бога). Тому католицька церква була й залишається на політичній арені Польщі авторитетною духовною потугою. Вона має потужну розгалужену інфраструктуру, яка розвивалася і в комуністичні часи. Кількість священиків (майже 30 тис.) дозволяє костьолові спрямовувати місіонерів до країн Європи, Азії, Африки та Америки [5, с. 470].

Разом з тим нині експерти з тривогою констатують згасання релігійного піднесення 80-х рр. XX ст., поширення атеїстичних та матеріалістично-споживацьких настроїв у суспільстві після приєднання країни до Європейського Союзу. В Польщі дедалі більше встановлюється хрестів, проте, як засвідчують результати соціологічних опитувань, все менше стає справжньої гарячої віри в Бога. Лише 53% респондентів у 2010 р. заявили: «Я віруючий і керуюсь вченням церкви» [6, с. 13]. Хоча переважна більшість поляків за традицією вважають себе католиками (95-96%), лише 13% визначають свою віру як дуже глибоку і щирю. Для більшості мешканців країни Пасха стала більшою мірою сімейним, аніж релігійним святом. Дивовижно, що для 13% громадян релігійні свята – лише гарний привід розважатися у вільний від роботи час. Все менше й менше людей регулярно моляться

(навіть безробітні не знаходять для цього часу). Рідше поляки ходять до костелу. А ті, хто регулярно відвідують храми, зовсім не впевнені, що знайдуть там Бога (25% вірників мають у цьому сумніви). Тільки кожна третя полячка з упевненістю може сказати, що віра надає смисл її життю. А в поляків-чоловіків із пошуком смислу життя ще гірша картина – його знаходить лише кожний четвертий [6, с. 13].

Головна причина цих тривожних тенденцій, вочевидь, полягає в падінні довіри польських громадян до костелу. Факт активної присутності церкви на суспільно-політичній арені самим суспільством сприймається іноді доволі складно. Церкву критикують за те, що непомилність у питаннях віри вона ототожнює з непогрішністю в політичних і соціальних питаннях і втручається в особисте життя громадян. Зсекуляризовані суспільства не вважають, що церква має нині відповіді на всі питання. Намагання церкви домогтися відповідності державної політики найбільш принциповим нормам і цінностям, які випливають з її віровчення, призводили і призводять до гострої суспільної боротьби.

Значно поглиблює й уточнює наші знання про конфесійну специфіку Польщі і параметри релігійності її мешканців доробок науковців Люблінського католицького університету. У світлі проведених ними соціологічних досліджень щодо подружньо-сімейної моралі з'ясовано, що близько третини поляків більш-менш дотримуються тих позицій, які репрезентує церква. Близько третини – висловлюють сумніви, принаймні щодо деяких норм. І, нарешті, приблизно третина поляків упевнено відходить від християнської моралі, трактуючи релігійний моральний порядок як ускладнення людині щоденного життя [1, с. 97]. Результати соціологічних досліджень свідчать про досить інтенсивний процес секуляризації цієї сфери людського життя, навіть серед осіб, які регулярно ходять до церкви. Фактична подружньо-сімейна мораль частково формується незалежно від релігії та її вимог. Звідси випливає висновок про те, що навіть Іван Павло II, який був для поляків величезним суспільним і моральним авторитетом, отримував лише часткове схвалення свого вчення про подружжя та сім'ю. Сумніви щодо компетенції церкви в моральних питаннях свідчать не тільки про послаблення довіри до інституції, а й про ослаблення самої церковної релігійності. Офіційний дискурс церкви у справах сімейної етики, а особливо сексуальної, значно відбігає від фактичних переконань дуже багатьох поляків. Моральні переконання і щоденне життя є далекими від інституційних взірців. Подружжя і сімейна мораль, яка, згідно з ученням церкви, в житті католиків повинна бути інспірована релігійними цінностями, розуміється багатьма дуже по-різному і часто формується незалежно від релігії. Вплив церкви у цих питаннях обмежений і радше розпорошений.

Слід віддати належне громадянській мужності люблінського вченого Я. Маріянського, який на підставі емпіричних даних пише про своїх співгромадян таке: «Релігійність поляків має значною мірою селективний характер, є частково непослідовною і «не закінченою», із сильними індивідуалістичними тенденціями в царині моралі. Це є релігійність, яка часто співіснує з моральною всюдозволеністю. Продовження суспільно-господарської кризи може означати подальше руйнування етосу польського суспільства і розвиток патології в багатьох проявах індивідуального і суспільного життя, що не є корисним для релігійного життя. Це виявляло б ситуацію, в якій Бога теоретично визнають, але на реальну поведінку це визнання ніяк не впливає... Отож можна сказати, що поляки є досить релігійні, але мало моральні» [1, с. 121-122].

Разом з тим важливо зазначити, що міжконфесійні відносини в сучасній Польщі не є безхмарними. Не послаблюється неприязнь між різними частинами єдиного тіла християнської віри: католицизмом, греко-католицизмом і православ'ям. Продовжується з'ясування причин розколу у християнстві, який стався ще в 1054 р. На думку прихильників католицької віри, народи й держави цієї орієнтації досягли більшого прогресу в розвитку науки, техніки, економіки, літератури, мистецтва, міжлюдських відносин, організації свого щоденного побуту, ведення мікро- і макрогосподарювання, тимчасом як країни Візантійського обряду у християнстві живуть бідніше, менш структуровано та організовано, з меншим поступом просуваються вперед. Ідеологи католицизму констатують, що їхні церковні постулати кращі і прогресивніші, що в основу їхнього трактування людської екзистенції та міжлюдських взаємовідносин покладені головні принципи: «працюй у поті чола свого, молися, покайся, і твоя душа потрапить до раю», тимчасом як головні постулати віри Візантійського обряду закликають «молитися, страждати, покаятись у земному житті», і тоді душа православного вірника також потрапить до раю. Тобто, згідно з православним трактуванням душа може потрапити до раю без щоденної копіткої праці. Отже, своє благополуччя не потрібно творити своїми руками – воно може прийти само собою, або його можна досягти за рахунок інших. Такі протилежні тлумачення проблеми, суперечки, «як краще вірити в Бога – по-католицькому чи по-православному», точаться й понині в міжлюдських відносинах [12, с. 12].

Аналіз польських джерел засвідчує наявність не лише телеологічних, а й історико-ідеологічних першопричин міжетнічної напруги в досліджуваній країні. В Україні звикли сприймати Польщу як країну, яка найбільше підтримує демократичні процеси в нашій державі, є нашим постійним «адвокатом у Європі», тобто виконує місію, протилежну російській. Попри це існують речі, які об'єднують і Варшаву, і Москву, – це постімперський антиукраїн-

ський комплекс, що проявляється в неприйнятті права України на власних героїв. Ідеться про ОУН-УПА. Останнім часом у Польщі розгорнулася справжня «антибандерівська» кампанія, в якій українцям дедалі частіше відводять роль головних винуватців фашистських злочинів, «вбивців поляків» [7, с. 7]. Такі дії польської сторони призводять до зростання конфліктогенного потенціалу суспільно-релігійних відносин в означеній країні.

Важливо зазначити, що стереотип «злого українця» має в Польщі свою довгу, ще з часів Хмельниччини, історію, а переказувана з покоління в покоління генетична упередженість поляків до східного сусіда, посилена власним, не завжди позитивним досвідом, донесла його до наших днів. Це переконливо довів у своїй добре документованій польськими джерелами книзі український діаспорний історик і публіцист М. Трухан [8, с. 12]. На переконання вченого, завдяки вродженому почуттю гумору полякам відносно легко вдавалося виставити на посміх своїх противників. Не позбавлені комплексу неповноцінності супроти Заходу, поляки, відчуваючи натуральну потребу компенсації, згідно з давньою традицією, зганяли оскому на своїх східних сусідах, на яких звикли дивитися згори, вважаючи їх за народи культурно відсталі. Багато польських авторів, веде далі М. Трухан, схильні вважати, що українці є недержавною нацією, а незалежна українська держава – абстрактним поняттям, адже, на їхню думку, такої держави ніколи не було. Обстоюючи погляд, згідно з яким Україна завжди була об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики, країною, на території якої безкарно розміщалися чужі армії та якою управляли сусіди, а тому «українці виявили себе недієздатним народом, що протягом усієї історії плентається у хвості інших націй, ці автори не бачили в українській психіці державотворчих елементів і закидали своїм східним сусідам брак державницьких традицій та історичної пам'яті» [8, с. 13-14].

Отже, можна передбачити, що налагодженню толерантних польсько-українських відносин, очевидно, ще довго перешкоджатимуть як генетична упередженість поляків до східного сусіда, так і різноманітні історичні «підрахунки» і претензії, від яких ніяк не може звільнитися польська громадськість [3, с. 163].

Список використаної літератури:

1. *Маріянський Я. Суспільний характер релігії / Я. Маріянський // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. – Переклад з польської Г. Теодорович. – Львів : Свічадо, 2007. – 504 с.*
2. *Минявичус Я. В. Католицизм и нация / Я. В. Минявичус. – М. : Мысль, 1971. – 285 с.*

3. *Потульницький В. А. Теорія української політології: Курс лекцій / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.*
4. *Павлович З. Позиція Церкви щодо сект і нових релігійних рухів / З. Павлович // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. – Переклад з польської Г. Теодорович. – Львів : Свічадо, 2007. – 504 с.*
5. *Рынковский М. Государство и церковь в Польше / М. Рынковский // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М. : Институт Европы РАН, ТЦ Юнеско, 2009. – 720 с.*
6. *Свенхович М. Польський перехресток / Малгожата Свенхович, Агата Янкович // Новая Польша. – 2011. – № 1. – С. 13.*
7. *Тима П. У Польщі відроджують моду на термін „банди УПА“ / П. Тима // Україна молода. – 2011. – 18-19 березня. – С. 7.*
8. *Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі / М. Трухан. – Львів : ВП Троян, 1992. – 256 с.*
9. *Annual Report on International Religious Freedom: Poland Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor U. S. Department of State. – 2000. – September 5. – P. 1-10.*
10. *Jankovskiy J.M. Bitwa o Polske / Jan Maria Jankovskiy. – Warszawa, 1993. – 253 p.*
11. *Lumen gentium [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html*
12. *Piwowarski W. Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce. Red. I. Borowik, W. Zdaniewicz. Kraków 1996, 176 s.*
13. *Borowik I. Religia a przemiany społeczne w Polsce / I. Borowik, W. Zdaniewicz. – Kraków : Zakład Wydawniczy NOMOS, 1996. – 176 s.*
14. *Tischner J. Małe prawdy, duże kłamstwa / J. Tischner // Tygodnik Powszechny. – 1997. – № 21. – P. 12.*
15. *Tischner J. Niezczesny dar wolności / J. Tischner // Znak. – Kraków, 1995. – № 5. – S. 165-177.*
16. *Tischner J. W krainie schorowanej wyobraźni / J. Tischner. – Kraków, 1997. – 487 p.*

*Michał Jarnecki,
WPA UAM Poznań-Kalisz i
Mykoła Palinczak,
UŻNU Użhorod*

SYTUACJA RELIGIJNA NA ZAKARPACIU W LATACH 20. I 30. XX WIEKU

В статті розглядаються особливості державно-церковних відносин у Закарпатті в період 20-30 років XX століття, коли край перебував в складі першої Чехословацької республіки. Автори здійснюють як загальний аналіз локального та історичного контексту, так і фактографії та місцевих релігійних особливостей.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Чехословаччина, Закарпаття.

Lokalne i historyczne konteksty oraz podstawowa faktografia

Typowy przykład środkowoeuropejskiej mozaiki etnicznej i religijnej, jeżeli nie esencję (obok Bukowiny) stanowiła Ruś Zakarpacka, przez Czechów – w okresie ich tam administrowania, nazywana Podkarpacką, Ten przez setki lat zacofany kraj egzystujący na marginesie cywilizacyjnych procesów, stał się w XX wieku obszarem przyspieszonej samoidentyfikacji etnicznej oraz towarzyszących jej religijnych sporów, głównie w chrześcijańskiej rodzinie. Religia, z racji nagromadzenia w sobie wielkiego ładunku emocji, rytuału i mistycyzmu jest zazwyczaj mocnym składnikiem tożsamości. Podczas dwudziestoletniej czechosłowackiej administracji terenami Rusi, konflikty na tym tle stały się poważnym problemem wewnętrznej polityki kraju.

Dominującą rolę odgrywało wyznanie grecko-katolickie, funkcjonujące tutaj od 1646 r., gdy w Użhorodzie została podpisana unia podobna do znanej z polskich dziejów brzeskiej⁷. Nie da się zaprzeczyć, że tej opcji sprzyjały centralistyczne rządy habsburskie, a od zaprowadzenia dualizmu państwowego w 1867 r. także i węgierskie. Wyznawało je przed I wojną światową na tym obszarze

---

⁷ M. Jarnecki, *Droga do identyfikacji narodowej. Stosunki narodowościowe na Rusi Zakarpackiej w przededniu I wojny światowej i okresie międzywojennym*, w: „Sprawy narodowościowe”, Poznań-Warszawa 2005, zeszyt 27, s. 102

około 65 % mieszkańców. Specjalną uwagę należałoby poświęcić prawosławiu, którego postęp w okresie czechosłowackich rządów na Rusi był imponujący. Znalazło się ono, choć nie od razu na kolejnej pozycji. Stosunek do niego władz dualistycznej monarchii w drugiej połowie XIX w. w jakiejś mierze odzwierciedlał relacje z prawosławną Rosją, a że te ulegały systematycznemu pogorszeniu, to i ów fakt odczuwał na sobie ortodoksyjny kościół. W okresie przed wybuchem I wojny światowej jego nieliczni wyznawcy stanowili swoisty folklor i dodatek do wielokulturowego oblicza kraju. Nieco więcej ich egzystowało na terenie wschodniej Słowacji, zwanej Praszewszczyzną (w oryginale Praševščina)⁸. Bardziej liczącą się wówczas pozycję miało i wyznanie mojżeszowe, co wynikało z liczebności Żydów. Reprezentowane też były wyznania protestanckie, zwłaszcza kościoły luterkański i kalwiński. Wreszcie funkcjonował również Kościół rzymsko-katolicki. Według oficjalnego pierwszego, powojennego spisu ludności z 1921 r. greko-katolicy utrzymywali dominującą pozycję stanowiąc 54,8% (332 458 osób) populacji, wyznawcy religii mojżeszowej plasowali się na drugiej pozycji z 15,3% (930340), a na kolejnych miejscach: wyznawcy kalwinizmu 10,89% (62995), 10,06% prawosławni (60997), 9 % katolicy (55164), 0,27 % luteranie (2267), 0,2% niewierzący i agnostycy (1174), 0,05 zwolennicy tzw. Kościoła Czechosłowackiego łączącego wątki husyckie z katolickimi ukonstytuował się dopiero w 1920 r., których liczbę odnotowano na 297⁹.

W okresie międzywojennym najostrejsze linie podziału nastąpiły pomiędzy prawosławiem i kościołem unickim i pozostałe wyznania, nawet licznie reprezentowany judaizm, stanowiły tło do rozgrywki pomiędzy zwolennikami unii a prawosławia. Po 9 latach nowy spis powszechny wykazał szybki wzrost liczby prawosławnych którzy stanowili 15,4 % (112034 wyznawców), a greko-katolicy, choć nadal przodujący, zanotowali spadek 50,2% licząc 359 167 osób. Zmalała nieznacznie liczba judaistów – było ich 102542, co stanowiło 14,1% całości, choć sami nie stanowili monolitu, rozdarci politycznie i mentalnie na ortodoksów i syjonistów¹⁰. Nieznacznie wzrósł odsetek rzymskich katolików do 9,4% (69260), a łączna ilość wyznań protestanckich stanowiła 74173, co oznaczało 10,1% ogółu. Niezwykle szybki rozwój prawosławia w czechosłowackim epizodzie dziejów byłby trudny do zrozumienia bez anytkatolickich uprzedzeń i fobii Pragi, dostrzegającej w Kościele rzymskokatolickim i unickim, swego cza-

---

⁸ W 1910 r. prawosławie na Rusi Zakarpackiej miało około 600 wyznawców, wg. R. P. Magocsi, *The shaping of a national identity*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, London-England s. 179

⁹ *Наруци історії Закарпаття*, pod red. I. Granczaka, Užhorod 1995, s. 437

¹⁰ M. Baranovsky, *Niekoľko poznámok k stranicko-politickej strukture na Podkarpatskej Rusi*, w: „Česko-slovenska historička ročeka '97”, Brno 1997, s. 84; *Pokarpatske hlasy. Politický kalendař Podkarpatske Rusi*, Praha 1936, s. 113-117.

su podporę cesarstwa Habsburgów, a po 1919 r. nieformalnego sprzymierzeńca rewizjonistycznych Węgier.

Władze Republiki uważały, że względu na dominację w hierarchii czynników madziarońskich, czyli zmadziaryzowanych Rusinów, że lojalność tego akurata Kościoła jest, co najmniej niepewna, niezależnie od składanych deklaracji. Nie możemy zapominać i bardziej historycznie umotywowanych przesłankach dystansu wobec Rzymu. Gdzieś krzyżowały się tutaj tradycje husyckie z pamięcią o represjach i przymusowej rekatolizacji po tragedii 1620 r., jaką była dla Czechów, klęska pod Białą Górą. Także nie bez śladu pozostały wpływy oświeceniowej czy dziewiętnastowiecznej sekularyzacji. Nic dziwnego, że nawet z kręgu umiarkowanego skądinąd prezydenta Masaryka, wywodziło się popularne i nośne w zlaicyzowanym społeczeństwie czeskim hasło o dużym ładunku emocji: „Jak najdalej od Rzymu !”¹¹. Głowa państwa, znany filozof i dla wielu autorytet moralny, choć odszedł i ewoluował podczas swojej długiej życiowej ścieżki od katolicyzmu w kierunku wiary ewangelickiej, nie był wrogiem religii, uznając jej ważną rolę społeczną i pomimo dystansu, daleki był od fobii antykatolickich swoich rodaków¹².

Dowodziły tego też inne fakty, w pierwszych kilku latach istnienia Republiki Czechosłowackiej. Wyrazny dystans istniał pomimo nawiązania stosunków dyplomatycznych, ze Stolicą Apostolską. Cześć duchowieństwa, przy życzliwej neutralności władz nawet dokonała rozłamu w Kościele nawiązując do tradycji husyckich (1920). Do ostrego spięcia doszło podczas uroczystych obchodów 500-lecia męczeńskiej śmierci J. Husa, co doprowadziło nawet do wyjazdu nuncjusza papieskiego. Do ułożenia relacji na poziomie poprawności doszło w końcu 1927 r., na mocy podpisanego choć nie miało to porozumienia o nazwie „modus Vivendi”, ponieważ słowo konkordat dla części zsekularyzowanych praskich elit było trudne do przełknięcia, ale de facto o jego randze¹³.

¹¹ T.G. Masaryk, *Los von Rom*, Boston 1902 i tego samego autora “Jan Hus and the Czech Reformation”(1910)w: *The Meaning of Czech History*, Chapel Hill 1974, s. 3-14; też L. Němec, *Church and State in Czechoslovakia*, New York 1955, s. 96-145

¹² T. G. Masaryk, *Sbornik*, Praha 1925, s. 102, 211-214, 223, 304 J. Gruchała. *T. G. Masaryk*, Wrocław 1996, s. 17-20,27-28,34-35; M. Palinczak, *Державно-церковні відносин на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-середині 30-х років XX-століття*, Užhorod 1996, s. 8-14

¹³ J. Tomaszewski, *Czechosłowacja* (seria: Historia państw świata w XX w.), Warszawa 1997, s. 45-46

M. Palinczak, *Державно-церковні ...*, s. 3, 37 i 39; o stosunkach państwo-kościół w międzywojennej Czechosłowacji porusza nie wolna od określeń czasu, w którym powstała, ale posiadająca wartość merytoryczną, monografia F. Vašečka, *Buržoázny štát a cirkev: Typické formy spolupráce buržoázneho štátu s náboženskými organizáciami so zvláštnym zreteľom na cirkevnopolitickú prax predmnichovskej ČSR*, Bratislava 1957

W przypadku świeżego nabytku w postaci Rusi zachowane zostały w większości regulacje prawne z doby monarchii austro-węgierskiej z powodu komplikacji lokalnych warunków. Ziemie te podobnie jak i Słowacja nie zostały dotknięte husytyzmem, w niewielkim tylko stopniu reformacją, punktowo jedynie industrializacją i konsekwencjami tych zjawisk w sferze światopoglądowej. W przeciwieństwie od ziem czeskich niemal nie było tutaj osób niewierzących i agnostyków. Racjonalistycznie nastawione czeskie władze ułatwiały niewątpliwie zmianę konfesji, nie bez intencji uszczuplenia stanu posiadania największego z kościołów, wobec którego były nieufne. Istniejące przepisy z lat 1868 i 1895 przewidywały konieczność zgłoszenia takiej chęci swojemu proboszczowi w obecności 2 świadków i oczekiwanie od 15 do 30 dni na świadectwo, które otrzymywał organ administracji państwowej oraz kościół do którego zainteresowany przechodził. Teraz wprowadzone zostały także formularze przez władze państwowe akceptowane o następującej treści: „Ja niżej podpisany (z żoną i dziećmi-jeśli są), zawiadamiam, iż nasi rodzice nie przeszli z prawosławia na wiarę unicką, a unitami określiła nas odpowiednim zapisem austro-węgierska administracja”¹⁴.

Amerykańskie inspiracje i tło

Pewnych inspiracji sporów religijnych na Zakarpaciu w drugiej i trzeciej dekadzie XX w., dostarczyły wydarzenia wcześniejsze o kilkanaście lat, a czasem i równoległe, po drugiej stronie oceanu, w środowisku galicyjskiej i karpatoruskiej emigracji. Pomimo bliskości językowej i religijnej-i tu i tam przeważali greko-katolicy, nie integrowali się oni w sposób znaczący. Podziały dzielnicowe utrzymywały się dalej, w czym pewną rolę miały też i węgierskie starania. Karpatorusini i ich duchowni, którzy pojawili się w końcu lat osiemdziesiątych XIX w. przywiązani byli do swoich tradycji. Za ocean przenosili zwyczaj dosyć powszechny w swoich ojczystych stronach, posiadania przez unickich duchownych małżonek. Fakt ten wzbudzał irytację amerykańskiej hierarchii katolickiej, zdominowanej wówczas przez osoby pochodzenia irlandzkiego. Galicjanie rzadziej wprowadzali ten zwyczaj w życie za oceanem. Doszło do rozdzwieńków. Krytykowani duchowni wystąpili z Kościoła greko-katolickiego, przechodząc na prawosławie. Ów proces został zapoczątkowany przez ks. Aleksego Totha w 1891 r. W następnych latach znalazł on naśladowców. Z kolei nie udawały się próby stworzenia wspólnej kościelnej administracji dla unitów z dwóch stron

---

¹⁴ Державный Архив Закарпатської Області (ДАЗО), ф. 151, оп. 7, справа 497, аркуш 40 oraz Národní archiv – d. NA (w przeszłości SÚA), f. PMR, karton 236, Hlaseni o činnosti jesuitu na Podkarpatske Rusi

Karpat, nawet wówczas gdy interwencji podjął się uważany za autorytet wśród Ukraińców, metropolita Andrzej Szeptycki, goszczący w Ameryce w 1910 r. Już wcześniej interweniował w Watykanie o ustanowienie opieki duszpasterskiej dla emigrantów zakarpaccich i rusińskich.

Ci ostatni, nie bez udziału węgierskiej dyplomacji, odrzucili rozpoczynającego misję w Stanach, wywodzącego się z Galicji biskupa Sotera Ortyńskiego (1866-1916). Atakował go m.in. bezpardonowo wydawca organu Karpatorusińców w USA, Pavel (Paul ?) Žatkovič, ojciec – co ciekawe, pierwszego gubernatora Rusi Podkarpackiej w czechosłowackim epizodzie jej dziejów. Ostatecznie Ortyński musiał przejściowo opuścić obszar Stanów Zjednoczonych. Powrócił, ale powszechnego uznania w swojej diecezji nie doznał¹⁵. Węgierska dyplomacja po pierwszej wojnie z kolei wspierała pittsburskiego biskupa (Pensylwania największym skupiskiem zakarpacciej emigracji) Wasyla Takacza (Takacsa), forsującego pod naciskiem Watykanu celibat (dekret z 1.03.1929) w unickim kościele na obszarze USA, co wzmocniło tam ferment i falę odstępstw. Oponenti Takacza zorganizowali na własną rękę w Pittsburghu sobór karpato-ruskiej diecezji w USA i wybrali własnego biskupa, Oresta Czorniaka. Opozycja znalazła, co zrozumiałe, wsparcie w prawosławnych kręgach. Ówczesny patriarcha Konstantynopola – Beniamin, uznał ten fakt i we wrześniu 1938 utworzył osobliwą co do nazwy, Karpatoruską Prawosławną Greko-katolicką diecezję z 30 parafiami i 40 tysiącami wiernych¹⁶. Bunt uszczuplił znacząco „stan posiadania” kościoła unickiego biskupa Takacza na pensylwańsko-amerykańskim gruncie. Do tej pory dysponował 155 parafiami z 288390 wiernych, ze 129 duchownymi¹⁷.

Jakby tego było mało, istniały rozdziewięki wśród amerykańskich unitów, którzy pozostali w swoim Kościele, pomiędzy tymi co wywodzili swoje korzenie z Wschodniej Galicji, zazwyczaj ukraińskiego pochodzenia, a Rusinami-Rusnakami, wywodzącymi się z południowej strony bieszczadzkich Karpat. To one właśnie, połączone z emocjami zaowocowały powołaniem w 1924 r. dwóch odrębnych hierarchii kościelnych dla greko-katolickiej emigracji wywodzącej się z obszarów dawnych Austro-Węgiei. Stolica Apostolska mianowała biskupem

---

¹⁵ „Gazeta Toruńska”, 7.11.1907, Nr 258, w: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/plain-content?id=63578>- wejście z 29.12.2012; A. Pekar, *Sheptytskyi and the Carpatho-Ruthenians in the United States*, w: *Morality nad reality. A. Sheptytskyi*, pod red. P. R. Magocsi, Cambridge Massachusetts 1989, s.363-369; eadem, *Тернистий путь владыки-пионера*, „Свет”1966, № 3, s. 100—102, № 4, s. 147

¹⁶ ДАЗО, ф. 28, оп. 3, справа 391, аркуш 20; М. Palinczak, *Державно-церковні відносин на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-середині 30-х років ХХ-споліття*, Užhorod 1996, s. 40-42

¹⁷ „Душпастир”, 1924, Nr 7, s. 151

Konstantyna Bokaczewskiego dla wychodźców wywodzących się z Galicji, a wspomnianego wyżej Bazylego Takacza dla parafii karpatorusińskich¹⁸.

Te odległe o tysiące kilometrów spory w pewnej mierze oddziaływały na sytuację na Zakarpaciu, z prostej przyczyny, że wielu z jego mieszkańców posiadało za oceanem członków swych rodzin i co ważne otrzymywało od nich pewne wsparcie materialne.

Prawosławna ofensywa i kontrowersje wokół przywilejów oraz aktywów Kościoła unickiego

Gwałtowny rozwój prawosławia na Rusi Zakarpackiej w latach pierwszej wojny oraz w pierwszym dziesięcioleciu czechosłowackiej administracji można śmiało porównać do wulkanicznej erupcji. Na te lata przypadł swoisty wybuch tłumionych wcześniej religijnych emocji, w niemalym stopniu o społeczno-ekonomicznym podłożu, nie mówiąc już o narodowych i politycznych kontekstach. Nie możemy lekceważyć również resentymentów wobec węgierskich rządów, za sprzymierzeńca których uchodził Kościół grecko-katolicki. Zdecydowana większość mieszkańców biednego i zasadniczo chłopskiego Zakarpacia była bierna i nie posiadała skryzalizowanych poglądów politycznych oraz głębszej politycznej świadomości. Ludzi tych obchodziły głównie ich codzienne sprawy i nielata w trudnych górskich warunkach egzystencja, zwyczajne wiązanie końca z końcem. Na tym tle łatwiej zrozumieć emocje towarzyszące prawosławnej ofensywie. Kościół grecko-katolicki na Rusi wymagał od swoich wyznawców pewnych na poły feudalnych świadczeń zwanych *koblina* i *rokovina*. Pierwsza oznaczała płatność w płodach rolnych czy gotówce (pozostałość dawnej dziesięciny), a druga przypominała niegdysiejszą pańszczyznę, będąc fizyczną pracą w kilku czy kilkunastu dniach kalendarzowego roku. Owe świadczenia były głównym argumentem dla propagatorów prawosławia wśród wiejskich mieszkańców Rusi. Agitatorzy niekoniecznie o religijnej motywacji sugerowali, iż przyjmując prawosławie, jego wyznawcy nie będą musieli uiszczać tych uciążliwych powinności¹⁹. Sprzeciw wobec kościelnych relikwów feudalizmu przybierał wielokrotnie gwałtowne formy. Zaczynało się od wystąpienia agitatorów, a potem w ciągu organizowały się lokalne komitety i odbywały się pełne awantur, oskarżeń i wy-

---

¹⁸ A.Pekar, *Sheptytskyi and...*, w: *Morality and reality*. A. Sheptytskyi, pod red. P.R. Magocsi, Cambridge Massachusetts 1989, s. 370; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/z wejściami> na odpowiednie nazwiska 31.12.2012 i 1.01.2013

¹⁹ Z.G. Aszkinazi, *Православное движение в Подкарпатской Руси*, Užhorod 1926, s. 3 i 25 oraz Archiv Greckokatolíckého Biskupstva, Štátny Archiv, Prešov, „Schvalovanie sriadenia a stanov pravoslavných obci na Slovensku”, fond-zespół (d. f) Prezidiálne spisy, karton 9, folder (wiązka). 63

zwisk wiece. Często dochodziło do okupacji kościelnego mienia i przejmowania w ten sposób całej parafii, niekiedy i lokalnych zamieszek. Zagroźeni unicy duchowni przywoływali żandarmerię, która najczęściej biernie przyglądała się tumultom połączonym często z wypędzeniem unickich księży. W archiwach czeskich i słowackich znajduje się sporo materiałów dowodzących tego mniej więcej scenariusza²⁰.

Władze nie bardzo chciały zająć zdecydowane stanowisko wobec tych konfliktów. Z jednej strony odczuwały pewnego rodzaju satysfakcję z osłabienia Kościoła, którego lojalności wobec państwa nie ufały, widząc w nim narzędzie madziaronów, zaś w prawosławnych „braci Słowian”. Usiływały dostrzec „demokratyczny” rzekomo charakter ruchu prawosławnego²¹. Z drugiej musiały na zewnątrz prezentować bezstronność i pilnować przestrzegania praworządności, stąd obecność policji podczas co gwałtowniejszych zajęć²².

Był też jeszcze jeden czynnik, który niezależnie od pewnego rodzaju zadowolenia z kłopotów Kościoła unickiego, mógł budzić poważny niepokój, a początkowy uśmiech zamienić w kwaśny wyraz zawodu. Częstotliwość i podobieństwo podobnych akcji gremialnej zmiany konfesji i towarzyszących temu awantur, rodziły podejrzenia, że nie wszystkie były one takie spontaniczne. Przy

²⁰ Štátny Slovnský Ústredny Archiv (d. ŠSÚA), f. Ministerstvo Plnou Mocou pre spravu Slovenska (d. MPS), Bratislava, karton 143, folder(wiązka),6789/1924; Pravoslavné hnutie, o zajšciach w Barbovie; albo inny przykład: Archiv Prísidenta Republiky, Praha (d. APR), karton T.97/21, č II, folder 1132/22, raport policyjny z 19.06.1922 o zajšciach w Bedevlji, gdzie księdzka unickiego Kosseya tłum poturbował, uszkadzając jego samochód, a wśród rannych nie brakowało zawezwanych policjantów oraz w tym samym kartonie č. IV, folder 350/24 odpis raportu lokalnej administracji (Prezydium do spraw Rusi Podkarpackiej) z marca 1924 o kolejnych spięciach pomiędzy unitami a prawosławnym; też APR, karton 3293/32, Podkarpacka Rus 1926-1932, gdzie w č.(części) IV (D) znajduje się wiele materiałów o sporach na tle religijnych; też karton T. 270/21 raporty wicegubernatora Ehrenfelda z wiosny 1921, opisujące sytuację (akcja w Goronde) wymagające interwencji żandarmerii; Štátni Úštedni Archiv (d. SUA), f. Presidium Ministerskej Rady (d. PMR), kartony 107,154,155,157 gdzie znajdują się sprawozdania kwartalne administracji z lat dwudziestych z Rusi Podkarpackiej i w częściach dotyczących kwestii religijnych, znajdujemy kolejne szczegóły tych jątrzących lokalne środowiska sporów; ДА30, f. 63/30c, opis 2, sprawa(folder) 188, całateczka poświęcona rozlicznym konfliktom pomiędzy ofensywnym prawosławiem a Kościołem unickim w latach 1921-1922; też P. R. Magocsi, s. 179-180, gdzie znajduje się plastyczna relacja z podobnych incydentów

²¹ A. Pekar, *Нариси історії церкви Закарпаття*, Rome, 1967, s. 128-130; A. G. Aszkinazi, s. 30-34; „Lidove noviny”, 29.07.1923, artykuł inspektora szkolnego J. Peška: Kulturni otázky podkarpacke Rusi

²² APR, karton D. 3293/32, Podkarpacka Rus 1926-1932, , č. IV (D); folder 532/27 oraz karton T.270/21, raporty z kwietnia i maja 1921 od wicegubernatora Ehrenfelda;

bliższej analizie okazywało się, że w agitacji i sianie pozornie tylko religijnego zamętu, stanu permanentnej anarchii, włączali się komunistyczni agenci i sympatycy. Nie uszło to uwadze co trzeźwiejszych przedstawicieli czechosłowackich władz. Alarmował wyjątkowo wpływowy wicegubernator Rusi Peter Ehrenfeld, jak też ówczesny (połowa lat dwudziestych) minister rolnictwa, a w następnej dekadzie i premier, Milan Hodža²³. Zresztą niekiedy komuniści z brutalną szczerością objaśniali swoje cele. Przyznawali się, że celem, niesprecyzowanym jeszcze w czasie, jest złączenie tej krainy ze wschodem, do czego krokiem pierwszym mogło być przyjęcie prawosławia, co dla prostych i niewykształconych chłopów rusińskich, bardziej orientowało na ówczesną Rosję, niż niezrozumiałe meandry bolszewickich dogmatów²⁴. Część czechosłowackiej prasy też dostrzegała analogie pomiędzy metodami działania bolszewików a anarchistycznym rozwojem prawosławia i stosowanym wobec najbliższego otoczenia naciskiem, jeżeli nie terrorem, w celu jego narzucenia. Niektórzy autorzy dostrzegali pewne podobieństwa z agresywną carską propagandą prawosławia, pełniącego rolę służebną w ekspansji rosyjskiego imperializmu²⁵. Ciekawy i realistyczny pogląd na sprawę reprezentował raport z sąsiedniej Słowacji, gdzie we wschodniej jej części istniały podobne problemy. Konkluzje były porażające: za prawosławiem czai się często bolszewizm!²⁶

Lokalna administracja pod presją wydarzeń zdecydowała w maju 1920 r. o likwidacji uciążliwych i konfliktogennych powinności w postaci *kobliny* i *Rokociny* i przekonała do tego centralne władze. Jednocześnie, dla uspokojenia nastrojów zostało zapowiedziane wprowadzenie pieniężnego ekwiwalentu dla kleru unickiego, co nie nastąpiło wszelako automatycznie. Sprawa stała się przedmiotem kilkuletnich targów pomiędzy unicką hierarchią a rządem, a same zjawiska jeszcze jakiś czas lokalnie egzystowały. Unicki zwierzchnik mukaczewskiej diecezji, Petro Gebej, przy pomocy lidera katolickiej Partii Ludowej wystosowywał w listopadzie 1924 r. na ręce rządu memorandum w sprawie materialnej rekompensaty w miejsce likwidowanej *kobliny*. Po niespełna dwóch latach sprawę udało się załatwić kompromisem w postaci ustawy nr 122

---

²³ APR, karton T. 97/21, č. II, raporty z kwietnia 1922 r., sugerujące agitację komunistyczną także i w religijnych sporach (wraz z dowodami); SUA, f. Protokoly Presidium Ministerskej Rady (PMR), , karton 4380, lipiec-grudzień 1924, odnośnik 12, 23.10.1924, gdzie minister M. Hodža, ostrzega, iż pod przykrywką prawosławia szerzy się na Rusi i na wschodniej Słowacji bolszewizm

²⁴ A. Z. Aszkinazi, *Православное...*, s. 26

²⁵ 'Pravoslavne hnutie na Podkarpatskej Rusi' w: „Česke slovo”, 28.03.1923; 'Pravosalvny teror na Podkarpatskej Rusi', w: „Slovensky vychod”, 5.04.1923; 'Komunismus a pravosalvi', w: “28 říjen”, 1.04.1924

²⁶ ŠSÚA, f. MPS, karton 143, Pravoslavne hnutie, s. 8-11

z 25.07.1926²⁷. Problem dla Kościoła greko-katolickiego stała się również reforma rolna uchwalona przez Narodowe Zgromadzenie Republiki 16.04.1919, która także częściowo dotyczyła jego interesów. Przewidywała przejecie nadwyżek użytków rolniczych powyżej 150 ha lub 250 ha w przypadku całości areału. Z pomocą przyszła Stolica Apostolska, z której inicjatywy powstała mieszana Centralna Komisja, która miała za zadanie wybronić przed reformą maksymalnie dużo kościelnej ziemi. Należy przyznać, że Kościół okazał się skuteczny, czego dowodem powołanie nowej, tym razem Komisji likwidacyjnej, do zakończenia kwestii spornych dotyczących ziemi mającej wejść w obręb reformy rolnej. Duchowieństwo unickie utraciło tylko kilkaset hektarów, a mogło stracić kilkadziesiąt tysięcy²⁸.

Liczba wyznawców gwałtownie forsowanego i rozwijającego się prawosławia rosła geometrycznie. Szczególnie spektakularne przejścia z Kościoła unickiego na prawosławie, miały miejsca na początku lat dwudziestych minionego stulecia. W 1920 r. przeszły do cerkwi ortodoksyjnej całe miejscowości jak Iza, Seliszcze, Gorniczowo, Koszeliewo, Wielkie Łuczki, Bystra, Tereblja, Ujbarowo. Animatorami tego ruchu byli zarówno zbuntowani duchowni, jak Oleksa Kabaljuk, ale i świeccy, jak Aleksiej Gierowski, swego czasu bohater marmaroskiego procesu z 1913 r. – oskarżany tam o szpiegostwo na rzecz Rosji, a potem w drugiej połowie lat 20' skonfliktowany z państwem Czechów Słowaków. Za Kabaljukiem pociągnęli inni duchowni, jak bracia Pliskowie z Izy i Gorniczewa, Racin z Wyłciwiec, Bogaczek z Szandorowa, czy emigrant z Rosji Olchowski. Nie byli oni ostatnimi. W 1921 r. osiągnęła już prawie 61000 wyznawców, aby w 1930 r. niemal się podwoić, sięgając 112034 (co stanowiło 15,4%) i posiadać 92 duchownych²⁹. Sprawa wymagała jakiejś prawnej regulacji i ustanowienia prawosławnej hierarchii dla rosnącej tak gwałtownie owczarni. Rząd zauważał ten problem³⁰. Formalnie kwestie religijne na Rusi miały zostać powierzone gestii lokalnego parlamentu, zwanego Soimem (zapowiadały to zarówno odpowiednie

---

²⁷ Štat a řeckokatolicka cirkev, w: „Čech”, 14.03.1920, gdzie cytowana jest też wypowiedź M. Hodzy w owym czasie ministra odpowiedzialnego za integrację Słowacji Rusi z państwem; „Душпацмр”, Nr1, s.88; *Наруци іспопії Закарпаття*, t.2; s. 440; M. Palinczak, s.39

²⁸ M. Palinczak, s.39

²⁹ ДАЗО, ф. 151, оп. 7, справа 497, arkusz 40; Přehled o šíření se pravoslavneho vyznani na Podkarpatkej Rusi, w: *Zpravy státního úřadu statistického republiky československe*, vol. 14, nr 170, Praha 1933; M. Palinczak, s. 42-43 i cytowana tam literatura; też M. Baranowsky, *Niekoľko poznámok k stranicko-politickej strukture na Podkarpatskej Rusi*, w: „Česko-slovenska historická ročenka '97””, Brno 1997, s. 84;

³⁰ NA, f. Protokoly PMR, karton 4380, lipiec-grudzień 1924. odnośnik 12, 23.10.1924

fragmenty Statutu Generalnego Rusi z 1919 czy konstytucji z 1920 r.), ale ten ze względu na odkładanie zapowiadanej autonomii nie funkcjonował. Sprawy nie mogły jednak dłużej czekać.

Rosnąca w siłę i wyznawców cerkiew prawosławna wymagała jakiejś formy organizacji. Z inicjatywy samych wiernych w sierpniu 1921 r. we wsi Iza, sercu ruchu ortodoksyjnego, odbył się pierwszy prawosławny Kongres, który oficjalnie proklamował powstanie tzw. Karpatoruskiej Wschodniej Cerkwi Prawosławnej³¹. Bardziej skomplikowana okazała się sprawa powołania kościelnej hierarchii. Czechosłowacki rząd miał nie lada kłopot. W Republice wskutek przyłączenia Zakarpacia i napływu emigrantów z obszarów dawnej Rosji, wzrosła znacząco liczba wyznawców prawosławia. Władze postanowiły stworzyć własny kościół autokefaliczny i czyniły wokół tego zabiegi w Konstantynopolu-Stambule u patriarchy Meletecha. W ten sposób został wyświęcony w końcu 1927 r. na zwierzchnika cerkwi (arcybiskupa), w założeniu autokefalicznej, na terenie Czechosłowacji niejaki Savatyj – Antonin Vrabec, którego jurysdykcja nad Rusią została jednak zakwestionowana. Z pretensjami wystąpił przedstawiciel Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej poza granicami Związku Radzieckiego, metropolita Eulogiusz, usiłujący obszary Rusi Podkarpackiej poddać swojej jurysdykcji. Przez ponad dwa lata trwały dyskusje i przepychanki. Rządowa nominacja lokalnego administratora kościelnego w osobie biskupa Gorazda (Czecha-Mateja Pavlika, zamordowanego po zamachu na Heydricha), a potem Beniamina (notabene emigranta rosyjskiego), jako przedstawicieli Savatyja (zwanego też Kirem) nie spotkała się z przychylnością. Do dyskursu włączyła się też i cerkiew serbska, a to z racji, że w okresie dualistycznej cesarsko-królewskiej Monarchii prawosławni na tych ziemiach jej właśnie podlegali Interwencji podjął się, pod zapewne wpływem reprezentującego emigrację zakarpacką w USA i Kanadzie Centralnego Komitetu Prawosławnego, Serbski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Wśród argumentów zostały na plan pierwszy wysunięte historyczne, ale Serbów popierała część lokalnego duchowieństwa. Czynnikiem był to na tyle ważki, iż Praga lekceważyć go nie mogła. Królestwo SHS, późniejsza Jugosławia należała do grona sojuszników Czechosłowacji w ramach Małej Ententy. Czechosłowacja ta rundę przegrała, uznając jesienią 1930 r., że jurysdykcja arcybiskupa Kira-Savatyja nie obejmuje terenów Rusi. Ostatecznie wyboru administratora na Rusi w postaci biskupa Józefa z Bitoli, dokonał patriarcha serbski Barnaba. Z kolei Józefa nie tolerował rząd czechosłowacki i po nowej rundzie pertraktacji, w październiku 1931 r. synod serbskiej cerkwi wyznaczył nowego zwierzchnika prawosławnego kościoła na Rusi. Został nim z tytułem biskupa (episkopa) mukaczewsko-praszewskiego,

---

³¹ P. R. Magocsi, s. 181

Damaskin Ordenciczka³². Po jego śmierci (1937) zwierzchność nad cerkwią karpatoruską objął Władimir Raicz (Reich), piastując funkcję do marca 1939 r.³³

Konflikty w łonie samego prawosławia na obszarze Rusi, nie wzmacniały jego pozycji w sporze z unitami, ponieważ zdeorientowana administracja miała problemy z wyborem partnerów do dialogu. Patriarchat konstantynopoliński w drugiej połowie lat dwudziestych wspierała grupa 25 duchownych a, serbski 40 ze wspomnianym wyżej animatorem prawosławnego ruchu na Rusi, Oleksym Kabaljukiem na czele. Savatyj w imię zasady skuteczności, wyświecał na księży – w celu zdobycia poparcia, osoby czasem przypadkowe, słabiej wykształcone. Jego interesy reprezentowali protojerej (odpowiednik dziekana) Czerniawin a potem archimandryta (odpowiednik opata-przeora) Bogolep. Prestiżowe kłótnie o legitymizację swojej pozycji, jak również słabość intelektualna cerkwi nie ułatwiały wypracowania wspólnego stanowiska³⁴.

W rękę cerkwi znalazło się też 5 klasztorów (monasterów). Jeden z nich (Ladomirova, już po słowackiej stronie) publikował kalendarze w latach 1925-1941, a także periodyki, stając się głównym ośrodkiem intelektualnym tego Kościoła³⁵. Ortodoksi dysponowali takimi czasopismami, jak:

- Dwutygodnik „Православная Русь” - Pravoslavnaja Rus”, z suplementem „Dietstvo vo Christie”

- Miesięcznik „Православный карпаторусский вестник” - „Pravoslavnyj karpatoruskij viesetnik” (1928-1938)³⁶

Publikacje te były wydawane w języku rosyjskim, różniącym się od używanych potocznie na Rusi dialektów.

Stan posiadania cerkwi prawosławnej odnotowany w 1936 r. wynosił liczbach: 140 tys. wiernych, 67 kapłanów (w tym 15 zakonników). Z tego tylko 20 posiadało wyższe wykształcenie teologiczne. Funkcjonować miało 140 parafii i 5 klasztorów. Źródła ukraińskie wspominają, iż tendencja rozwoju utrzymywa-

---

³² Archiwum Akt Nowych (d. AAN), Konsulat Użhorod, sygn. 460, t. 2, k. 32-34, raport analityczny konsula Michała Świerżbińskiego z 9.01.1931; też AAN, Konsulat Bratysława, sygn. 457, t. 5, k. 44-47; odpis raportu użhorodzkiego konsula Świerżbińskiego z 31.10.1933

³³ *Ročenka Československe republiky*, Praha 1931, s. 256; *Нариси історії Закарпаття*, t.3, pod red. M. Boldżara, Użhorod 1998, s. 451; też P. R. Magocsi, s. 180

³⁴ *Нариси історії ...*, s. 444; I. Vanat, *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини*, T.1, Presov 1979, s. 176-178; M. Palinczak, s. 43-44

³⁵ Założyli ten klasztor uciekinierzy z owdładniętej chaosem i duchem destrukcji rewolucyjnej Rosji, przez bolszewików określani mianem „białogwardzistów”- uwaga przekazana autorowi przez prof. p. R. Magocsiego

³⁶ I. Aleksej, *Православе на Подкарпатської Русі*, w: *Подкарпатська Рус з 1919-1936*, Użhorod 1936, s. 97-100

ła się dalej. Na Karpackiej Ukrainie w okresie autonomicznym cerkiew miała posiadać już 155 tys. wyznawców, przy tej samej liczbie parafii i klasztorów. W tym przypadku bez zmian do stanu poprzedniego³⁷.

Kościół grecko-katolicki

Pozostając nadal największym z Kościołów i dysponując największą ilością wiernych – w 1930 r. 359169 (co stanowiło 50,2%)³⁸, wyszedł on z burzliwych lat drugiej dekady i początków trzeciej XX w. mocno poobijany, odnotowując znaczące straty. Nie bez znaczenia był też wyżej zarysowany wyraźny brak wsparcia, zaufania i sympatii ze strony czynników rządzących. Jeśli liczyły się jednak mimo wszystko z tym Kościołem, to dlatego, iż dostrzegały jego siłę i na wzgląd na reakcję papieżstwa. Władze postrzegały w klerze unickim bastion madziaronów, czyli faktycznych sympatyków związku państwowego z Węgrami. W istocie sprawa była bardziej złożona niż widzieli ją Czesi. W największym Kościele znajdowały dla siebie najróżniejsze wątki etniczne, polityczne sympatie i orientacje. W tym skomplikowanym zbiorze znaleźli się zarówno wyjątkowo podejrzliwie traktowani przez Pragę madziaroni, ale obok nich też ruso- czy ukrajinofilowie, lojaliści obok autonomistów (w których Czesi postrzegali irredentystów), łącznie z rzecznikami odrębności, własnej tożsamości Karpatorusi- nów, nazywanymi Rusnakami. W rzeczywistości większość elity politycznej Zakarpacia rekrutowała się z grona unickiego kleru. Wśród rusofilów znajdziemy tam Eugeniusza Sabova, Stefana Fencika (lidera jednej z autonomicznych partii- -RNAP), Julija Gadżengę. Do grona ukrajinofilów należeli: Augustyn Wołoszyn, późniejszy premier autonomicznej Rusi, Wiktor Żeltavij i Sebastian Sabol. Z kolei ich oponentami, reprezentującymi opcję rusnacką, najbardziej lojalną wobec Czechosłowacji reprezentowali w tym gronie politycznie aktywnych duchownych: Konstantin Hrabar (trzeci gubernator Rusi), Emilian Bokszał i Aleksander Ilnickij. Nie brakowało tak demonizowanych przez Pragę madziaronów, nawet to oni początkowo zarządzali Kościołem grecko-katolickim na Rusi i sąsiadującej z nią wschodniej Słowacji-Preszowszczyźnie, (Praševščinie). Część obszaru Zakarpacia była pod jurysdykcją tej diecezji. Biskup preszowski, Istvan Novak, w proteście przeciwko nowej administracji w końcu 1918 r. wyjechał do Budapesztu, skąd usiłował kierować swoim porzuconym Kościołem. Losy jego kolegi z diecezji mukaczewskiej, Antala Pappa, pomimo złożonej przez niego deklaracji lojalności wobec Czechosłowacji, potoczyły się podobnie. Też musiał ostatecznie w 1923 r. opuścić teren Rusi, wskutek nacisków Pragi, nie chcąc mu wybaczyć

---

³⁷ ДАЗО, ф. 2, оп. 2, справа 90, аркуш 85

³⁸ patrz przypis 4

sympatii pro-węgierskich³⁹. Przez kilka miesięcy trwały negocjacje co do kandydatury następcy Pappa. Interesowały one sąsiadujące z trenami Rusi państwa: Polskę i Węgry. Ta pierwsza obawiała się wzrostu wpływów ukraińskich, co mogłoby mieć konsekwencje dla Galicji Wschodniej. Tam przecież Kościół grecko-katolicki był ideowym zapleczem narodowego ruchu ukraińskiego⁴⁰.

Ostatecznie został nominowany w 1924 r. na funkcję biskupa mukaczewskiego Petro Gebej. Nowy pasterz przez 7 lat swego urzędowania starał się podkreślić słowiański charakter Kościoła unickiego. Można zaliczyć go do praktycznych wyrazicieli idei rusnackiej, przywiązującej wagę do lokalnej tradycji i odmienności. Za jego urzędowania udało się osiągnąć poprawne relacje z administracją rządową, wcześniej czasami bezkrytycznie, co nawet zauważali czescy obserwatorzy, sympatyzującej z prawosławnym przebudzeniem. W czerwcu 1926 r. została uchwalona, już wyżej wspomniana odpowiednia ustawa, na mocy której każdy ksiądz unicki otrzymywał ze strony rządu finansową rekompensatę za zlikwidowane *koblinę* i *rokovinę*. Ponadto księża otrzymywali poważną subwencję za nauczanie religii w szkołach państwowych i gwarancję zatrudnienia przez rząd w charakterze nauczycieli. Wynosiła ona 9000 koron⁴¹. Unormowało to relacje pomiędzy rządem a Kościołem, likwidując najpoważniejsze zadrążnienia.

Kościół ten dysponował kilkoma tytułami prasowymi, jak „Благовстникъ” - „Błahovistnyk” (miesięcznik), oraz tygodniki: „Душпастир” - „Dušpastyr” i „Місійні вистникъ” - „Missinij vistnik”. Ten ostatni za cel sobie stawiał prozelityzm wśród prawosławnych⁴².

Wśród unitów stopniowo torowało sobie drogę, w sposób ewolucyjny (inaczej niż w prawosławiu rusofilstwo) orientacja ukraińska, choć nie zdobyła ona w całości rządu dusz. Niemałą w tym rolę odegrali bazylianie z Galicji, zwłaszcza ojcowie Stefan Reszetyło i Polikarp Bulik, Hlib Kinah, Polikarp Martynec. Kwestia ta niepokoiła poważnie polskie władze, postrzegające w zakonie bastion i nosicieli narodowej identyfikacji i wykonawców woli metropolity lwowskiego, A. Szeptyckiego⁴³.

---

³⁹ A. Pekar, *Нариси історії церкви Закарпаття*, Rome 1967, s. 130-131; „Sovensky vychod”, 26.08.1923 w artykule pod wymownym tytułem: „Biskup Papp ślubuje verność republike”

⁴⁰ Z. Zawadowski, *Ruś Podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne*, Warszawa 1931, s. 20-22; autor był polskim dyplomata-pierwszym konsulem w Użhorodzie

⁴¹ Sbornik zakonů ČSR nr 122/1926

⁴² P. R. Magocsi, s. 183

⁴³ AAN, Konsulat Użhorod, t.118, 29.03.1938, k.34-35, wymiana korespondencji pomiędzy poselstwem praskim a konsulem; szczególną uwagę koncentrowała osoba ojca S. Reszetyły, bliskiego współpracownika biskupa metropolity, A. Szeptyckiego. Czynniki polskie zaniepokoiły się koncepcją powołania Reszetyły na stanowisko projektowanej diecezji w Chuście.

Na obszarze Rusi byli obecni od 1917 r. Biskup Papp wyraźnie dystansował się od nich oskarżając o „ukraiński szowinizm”. Z ważniejszych figur w kongregacji spoza Galicji pochodził tylko późniejszy biskup Pawło Gebej. Bazyliąską bazą stał się głównie klasztor i szkoła pod wezwaniem św. Mikołaja w Małym Berezynym. Poza nim posiadali podobne placówki w Mukaczewie, Woronowie oraz Imsticzewie. Mukaczewski monastyr został nawet obdarowany przez papieża Piusa XI ikoną Matki Boskiej z jeszcze XV wieku. W 1937 r. bazylianie utworzyli gimnazjum w Užhorodzie. Prowadzili intensywną akcję wydawniczą, często o polemicznym charakterze ze swoimi przeciwnikami religijnymi i politycznym⁴⁴. Stali się oni wychowawcami nowej generacji kleru unickiego o zdecydowanej ukraińskiej orientacji jak: poeta Sebastian Sobol, czy późniejszy historycy Atanazy Pekar czy Aleksander Baran⁴⁵.

Kościół ten nie stanowił monolitu. Resentymenty i emocje pomiędzy orientacją ukraińską galicyjskiego pochodzenia a rusnacką-rusińską, wśród wiernych i duchownych żywe były już wcześniej po drugiej stronie Atlantyku, o czym już sygnalizowano, doprowadzając do powołania dwóch odrębnych biskupów i podziału diecezji.

Emocje znowu dały o sobie znać w związku z koncepcją powołania administratora apostolskiego w projektowanym nowym ośrodku - Chuście, a zarazem biskupa pomocniczego w diecezji mukaczewsko-użhorodzkiej. Był to czas narastającego napięcia, wiosną 1938 r. Ponownie dało o sobie znać zainteresowanie sąsiadów, szczególnie Polski, z troską przyglądającej się wydarzeniom na Rusi, ze względu na możliwy wpływ na sytuację w Galicji⁴⁶. Sprawa znalazła swój finał jesienią w zmienionych diametralnie uwarunkowaniach politycznych.

Pomimo ukraińskiej presji biskup Gebej starał się w swojej polityce i działalności utrzymać jedność Kościoła i dbać o równowagę między środowiskami, choć sam najbliższy pozostawał rusnackiej orientacji. Po jego śmierci pojawiły się różne kandydatury, jeszcze mocniej angażując emocje sąsiadów⁴⁷. Jednym z

---

⁴⁴ ДАЗО, ф. 29, оп. 1, справа 833, аркуш 11, А. Пекар, *Наруку...*, s.148, autor wspomina o 375000 pamfletów, almanachów, modlitewników oraz innych publikacji powstałym w bazylińskim wydawnictwie; *Наруку ісмopii ...*, t. 2, s. 442

⁴⁵ А. Пекар, *Bazilian Reform in Transcarpathia*, „Analecta OSBM”, vol. 7, Rome 1971, s. 170-174

⁴⁶ ААН, Konsulat Užhorod, т.118, 8.01.1938, к. 8-13, raport analityczny konsula Mieczysława Chałupczyńskiego do poselstwa praskiego, w którym autor dokonał prezentacji kandydatów pod kątem ich stosunku do orientacji ukraińskiej; najbardziej dostało się Augustynowi Wołoszynowi i Dionizemu Njarademu. Raport przy okazji krytycznie ocenia osobę urzędującego biskupa Stojki

⁴⁷ ААН, Konsulat Užhorod, sygn. 460, т.2, 6.06.1931 i wcześniejszy z 16.03.1931 raporty konsula Michała Świerżbińskiego o sytuacji po śmierci biskupa i jego ewentualnym następcy-Aleksandrze Stoice, postrzeganym wówczas przez Polaków jako ukrainofil

kandydatów był dobrze postrzegany w Warszawie, Stefan Fencik. Odbył nawet specjalnie podróż do Watykanu, zaplanowaną jeszcze podczas choroby Gebeja – oficjalnie w celu pogłębienia wykształcenia w tzw. Ruskim Kolegium, szukając nieformalnego tam poparcia. Jego osoba z różnych przyczyn, w tym i obyczajowych, nie miała wysokich notowań, a autorzy ukraińscy wręcz sugerują, że wręcz był skompromitowana⁴⁸. Jednak Na mocy decyzji papieskiej, będącej wynikiem negocjacji z Pragą, następcą zmarłego w diecezji mukaczewskiej został Aleksander Stojka, źle postrzegany początkowo w Polsce⁴⁹. Czesi liczyli, że nowy biskup zneutralizuje rywalizujące ze sobą ruchy ukraiński i rosyjski (rusofilski). Sam był najbliższy opcji rusnackiej („rusińskiej”), choć wcześniej miał tajne powiązania z rusofilami z AZS (Autonomnyj Zemedelskij Sojuz), dyskretnie wspierając domagającą się autonomii partię. Tak się składa, że była ona subsydiowana sekretnie przez Węgry. Praga postrzegała AZS jako ugrupowanie irredentystyczne. Już jako biskup rozluźnił swoje związki z tą partią. Z jego inicjatywy i sponsoringu ukazywało się w latach pismo „Nedilia”, pod redakcją unickiego duchownego, ks. Emiliana Bokszaia. Na jego łamach bywały po równo piętnowane „ukraińska irredenta” jak i „rosyjski panslawizm”. Obie idee i prądy postrzegane jako obce i zewnętrzne, zagrażały w takim samym stopniu tożsamości mieszkańców Rusi i jej terytorialnej integralności. W określonym momencie historycznym najlepiej interesy zakarpackiego ludu realizowała Czechosłowacja, sugerowało pismo. Oficjalne kręgi administrujące największym z Kościołów na Rusi, w latach trzydziestych postrzegały w słowiańskich mieszkańcach Zakarpacia odrębny naród, niezależnie od jego bliskości kulturowej wobec Ukraińców i Rosjan. Kulturalnym centrum orientacji rusnackiej-„rusińskiej” stała się otwarta w listopadzie 1935 r. w Wielikim Byczkowie biblioteka wraz z czytelnia⁵⁰.

Epizod autonomiczny i powrót węgierskich rządów

Tragedia I Republiki Czechosłowackiej i jej problemy w latach 1938-1939 w przypadku Rusi zwolennikom autonomii od lat bezskutecznie oczekujących na jej zaprowadzenie, przynosiła nadzieję na zmianę statusu prowincji. Uak-

---

⁴⁸ Ibidem; Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), SRI (Samodzielne Referaty Informacyjne), sygn. 1.371.5/A-306, list ks. W. Furykowicza do J. Slipyja (późniejszego kardynała) z 9.03.1931 o pobycie w Rzymie i jego czynnej antyukraińskiej postawie; ДАЗО, ф. 50, оп. 3, справа 39, arkusz 2 – z listem S. Fencika do rektora Kolegium, Wendelina Jaworskiego z prośbą o stypendium z 13.12.1930, taka by mógł spokojnie pogłębiać swoją wiedzę; M. Jarnecki, *Portret oportunisty. Polityczne wybory i meandry posła S. Fencika*, w: „Studia Historica Slavo-Germanica”, T.XXV, Poznań 2004, s. 133

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ „Nedilia”, 1.12.1935 i 2.08.1936

tywnili się zarówno zwolennicy orientacji ukraińskiej i rusofilscy autonomiści. Dyskusje i spory nie ominęły środowisk kościelnych. Kościół grecko-katolicki znalazł się w sytuacji nie do pozazdroszczenia. Doszło w nim do politycznego rozdarcia, choć nie doprowadziło do wewnętrznej schizmy. Dynamicznie rozwijająca się i zmienna rzeczywistość przyspieszyły ten proces. Dramat Republiki spolaryzował postawy. Madziaranowie nagle dostali znowu wiatr w żagle. Część kleru i wyznawców opowiedziała się za powrotem do Węgier. Większość pozostała lojalna wobec autonomicznych władz, funkcjonujących od października w federalnej II Czechosłowackiej Republice. Przypieczętował to faktyczny podział Rusi na mocy arbitrażu wiedeńskiego 2.11.1938 r. Diecezja została przecięta na dwie części. Największe jej ośrodki jak Użhorod i Mukaczewo znalazły się po węgierskiej stronie. Tam też pozostał biskup Stojka, który w imię realizmu politycznego zadeklarował lojalność wobec nowego porządku. Liczył zapewne na drobne choćby koncesje na rzecz Rusinów ze strony horthystowskich władz. Węgrzy nie ufali początkowo Stojce, myśleli o jego odwołaniu. Ostatecznie w marcu 1939 r., gdy doszło do likwidacji autonomicznej Rusi – w ówczesnej nomenklaturze, Karpackiej Ukrainy, po zainicjowaniu przez niego modłów na rzecz regenta i madziarskiego państwa, zaakceptowali go⁵¹. Po jego śmierci (połowa 1943) funkcję biskupa mukaczewsko-użhorodzkiego przejął ks. Teodor Romża – formalnie od 1944 roku.

Stolicą autonomicznej Rusi po arbitrażu wiedeńskim stał się niewielki Chust. Watykan przestał też wreszcie się wahać w kwestii powołania administratora apostołskiego w ukraińskiej części Rusi. Ostatecznie ktoś musiał zawiadywać 280 parafiami, które pozostały po drugiej części granicy. Miał to być również ukłon w stronę autonomicznego rządu ks. Wołoszyna, w końcu unickiego duchownego. Został nim w randze biskupa Dionizy Njaradij (Njarady), znany rzecznik orientacji ukraińskiej, wcześniej pracujący w Jugosławii, w chorwackim Križevci (w Polsce fatalnie kojarzony). Ten nie oglądając się, swoim sekretarzem uczynił bazylianina ks. S. Reszetyłę. Ojciec O. Sabol z kolei został redaktorem naczelnym pisma „Благовстникъ”, zaś zakonnicy i siostry uciekający lub usunięci z obszarów opanowanych przez Węgry, przejęli dominującą pozycję w szkolnictwie autonomicznej Zakarpackiej Ukrainy⁵². On też został nawet kapelanem Karpackiej Siczy, początkowo formacji paramilitarnej, ale w założe-

---

⁵¹ P. R. Magocsi, s. 186; przypis 46 z cytowaną przez autora książki, mi zaś niedostępna literatura. Stojka nawet inicjował modły za zdrowie regenta Hortyego, choć Węgrzy mu niezbyt ufali.

⁵² A. Pekar, *Narisi...*, s. 155-157; też P. Sterczo, *Карпато-Українська Держава*, Lviv 1994, s.97-98; również strona w sieci z wejściem 1.01.2013: <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bnjarady.html>

niu mającej stać się załączkiem armii Karpackiej Ukrainy⁵³. Szef autonomicznego rządu, sam przecież unicki duchowny, wieloletni dyrektor jednego z uzhorodzkich liceów, ks. A. Wołoszyn starał się także unormować relacje z cerkwią prawosławną nie mogąc ignorować wpływu ortodoksów w zarządzanym kraju. W końcu listopada przyjął biskupa Raicz, który przybył w tym celu z zajętego przez Węgrów Mukaczewa, a 21.12.1938 r. odwiedził go serbski patriarcha Josef w towarzystwie wspomnianego biskupa i archimandryty O. Kabaljuka. Zwierzchnicy prawosławia zapewnili o lojalności wobec autonomicznego rządu. Według badaczy ukraińskich (W. Wegesz i M. Tokar) miało to zapoczątkować poprawne wzajemne relacje⁵⁴.

Gdy po półroczu i te obszary znalazły się pod węgierską administracją, wówczas bazylianie poddani zostali szykanom, a tych którzy nie mogli wylegitymować się lokalnym pochodzeniem, władze przesiedliły do Słowacji. Znaleźli się w diecezji preszowskiej pod ścisłą kontrolą reżimu ks. Tiso⁵⁵.

Kościół prawosławny, zawiadujący jak już wiemy 140 parafiami na obszarach autonomicznych, wykazał postawę lojalną wobec rządu Wołoszyna, a nawet udzielał mu poparcia, występując nawet na II Zjeździe Siczy Karpackiej (formacji, która miała stać się zaczynem zakarpackiej armii). Niektórzy jego przedstawiciele za to potem byli represjonowani przez Węgrów⁵⁶. Wrogo nastawione wobec rusofilstwa i prawosławia władze Węgier nie mogły tutaj stanowić alternatywy. Lepsi byli swoi, nawet „odłączeni bracia”. Po zajęciu obszaru Zakarpackiej Ukrainy przez wojska węgierskie w marcu 1939 r., biskup W. Raicz (Reich) został usunięty ze swego stanowiska i zmuszony do wyjazdu do Jugosławii. Dwa lata później, już po ataku państw Osi, zmarł w węgierskim obozie koncentracyjnym. Wielu „osieroconych” powróciło do Kościoła unickiego⁵⁷.

Pod administracją (według Ukraińców okupacją) węgierską znalazł się ostatecznie w połowie marca 1939 r. cały obszar Rusi. Większość kurii biskupiej i tak pozostała na terenach już przyłączonych do Korony św. Stefana. Jeden z unickich duchownych, zdecydowany madyjaron, ks. Julius Marina został mianowany komisarzem węgierskiego ministerstwa oświaty. Z kolei Aleksander Ilincikij redagował lojalne wobec Budapesztu pismo „Karpatska nedilia”. W uznaniu za postawę trafił nawet do węgierskiego parlamentu (obok innego unickiego duchownego – S. Fencika, wcześniej związanego z Polską) i został przewod-

---

⁵³ V. Shandor, *Армія і Карпатська Січ*, w: *Карпатська Січ*, pod red. W. Chudanicza, Użhorod 1996, s.56-57

⁵⁴ *Закарпаття 1919-2009, Історія, політика, культура*, pod red. M. Vegesha i C. Fediniec, Użhorod 2010, s.140-141

⁵⁵ A. Pekar, *Bazilian Reform...*, s. 174-175

⁵⁶ P. Sterčo, s. 99

⁵⁷ A. Pekar, *Narisi...*, s. 161

niczającym powołanej w 1941 r. Zakarapackiej Akademii Nauk. Kler o orientacji rusnackiej w większości pogodził się z nowymi porządkami, licząc na koncesje ze strony Węgrów⁵⁸. Tylko w niewielkim stopniu zostały one zrealizowane – przeważał kurs na madziaryzację.

Stan posiadania Kościoła greko-katolickiego na terenie ponownie połączonych pod rządami węgierskimi Rusi wyglądał następująco: 257 parafii, 6 klasztorów, 2 seminaria nauczycielskie i dziesiątki szkół. Posiadał 460 tys. wiernych oraz 354 kapłanów⁵⁹.

Dwa główne Kościoły w obliczu lokalnych sporów i antyreligijnej propagandy

Przy niedostatku lokalnej autochtonicznej inteligencji, duchowni rywalizujących ze sobą dwóch Kościołów, z natury rzeczy urastali do roli lokalnych liderów. W ten sposób również angażować się musieli w doraźne spory polityczne i konflikty społeczne. Do aktywności politycznej zresztą także i zachęcali często zwierzchnicy oraz prasa religijna. W jednym z numerów „Душпастира” znalazła się następująca konstatacja: „duchowny powinien wtrącać się do polityki. Dlaczego prowadzona jest sekularyzacja i uchwalane bezbożne prawa? Dlatego, iż duchowieństwo powstrzymało się od polityki”⁶⁰. Niektórzy duchowni szybko zareagowali na ten apel, choć i wcześniej nie stronili od polityki. Ksiądz A. Wołoszyn założył w 1925 r. Chrześcijańska Partię Ludową, która stała się na kilkanaście lat (do 1938) filią Czechosłowackiej Partii Ludowej księdza Szramka. Inny z duchownych, dość kontrowersyjny S. Fencik założył, nie bez wsparcia z polskiej strony w 1935 r. Ruską Narodową Autonomiczną Partię – RNAP.

Rusi Podkarpackiej nie zagrażał raczej ateizacja w sowieckim, komunistycznym stylu czy wolnomyślicielskie idee sączone z ziem czeskich. Jak już pokazały statystyki olbrzymia większość przyznawała się do wyznawania określonej religii. Nie znaczy, że kwestii w ogóle nie było. Na Ruś docierały drukowane masowo w Związku Radzieckim przez Związek Proletariackich Bezbożników broszury czy inne druki, niekiedy prymitywne i propagandowe o antyreligijnej treści. Bardziej zniuansowane były publikacje bądź prelekcje czeskich agnostyków i niewierzących, których spora grupa należała do Międzynarodówki Proletariackich Wolnomyślicieli. Skuteczność ich działalności była niewielka⁶¹. Akurat w przypadku demokratycznej Czechosłowacji Kościołom mógł doskwie-

⁵⁸ Ibidem, s. 157-158; B.I. Spivak, *Narisi istoriï revoliucijnoï borotby triudiaščych Zakarpattja v 1930-1945 rokach*, Lviv 1963, s. 293-295

⁵⁹ *Нариси історії Закарпаття*, t.2, s. 447

⁶⁰ „Душпастир” 1924, Nr 4, s. 186

⁶¹ M. Palinczak, s. 67-70 i przytoczona tam literatura

rać brak oficjalnego wsparcia ze strony państwa i jego neutralność światopoglądowa, co różniło zdecydowanie to państwo od Austro-Węgier czy carskiej Rosji. Groźne w dłuższej perspektywie był fakt, że wskutek wielkich kontrastów w poziomie życia i biedy, mieszkańcy zakarpackich wsi i miasteczek oddawali głosy w wyborach na partie często jednoznacznie antyreligijne, lub dystansujące się od wiary. Ponownie warto zacytować pismo

„Душпастир”: „Nasi wierni modlą się, odwiedzają kościoły, dają ofiary na kościelne potrzeby, ale podczas najbliższych wyborów oddają głosy na wrogów religii i samego Kościoła”⁶². Anegdotycznym, ale wymownym dowodem byłyby analiza głosów oddanych w wsi Czarna Góra, k. Mukaczewa, gdzie znajdował się sławny w regionie unicki klasztor pod wezwaniem Św. Mikołaja (Sowieci oddali go w ręce prawosławnych), gromadzący tłumy podczas odpustów – większość uzyskali tam komuniści⁶³.

Duchowni zostali także wplątani, ale chyba część z nich w takiej roli liderów dobrze się poczuła, w regionalne konflikty społeczno-polityczne, gdzie kwestie narodowe odegrały także znaczą rolę. Czechosłowacja w 1919 r. obejmując zwierzchność nad Rusią Podkarpacką obiecała nadać temu krajowi, w bliżej nieokreślonej przyszłości autonomię. Władze praskie długo grały na zwłokę, ignorując nie tylko swoje zobowiązania, ale i miejscowe apele. Zrodziło to niezależnie od zagranicznych: węgierskich czy polskich inspiracji, ruchy polityczne apelujące o implementację autonomii, jak AZS (Autonomiczny Zemedelskij Sojuz – Autonomiczny Wiejski Sojusz) czy RNAP. Obie były orientacji rosyjskiej, stały w opozycji wobec rządu. Rzecznicy opcji ukraińskiej unikali początkowo jednoznacznego stawiania swoich postulatów, grając rolę lojalnych obywateli Republiki, co nawet procentowało ich obecnością i wpływami w Wydziale Szkolnym podkarpackiej administracji. Odbiciem polityczno-etnicznych podziałów stał się ostry spór językowy i szkolny, powiedzmy otwarcie o rząd dusz, w doraźnych ale i przyszłych autonomicznych realiach na Rusi, ocierając się również o Wschodnią Słowację. Sama kwestia szkoły i wychowania zawsze elektryzowała przecież duchowieństwo. Kościoły i jego ludzie nie mogli stać na boku tych sporów⁶⁴. Dotykały one przecież raz słabiej, raz mocniej jego interesów. Prawosławni zazwyczaj wspierali rusofilstwo, ale w przypadku unitów sprawa już nie była tak jednoznaczna – istniały w ich gronie podziały. Greko-ka-

⁶² „Душпастир”, 1928, Nr 1, s.348

⁶³ „Благовстник”, 1935, Nr 2, s.311

⁶⁴ Zarys problematyki wraz z literaturą przedmiotu zaprezentowali: P. R. Magocsi, *The shaping of a national Identity. Subcarpathian Rus 1848-1948*, Cambridge Massachusetts, London – England 1978, s. 131-249; M. Palinczak, s. 40, 60-62; M. Jarnecki, *Droga do identyfikacji narodowej. Stosunki narodowościowe na Rusi Zakarpackiej*. „Sprawy Narodowościowe”, 2005, Zeszyt 27, s 106-114.

tolicy angażowali się też w działalność społecznych organizacji wspierających obie orientacje; „Towarzystwo im. Duchnowicza” oraz „Proświtę”. Wystarczy przywołać postacie Wołoszyna czy bazylianów oraz Fencika, a także emocje towarzyszące kandydaturom kolejnych biskupów mukaczewsko-użhorodzkich. Kościół ten jednak szczęśliwie uniknął rozbicia na tym tle, meandrując pomiędzy sprzecznymi tendencjami, wybierając rozsądne kompromisy, sam dryfując ku trzeciej, rusnackiej orientacji, której życzliwie przypatrywała się zarówno Praga, jaki potem Budapeszt.

Końcowe wnioski

Wieloetniczna Ruś Zakarpacka od wieków położona była i tak jest i dzisiaj, na styku kultur i religii. Stanowi przykład jednego z wielu w Europie Wschodniej i Środkowej regionów pogranicza. Dominujący od XVII w. na Rusi Zakarpackiej, Kościół grecko-katolicki znalazł rywala w prawosławiu, od którego faktycznie się oderwał, łącząc się faktycznie z Rzymem. Było to logiczne i mieściło się w prawidłowościach historycznych tej części Europy. W nieuniknionym sporze ambicjonalne emocje mieszały się z argumentami ekonomicznymi, obyczajowymi i politycznymi. Wśród tych ostatnich czynników kwestie narodowe odgrywały rolę decydującą. Lokalne sprawy i poczucie zagrożonej regionalnej tożsamości mieszały się z echemi podobnych konfliktów zza Atlantyku. Swoją niemałą wkład przyniosły również lata I wojny i rewolucji rosyjskiej. Populistyczne i anarchistyczne hasła tej ostatniej oraz negacja jakichkolwiek autorytetów, w tym i religijnych, przyspieszyły erozję dotychczasowych stosunków. Prawosławie ewoluowało w określonej sytuacji ku bezrefleksyjnemu rusofilstwu. Najsilniejszy Kościół zawierał w sobie różne polityczne i etniczne kierunki. Obok antysowieckich rusofilów, postrzegających związek kulturowy z dawną Rosją, w jego obrębie mieścili się nosiciele dwóch narodowych, lokalnych orientacji: ukraińskiej i rusnackiej-rusińskiej, podkreślającej odrębność słowiańskich mieszkańców Zakarpacia. Nie brakowało w jego szeregach tzw. madziaronów, czyli zwolenników związku z Węgry. Rządy czechosłowackie dla największego Kościoła nie były specjalnie łaskawie, ale udało się relacje ułożyć na zasadzie poprawności i szacunku.

Pod wpływem Galicji, sąsiadującej z Rusią od północy coraz silniejszą pozycję w Kościele zdobywali ukrainofile, w czym nie miała być zasługa bazylianów, którzy pojawili się tam pod wpływem metropolity, sławnego „władcy świętojurskiego”, kardynała A. Szeptyckiego. Kierunek ukraiński jednak nie zdobył dominacji w środowisku unickim. Mimo to niepokoił on polską dyplomację, widzącą w tym zjawisku ofensywę sił zagrażających integralności terytorialnej Rzeczypospolitej.

Władzom praskim najbliższa stała się opcja rusnacka, którą z rozsądku popierali i madziarzeni, jawni czy skryci, z wyjątkiem może najbardziej nieprzejednanych. Kościół przystosował się do tych warunków, co manifestowała oficjalnie jego hierarchia po 1923 r. Gdy wskutek słabości i zagrożenia Czechosłowacji, powróciły na Ruś w latach 1938-1939 rządy węgierskie, orientacja rusnacka w imię realizmu politycznego zaakceptowała staro-nowy porządek. Jeżeli nawet zawiodła się w oczekiwaniach większych ustępstw, to jej postawa pozwoliła przetrwać małej w sumie społeczności bez specjalnych wstrząsów, poza represjami wobec ukraińców ze strony rozeźlonych ich oporem Węgrów. W sumie Kościół unicki pozwolił zachować odrębność i specyfikę tej niewielkiej społeczności i taką rolę spełnia i dzisiaj.

Streszczenie

Ruś Zakarpacka (z czeskiego punktu Podkarpacka) stanowiła obok Bukowiny typowy przykład środkowoeuropejskiej mozaiki etnicznej i religijnej. Religia, z racji nagromadzenia w sobie wielkiego ładunku emocji, rytuału i mistycyzmu jest istotnym składnikiem tożsamości. Podczas dwudziestoletniej czechosłowackiej administracji terenami Rusi, konflikty na tym tle stały się poważnym problemem wewnętrznej polityki kraju.

Dominującą rolę odgrywało wyznanie grecko-katolickie istniejące na tym obszarze od tzw. unii użhorodzkiej w 1646 r. Wyznawało je przed I wojną światową na tym obszarze około 65 % mieszkańców. Prawosławie w owym czasie wyznawało mniej niż 10 % populacji i nie cieszyło się ono zaufaniem czy poparciem węgierskich władz ze względu na pogarszające się relacje z Rosją, która tej religii była protektorem. Władze Czechosłowacji po przejęciu obszarów Rusi uważały, ze względu na dominację w hierarchii kościoła unickiego czynników madziarozkich, czyli zmadziarozowanych Rusinów, że lojalność tego akurat Kościoła jest, co najmniej niepewna i łaskawszym okiem spoglądały na ekspansję prawosławia. Elita czeska była też z historycznych powodów uprzedzona do Rzymu i katolicyzmu i nie miała żadnego zamiaru ułatwić życia grecko-katolikom na swoich obszarach. Pewnych inspiracji sporów religijnych na Zakarpaciu pomiędzy unitami a zwolennikami prawosławia w drugiej i trzeciej dekadzie XX w., dostarczyły wydarzenia wcześniejsze po drugiej stronie oceanu, w środowisku galicyjskiej i karpatoruskiej emigracji. Karpatorusini i ich duchowni, którzy pojawili się w końcu lat osiemdziesiątych XIX w. przywiązani byli do swoich tradycji. Za ocean przenosili zwyczaj dosyć powszechny w swoich ojczystych stronach, posiadania przez unickich duchownych małżonek. Fakt ten wzbudzał irytację amerykańskiej hierarchii katolickiej, zdominowanej wówczas przez osoby pochodzenia irlandzkiego. Galicjanie rzadziej wprowadzali ten zwyczaj w

życie za oceanem. Krytykowani duchowni wystąpili z Kościoła grecko-katolickiego, przechodząc na prawosławie. Po pierwszej wojnie, gdy wspierany przez Watykan i węgierską dyplomację biskup pittsburski (Pensylwania największym skupiskiem zakarpackiej emigracji) Wasyl Takacz (Takacs), przeforsował w 1929 r. celibat w kościele unickim na obszarze USA, doszło do kolejnych odstępstw. Oponenti wybrali własnego biskupa, Oresta Czorniaka. Opozycja znalazła, co zrozumiałe, wsparcie w prawosławnych kręgach. Ówczesny patriarcha Konstantynopola – Beniamin, uznał ten fakt i we wrześniu 1938 utworzył odrębną diecezję. Istniały również rozdźwięki wśród amerykańskich unitów, którzy pozostali w swoim Kościele, pomiędzy Galicjanami ukraińskiego pochodzenia, a Rusinami-Rusnakami. Zaowocowały one powołaniem w 1924 r. dwóch odrębnych hierarchii kościelnych dla grecko-katolickiej emigracji wywodzącej się z obszarów dawnych Austro-Węgier.

Różne były przesłanki gwałtownego rozwoju prawosławia na lata I wojny i po pierwszych powojennych. Obok resentmentów wobec węgierskich rządów, za sprzymierzeńca których uchodził Kościół grecko-katolicki decydowały względy ekonomiczne. Kościół unicki na Rusi wymagał od swoich wyznawców pewnych na poły feudalnych świadczeń zwanych *koblina* i *Rokocina*. Te swoiste daniny stały się amunicją dla propagatorów prawosławia wśród wiejskich mieszkańców Rusi. Agitatorzy niekoniecznie o religijnej motywacji sugerowali, iż przyjmując prawosławie, jego wyznawcy nie będą musieli uiszczać tych uciążliwych powinności. Protesty i odejścia posiadały często bardzo gwałtowną formę. Władze nie bardzo chciały zająć zdecydowane stanowisko wobec tych konfliktów. Z jednej strony odczuwały pewnego rodzaju satysfakcję z osłabienia Kościoła, którego lojalności wobec państwa nie ufaly, widząc w nim narzędzie madziaronów, zaś w prawosławnych słowiańskich sojuszników. Ostatecznie zniosły postfeudalne świadczenia. Jednak potęgujący się zamęt i częste komunistyczne intrygi zaczęły niepokoić lokalną administrację. Prawosławni, co ich osłabiało sami nie byli monolitem, optując za związkami z Konstantynopolem bądź Serbską Cerkwią Prawosławną. Swoje racje próbowała też ugrać rosyjska cerkiew na emigracji. Niezależnie od tych prestiżowych sporów, w okresie międzywojennym cerkiew osiągnęła spore sukcesy, mając ponad 15 % wyznawców w ogólnej populacji Zakarpacia. Kościół grecko-katolicki pozostał mimo strat największym z religijnych zgromadzeń, mając zwolenników wśród 50,2% ogółu. Po śmierci uchodzącego za sympatyka Budapesztu biskupa Pappa, trwały spory co do wyboru jego następcy, w co próbowały ingerować i Polska i Węgry. Następcą, P. Gebej starał się iść ścieżką kompromisu i nadać Kościołowi słowiański charakter, a kontynuował ten kierunek i jego następca A. Stojka. I ten Kościół nie był monolitem, mając w swoim gronie zwolenników orientacji rosyjskiej, ukraińskiej, jak i lokalnej: rusińsko-rusnackiej. Biskupi starli się omijać

rafi polityczno-etnicznych sporów w które mieszał się zarówno duchowni, jak i wierni, idąc raczej za trzecim, umiarkowanym kierunkiem. Istotną rolę w funkcjonowaniu tego Kościoła odegrał, podobnie, jak w Galicji zakon bazylianów. Autonomia Rusi Podkarpackiej, nazwanej potem Karpacka Ukrainą oraz podział kraju przez arbitraż wiedeński jesienią 1938 r., stał się czasem próby i dla istniejących tutaj największych Kościołów. Siedziby diecezji – Mukaczewo i Uzhorod, pozostały po stronie węgierskiej i Watykan, aby uniknąć niepotrzebnego rozłamu, mianował w stołecznym dla autonomii Chuście, administratora apostołskiego, którym został D. Njaradij, przychylny posiadającej władzę w autonomicznej Rusi, opcji ukraińskiej. Nowym władzom kierowanym przez unickiego duchownego, ks. Wołoszyna udało się ułożyć poprawne relacje z prawosławiem. Węgierski atak w marcu 1939 r. położył kres Karpackiej Ukrainy, a kler greko-katolicki, sprzyjający w większości opcji rusińsko-rusnackiej, kokietowanej przez Budapeszt, pogodził się w większości z nowym porządkiem. Prawosławni zachowali zazwyczaj neutralność, choć nie zapobiegło to częściowym wobec niego represjom.

*Михайло Зан,
кандидат історичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИНИ ПОЛЬЩІ

У статті на підставі результатів перепису 2011 року визначено специфіку етноідентифікації населення Польщі. Автор аналізує правовий статус національних та етнічних меншин, мовної меншини кашубів. Акцентується увага на проблемі національного руху та невизнання з боку офіційної влади сілезької національності. Розглянуто динаміку політичного представництва німецької національної меншини та громадської репрезентації білорусів, ромів і росіян. Проаналізовано проблематику лемківської етноідентифікаційної дилеми в Польщі.

Ключові слова: *Польща, етнічна ідентичність, національна меншина, етнічна меншина, політична партія, громадська організація.*

Специфіка етноідентифікації

Польщу як правило відносять до етнічно однорідних, моноетнічних держав, де чисельність національних меншин в етнонаціональній структурі є незначною. Зокрема, за даними національного перепису населення, який відбувся 31 березня 2011 року, в країні проживало 38 511 824 чол., з яких 97,1 % є етнічними поляками. Польську ідентичність в якості першої ідентифікації назвали 37 310 341 чол., з них – 36 522 211 чол. як єдину. Поряд із цим у структурі етноідентифікації польського населення 83 310 чол. вказали польську ідентичність як другу [13, s. 90]. Крім цього 871,5 тис. чол. (2,26 %) задекларували дві національні ідентичності, власне польську та іншу етноідентифікацію. З цього числа 788 тис. чол. (2,05 %) визначили польську національність як першу, а 83 тис. чол. (0,22 %) польську як другу етноідентичність. Ці показники засвідчують високий рівень національної свідомості державотворчого етносу та успіхи державного етнополітичного менеджменту в конструюванні польської нації на початку XXI ст.

Принагідно зауважимо, що перепис 2011 року вперше в історії Польщі проводився за особливою методологією. Опитаним дозволяли декларувати

приналежність до більше ніж однієї національної або етнічної спільноти. Для полегшення завдання, респонденти могли скористатися деталізованим словником етнонімів або самостійно написати власну ідентичність (див. табл. №1). Як наслідок, за результатами перепису населення в Польщі виявилось біля 200 національних, етнічних та етнографічних груп [6]. У подібних обставинах, порівняно з даними перепису населення 2002 року, представники етнічних меншин відкрито продемонстрували специфіку етнічної строкатості та етнографічної мозаїчності польського суспільства початку XXI ст.

Табл. № 1. Ідентифікація національних та етнічних меншин Польщі за результатами перепису населення 2011 року [13, с. 260–261].

№	Етнічні групи	Перша ідентичність	У тому числі як єдина ідентичність	Друга ідентичність	Разом (перша та друга ідентичності)	Паралельно як польська ідентичність
		38 511 824	37 072 615	917 339	38 511 824	-
1.	Поляки	37 310 341	36 522 211	83 310	37 393 651	-
2.	Інші	679 613	550 404	834 029	1 467 743	871 440
У тому числі:						
3.	Сілезці	435750	375635	410969	846719	430798
4.	Німці	74464	44549	73350	147814	63847
5.	Українці	38 387	27 630	12 613	51 001	20 797
6.	Білоруси	36 399	30 195	10 388	46 787	15 562
7.	Кашуби	17 746	16 377	214 801	232 547	215 784
8.	Роми	12 560	9 899	4 489	17 049	7 036
9.	Росіяни	8 203	5 176	4 842	13 046	7 119
10.	Лемки	7 086	5 612	3 445	10 531	3 621
11.	Литовці	5599	4830	2264	7863	2961
12.	В'єтнамці	3585	2910	442	4027	1095
13.	Вірмени	2971	2031	652	3623	1524
14.	Євреї	2488	1636	5020	7508	5355
15.	Словаки	2294	1889	947	3240	1114
16.	Італійці	1690	912	6951	8641	7548
17.	Англійці	1560	1193	8935	10495	9132
18.	Французи	1506	1094	6439	7999	6754
19.	Чехи	1307	969	2139	3447	2176
20.	Американці	1239	813	10600	11838	10811
21.	Болгари	1237	885	934	2171	1224
22.	Греки	1083	657	2517	3600	2858

23.	Китайці	1 082	989	457	1 539	497
24.	Татари	1000	665	916	1916	1112
25.	Голландці	860	520	3067	3927	3326
26.	Індійці	831	702	525	1357	627
27.	Турки	725	542	437	1162	-
28.	Угорці	710	413	1018	1728	1213
29.	Араби	587	372	741	1328	851
30.	Іспанці	496	403	3472	3967	3432
31.	Великопо- ляки	468	380	1 047	1 515	1 109
32.	Японці	337	341	1 087	1 460	1 057
33.	Австрійці	327	199	1381	1708	1413
34.	Шведи	325	2140	1584	1909	1633
35.	Ірландці	301	217	1830	2131	1861
36.	Канадці	297	97	2 694	2 991	2 824
37.	Мазури	252	149	1 125	1 376	1 027
38.	Норвежці	225	151	1264	1489	1307
39.	Бельгійці	218	118	973	1191	1039
40.	Австралійці	176	82	1419	1595	1471
41.	Гуралі	96	96	2 839	2 935	2 824
42.	Кочев'яки	19	9	3 046	3065	3 053
43.	Інші	13 089	8 850	20 319	33 215	22 095
44.	Без етнічної ідентифі- кації	399	-	-	399	-
45.	Невизначе- на етноіден- тичність	521 470	-	-	521 470	-

Домінуючою етнонаціональною громадою Польщі за переписом 2011 року є *сілезці*⁶⁵. Якщо в 2002 році сілезцями ідентифікувалося 173 153 чол., то в 2011 – біля 847 тис. чол. При чому виключно єдиною ідентичністю сілезьку національність визнали 375 635 чол., у той час як першу сілезьку ідентичність вказали 435 750 чол., а як другу 410 696 чол. Понад півмільйона польських громадян вживають сілезьку мову на рівні побутових контактів, з них виключно сілезьку мову – 126 509 чол. Для 140 012 чол. сілезька є рідною мовою [13, s. 96, 98].

⁶⁵ *Сілезці* (сілезці; сілез. *Ślůnzoki*; пол. *Ślůzacy*; чеськ. *Slezané*; нім. *Schlesier*) – західнослов'янський народ, що проживає в Сілезії, територіально розмежованій між Польщею, Чехією та Німеччиною.

Напередодні перепису населення, *територія, де проживають сілезці*, була обвішана плакатами та агітками за те, аби в переписі зараховувати себе до національності сілезійці. Однак польські науковці визначають сілезьку мову як діалект польської, насичений чеськими, німецькими, моравськими лексичними вкрапленнями [3]. Не дивлячись на наявність відповідної етнічної та мовної ідентифікації, польські законодавці поки що не йдуть на поступки у визнанні сілезької як регіональної мови [7].

Окрім дискусійного питання сілезької етноідентифікації в Польщі, за результатами перепису 2011 року на порядок денний постали декларовані респондентами етнорегіональні та етнодіалектні ідентичності в структурі польської етнотонації. Насамперед істотно зросла чисельність тих осіб, які визначили себе *кашубами*⁶⁶. Як представники польського субетносу, громада кашубів проживає в межах сучасного Поморського воєводства. Більшість з них одночасно визнають себе як поляками, так кашубами. Якщо в 2002 році кашубами себе назвали тільки 5 062 осіб, то в 2011 році в якості другої кашубську ідентичність задекларували біля 215 тис. чол. Як першу ідентифікацію назвали біля 18 тис. чол., з цього числа як єдину ідентичність 16 377 чол. Цікаво, що нинішній прем'єр-міністр *Дональд Туск (Donald Franciszek Tusk)* за походженням також є кашубом.

Утім, не лише кашуби, але й представники таких діалектно-етнографічних груп польської етнотонації як *великополяки*⁶⁷, *мазури*⁶⁸, *гуралі*⁶⁹ та *кочев'яки (кочевці)*⁷⁰ заявили про власну етнокультурну специфіку. Ситуа-

---

⁶⁶ *Кашуби* (кашубською *Kaszëbi*; пол.*Kaszubi*; нім.*Kaschuben*) – західнослов'янський народ, субетнос польської нації, що проживає на північному заході Польщі.

⁶⁷ Діалектна група корінних мешканців Великопольського воєводства, розташованого на заході Польщі.

⁶⁸ Носії мазурського діалекту польської мови (пол.*Mazurski*; нім.*Masurisch*), яким розмовляли мазури Східної Пруссії, нині – на північному сході Польщі. Мазури вважаються нащадками мазовшан.

⁶⁹ *Гуралі* (самоназва *Górali* – горяни; польськ. *Górale*; словац. *Gorali*) – етнокультурні групи поляків (підгальяни, оравці, спішаки, баб'єгорці, бескидці, пенінці, сондетці, загірці, віслянці, яблоньковці). Компактно проживають в гірських областях на півдні Польщі (Малопольське та Сілезьке воєводства), на північному заході Словаччини (у регіонах Кісуче, Ліптов, Спиш, Орава, в основному райони Чадця, Тврдошін і Наместово, Ліптовський Мікулаш Жилінського края, Стара Любовня і Кежмарок Прешовського края) і північному сході Чехії (Тешинська Сілезія – округи Фрідек-Містек, Опава і Брунталь Моравсько-Сілезького края). Загальна чисельність гуралів оцінюється від 0,5 до 2,5 млн. чол.

⁷⁰ Кочевський діалект польської мови охоплює Старогардське поозер'я, частину Свіцької Височини та західну частину Тухольських борів Поморського воєводства Польщі.

ція подібна до українських реалій перепису 2001 року, під час якого гуцулами визначили себе 21 400 чол., русинами – 10 183 чол., лемками – 672 чол., бойками – 131 чол., литвинами – 22 чол. та поліщуками – 9 осіб.

Поряд із сілезцями та кашубами найбільш чисельними в етнопонаціональній структурі населення Польщі є німці, українці, білоруси, роми, росіяни та лемки (див. табл. № 1).

Правовий статус національних та етнічних меншин

Згідно ст. 35 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року держава забезпечує польським громадянам, які належать до національних та етнічних меншин право на збереження і розвиток власної мови, звичаїв і традицій. Основний документ закріплює право меншин на створення власних освітніх, культурних та релігійних інституцій а також на участь меншин у вирішенні питань, що стосуються їхньої культурної ідентичності [12].

Ряд законодавчих документів Польщі регулюють питання освітньої, культурної, релігійної самобутності національних та етнічних меншин, їх захист. Зокрема, Закон про систему освіти Польщі від 7 вересня 1991 року передбачає підтримку державними школами національної, етнічної, мовної та релігійної самобутності шляхом вивчення мови, історії та культури представників національних та етнічних меншин. Закон про радіо та телебачення від 29 грудня 1992 року зобов'язує державні телерадіокомпанії враховувати інформаційні потреби національних та етнічних меншин Польщі. Кримінальний кодекс, прийнятий 6 червня 1997 року, передбачає покарання за злочини, скоєні на етнічному ґрунті. Закон від 29 серпня 1997 року про захист персональних даних забороняє обробку персональних даних, які розкривають етнічне походження особи.

Закон від 7 жовтня 1999 року про польську мову містить положення про те, що в населених пунктах, де присутні національні або етнічні назви і тексти, поряд із польською мовою, вони можуть супроводжуватися перекладом мовами національних або етнічних меншин. Для цього необхідні відповідні клопотання місцевої адміністрації та дозвіл міністра внутрішніх справ.

Постійна парламентська національних та етнічних меншин Сейму Польщі займається питаннями, пов'язаними з підтриманням культурної спадщини національних, етнічних і мовних меншин. Найважливішим її концептуальним досягненням у рамках польського етнополітичного формату стала розробка та прийняття Сеймом Закону про національні та етнічні меншини і регіональну мову від 6 січня 2005 року, який містить 6 розділів і 43 статті [22]. Насамперед привертає увагу те, що польський законодавець чітко розмежовує поняття «національна меншина» та «етнічна меншина»

(ст. 2). До першої категорії належать групи польських громадян, які відрізняються: 1) меншою чисельністю; 2) мовою, культурою або традиціями; 3) прагненням зберегти свою мову, культуру або традицію; 4) історичним усвідомленням власної національної спільноти та прагненням для її вираження і захисту; 5) їх предки населяли нинішню територію Польщі щонайменше 100 років; 6) ототожненням себе з нацією у своїй власній країні. Національними меншинами, таким чином, визнаються 9 етнічних груп країни: білоруси, чехи, литовці, німці, вірмени, росіяни, словаки, українці та євреї.

До етнічних меншин Закон відносить групи польських громадян, які мають подібні до національних меншин характеристики. Виняток складає остання раса – представники етнічних меншин не ідентифікують себе з нацією в окремій країні. До них відносять 4 етнічні групи Польщі: караїмів, лемків, ромів і татар.

Особи, які належать до меншин, мають право вільного вибору власної ідентифікації. Закон не зобов'язує доводити свою приналежність до певної меншини (ст. 4). Представники меншин мають право використовувати рідну мову в приватному та громадському житті. Зокрема, у визначеному Законом порядку на рівні місцевого самоврядування (гміни), де меншина складає не менше 20 %, поряд із державною може використовуватися як допоміжна, мова відповідної меншини (ст. 9).

Відповідно до польського законодавства та положень Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин у Польщі регіональною мовою визнається кашубська мова (ст. 19).

Окремий (п'ятий) розділ Закону про національні та етнічні меншини і регіональну мову визначає структуру етнополітичного менеджменту. До неї входять у межах своїх повноважень: 1) міністр, який відповідає за питання релігійних віросповідань, національних та етнічних меншин (ст. 21); 2) воєвода (ст. 22); 3) Спільна Комісія уряду та національних і етнічних меншин як дорадчий орган при прем'єр-міністрові (ст. 23). До складу Спільної Комісії з одного боку включені представники від уряду (10 міністрів), секретар, який є співробітником уряду, президенти Центрального статистичного управління та Ради охорони пам'яті боротьби і мучеництва, керівник канцелярії прем'єр-міністра. Друга частина Спільної Комісії репрезентує по 2 представників від білоруської, литовської, німецької, української, лемківської та ромської меншин і по 1 представникові від чеської, вірменської, російської, словацької, єврейської, караїмської й татарської меншин. До складу Спільної Комісії також включаються 2 представники громадськості з числа кашубської громади Польщі. До функцій Спільної Комісії входить комплекс питань розвитку культурної самобутності національних та етнічних меншин Польщі.

Відповідно до виборчого Кодексу (ст. 197) у Польщі представлені виборчі списки комітетів організацій національних меншин, до яких заносять членів зареєстрованих організацій, звільняються від потреби долати 5 % виборчий бар'єр [21]. Цим правом позитивної дискримінації національних та етнічних меншин вже з 1990-х років користуються сілезька та німецька меншини Польщі.

Громадське та політичне представництво меншин

Упродовж панування комуністичної влади близько 600 тис. *сілезців* виїхало з соціалістичної Польщі до Західної Німеччини. В умовах розпаду Варшавського договору розпочався сілезький етнонаціональний ренесанс. За неофіційними даними в Сілезькому та Опольському воєводствах (разом близько 5,7 млн. чол.) мешкає 1,2–1,5 млн. етнічних сілезців. Лідери цієї громади долучилися до створення низки громадсько-політичних організацій, які проводили активну роботу в контексті реідентифікації жителів Сілезії. Тому, логічним результатом національного руху в Сілезькому та Опольському воєводствах стало те, що під час перепису 2011 року сілезця-ми загалом визнали себе більше 800 тис. чол.

Сілезький Рух за автономію (Ruch Autonomii Śląska) є надпартійною асоціацією, громадським рухом, який пропагує ідею відновлення довоєнної автономії Верхньої Сілезії (1919–1945). Організація була створена ще в січні 1990 року. Його лідер Єжи Гожелік дотримується позиції на кшталт «Я сілезец, а не поляк!». Однак політична програма руху досить поміркована.

Він бореться за визнання Варшавою сілезької національності та за автономний статус двох регіонів – Верхньої і Нижньої Сілезії [8].

Членами Сілезького руху за автономію, який з 24 червня 2001 року став «добровільною організацією», є біля 7 тис. чол. Рух брав участь у 1991 році парламентських виборах й отримав 40 061 голосів (0,36 %) і два мандати в Сеймі. На парламентських виборах 2001 року два кандидати від руху були включені в списки Громадянської платформи (Platformy Obywatelskiej). На виборах 2005 року, кілька кандидатів від руху взяли участь у виборах (у списку Польської селянської партії). У контексті політики європейського регіоналізму сілезькі активісти пропонують запровадити в рамках польського адміністративно-територіального формату влади потужні автономні області, які, будучи фінансово незалежними від центрального уряду, на рівні місцевих громад вирішуватимуть власні справи. Таким чином, сілезький національний рух стоїть на послідовному застосуванні принципу субсидиарності та зміцнення позицій регіонів у Європейському Союзі [17].

У 1996 році заявку на реєстрацію подав *Союз Сілезців (Związek Ludności Narodowości Śląskiej)*, який мав політично представляти права сілезької меншини. Наступного року в м. Катовіце (Katowice), центрі Сілезького воєводства, його було зареєстровано, втім через 2 місяці місцевий суд скасував реєстрацію. Головною перепоною для суддів стало формулювання «сілезька національність» (вона узгоджується з неіснуючою категорією «сілезьке громадянство») та апеляція до положень Закону про національні та етнічні меншини і регіональну мову 2005 року, який не визнає сілезців ні за національну, ні за етнічну меншину Польщі. Впродовж наступних років усі судові інстанції, навіть Європейський суд з прав людини в Стразбурзі, відхиляли заяви про легалізацію організацій, які в своїй назві мали слово-сполучення «сілезька національність».

Тільки 21 грудня 2011 року в м. Ополе (*Opole*) була зареєстрована *Асоціація осіб сілезької національності (Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej)* [16]. Серед 18 членів-засновників асоціації більшість належать до опольського відділення Руху за автономію Сілезії як регіональної політичної партії [1]. У своїй діяльності Асоціація орієнтується на відродження та підтримання сілезької матеріальної та духовної спадщини, просування позитивного іміджу Сілезії та утвердження серед сілезців активної громадянської позиції [18].

Невизнання сілезців окремою національністю спровокувало появу в середовищі цієї спільноти епізодичних сепаратистських настроїв. Зокрема, 19 березня 2007 року був створений *Сілезький сепаратистський рух (Śląski Ruch Separatystyczny)*, лідерами якого стали **Іретопз Ком (Grzegorz Kot)**, *Даріуш Єрчиньскі (Jerczyński)* та *Марчел Потемпа (Marceli Potempa)*. Якпи-

сали про себе ініціатори Руху в Інтернеті основною метою організації «є національне та територіальне відокремлення або визнання сілезької національності» [15]. У 2003 році істориком і сілезьким громадським активістом Даріушом Єрчинські була видана «Історія сілезького народу», на обкладинці якої написаний девіз «Хай живе незалежна Сілезія!» Йому ж належить ініціатива звернення в 2006 року до генерального секретаря Ради Європи зі звинуваченнями на адресу офіційної Варшави в ігноруванні існування окремого сілезького народу.

Однак у травні 2010 року Сілезький сепаратистський рух зупинив свою діяльність. Грегорз Кот в якості кандидата зі списку Сілезького Руху за автономію до Ради муніципалітету Катовіце отримав лише 51 голос. У своїй програмі Рух за автономію акцентує увагу на фінансовій незалежності Верхньої Сілезії та розвитку сілезької культури, відмежовуючись, таким чином, від сепаратистських лозунгів.

Динамічною в громадсько-політичному вимірі національною меншиною є *німецька громада Польщі*. Вже з кінця 80-х років ХХ ст. її представники встановили контакти з німецьким урядом, Союзом депортованих та Асоціацією співгромадян. Згодом німецька спільнота отримала представництво на всіх рівнях влади: від місцевого сеймика до парламенту. На початку 1990-х років лідер німецької громади в м. Ополе **Йоганн Кролл (Johann Kroll)** переміг у місцевих виборах до сеймику, здобувши 1/3 голосів виборців. Таким чином уперше в новітній історії Польщі етнічним німцям була надана можливість представляти інтереси своєї громади [5, с. 85–86].

Суб'єктом виборчого процесу в Польщі є *політична партія «Німецька меншина» («Mniejszość Niemiecka»)* [9, с. 34]. 1991 рік був справжнім успіхом для цієї політичної сили, адже на парламентських виборах вона отримала підтримку 132 059 виборців (1,18 %) та 7 мандатів у Сеймі Республіки Польща. В наступній електоральній кампанії 1993 року за неї проголосувало вже 64 166 виборців (0,61 %), а до парламенту потрапило 4 депутати. На виборах 1997, 2001 та 2005 років кількість прихильників німецької партії зменшилася до 0,3 % і до Сейму потрапили тільки 2 депутати. У результаті останніх парламентських виборів 2007 та 2011 років «Німецька меншина» отримала тільки 0,2 % та 1 представника в парламенті. Зменшилася кількість прихильників партії національної меншини навіть в Опольському воєводстві. До регіонального сеймику в 1998 року вона отримала 13 мандатів, на виборах 2002 та 2006 років – по 7 мандатів, 2010 року – 6 мандатів [14]. Аналітики пояснюють таку ситуацію лібералізацією політичної ситуації в країні та можливістю вільного пересування молоді, частина якої працює в сусідній Німеччині, не створюючи таким чином значного громадсько-політичного впливу в Польщі. Крім цього, молоде покоління, порівняно зі

старшою генерацією німців, у силу євроінтеграційних процесів не володіє високим рівнем німецької етнідентичності [5, с. 86].

Німецька меншина також репрезентована мережею громадських організацій. *Соціально-культурна асоціація німців Сілезького Ополе* є найбільшою організацією німецької меншини в Польщі. До неї входять біля 330 місцевих організацій Сілезії. Товариство сприяє культурному розвитку освіти в німецькомовному регіоні, працює з метою заохочення двомовності жителів регіону, підтримує місцеві бібліотеки, школи, дитячі садки тощо. Організація тісно співпрацює з неурядовими організаціями в Польщі та за кордоном [19]. Головними напрямками діяльності *соціально-культурного товариства німців Сілезького воєводства* є виховання традицій та історії Німеччини, вивчення німецької мови. Щороку Товариство організовує поїздки, літні табори для дітей [20].

У порівнянні з іншими громадськими організаціями етнічних груп Польщі *білоруська національна меншина* є однією з найбільш сконцентрованих у географічному відношенні. З 12-ти організацій білорусів Польщі в 10-ти штаб-квартира знаходиться в м. Білосток. Загалом білоруські громадські організації об'єднують біля 5,5 тис. чол. Більшість активістів зосереджена в рамках діяльності білоруського соціально-культурного товариства (Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne).

Союз білорусів Республіки Польща (Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej) на автономних засадах об'єднує ряд громадських організацій: білоруське літературне товариство «Біловеж» (Białoruskie Stowarzyszenie Literackie «Białowieża»), білоруське історичне товариство (Białoruskie Towarzystwo Historyczne), Асоціація білоруських журналістів (Stowarzyszenie Dziennikarzy Białoruskich), рада тижневика «Нива» (Rada Programowa Tygodnika «Niwa»), білоруська асоціація студентів (Białoruskie Zrzeszenie Studentów), Гданське товариство «Хатка» (Towarzystwo «Chatka» z Gdańska).

Поряд із цим функціонують такі організації як Союз білоруської молоді (Związek Młodzieży Białoruskiej), товариство білоруської культури (Towarzystwo Kultury Białoruskiej), Асоціація «Білоруський музей і культурний центр» у Гайнівці (Stowarzyszenie «Muzeum i Ośrodek Kultury Białoruskiej» w Hajnówce), Асоціація дітей та молоді, які вивчають білоруську мову «АВ–БА» (Stowarzyszenie na Rzecz Dzieci i Młodzieży Uczących się Języka Białoruskiego «АВ–БА»), Музей малої батьківщини в Студиводах (Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach).

У польському парламенті є представник білоруської меншини, який обраний по списку демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej). У місцевих виборах, що відбулися в 2010 році, білоруська меншина не пред-

ставила окремих виборчих комітетів. Кандидати, які належать до меншини, брали участь на загальних підставах [10].

У польському Сеймі функціонує *кашубська парламентська група*, яка об'єднує 26 сенаторів і депутатів, що пов'язані з кашубами та Поморським воеводством. Провідними громадськими організаціями кашубів є кашубсько-поморська Асоціація (Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie), Кашубський Інститут (Instytut Kaszubski), Фонд «Кашубський народний університет» (Fundacja «Kaszubski Uniwersytet Ludowy»), Асоціація «Путська Земля» (Stowarzyszenie «Ziemia Pucka»), Асоціація «Кашубська єдність» (Stowarzyszenie «Kaszëbskô Jednota») [10].

Ромська громада дисперсно розселена в Польщі, втім теж представлена великою кількістю громадських організацій. Серед них виділяються Союз ромів Польщі (Związek Romów Polskich), Консультативно-інформаційний центр ромів польщі (Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce), Соціально-культурне товариство – Центр культури ромів Польщі (Stowarzyszenie Kulturalno-Społeczne – Centrum Kultury Romów w Polsce), Асоціація ромів Вроцлава «Романі Бахт» (Stowarzyszenie Romów we Wrocławiu «Romani Bacht»), Міжнародне товариство ромських митців «Рома» (Międzynarodowe Stowarzyszenie Twórców Romskich w Polsce Roma), ромське освітнє товариство (Romskie Stowarzyszenie Oświatowe «Harrangos»), товариство польських ромів «Парно Фор» (Stowarzyszenie Romów Polskich «Parno Foro»), товариство національної меншини «РОМ» (Stowarzyszenie Mniejszości Narodowej «ROM» w Lublinie), товариство ромів Кракова (Stowarzyszenie Romów w Krakowie) та багато інших. Сфера їхньої діяльності охоплює питання інтеграції ромів у польський соціум, зокрема освітньо-виховні, культурні та соціально-економічні аспекти життєдіяльності цієї меншини.

Ще в 1991 році в м. Білосток (Białystok) розпочав свою діяльність Міжнародний російський клуб. Наразі більшість громадських активістів-росіян у Польщі репрезентовані російським культурно-освітнім товариством (Rosyjskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe z siedzibą w Białymstoku), яке організовує Дні російської культури в Польщі. Функціонують також організації «Русский Дом» (Stowarzyszenie «Rosyjski Dom» z siedzibą w Warszawie) та «Російська спільнота» (Stowarzyszenie «Wspólnota Rosyjska» z siedzibą w Warszawie).

Росіян-старобрядців об'єднує Вища Рада старобрядців (Naczelna Rada Starobrzędowców), зареєстрована в 1993 році та Товариство старобрядців (Stowarzyszenie Starobrzędowców w Polsce z siedzibą w Borze koło Augustowa). Вища Рада старобрядців, зокрема, була створена як організація захисту культурної спадщини старобрядців у відповідь на знищення церкви в селі Погорелец (Pogorzelec).

Сегментація української меншини

У межах сучасної Польщі регіоном компактного проживання меншини є Вармінсько-Мазурське воєводство та великі міста, такі як Варшава, Краків та інші. Історично склалося, що на теренах Польщі українська спільнота презентувала автохтонне населення таких історико-етнографічних земель як Бойківщина, Лемківщина, Підляшшя, Холмщина та Надсяння. У кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття в країнах Центральної та Східної Європи відбувається своєрідна реанімація русинської етноідентичності, внаслідок чого постають громадські організації, які заявляють про власну нетотожність українській етнонації. Відбувається сегментація (розмежування) української меншини Польщі, яка з одного боку представляє власне українців, з іншого – лемків. У свою чергу в лемківському середовищі присутні два напрямки – одні ідентифікують себе з українською нацією, інші (й цьому сприяє відповідна державно-правова підтримка – М.З.) – вважають себе окремою етнічною меншиною [4, с. 106].

Власне українську національну меншину репрезентують такі організації як Союз українців Польщі (Związek Ukraińców w Polsce), Союз українців Підляшшя (Związek Ukraińców Podlasia), Союз українок (Związek Ukrainek), Українське товариство (Towarzystwo Ukraińskie), Товариство українських вчителів Польщі (Ukraińskie Towarzystwo Nauczycielskie w Polsce), Українське історичне товариство (Ukraińskie Towarzystwo Historyczne), організація української молоді «Пласт» (Organizacja Młodzieży Ukraińskiej «PLAST») та інші [11, s. 9].

Представники української громади Польщі беруть участь в політичному житті країни. За результатами парламентських виборів 2007 року депутатський мандат здобув один представник української меншини, обраний за списком Громадянської платформи (Platformy Obywatelskiej). До цього депутат був представником у сеймику Вармінсько-Мазурського воєводства. За результатами виборів 2011 року до Сейму також був обраний один представник української громади Польщі. На місцевих виборах 2010 року українська громада не представила своїх виборчих комітетів, кандидати від меншини брали участь у виборчій кампанії на загальних засадах. За результатами виборів один кандидат отримав депутатський мандат у сеймику Поморського воєводства; 13 представників меншини входять до складу рад повітів Поморського, Вармінсько-Мазурського, Західнопоморського воєводств; 30 кандидатів вибрано до рад гмін Любуського, Поморського, Підкарпатського, Вармінсько-Мазурського та Західнопоморського воєводств. На посади війта або бурмістра вибрані 6 кандидатів, які репрезентують українську меншину, в Вармінсько-Мазурському, Поморському та Нижньосілезькому воєводствах [10].

Як мовилось вище, лемківська громада розмежована за двома етноідентифікаційними орієнтаціями. Це засвідчив перепис 2011 року, який дозволяв дві ідентичності: 283 лемки задекларувати також приналежність до українського етносу, а 801 українець – до лемківської етнічної групи. Подібна ситуація і в громадському житті лемків Польщі. Об'єднання лемків (Zjednoczenie Łemków), створене 30 листопада 1989 року в м. Горлиці (Gorlice), пропагує український етнонаціональний вектор лемківської ідентичності. Тут також розгорнуло свою діяльність Товариство «Руська бурса» (Stowarzyszenie «Ruska Bursa» w Gorlicach).

Легалізоване 7 квітня 1989 року в Лігніці (Legnica) Товариство лемків (Stowarzyszenie Łemków) відмежовується від української етноідентичності. Голова Товариства, краківський літературознавець Олена Дуць-Файфер, відмовляє в належності до лемківської спільноти тим, хто визначає себе ще й українцем. Вона, вслід за Полом Робертом Магочі, пропагує належність лемків до так званого четвертого східнослов'янського народу – русинів.

Символом окремішності лемків, які тяжіють до Товариства, є фестиваль «Лемківська Ватра на вигнанні», який відбувається в селі Михалів Вроцлавського воєводства. Інший лемківський фестиваль наприкінці липня організовує Об'єднання лемків у селі Ждиня Малопольського воєводства [2].

На місцевих виборах 2010 року вибрані два радники, які належать до лемківської громади в Нижньосілезькому (Легницький повіт) та Малопольському (Горлицький повіт) воєводствах. Вісім депутатів вибрані до рад гмін Нижньосілезького, Підкарпатського та Малопольського воєводств. У одній гміні Малопольського воєводства кандидат-лемко обраний на посаду вїгта [10].

Таким чином, навіть у моноетнічній за типом держав Польщі представлена мозаїка етнографічних, етнічних та національних спільнот. В умовах демократичного поступу польського суспільства останніх років найбільш істотні реідентифікаційні процеси відбулися в середовищі сілезької громади. Її лідери домагаються автономних прав, беруть активну участь в громадському та політичному житті країни. Політична партія «Німецька меншина» («Mniejszość Niemiecka») репрезентує німецьку етнічну групу Польщі. Громади інших національних та етнічних меншин, мовної меншини кашубів структуровані в рамках громадських організацій. Вони представляють широку палітру освітньо-виховної, культурної, релігійної та соціально-економічної життєдіяльності цих спільнот. Не дивлячись на чисельну присутність в етнонаціональній структурі Польщі українська меншина сегментована на українців та лемків, які мають два етноідентифікаційні орієнтири – власне український та самобутній лемківський. Така ситуація обмежує повноцінну участь української меншини в суспільно-політичних процесах та пришвидшує асиміляцію українців Польщі.

Список використаних джерел:

1. Дзядуль Я. Чи існує вже національність «сілезці»? [Електронний ресурс] / Ян Дзядуль // Західна аналітична група. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=5076>
2. Кабачій Р. Останній із... лемків? [Електронний ресурс] / Роман Кабачій. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/kaleido_digest/53322/
3. Кириченко І. Сілезія. Чи є такий народ? [Електронний ресурс] / Ірина Кириченко // Українсько-польський інтернет-журнал. – Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/news/news.php?id=1370>
4. Клайзнер А.М. Сегментація української мови у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) / Анжеліка Матяшівна Клайзнер // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 103–109.
5. Лазар Н.В. Становище німецької мови в Україні, Польщі та Словаччині (спроба порівняння) / Наталія Вікторівна Лазар // Етнічна історія народів Європи. Німці в етнокультурному просторі України. – К. : УНІСЕПВ, 2004. – Вип. 16. – С. 84–89.
6. Лоза П. «Заокруглені» результати перепису населення в Польщі [Електронний ресурс] / Павло Лоза // Всеукраїнське товариство «Лемківщина». Львівська організація. – Режим доступу : <http://lemky.lviv.ua/?p=1875>
7. Мовні пристрасті у Польщі: сілезіанці хочуть регіональної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrainian.voanews.com/content/poland-language/1501433.html>
8. Неменский О. Региональные и сепаратистские движения в странах Центральной Европы [Електронний ресурс] / Олег Неменский. – Режим доступу : <http://www.srpska.ru/article.php?nid=8802>
9. Тищенко Ю.А. Забезпечення ефективної участі мови у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд / Юлія Анатоліївна Тищенко. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2012. – 49 с.
10. Charakterystyka mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/mniejszosci/charakterystyka-mniejs/6480,Charakterystyka-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych-w-Polsce.html#rosjanie>
11. Drugi raport dotczący sytuacji mniejszosci narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 2009. – 43 s.
12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Details.Servlet?id=WDU19970780483>
13. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011 / Pod merytorycznym kierunkiem Lucyny Nowak. – Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2013. – 337 s.
14. Mniejszość Niemiecka (komitet wyborczy) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Mniejszo%C5%9B%C4%87_Niemiecka_%28komitet_wyborczy%29
15. Pietrasz P. Separatyści śląscy na listach PSL? [Електронний ресурс] / Piotr Pietrasz. – Режим доступу : <http://wpolityce.pl/artykuly/14018-separatysci-slascy-na-listach-psl>

16. Pszon J. *Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej zarejestrowane!* [Електронний ресурс] / Joanna Pszon. – Режим доступу : http://opole.gazeta.pl/opole/1,35114,10884274,Stowarzyszenie_Osob_Narodowosci_Slaskiej_zarejestrowane_.html
17. *Ruch Autonomii Śląska* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://autonomia.pl/n/o-nas>
18. *Statut Stowarzyszenia Osób Narodowości Śląskiej wraz ze zmianami przyjętymi przez Walne Zgromadzenie Członków w dniu 27.04.2013 w Bieruniu, ul. Chemików 45 – wersja jednolita* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slonzoki.org/przykladowa-strona-2/sons-w-putaniach-i-opowiedziach/>
19. *Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tskn.vdg.pl/pl/o-nas>
20. *Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców Województwa Śląskiego* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfkschlesien.pl/index.php/aboutus>
21. *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20110210112>
22. *Ustawa dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>

KOBIETY I EDUKACJA AKADEMICKA

Artykuł analizuje problemy związane z akademicką edukacją polskich kobiet. Ukazuje tendencje edukacyjne. Jedną z nich jest wybieranie przez kobiety coraz częściej technicznych kierunków edukacji akademickiej.

Słowa kluczowe: *edukacja, kobiety, stereotypy, nowe technologie.*

Wstęp

Edukacja kobiet była jednym z postulatów działaczy na rzecz równouprawnienia i rozszerzania praw obywatelskich, szczególnie powstających ruchów feministycznych przełomu XIX i XX wieku⁷¹. Przeciwnicy edukacji kobiet podnosili argumenty, że są one predestynowane do czynności domowych opieki nad dziećmi i rodziną. Ten kulturowo i tradycyjnie motywowany stereotyp przez wiele wieków nie pozwalał kobietom kształcić się i zdobywać stopnie naukowe. „W XIX w. główna batalia toczyła się o dostęp kobiet do studiów wyższych. Osiągnięcie tego było trudne nie tylko z powodu innego widzenia roli kobiet i mężczyzn czy z obaw przed wspólnym studiowaniem kobiet i mężczyzn. Szkoły średnie, w których mogły kształcić się kobiety, często uczyły według programów, które nie zawsze umożliwiały podjęcie studiów. Przez długi czas jednak nie dopuszczano kobiet do studiów, wyłączając je na podstawie kryterium płci, nie zaś wiedzy czy umiejętności. Za przełom uznaje się rok 1837, kiedy Oberlin College w Stanach Zjednoczonych po raz pierwszy przyjął kobiety - studentki. Trzeba jednak podkreślić, że uczyniono to na dość szczególnych zasadach: kobiety zobowiązane były do prania, cerowania, sprzątanania i podawania do stołu studiującym mężczyznom. Chociaż wiele zajęć prowadzonych było koedukacyjnie i na podstawie tego samego programu, kobiety nie mogły studiować łaciny, greki i matematyki, nie mogły zabierać głosu w dyskusjach ani odczytywać napisanych przez siebie prac. Jedną z pierwszych absolwentek Oberlin College, Lucy Stone, przyjęta tam w 1837 r., a więc w pierwszym roku, gdy zaakceptowano kobiety wśród studiujących, odmówiła napisania przemówienia końco-

⁷¹ Por. K. Ślęczka, *Feminizm. Ideologie i koncepcje społeczne współczesnego feminizmu*, Wyd. Książnica, Katowice 1999.

wego, gdyż - zgodnie z tą zasadą - nie mogłaby go osobiście odczytać podczas ceremonii rozdania dyplomów, I chociaż w 1870 r. osiem uniwersytetów stanowych i wiele szkół prywatnych przyjmowało kobiety, najczęściej tworzyły one specjalne wydziały dla kobiet, a oferowana tam wiedza i warunki studiów były gorsze niż te, które oferowano mężczyznom. (...) Najgorętsze dyskusje rozgorzały w XIX w., a więc w okresie, kiedy kobiety zaczęły starać się o przyjęcie na studia wyższe. Staraniom tym towarzyszyły nie tylko gorące polemiki, ale też często niezwykle ostre ataki. I tak np. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Ludwik Rydygier dowodził, że medycyna nie nadaje się dla kobiet, gdyż "ani siłami ducha, ani siłami tła do takiego zadania kobieta nie dorosła". Podobny był ton publikacji we Lwowie, gdzie kobiety starały się o prawo do studiowania. Ukazała się tu broszura pod charakterystycznym tytułem "Przeciw emancypacji kobiet czyli supremacja kobiet nad mężczyznami", której autor dowodził, że "emancypacja jest większą klęską dla narodu aniżeli rozbiór Polski". Tytuł innej publikacji z tego okresu przestrzegającej kobiety przed zgubnymi skutkami edukacji nosił również charakterystyczny tytuł: "Nie tędy droga szanowne panie". Kobiety jednak uznały, że także ta droga musi zostać przed nimi otwarta"⁷².

W 1894 r. pierwsze kobiety uzyskały indywidualne zezwolenia Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego, aby mogły uczestniczyć w wykładach akademickich. Pierwszymi studentkami były: Stanisława Dowgiałło, Janina Kosmowska i Jadwiga Sikorska⁷³. Nie były one jednak studentkami w obecnym sensie tego słowa, nie uzyskiwały bowiem dyplomu wyższej uczelni. W kolejnych latach zwiększała się liczba studiujących kobiet, a ich status stopniowo ulegał zmianie. W roku akademickim 1902/1903 odbył się po raz pierwszy egzamin doktorski kobiety. Jednocześnie wiele Polek studiowało w uczelniach zagranicznych z powodu niemożności podjęcia studiów na kierunkach matematyczno-fizycznych, medycznych, inżynierskich. Najbardziej znanym przykładem jest oczywiście postać Marii Curie-Skłodowskiej, której wyjazd na Sorbonę spowodowany był właśnie takimi ograniczeniami⁷⁴.

Kobiety również bardzo długo, pomimo formalnego i potwierdzonego zagranicznymi i polskimi dyplomami wykształcenia, nie były dopuszczane do wykładów i godności akademickich. Zmiany nastąpiły po wybuchu I wojny światowej, gdy do wojska powołano dużą ilość mężczyzn, także pracowników uczelni.

---

⁷² M. Fuszara, *Kobiety wobec uniwersyteckiej edukacji*, <http://www.unigender.org/?page=biezacy&issue=01&article=05#note-txt2,6.09.2013>.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Podobne ograniczenia miały miejsce w USA jeszcze w latach czterdziestych XX wieku, gdzie kobieto mu trudniano dostęp do studiów w inżynierskich. Por. D. Kiernan, *Dziewczyńatomowe. Nieznana historia kobiet, które pomogły wygrać II wojnę światową*, Wyd. Otwarte, Kraków 2013.

Lepiej niż w Uniwersytecie Jagiellońskim wyglądała sytuacja kobiet w Uniwersytecie Warszawskim, w którym kobiety pod koniec okresu międzywojennego stanowiły ok. 40% studentów. Natomiast wśród pracowników naukowych stanowiły mniej niż 5% profesorów i łącznie około 15% pracowników⁷⁵.

W powojennej Polsce dyskusja dotycząca praw kobiet i ich miejsca w społeczeństwie rozpoczęła się już w 1944 r. na łamach pierwszych ukazujących się w „Polsce lubelskiej” czasopism jak „Odrodzenie”, w którym polemizowali Czesław Miłosz i Jerzy Wyszomirski⁷⁶. Na łamach „Tygodnika Powszechnego” duży artykuł poświęcony nowym rolom społecznym kobiet opublikowała 17 lutego 1946 r. Zofia Starowieyska-Morstinowa. Stereotyp kobiety wyłaniający się z tego artykułu różnił się znacząco od lansowanego w ówczesnej prasie partyjnej i rządowej. Punktem wyjścia analizy było stwierdzenie, iż emancypacja odniosła zwycięstwo. Dała ona jednakże kobietom tylko nowe prawa nie zdejmując z nich wcześniejszych obowiązków. Kobiety, szczególnie wykształcone, chcą pracować, gdyż praca je interesuje, nawet, jeśli nie jest odpowiednio wynagradzana. Praca daje kobietom niezależność. „Kobiety pracujące, naprawdę nie zarabiają, bo każdy najmniejszy kawałek musi być dany do uszycia, naprawienia, wyczyszczenia poza dom. [...] Praca w domu, będąc pracą wyzyskiwania możliwości i oszczędności, jest pracą niezmiernie rentowną ale na zewnątrz nieefektywną i kobieta przynosząca na pierwszego skromną pensyjkę ma lepsze poczucie spełnionego obowiązku⁷⁷. Autorka krytycznie ocenia kobiety odrzucające tradycyjny model rodziny obarczając je winą za kryzys życia rodzinnego. Dowodzi, że „kwestia małżeństwa i rodziny, i kwestia zawodu leżą w innych wymiarach. W życiu mężczyzny warunkują się dopełniając, w życiu kobiety – przeciwstawnie⁷⁸. Kobieta nie jest wyedukowana do małżeństwa. Jej sposób kształcenia powinien „iść po torach jej kobiecych zdolności i możliwości⁷⁹”, a kobiety powinny zaakceptować swoją inność. Dyskusja na ten temat trwała z różnym nasileniem przez cały okres realnego socjalizmu⁸⁰.

Duże znaczenie w procesie edukacji mają stereotypy, które znajdują odzwierciedlenie w podręcznikach szkolnych, szczególnie do początkowej eduka-

---

⁷⁵ M. Fuszara, *Kobiety...*, op. cit.

⁷⁶ E. Sawa-Czajka, *Kobiety w Polsce – przemiany demokratycznej stereotypy*, WSSMiA, Warszawa 2013, s. 10-12.

⁷⁷ Z. Starowieyska-Morstinowa, *Zwycięstwo kobiety*, „Tygodnik Powszechny”, nr 17/1946, s. 1-2.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Por. E. Sawa-Czajka, *Women in Poland: Transition to Democracy and Stereotypes*, (W:) B. Wejnert (ed.) *Linking Environment, Democracy and Gender, Research in Political Sociology*, Volume 20/2012, pp.105-123.

cji. Za Brunonem Hołystem należy zwrócić uwagę, że „stereotypy pozwalają obserwatorowi błyskawicznie ocenić inną osobę (...). Dostarczając uproszczonego obrazu świata społecznego, umożliwiają szybką orientację w tym, co się dzieje, pozwalają na subiektywnie pewne sądy na temat innych oraz podejmowanie jednoznacznych decyzji i działań społecznych. Analiza właściwości stereotypów wskazuje, że: mają one poznawczy charakter – treść stereotypu stanowią poglądy przekonania, wyobrażenia i sądy; ich treść ma charakter emocjonalny – stereotypy mają wprawdzie naturę poznawczą, ale cechy budujące dany stereotyp nigdy nie są wolne od skojarzeń emocjonalnych; są nieadekwatne do rzeczywistości, często wyolbrzymiane i wyostżane; są poznawczo wadliwe, tzn. mają charakter uproszczony ze względu na niezbyt dużą zawartość treściową oraz jasno określone kryteria przynależności do danej kategorii; są nadmierną generalizacją rzeczywistości, a przedstawiciele danej kategorii są postrzegani jako podobni do siebie; są sztywne i bardzo odporne na zmiany, nawet w sytuacji dostarczania nowej informacji; mają społeczny charakter, tzn. są podzielane przez grupę społeczną i dotyczą grupy społecznej”⁸¹.

Stereotypy kobiecości i męskości kształtowane są przez podręczniki szkolne, szczególnie do nauczania w klasach najmłodszych. W elementarzach i pierwszych czytankach mama zazwyczaj gotuje i robi zakupy. W elementarzach mama i córka przygotowują posiłki, tata i brat czytają, dyskutują, pomagają siostrze i córce w matematyce⁸².

Problem wizerunku kobiet w podręcznikach do wczesnego nauczania w latach 90-tych analizowały m.in. Barbara Szacka oraz Elżbieta Kalinowska, które prowadziły niezależne badania wizerunku kobiet i mężczyzn w podręcznikach dla niższych klas szkół podstawowych. Wnioski z tych badań są bardzo podobne: obraz rodziny i zaznaczenie ról społecznych obu płci są bardzo tradycyjne, co nie odzwierciedla różnorodności życia i ról społecznych w Polsce współczesnej.

Elżbieta Kalinowska zwraca również uwagę, że treści podręczników nie są zgodne z Konwencją o eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet. „Tworząc podręcznik szkolny można by przyjąć jedną z dwóch koncepcji: albo pokazywać świat takim jakim on rzeczywiście jest, albo starać się ukazać wizję stanu pożądanego. Obecne podręczniki szkolne nie czynią ani jednego, ani drugiego. Obraz świata przez nie kreowany nie przystaje do rzeczywistości, zredukowany jest do jednego tylko wyboru drogi życiowej kobiet i mężczyzn, nie pokazuje całej gamy różnorodnych sytuacji i układów społecznych, w jakich funkcjonu-

⁸¹ B. Hołyst, *Osobowość terrorystów*. Studia Społeczne, nr 1/2009, s. 55-80.

⁸² Autorzy podręczników wydają się nie zauważać tego, że z polskich naukowców jedynie Maria Curie-Skłodowska była 2-krotną laureatką Nagrody Nobla. Por.: E. Bober, M. Brandt-Konopka, *Podręcznik do nauki czytania i pisania*. Wyd. Andromeda, Gdańsk 1994, s. 87.

ją ludzie. Jest przy tym tak spreparowany, że nie tylko nie ukazuje osiągnięć i aspiracji dziewcząt i kobiet, ale wręcz je zaniża. Wizerunki kobiet i mężczyzn, dziewczynek i chłopców kształtowane przez podręczniki szkolne nie są oparte na obserwacji współczesnej rzeczywistości lecz na społecznie funkcjonujących stereotypach⁸³

Być może także ten kształtowany przez lata, niezależnie od zmian ustrojowych wzorców, długo blokował kobiety w staraniach o wspieranie ich udziału w polityce. Przewrotny tytuł artykułu Janiny Paradowskiej „Panie proszą panów”⁸⁴ znakomicie odzwierciedla ten stan. Należy zgodzić się z opinią prof. Barbary Szackiej, która pisze: „...bardzo trudnym – jeżeli wręcz niewykonalnym zadaniem jest zmiana tradycyjnych różnicowań społecznych wedle płci. Jeżeli zależy nam na zmianie stereotypu, że kobiety mogą i powinny tylko gotować, zaś myśleć mogą tylko mężczyźni, musimy zdawać sobie sprawę, że stereotyp ten ma bardzo twardy żywot i będzie dawał o sobie znać przy lada okazji oraz w najmniej spodziewanych i czasem trudnych do wyśledzenia miejscach”⁸⁵.

Współczesne tendencje edukacyjne

Transformacja systemowa rozpoczęta w 1989 r., a przede wszystkim akcesja Polski do Unii Europejskiej i przyjęcie obowiązującego prawodawstwa europejskiego także w zakresie procesów prorównościowych, w znacznym stopniu wpłynęły na sposób traktowania kobiet, ich możliwości zawodowe i edukacyjne. Gdy w 1995 r. w grupie ekspertów przygotowywałyśmy Raport - stanowisko Polski na Konferencję w Sprawie Kobiet w Pekinie⁸⁶ zwracałyśmy uwagę na nierówność w dostępie kobiet do niektórych kierunków studiów i konieczność stosowania mechanizmów wspierania udziału kobiet w polityce: „Pożądane jest utworzenie mechanizmów zachęcających partie polityczne do umieszczania kobiet na listach kandydatów. Dających im szansę znalezienia się w gronie osób wybieranych w wyborach parlamentarnych i samorządowych (powszechnie stosowaną praktyką jest umieszczanie kobiet na odległych miejscach). Pojawiają się głosy o potrzebie utworzenia specjalnych funduszy, które partie promujące kobiety powinny uzyskiwać. Pogląd ten jest wszakże kontrowersyjny, podobnie

---

⁸³ E. Kalinowska, *Wizerunki dziewczynek i chłopców, kobiet i mężczyzn w podręcznikach szkolnych*, (W:) *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*, R. Siemińska (red.), Scholar, Warszawa 1997, s. 115.

⁸⁴ J. Paradowska, *Panie proszą panów*, „Polityka”, nr 33/2009, s. 12-14.

⁸⁵ B. Szacka, *Kobiety i mężczyźni, dziewczynki i chłopcy. Podział wedle płci w prezentowanym dzieciom obrazie świata*, (W:) *Portrety..op. cit.*, s. 105-114.

⁸⁶ Autorka miała wówczas zaszczyt uczestniczyć w przygotowywaniu części raportu dotyczącej udziału kobiet w polityce.

jak propozycja wprowadzenia systemu kwotowego, ze względu na złe doświadczenia w okresie poprzednim Idea systemu kwotowego jest jednak coraz częściej rozważana jako sposób wyrównywania szans kobiet i mężczyzn w życiu publicznym⁸⁷.

Efektom działań kobiet po 1989 r. jest również wejście w życie obowiązującego obecnie (od 2011 r.) systemu kwotowego gwarantującego kobietom 35 % miejsc na listach wyborczych – co w 1995 r. wydawało się postulatem nie do zrealizowania jeszcze w 1995 r.

Podobnie było z dostępem kobiet do niektórych kierunków kształcenia o czym również wspomina Raport z 1995 r. Dotyczyło to zwłaszcza uczelni wojskowych, pożarniczych, morskich, policyjnych, które stopniowo stały się dostępne dla kobiet. Obecnie, także w związku z dużą ilością uczelni wyższych i spadającą ilością studentów, uczelnie wręcz konkurują o słuchaczy i z pewnością nie stosują żadnych ograniczeń w procesie rekrutacji⁸⁸.

Ponadto, przyjęta po Konferencji Pekinńskiej ONZ w Sprawach Kobiet platforma działania zakładała walkę ze stereotypami w zakresie kształcenia na poziomie nauczania początkowego i wspieranie procesów prorównościowych we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Działania te były wspierane i finansowane zarówno w funduszach przedakcesyjnych jak i już po akcesji do UE.

Wśród instytucji rządowych, zgodnie z zaleceniami UE, pojawił się urząd pełnomocnika rządu – obecnie pod nazwą Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Traktowania. Kieruje nim obecnie dr Agnieszka Kozłowska-Rajewicz⁸⁹. Urząd ten został powołany rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 2008 r.⁹⁰. Jest to zgodne z art. 31 Ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania⁹¹, która weszła w życie 1 stycznia 2011 r. Do zadań Pełnomocnika należą m.in.

„1) realizowanie polityki rządu w zakresie zasady równego traktowania, w tym przeciwdziałanie dyskryminacji, w szczególności ze względu na płeć, rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, religię, wyznanie, światopogląd, wiek, niepełnosprawność oraz orientację seksualną;

2) opracowywanie i opiniowanie projektów aktów prawnych w zakresie zasady równego traktowania;

3) przeprowadzanie analiz i ocen rozwiązań prawnych pod kątem respektowania zasady równego traktowania, a także występowanie do właściwych or-

---

⁸⁷ *Raport na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet – Pekin 1995*, Warszawa 1995, s. 62.

⁸⁸ Tamże. Patrz także: M. Fuszara, *Kobiety...*, op. cit.

⁸⁹ <http://rownetraktowanie.gov.pl/>, 7.09.2013.

⁹⁰ Dz. U. z 2008 r. Nr 75, poz.450, z późn.zm.

⁹¹ Dz. U. z 2010 r. Nr 254, poz. 1700.

ganów z wnioskami o wydanie lub zmianę aktów prawnych w zakresie spraw należących do Pełnomocnika.”⁹²

Efektom zmian ustrojowych po 1989 r. było m.in. zwiększenie dostępu do szkolnictwa wyższego. Stało się to możliwe także wskutek powstania znaczącego segmentu wyższych szkół niepublicznych, co spowodowało zwiększenie się ilości studentów w ogóle i szczególnie dynamiczny wzrost ilości studiujących kobiet.

W nowej sytuacji społeczno-politycznej po 1989 r. możliwa stała się prywatyzacja szkolnictwa wszystkich szczebli. W krótkim czasie powstało w Polsce wiele prywatnych szkół podstawowych i średnich oraz szkół wyższych. Rozwój tego segmentu edukacji okazał się ogromnym sukcesem. Według danych ze strony internetowej Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2012 r. w Polsce w 470 uczelniach, – 134 publicznych i 336 niepublicznych, kształcą się prawie 2 miliony studentów (w 1990 r. było ok. 400 tys. studentów), co daje jeden z najwyższych na świecie wskaźników skolaryzacji oraz największą liczbę instytucji szkolnictwa wyższego w Europie⁹³.

Dynamika wzrostu ilości szkół wyższych w Polsce do roku 2011

Rok akademicki	Szkoły wyższe ogółem	Szkoły wyższe niepubliczne
1992/93	124	18
1995/96	179	80
2000/2001	310	195
2005/2006	445	315
2008/2009	458	326
2010/2011	470	336

Źródło: <http://www.mnisw.gov.pl/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym/>, 22.08.2013.

Ta ilościowa zmiana dokonała się bez nakładów ze strony państwa i została sfinansowana z prywatnych środków założycieli niepublicznych uczelni. Tak dynamiczny rozwój niepublicznego szkolnictwa wyższego świadczył o ogromnych potrzebach w zakresie kształcenia akademickiego w Polsce po 1989 r.

Należy również podkreślić, że w tym sektorze powstało wiele nowych miejsc pracy związanych z obsługą procesu dydaktycznego. W tym sektorze, obok na-

⁹² <http://rownetraktowanie.gov.pl/node/204>, 9.09.2013.

⁹³ <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym/>, 7.09.2013.

ukowców, pracuje duża liczba pracowników administracyjnych, laboratoryjnych, informatyków i PR-owców. Wybudowano i świetnie wyposażono nowoczesne budynki dydaktyczne, audytoria, laboratoria. Zainicjowano szereg nowatorskich form i kierunków edukacji jak e.learning, bioinformatyka, a nawet taniec.

W sektorze szkolnictwa niepublicznego większość stanowią uczelnie kształcące na poziomie studiów pierwszego stopnia (licencjackich). Wiele z nich posiada uprawnienia do kształcenia na poziomie drugiego stopnia (studia magisterskie). Nieliczne kształcą na poziomie studiów doktoranckich, a tylko kilka ma uprawnienia do przeprowadzania procedury uzyskiwania stopnia naukowego doktora habilitowanego.

Według statystyk Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce studenci kształcą się na ponad 200 kierunkach, w tym unikatowych oraz makrokierunkach. W 2011 roku najwięcej studentów studiowało na kierunkach ekonomicznych oraz administracyjnych – „23%, społecznych – 13,9%, pedagogicznych – 12%, humanistycznych – 8,8%, inżynierijsko-technicznych – 6,8%, medycznych – 5,8%, informatycznych – 4,9%, usług dla ludności – 3,7%, prawnych – 3,1% oraz ochrony środowiska – 1,4% (kategoria „pozostałe kierunki” to 16,4%)”⁹⁴.

W roku akademickim 2012/2013 na I rok studiów pierwszego stopnia i jednolitych studiów magisterskich przyjęto ogółem 549.443 osoby. Najpopularniejszymi kierunkami kształcenia były: informatyka, zarządzanie, prawo, budownictwo, pedagogika, ekonomia, inżynieria środowiskowa, zarządzanie i inżynieria produkcji, finanse i rachunkowość, mechanika i budowa maszyn⁹⁵.

W roku akademickim 2012/2013 po raz pierwszy na czele najbardziej popularnych kierunków znalazła się informatyka. Jest to związane z szeroką akcją popularyzującą studiowanie na kierunkach ścisłych i politechnicznych, ale również z rosnącą wśród młodzieży świadomością przekładania się zdobytego wykształcenia na szybkość znajdowania satysfakcjonującej pracy po studiach.

Informatyka okazała się najszybciej rosnącym kierunkiem studiów w Polsce. W roku 2011 wybrało ją 27625, a w 2012 już 30639 osób. Widoczne są również zmiany popularności typów uczelni publicznych w latach 2007-2012. W roku akademickim 2007/2008 najpopularniejsze były uniwersytety. Wśród uczelni publicznych od 2010 r. widoczny jest wzrost zainteresowania uczelniami technicznymi. W latach 2008-2010 najpopularniejsze były publiczne uczelnie ekonomiczne, a już w roku 2012 najpopularniejsze stały się uczelnie techniczne⁹⁶.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ http://www.mnsw.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/2c9dcb54750b1bea5b1e3c22ca66f20a.pdf, 7.09.2013.

⁹⁶ http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/0550d75912d508101f1e5b8e5b04a081.pdf, 9.09.2013.

W roku akademickim 2011/2012 wśród studentów szkół wyższych było 58,7 % kobiet (studia stacjonarne - 57,6%, studia niestacjonarne - 60,1%)⁹⁷.

W roku akademickim 2012/2013 wśród studentów polskich uczelni było również 58,7 % kobiet. W tym na studiach stacjonarnych – 58,1 %, niestacjonarnych – 59,6 %⁹⁸.

Tab. 1. Najpopularniejsze obszary studiów wybierane przez kobiety w latach akademickich 2011/2012 i 2012/2013 (%)

Nazwa obszaru studiów	Rok akademicki 2011/2012	Rok akademicki 2012/2013
Opieka społeczna	86,9	86,5
Pedagogika	79,2	79,8
Nauki medyczne	75,2	75,6
Nauki humanistyczne	71,3	71,5
Usługi dla ludności	70,4	71,7
Nauki biologiczne	69,8	71,3
Nauki weterynaryjne	69,3	71,0
Nauki społeczne	68,0	67,0
Nauki fizyczne (fizyka, astronomia, chemia, geologia, geografia)	62,8	63,9
Nauki matematyczne i statystyczne	61,4	63,6

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny 2012*, s. 254 http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2012.pdf, 6.09.2013; http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/RS_maly_rocznik_statystyczny_2013.pdf, 7.09.2013.

Statystyki za ostatnie lata akademickie pokazują, że tradycyjnie zdominowanymi przez kobiety kierunkami studiów były nauki pedagogiczne i związane z opieką społeczną choć zauważalny jest lekki spadek ilości studentek tych kierunków. Nieznacznie spadła również ilość studentek na kierunkach społecznych. Rośnie natomiast liczba studentek na kierunkach medycznych, humanistycznych, usług dla ludności, biologicznych, weterynaryjnych, a także matematycznych i statystycznych.

Najmniejsza ilość kobiet zarówno w roku akademickim 2011/2012 jak 2012/2013 studiowała w obszarach informatyki, usług transportowych i inżynierjno-technicznym. Szczegółowe dane ukazuje tabela nr 3.

⁹⁷ *Mały Rocznik Statystyczny 2012*, s. 254, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2012.pdf, 6.09.2013.

⁹⁸ *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2013*, s. 259, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/RS_maly_rocznik_statystyczny_2013.pdf, 7.09.2013.

Tab. 3. Obszary studiów z najmniejszą ilością kobiet (%)

Nazwa obszaru studiów	Rok akademicki 2011/2012	Rok akademicki 2012/2013
Informatyka	10,9	12
Inżynierijno-techniczne	21,4	22,7
Usługi transportowe	21,4	21,1

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2012*, s. 254, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2012.pdf, 7.09.2012;

Mały Rocznik Statystyczny Polski 2013, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_maly_rocznik_statystyczny_2013.pdf, 7.09.2013.

Prof. Małgorzata Fuszara zwraca również uwagę, że „odsetek kobiet wzrasta też na studiach doktoranckich. W 1995 r. kobiety stanowiły 38% doktorantów, w 2000 r. - 44% uczestników studiów doktoranckich. Różnice widoczne są w proporcji osób ze stopniem naukowym co najmniej doktora. W tych grupach nadal przeważają mężczyźni. „Ta kategoria wykształcenia jest jednak minimalna w całej populacji - wśród mężczyzn stanowi ona 0,5%, a wśród kobiet - 0,2%”⁹⁹.

W roku akademickim 2011/2012 wśród słuchaczy studiów doktoranckich przeważały już kobiety stanowiąc 52,4 % wszystkich doktorantów. Najwięcej doktorantek było w następujących obszarach kształcenia:

- weterynaryjnym – 71,1 %,
- medycznym i opieki społecznej – 67 %,
- biologicznym – 66,8 %¹⁰⁰.

Najmniej doktorantek w roku akademickim 2011/2012 było w obszarach nauk:

- matematycznych i statystycznych – 25,4 %,
- ochrony i bezpieczeństwa – 26,5 %¹⁰¹.

Bardzo zbliżona sytuacja była w kolejnym roku akademickim 2012/2013. Ilość doktorantek wzrosła do 53,1 %. Najwięcej kobiet kształciło się w obszarach:

- weterynaryjnym – 71,3 %,
- biologicznym – 67,6 %,
- medycznym i opieki społecznej – 66,8 %¹⁰².

⁹⁹ M. Fuszara, *Kobiety...*, op. cit., 7.09.2013.

¹⁰⁰ *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2012*, s. 255, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2012.pdf, 6.09.2013..

¹⁰¹ Tamże, s. 255.

¹⁰² *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2013*, s. 255, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_maly_rocznik_statystyczny_2013.pdf, 7.09.2013.

W tym samym roku akademickim najmniej doktorantek było w obszarach nauk matematycznych i statystycznych – 29,1 % oraz inżynierjno-technicznych – 33,6 %¹⁰³.

Jak wskazują statystyki, obecnie kobiety stanowią większość wśród osób uczących się na wszystkich etapach edukacji poziomu uniwersyteckiego. Nie znajduje to jednak odzwierciedlenia w proporcjach decydentów zarówno w oświacie jak i nauce pomimo sfeminizowania kierunków pedagogicznych. Na stanowiskach kierowniczych wszystkich szczebli przewagę mają mężczyźni – nauczycielkami, asystentkami, lektorkami są zazwyczaj kobiety. Sytuacji nie zmienia fakt, że w latach 2007-2011 resortem edukacji kierowała minister Katarzyna Hall, a obecnie (2013 r.) kieruje nim Krystyna Szumilas, resortem nauki natomiast już drugą kadencję - minister Barbara Kudrycka.

Według badań Elżbiety Górnikowskiej-Zwolak w 1997 roku w szkołach podstawowych kobiety stanowiły prawie 85% zatrudnionych, w szkołach średnich 66%, w szkołach wyższych 36%¹⁰⁴. Na feminizację zawodu nauczyciela zwraca również uwagę w swoich pracach Anna Tokárová¹⁰⁵, która zajmowała się tą problematyką w Słowacji.

Interesujące jest także to, że w szkołach wyższych kobiety stanowią niższy procent wśród pracowników niż wśród studentów¹⁰⁶. Według tych badań E. Górnikowskiej-Zwolak w roku akademickim 1997/1998, wśród pracowników wyższych uczelni, kobiety stanowiły:

- na stanowiskach asystentów 45%,
- na stanowiskach adiunktów 34%,
- na stanowiskach docentów i profesorów po 18%.

Najmniej kobiet - 12% pracowało na stanowiskach profesorów zwyczajnych¹⁰⁷. Podobne są dane z 2006 r. Wśród nauczycieli akademickich kobiety stanowiły ogółem 37 %, w tym:

- 46 % asystentów
- 36 % adiunktów,

---

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ E. Górnikowska-Zwolak, *Kobiety jako priorytetowa kategoria odbiorców działań pomocowych i profilaktycznych w środowisku lokalnym*, (W:) Auxilium Sociale, nr 2/2001, s. 5-15.

¹⁰⁵ A. TOKÁROVA, *Globalizacja a jej socialne suvislosti*. In *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teorie a metodiky sociálnem práce*. TOKÁROVÁ, A. a kol. Prešov : Akcent Print, 2003. Prof. Anna TOKÁROVA (zmarła w kwietniu 2013 r.) była wybitną słowacką uczoną, pracowała również w polskich uczelniach. Zajmowała się m.in. badaniami feministycznymi.

¹⁰⁶ E. Górnikowska-Zwolak, *Kobiety...*, op. cit., s. 14.

¹⁰⁷ E. Bendyk, *Zmiana płci*, „Polityka”, nr 42/2010, s. 61-62.

-19 % profesorów¹⁰⁸.

W roku akademickim 2011/2012 w polskich uczelniach było 102.750 etatów¹⁰⁹, na 44.332 pracowały kobiety¹¹⁰, co stanowi 43,15 %.

Tab. 2. Kobiety w polskich uczelniach wyższych w roku akademickim 2011/2012

Stanowiska	Ogółem	Kobiety	% kobiet
Profesorowie	24.298	5954	24,5
Docenci	1456	458	31,46
Adiunkci	43.049	19.223	44,65
Asystenci	12607	6768	53,68
Pozostali	21.342	11.929	55,89

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012*, s. 345, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_rocznik_statystyczny_rp_2012.pdf, 7.09.2012.

Powyższe dane statystyczne wskazują na zwiększającą się liczbę kobiet zatrudnionych w polskich uczelniach wyższych nadal jednak największą liczbę pracownic stanowią asystentki i pracownice administracyjne.

Poniższe tabele ilustrują statystykę uzyskiwania stopni naukowych doktora habilitowanego i doktora w latach 2000 – 2009¹¹¹. Statystyki wskazują, że ilość uzyskiwanych przez kobiety stopni naukowych nie odbiega od tendencji ogólnej – tj. maleje w latach, gdy ilość uzyskiwanych stopni naukowych się zmniejsza, rośnie, gdy zwiększa się ogólna ilość uzyskiwanych stopni naukowych.

Tab. 4. Stopnie naukowe doktora habilitowanego w latach 2000-2009

Rok	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Ogółem	826	995	860	771	937	908
Kobiety	240	344	278	248	358	330

Źródło: www.stat.gov.pl/rde/xbcr/gus, 16.02.2011.

¹⁰⁸ E. T. Woźniakowska, *Sytuacja kobiet w Polsce*, (W:)Kobiety w społeczeństwie. Trudne drogi wychodzenia z polskiego zaścianka, SKAiT, Wrocław 2006, s. 2 1.

¹⁰⁹ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012* informuje, że „nauczyciele zatrudnieni w pełnym wymiarze godzin w więcej niż jednej szkole wyższej wykazani zostali w każdym miejscu pracy”, *Rocznik.. 2012*, op. cit., s. 345.

¹¹⁰ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012*, s. 345, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_rocznik_statystyczny_rp_2012.pdf, 7.09.2012.

¹¹¹ Autorka nie znalazła danych za lata 2001-2004.

Tab. 5. Stopnie naukowe doktora w latach 2000-2009

Rok	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Ogółem	4400	5917	6072	5616	5370	5068
Kobiety	1832	2931	2997	2760	2686	2560

Źródło: <http://www.stat.gov.pl/rde/xbcr/gus>, 16.02.2011.

Władze uczelni również są zdominowane przez mężczyzn, zwłaszcza w uczelniach publicznych, gdzie funkcje rektorów i prorektorów sprawują prawie wyłącznie mężczyźni. Podobna sytuacja jest w senatach uczelni publicznych oraz wśród władz wydziałów i dyrektorów instytutów. Zdaniem prof. Małgorzaty Fuszary taka struktura zatrudnienia potwierdza istnienie w tej branży „szklanego sufitu” utrudniającego kobietom dostęp do wysokich, prestiżowych stanowisk, a co za tym idzie także zarobków i zarządzania środkami finansowymi¹¹². W świetle badań Ewy Lisowskiej dziedziny, w których najłatwiej kobietom zdobywać stopnie i tytuły naukowe to: stomatologia, bibliotekoznawstwo, filozofia, socjologia, historia, ogrodnictwo. Najtrudniej o awans w takich dziedzinach jak: teologia, budownictwo, nauki polityczne, mechanika, matematyka, informatyka i inżynieria chemiczna¹¹³.

Dla ścisłości należy dodać, że do niedawna funkcję Rektora największej polskiej uczelni - Uniwersytetu Warszawskiego kolejną kadencję sprawowała prof. Katarzyna Chałasińska-Macukow. W wyborach Rektora UW, które odbyły się 18 kwietnia 2012 r. na następną kadencję wybrany został profesor Marcin Pałys¹¹⁴.

Sytuację zmienia także istnienie dużego środowiska uczelni niepublicznych, które nie są finansowane z budżetu państwa i gdzie o pozycji materialnej szkół decydują kompetencje osób zarządzających, co przekłada się na pozycję i możliwości działania uczelni. W związku z tym zarówno wśród założycieli jak i osób zarządzających szkołami kobiety są reprezentowane w stopniu większym niż w uczelniach dotowanych z budżetu państwa. O ile w prezydium Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich, które liczyło w 2008 r. 15 osób - jedyną kobietą długo pozostawała Rektor Uniwersytetu Warszawskiego¹¹⁵ w prezydium Stowarzyszenia Rektorów Zawodowych Szkół Polskich, które liczyło 16

¹¹² M. Fuszara, *Niedokończona demokracja – kobiety, mężczyźni i władza*, (W:) Przegład Socjologiczny, t. XLIX/1/ 2002, s. 59-87.

¹¹³ E. Lisowska, *Szklany sufit w nauce*, http://www.nauka.gov.pl/fileadmin/user_upload/48/50/48508/Szklany_sufit-EL_%28.pdf, 6.05.2012.

¹¹⁴ http://www.uw.edu.pl/aktualnosci/wybory/wladze_2012_2016.html, 22.05.2012.

¹¹⁵ PAN nie dla pań. 2008. In „Polityka”, nr 15/2008, <http://www.polityka.pl/nauka/czlowiek/251042,1,pan-nie-dla-pan.read>, 9.05.2012.

osób, wybranym w dniu 11 września 2008 r. zasiadały 3 kobiety, co jednak również nie odzwierciedla proporcji kobiet kierujących niepublicznymi uczelniami jako kanclerze, rektorzy, prorektorzy w tym segmencie edukacji akademickiej¹¹⁶.

Na nierówności i znaczną nadreprezentację mężczyzn w środowisku naukowym zwrócili uwagę autorzy projektu reformy nauki polskiej z 18 marca 2011, który wszedł w życie 1 października 2011 r.¹¹⁷. Do kobiet-uczonych kierowane są projekty wspomagające ich pracę naukową. Na przykład projekt „Pomost”: Na początku 2010 roku Fundacja na rzecz Nauki Polskiej ustanowiła program “Pomost”, czyli pierwszy w Polsce program wspierający rodziców – naukowców, który ma umożliwić im pogodzenie opieki nad dzieckiem z karierą zawodową. Z grantu mogą skorzystać również mężczyźni, po co najmniej 6-miesięcznej przerwie w pracy, wynikającej z opieki nad dzieckiem¹¹⁸.

Małgorzata Fuszara ukazuje jak zmieniała się statystyka zatrudniania pracowników wyższych uczelni w latach 1955-2001 (w pięcioletnich odstępach).

Tab. 6. Udział kobiet wśród pracowników wyższych uczelni (w %)

Rok	Profesor	Docent	Adiunk	Asystent	Inne	Kobiety ogółem
1955	6	15	19	30	20	24
1960	7	14	22	34	21	26
1965	7	15	28	34	28	28
1970	9	13	33	35	38	31
1975	9	16	33	39	46	35
1980	11	18	33	39	46	35
1985	13	19	33	38	51	35
1990	15	19	35	43	52	37
1995	17	15	33	43	52	37
2001	19	21	36	47	54	39

Źródło: M. Fuszara, *Kobiety wobec uniwersyteckiej edukacji*, <http://www.unigen-der.org/?page=biezacy&issue=01&article=05#note-txt2>, 7.09.2013.

Przedstawione statystyki wykazują nieustający wzrost ilości kobiet pracujących w wyższych uczelniach na wszystkich stanowiskach.

Ważne jest również to, że reforma kształcenia umożliwia uczelniom prowadzenie oryginalnych kierunków studiów dostosowanych do potrzeb zmieniającego się rynku pracy. W rekrutacji na rok akademicki 2013/2014 najbardziej oble-

¹¹⁶ www.krzsp.pl, 12.05.2012.

¹¹⁷ http://www.bip.nauka.gov.pl/_gAllery/24/01/2401/84_praca_socjalna.pdf, 27.05. 2012.

¹¹⁸ <http://www.nauka.gov.pl/nauka/sukcesy-uczonych/sukcesy-uczonych/artikul/13-rodzicow-naukowcow-laureatami-programu-pomost/>, 20.06.2012.

gany kierunkiem była kryminologia (44 osoby na miejsce) – nowo utworzony kierunek nieobecny w ministerialnych standardach z 2007¹¹⁹. Inne popularne w 2013 r. roku kierunki studiów to: medycyna, psychologia, prawo, filologie (angielska, skandynawskie, japonistyka), a także tradycyjnie finanse i rachunkowość i ekonomia. Stosunkowo dużą popularnością cieszyło się także bezpieczeństwo wewnętrzne/narodowe oraz weterynaria i inżynieria biomedyczna (najpopularniejsza np. na Politechnice Poznańskiej - ponad 14 osób na miejsce)¹²⁰.

Należy również zauważyć nową tendencję dotyczącą technicznego kształcenia kobiet. Po części jest to związane z zainicjowaną w roku akademickim 2007/2008 akcją „Kobiety na Politechniki” mającą na celu zachęcenie dziewcząt do studiowania kierunków technicznych¹²¹. W roku akademickim 2007/2008 na uczelniach technicznych studiowało 90 tys. kobiet co stanowiło 30,8 % studentów. W roku 2012 w uczelniach technicznych kobiety stanowiły 35 % studentów tych uczelni. Uczyło się w nich w sumie 107 tysięcy dziewcząt¹²².

Programy wspierające aktywność naukową kobiet w przedsięwzięciach innowacyjnych promuje również Unia Europejska poprzez specjalne programy adresowane do kobiet. W 2013 r. Komisja Europejska ogłosiła drugą edycję Nagrody dla Innowatorek. Celem nagrody jest zachęcanie kobiet do udziału w innowacyjnych przedsięwzięciach. „Nagroda ma przyczynić się do zwiększenia liczby kobiet-przedsiębiorców zarówno w świecie nauki, jak i przemysłu”¹²³.

Kształcenie na kierunkach technicznych jest tym ważniejsze, że w przyszłości największa liczba miejsc pracy i specjalizacji zawodowych pojawi się w branżach nowych technologii, informatycznej, telekomunikacyjnej. Wiedza i specjalizacje z tego zakresu wzmacniają więc szanse na coraz trudniejszym rynku pracy.

Ukazane tendencje potwierdzają dążenie polskich kobiet do kształcenia się na wszystkich poziomach edukacji. Zmianom ulegają natomiast kierunki kształcenia, szczególnie akademickiego. Utrzymuje się wprawdzie nadal duża przewaga kobiet na studiach humanistycznych, medycznych i pedagogicznych, ale jednocześnie kobiety coraz częściej wybierają kierunki edukacji dające konkretną wiedzę techniczną. Niezaprzeczalnym i widocznym trendem jest również dążenie kobiet do zdobywania stopni i tytułów naukowych.

---

¹¹⁹ <http://www.mnisw.gov.pl/standardy-ksztalcenia-/standardy-ksztalcenia.html>, 7.09.2013.

¹²⁰ Informacja PAP z 17.07.2013.

¹²¹ Podobne projekty realizowane są także w innych krajach. Por. E. Sawa-Czajka, *Foreword (W:) Empowerment of Women Through Science and Technology Interventions*, Vedams, New Delhi, 2010.

¹²² *Raport: 35 % studiujących na politechnikach to kobiety*, <http://laboratoria.net/pl/edukacja/13024.html>, 8.09.2013.

¹²³ http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?section=women-innovators, 9.09.2013.

Tym niewątpliwie korzystnym zmianom towarzyszą jednak duże problemy związane ze zdobywaniem i utrzymaniem stabilnej pracy pozwalającej na rozwój zawodowy i realizację także roli rodzinnej kobiet. W tym zakresie w Polsce powinno się jeszcze wiele zmienić tak, aby kobiety mogły w pełni wykorzystywać zdobytą wiedzę realizując się również w pracy zawodowej. Obecny system polityki społecznej z wyłącznie deklarowanym wsparciem dla polityki prorodzinnej faktycznie nie zachęca do zakładania rodzin, nie wspiera młodych rodziców choć pojawiają się programy, np. wspomniany już Pomost, idące w dobrym kierunku.

Organizacje i stowarzyszenia kobiece zwracają uwagę na te problemy. Jednakże, pomimo społecznej świadomości konieczności zmian, kolejne rządy nie dokonywały niezbędnych reform pomimo pogarszającej się sytuacji demograficznej kraju.

Środowiska kobiece w Polsce postulują również wprowadzenie rodzaju paritetu w dostępie do wysokich stanowisk w gospodarce kraju gdyż liczba kobiet jest tu śladowa. Unijna komisarz ds. sprawiedliwości Viviane Reding postuluje odgórne regulacje liczby kobiet w zarządach firm. W 2015 r. w całej Unii ma to być 30 %, a w 2020 r. - 40 %¹²⁴. Komisarz Reding zauważa jednocześnie, że w unijnych statystykach przodują kraje nordyckie. W Finlandii - kobiety stanowią 27 proc. członków zarządów firm, a nie ma tam odgórnych regulacji. „Udział kobiet w zarządach to raczej wynik pracy u podstaw - m.in. ułatwień dla matek pracujących i sprzyjanie dzieleniu obowiązków rodzicielskich”¹²⁵.

W Polsce kobiety są widoczne na stanowiskach menedżerów średniego stopnia i stanowią ok. 42 procent tej grupy zawodowej. Na wyższych szczeblach kariery jest ich jednak niewiele. W spółkach giełdowych notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie kobiety w 2012 r. stanowiły 12 % członków zarządów tych spółek¹²⁶. Jednocześnie, także w Polsce zaczyna się doceniać kobiece, niehierarchiczny sposób zarządzania firmami polegający, na lepszym wykorzystaniu pracowników, którzy zachęceni są do współpracy, a nie tylko wykonywania poleceń szefa. Taki sposób zarządzania aktywizuje współpracowników i sprawia, że w znacznie większym stopniu utożsamiają się z firmą, co ma pozytywne znaczenie szczególnie w czasie kryzysu gospodarczego, gdy trudno materialnie motywować zatrudnionych.

Amerykańskie badania dowodzą również, że kobiety ostrożniej inwestując uzyskują lepsze wyniki finansowe w kierowanych przez nie firmach¹²⁷. W jednym z wywiadów prasowych, Lidia Adamska, członek zarządu Giełdy Papier-

¹²⁴ http://wyborcza.pl/1,76842,11302865,Polki_w_liczbach.html?as=1, 8.09.2013.

¹²⁵ Tamże.

¹²⁶ J. Ćwik, *Polskie kobiety chcą rządzić firmami*, www.polskatimes.pl, 13.08.2011.

¹²⁷ Tamże.

rów Wartościowych w Warszawie poparła pomysł parytetu w biznesie jako rozwiązanie tymczasowe. Zaznacza jednak, że myśli o równym prawie do wyboru, tj. takim rozwiązaniu, aby „w konkursie na członków zarządu brało udział tyle samo kobiet co mężczyzn. A wygrać konkurs powinien ten, kto jest najlepszy”¹²⁸.

Innego zdania jest Agnieszka Orłowska, prezes zarządu Globalnego Centrum Biznesowego HP. Jej zdaniem, „żeby kobiety chciały robić karierę, trzeba im to umożliwić. Stworzyć odpowiednie warunki, wprowadzić elastyczny czas pracy czy pozwolić na pracę z domu. Wtedy nikt nie będzie się obawiać, czy poradzi sobie jako matka-prezes”¹²⁹.

Oba zaprezentowane stanowiska wskazują na potrzebę systemowych rozwiązań koniecznych, aby w pełni mogły być wykorzystane wiedza i wykształcenie kobiet dla pełnego i zrównoważonego rozwoju kraju.

Zdaniem prof. Małgorzaty Fuszary „temat równości kobiet i mężczyzn w edukacji - z pozoru wydawałoby się na zawsze rozstrzygnięty i oczywisty - pozostaje aktualnym przedmiotem sporów. W istocie bowiem nie dotyczy tylko wykształcenia, ale problemu znacznie bardziej fundamentalnego - poglądu na świat, na równość ludzi, w tym równość kobiet i mężczyzn, i na otwarcie - m.in. dzięki wykształceniu - wszystkich możliwych dróg i sposobów życia zarówno dla kobiet, jak i dla mężczyzn. Dlatego powraca w wielu formach - w debatach nad prawem, w międzynarodowych wystąpieniach, w dyskusjach o liberalizmie, i dzieli wypowiedziających się nie tylko w zależności od ich poglądów na wykształcenie, ale w zależności od poglądów na świat”¹³⁰.

Bibliografia

1. BENDYK, Edwin. 2010. *Zmiana płci*. In „Polityka”. ISSN 0032-3500, 2010, nr 42/2010, s. 61-62.
2. BOBER, Elżbieta, BRANDT-KONOPKA, Maria. 1994. *Podręcznik do nauki czytania i pisanania*. Gdańsk: Andromeda, 1994. 204 s. ISBN: 83-86048-00-X.
3. CHOMCZYŃSKA-RUBACHA, Mariola (red.). 2004. *Płeć i rodzaj w edukacji*. Łódź: WSHE, 2004. 224 s. ISBN83-7405-161-2.
4. ĆWIK, Joanna, *Polskie kobiety chcą rządzić firmami*, www.polskatimes.pl, 13.08.2011.
5. *Dz. U.* z 2008 r. Nr 75, poz. 450, z późn. zm.
6. *Dz. U.* z 2010 r. Nr 254, poz. 1700.
7. FUSZARA, Małgorzata, *Kobiety wobec uniwersyteckiej edukacji*, <http://www.unigender.org/?page=biezacy&issue=01&article=05#note-txt2>, 6.09.2013.

---

¹²⁸ *Kobieta musi udowodnić, że jest lepsza od mężczyzny*, www.polskatimes.pl, 18.08.2013.

¹²⁹ http://wyborcza.pl/1,76842,11302865,Polki_w_liczbach.html?as=1, 8.09.2013.

¹³⁰ M. Fuszara, *Kobiety...*, op. cit.

8. FUSZARA, Małgorzata. 2002. *Niedokończona demokracja – kobiety, mężczyźni i władza*. In *Przegląd Socjologiczny*, ISSN 033-2356, 2002, t. XLIX/1, s. 59-87.
9. GÓRNIKOWSKA-ZWOLAK, Elżbieta. 2001. *Kobiety jako priorytetowa kategoria odbiorców działań pomocowych i profilaktycznych w środowisku lokalnym*. In *Auxilium Sociale*. ISBN 1428-3751, nr 2/2001, s. 5-15.
10. HOŁYST, Bruno. 2009. *Osobowość terrorystów*. In *Studia Społeczne*. ISSN 2081-0008, nr 1/2009, s. 55-80.
11. Informacja PAP z 17.07.2013.
12. KALINOWSKA, Elżbieta. 1997. *Wizerunki dziewczynek i chłopców, kobiet i mężczyzn w podręcznikach szkolnych*. In *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*. SIEMIENSKA, R. (red.). Warszawa: Scholar, 1997. ISBN 83-87367-07-9, s. 115-151.
13. KIERNAN, Denise. 2013. *Dziewczyny atomowe. Nieznana historia kobiet, które pomogły wygrać II wojnę światową*, Kraków: Wyd. Otwarte, 2013. ISBN 978-83-7515-158-9.
14. *Kobieta musi udowodnić, że jest lepsza od mężczyzny*, www.polskatimes.pl, 18.08.2013.
15. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2012*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2012.pdf, 6.09.2013.
16. *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2013*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_maly_rocznik_statystyczny_2013.pdf, 7.09.2013.
17. LISOWSKA, EWA. 2009. *Szklany sufit w nauce*. http://www.nauka.gov.pl/fileadmin/user_upload/48/50/48508/Szklany_sufit-EL_%28.pdf, 6.05.2012.
18. *PAN nie dla pań*. 2008. In „*Polityka*”, nr 15/2008, <http://www.polityka.pl/nauka/czlowiek/251042,1,pan-nie-dla-pan.read..>, 9.05.2012..
19. PARADOWSKA, Janina. 2009. *Panie proszą panów*. In „*Polityka*”. ISSN 0032-3500, nr 33/2009, s. 12-14.
20. *Raport na IV Światową Konferencję Narodów Zjednoczonych w Sprawach Kobiet – Pekin 1995*, Warszawa 1995.
21. *Raport: 35 % studiujących na politechnikach to kobiety*, <http://laboratoria.net/pl/edukacja/13024.html>, 8.09.2013.
22. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2012*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_rocznik_statystyczny_rp_2012.pdf, 7.09.2012.
23. SAWA-CZAJKA, Elżbieta. 2010. *Foreword*. In *Empowerment of Women Through Science and Technology Interventions*, New Delhi: Vedams, 2010. ISBN 8189233629.
24. SAWA-CZAJKA, Elżbieta. 2013. *Kobiety w Polsce – przemiany demokratyczne i stereotypy*. Warszawa: WSSMiA, 2013. ISBN 978-83-934874-1-7.
25. SAWA-CZAJKA, Elżbieta. 2012. *Women in Poland: Transition to Democracy and Stereotypes*, in Barbara Wejnert (ed.) *Linking Environment, Democracy and Gender (Research in Political Sociology, Volume 20)*, Emerald Group Publishing Limited, pp.105-123. ISBN:978-1-78190-337-7, eISBN:978-1-78190-338-4.
26. STAROWIEYSKA-MORSTINOWA, Zofia. 1946. *Zwycięstwo kobiety*. „*Tygodnik Powszechny*”, nr 17/1946, s. 1-2.
27. SZACKA, Barbara. 1997. *Kobiety i mężczyźni, dziewczynki i chłopcy. Podział wlede płci w prezentowanym dzieciom obrazie świata*. In *Portrety kobiet i mężczyzn w*

- środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych. SIEMIŃSKA, R. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”. ISBN 83-87367-07-9, s. 105-114.
28. ŚLĘCZKA, Kazimierz. 1999. *Feminizm. Ideologie i koncepcje społeczne współczesnego feminizmu*. Katowice: Książnica, 1999. ISBN 83-7132-310-7.
  29. WOŹNIAKOWSKA, Elżbieta. T. 2006. *Sytuacja kobiet w Polsce. In Kobiety w społeczeństwie. Trudne drogi wychodzenia z polskiego zaścianka*. Wrocław: SKAiT, 2006. ISBN 83-923271-3-6, s. 11-42.
  30. http://www.bip.nauka.gov.pl/_gAllery/24/01/2401/84_praca_socjalna.pdf, 27.05.2012.
  31. http://www.uw.edu.pl/aktualnosci/wybory/wladze_2012_2016.html, 22.05.2012.
  32. www.krzasp.pl, 12.05.2012.
  33. <http://www.nauka.gov.pl/nauka/sukcesy-uczonych/sukcesy-uczonych/arttykul/13-rodzicow-naukowcow-laureatami-programu-pomost/>, 20.06.2012.
  34. www.stat.gov.pl/rde/xbcr/gus [cit., 16.02.2011].
  35. <http://rownetraktowanie.gov.pl/>, 7.09.2013.
  36. <http://www.mnsw.gov.pl/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym/>, 22.08.2013.
  37. <http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/dane-statystyczne-o-szkolnictwie-wyzszym/>, 7.09.2013.
  38. http://www.mnsw.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/2c9dcb54750b1bea5b1e3c22cad6f20a.pdf, 7.09.2013.
  39. <http://www.mnsw.gov.pl/standardy-ksztalcenia-/standardy-ksztalcenia.html>, 7.09.2013.
  40. http://wyborcza.pl/1,76842,11302865,Polki_w_liczbach.html?as=1, 8.09.2013.
  41. http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/0550d75912d508101f1e5b8e5b04a081.pdf, 9.09.2013.
  42. http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?section=women-innovators, 9.09.2013.

*Антоніна Стряко,
Кандидат політичних наук,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ ПОЛЬЩІ ЩОДО УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні концепції, які лягли в основу польських зовнішньополітичних стратегій щодо України, зокрема концепція Гедройця. Також зроблено акцент на штучній актуалізації історично протирічливих питань, які є можуть зруйнувати напрацьоване роками співробітництво на користь третьої сторони.

***Ключові слова:** Польща, Україна, зовнішньополітична стратегія, двосторонні стосунки.*

Формування українсько-польських відносин нового типу стало можливим завдяки докорінним змінам у Європі наприкінці ХХ ст. Розпад Радянського Союзу, поява незалежної України, падіння комуністичної системи в Польщі, демократизація незалежних держав на початку 90-х рр. ХХ ст., геополітичне розташування, територіальна близькість, традиційні економічні зв'язки та взаємний інтерес створили сприятливі передумови для того, щоб відносини між Україною та РП набули якісно нового виміру. Діалог української і польської опозиційної еліти, розпочатий в умовах радикальних змін в СРСР, також позитивно позначився на подальшому розвитку двосторонніх стосунків. У цей період політичні партії та позаурядові структури Польщі, зокрема, представники партії «Солідарність», починали налагоджувати відносини з українською опозицією.

Одночасно з активізацією процесу становлення України, як суб'єкта міжнародних відносин, розпочинається активне формування українсько-польських стосунків у правовому полі. Про це свідчить встановлення контактів на міждержавному рівні в другій половині 1990–1991 рр. і підписання перших українсько-польських міждержавних документів, які, хоча були укладені ще в умовах неповного суверенітету України, але вже визначали основні принципи подальшої співпраці. З огляду на докорінну зміну геополітичної ситуації в Європі головною метою МЗС Польщі було встановлення відносин з СРСР на новій основі. У другій половині 1990 р. уряд Польщі оголошує програму активної східної політики в стосунках з СРСР

та його республіками. Вона отримала назву «двовекторної» політики та передбачала збереження «перебудованих» стосунків з СРСР при рівнозначному формуванні і розвитку відносин з радянськими республіками. Першим елементом реалізації нової політики стало підписання у Києві 13 жовтня 1990 р. міністрами закордонних справ України та Польщі «Декларації про основні принципи та напрямки розвитку українсько-польських відносин». У цей період були підписані й інші документи. В Україні підписання перших документів з Польщею та налагодження стосунків на міждержавному рівні розглядалось як визнання її легітимності у зовнішній політиці, а інтенсифікація контактів між Києвом і Варшавою підсилювала позиції України у її прагненні до незалежності [3, с.8].

З другої половини 1990-х рр. українсько-польські стосунки у політичній площині починають набувати ознак стратегічного партнерства. Стратегічне партнерство – це відносини між державами, які охоплюють кілька важливих сфер співробітництва і носять довготривалий характер. Умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р., однак уже починаючи з 1994 р., українсько-польським відносинам притаманна динаміка нарощування потенціалів двосторонньої взаємодії, що дало привід в майбутньому оголосити відносини стратегічними.

Українсько-польське стратегічне партнерство найяскравіше виражається у дотриманні спільної позиції в міжнародній та загальноєвропейській політиці. Особливого значення у цьому контексті набуває військово-політична співпраця як важливий інструмент, завдяки якому обидві країни можуть брати активну участь у міжнародній політиці, забезпеченні миру й стабільності в Європі та світі.

Надзвичайно важливим для двосторонніх відносин між Польщею та Україною було створення програми ЄС «Східне партнерство», інспірованої Польщею.

Довідково. Ініціатива Східного партнерства була представлена Польщею за підтримки Швеції у травні 2008 року на Раді ЄС. Ця ініціатива передбачала участь 6 країн Східної Європи — України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану. До основних сфер, де пропонувалося зміцнити співпрацю, належали:

- *Робота над Угодою про асоціацію, яка включатиме комплексне порозуміння про зону вільної торгівлі між ЄС та 6 країнами партнерами;*
- *Фінансування комплексних програм, що мають покращити адміністративну структуру української влади;*

- Інтеграція з економіками країн ЄС, що передбачає зближення українського законодавства з законодавством ХХ;
  - Створення економічного союзу між учасниками проекту Східного партнерства;
  - Співпраця в боротьбі проти корупції, організованої злочинності, нелегальної міграції;
  - Збільшення мобільності робочої сили та перспективи відкриття ринків праці ЄС для українців;
  - Посилення енергетичної безпеки України;
  - Реалізація програм, що спрямовані на подолання економічної і соціальної нерівності України;
  - Реалізація індивідуальних програм (охорона кордонів, допомога у ліквідації наслідків стихійного лиха, підвищення енергетичної ефективності та відновлюваних джерел енергії);
  - Посилення контактів між Україною та ЄС і між їх громадянами (наприклад, проект «Євро-конкурс»);
  - Додаткова фінансова допомога [17].
-

Проте вже протягом 2011-2012 років почалася активна критика цієї програми попри вдалий старт в 2009. Зокрема, на численних форумах звучало, що програма не виконує запрограмованої мети – прискорення реформ в обраних країнах. В 2013 році навіть почали звучати радикальні заклики до ліквідації програми загалом [8], що не в останню чергу пов'язано з відсутністю реальних реформ в першу чергу в Україні.

Слід зазначити, що позитивний імідж України, добросусідські відносини та змістовне наповнення терміну «стратегічне партнерство» між Україною та Польщею ґрунтується на концепціях Єжи Гедройця та Юліуша Мєрошевського. Здійснивши переоцінку історичного минулого, Є.Гедройць та його однодумці дійшли висновку, що польсько-українська конфронтація й протистояння призвели до втрати незалежності обох держав. Міжнародні антагонізми й стереотипи використовувалися тоталітарним режимом для формування образу ворога та, відповідно, зміцнення свого панування. Тому передумовою успіху боротьби за незалежність і демократичні перетворення вважалося досягнення міжнародного примирення та координація спільної антидоталітарної боротьби. Згідно з цією парадигмою, польсько-українське зближення є запорукою стримування спроб нової російської експансії у ЦСЄ та гарантії безпеки іншим народам регіону [11]. Основу нової системи міжнародної безпеки ЦСЄ Є.Гедройць вбачав у створенні незалежної української держави, поява якої змінить не вигідний геополітичний устрій регіону, ослабить російський імперіалізм та сприятиме подоланню радянського поне-

волення і тоталітаризму. Є.Гедройць був ініціатором польсько-українського діалогу в еміграції. Великий вплив на розробку теоретичних основ трансформаційних процесів мала концепція УЛБ (Україна–Литва–Білорусь), запропонована видатним публіцистом Юліушем Мєрошевським у 1974 р. Ця концепція передбачала пріоритетне значення змін на землях трьох східних сусідів Польщі для перетворень у всьому макрорегіоні. На думку Ю.Мєрошевського, російсько-польське суперництво на просторі УЛБ прирікало Польщу на імперіалізм чи на становище сателіта. Панування на цій території забезпечувало великодержавний статус обом країнам. З огляду на це, Ю.Мєрошевський закликав Росію і Польщу відмовитися від своїх імперських амбіцій [11].

На базі концепції Гедройця після 1989 р. сформувалася доктрина польської зовнішньої політики. Польща поступово звертала все більшу увагу на події за східним кордоном. Можна сказати, що кульмінацією стало своєрідне змагання за визнання незалежності України, яке Польща виграла, 2 грудня 1991 р. першою офіційно визнавши волю українського народу. Наступні правлячі команди в Польщі намагалися дотримуватися гедройцівської концепції східної політики і робили це незалежно від їх політичного забарвлення. Показовою стала позиція президента Квасневського, який намагався укріпити польсько-українські відносини, незалежно від ставлення самої України. Така позиція зробила можливим польське посередництво у вирішенні конфлікту, який розгорівся в Україні у зв'язку з виборами 2004 р. [1]

Саме тому протягом багатьох років Польща вважалася «адвокатом» України в плані євроінтеграції, що свідчить про велику роботу дипломатів, громадських діячів та митців, направлену на примирення двох народів, зважаючи на велику кількість конфліктів в минулому. Проте, враховуючи політичну кон'юнктуру, зміни найвищого керівництва держави в 2010 році, питання історії постійно піднімаються та спекулюються. Історичні події, сам факт визвольної боротьби українського народу проти польського панування у XVII столітті, польсько-українські сутички в регіонах Західної України та Східної Польщі є чинниками, що нагадують про значні антагонізми в минулому. Ця складова може дещо послаблювати стратегічне партнерство [9].

Деякі теми були обговорені ще в опозиційному до комуністичної влади підпіллі в кінці 80-х. Так зокрема, про операцію «Вісла» у публікаціях польських опозиціонерів писали досить багато, особливо з середини 1980-их, найбільше у 1986–1987 роках, адже у 1987 минало 40 років з часу її проведення. Писали про неї самі українці, а також поляки [19, с.10]. Підкреслювалося, що польське суспільство до цього часу не знає правди про операцію «Вісла», єдина інформація, яку воно має, йде з офіційних джерел, а відтак вона дуже перекручена [20, с.158-159]. Загалом, цю подію описували в трагічних тонах – як таку, що була вирішальною для української меншості в Польщі, визна-

чила її долю, а також долю південно-східних теренів Польщі після Другої світової війни [18]. Робився наголос і на тому, що від «Вісли» постраждали люди, які справді хотіли залишитися в Польщі, почували себе її громадянами, бо не виїхали перед тим до УРСР. Багато писалося про важку ситуацію переселених українців, які потрапляли на західні землі останніми, коли всі найліпші обійстя були зайнятими, відтак вони були приречені починати своє нове життя з дуже низької соціально-економічної позиції [14, с.182], а їхня поява тільки викликала додаткове роздратування у місцевих мешканців (які здебільшого походили з колишньої Східної Польщі, що стала Західною Україною). Проте це переселення ніхто не розглядав у ширшому контексті – разом із подіями, що відбувались у той же час в інших країнах (єдиний раз її порівняли з переселенням кримських татар – і то для того, щоб показати значно більші масштаби операції «Вісла») чи навіть у тій самій Польщі стосовно, наприклад, німців. Частина польських публіцистів, близьких до католицького інтелектуального середовища, писала про «Віслу» в категоріях вини поляків перед українцями, як про останній польський гріх щодо українських співвітчизників. Позаяк виходило, що у низці взаємних образ і злочинів проти іншого народу поляки виявилися останніми, хто скривдив, то вони мусять першими розпочати процес примирення та каяття. А у середовищі української меншості паралельно проходив відмінний процес. Молодше покоління українців у 1980-их почало переосмислювати ситуацію, і якщо покоління виселених дуже болісно сприймало операцію «Вісла», то вже народжені на північно-західних землях дозволяли собі певний скептицизм, іронію, зрештою, беземоційний аналіз наслідків переселення. Тож коли польські публіцисти у 1980-их тільки почали відкривати для себе ці події та писати про них, а їхні тексти переважно були дуже сильно емоційно навантаженими, то українці, навпаки, намагалися виробити раціональне ставлення до цієї події. Тому можна зустріти нерозуміння з боку поляків щодо відсутності емоцій в українських публікаціях у справі переселень [14, с.183]. У відповідь з боку українців можна зустріти закиди щодо того, чому поляки так пізно звернули увагу на ці переселення. Проте, слід відзначити ефект «дисидентського гетто», притаманного центральноєвропейським постсоціалістичним країнам, що сприяло виникненню ілюзії обговореності та вирішеності багатьох контраверсійних питань, яка була розвінчана одразу після падіння комунізму. У самвидаві й особливо в його дисидентській частині обговорювалася низка тем, на які політичною владою й ідеологією було накладено табу. У самвидавній періодиці дискутували на кілька важливих тем, які стали політично актуальними тільки після листопада 1989 року. Коли після революції 1989 року на ці теми виступали колишні дисиденти, що опинилися при владі, широка громадськість була здивована й навіть розгублена. Справа в тому, що колишні дисиденти

піддалися оптичному обману, вважаючи, що ця проблема вже обговорена. І це була правда, але стосувалася вона винятково дисидентських кіл. Для широкої громадськості ця тема була новою, досить гострою й болючою.

Протягом незалежної Української держави питання операції «Вісла» піднімалося ідеологічними політичними силами, штучно актуалізувалося. Так зокрема, в 2013 році ВО «Свобода» закликала польську владу визнати злочинною операцію «Вісла», жертвами якої стали майже 150 тис. українців, які були розсіяні по північних і західних регіонах Польщі, а кілька тисяч з них стали в'язнями польського концтабору в Явожно. У квітні минулого року Другий конгрес українців у Польщі, який відбувся в польському Перемишлі, закликав владу дати повну політичну і юридичну оцінку операції «Вісла». У грудні парламентська комісія національних та етнічних меншин Польщі розглянула і передала до сейму заяву із засудженням акції «Вісла» [5]. Однак такі наміри викликали хвилю протестів серед частини польської громадськості, зокрема в середовищі кресов'ян - вихідців з території нинішньої Західної України, Білорусії і Литви, що колись входили до складу Польщі [7]. За повідомленням польського каналу TVPinfo, у проєкті постанови операцію «Вісла» названо «порушенням основних прав людини». Однак не це обурило поляків, а відсутність у документі згадки про Українську повстанську армію. На думку деяких польських істориків та багатьох кресов'ян, операція «Вісла» була саме наслідком і відповіддю на антипольську, як вони вважають, злочинну діяльність УПА. Вони закликали надсилати петиції до маршалка Сейму Еви Копач. До акції протесту приєднався священник з Кракова Тадеуш Ісакович-Залескі, автор гучної книжки «Замовчуваний геноцид на Кресах» [12].

Ще одним проблемним питанням в україно-польських відносинах слід зазначити Волинську трагедію 1943 року. За останні роки також спостерігається штучна політизація цього питання, зокрема непідкріплене фактами зростання кількості загиблих поляків з офіційно прийнятої цифри в 15-20 тисяч до 60-100 тисяч. Це питання актуалізовано після звернення українських парламентарів до польського сейму з проханням визнати волинську трагедію «геноцидом» польського народу. Відповідь польської сторони виявилася швидкою та однозначною: Голова нижньої палати польського парламенту – Сейму – Ева Копач вважає необхідним визнати Волинську трагедію «геноцидом» поляків. Про це вона сказала в Sygnałach Dnia на Польському радіо [4]. Напередодні Верхня палата парламенту (сенат) Польщі 20 червня 2013 року, прийняла резолюцію, у якій визнала ці події «етнічною чисткою з ознаками геноциду». За прийняття резолюції проголосували 55 сенаторів, 20 висловилися проти, а 10 законодавців утрималися. У документі наголошується, що в липні 1943 року розпочалася «брутальна акція

фізичної ліквідації поляків, яку здійснювали фракція ОУН Бандери й Українська повстанська армія». Зазначається, що найбільших масштабів злочин набув на Волині, а кількість жертв серед поляків сягнула близько 100 тис. осіб. Водночас сенатори підкреслили, що в українсько-польських відносинах мали місце й події, які не роблять честі полякам. У цьому контексті перелічено несправедливу політику щодо українців Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.), а також збройні акції поляків проти українців упродовж 1943-1945 років. При цьому наголошується, що не можна ставити знак рівності між цими подіями і злочинами проти поляків [10].

Слід зазначити, що протягом 1995-2010 років опубліковано вже вісім томів спільного видання “Великий терор в Україні: польська операція 1937-1938 років”. Збірник опублікований двома мовами (ліві сторінки — українською, праві — польською) у двох частинах. Обидві частини загальним обсягом 1984 стор. видані коштом польської сторони — Інституту національної пам’яті — Комісії з переслідування злочинів проти польського народу (ІНП) [6]. Також протягом цього періоду було видано ще декілька томів, зокрема про діяльність ОУН і УПА на теренах Польщі у 1939-1950-х роках [15]. Проте, слід спостерігати політизацію фахових історичних питань починаючи з 2010-2011 років. Причини актуалізації цих питань можна пояснити як внутрішньо українськими причинами:

1. Політично вмотивована зміна керівництва національного інституту пам’яті
2. Зростання кількісних показників на виборах у Комуністичної партії
3. Поява в парламенті крайніх правих – ВО «Свобода»
4. Зміна парадигми ставлення до цих питань найвищого керівництва держави

Так і, в першу чергу, геополітичними та внутрішньо польськими подіями:

1. після трагічної загибелі найвищого керівництва Польщі під Смоленськом в 2010 році, нове керівництво на чолі з Б.Коморовським, почало поступовий політичний дрейф в бік покращення відносин з Росією. Проте це досить важкий та сміливий політичний крок, враховуючи суспільні настрої поляків (Для поляків співпраця з Україною має дуже велике значення, а з боку Росії «є відчуття великої загрози» [16]). Тому можна розглядати кампанію по актуалізації історичних проблемних питань штучно інспірованою для того, щоб очорнити імідж України в очах поляків, що грає на руку Російській Федерації, яка заявляє претензії не тільки на регіональне але й на світове лідерство, використовуючи енергоресурси. На спів дії Б.Коморовського з Росією вказують люди із середовища Коморовського. Вони пов’язані з Військовими службами інформації (комуністичними військовими спецслужбами, які

після зламу 1989 р. надалі виконували доручення Москви), з армією, тобто з середовищами, які завжди проявляли схильність грати з Росією. Всі аналітики визнають, що президент Коморовський нахилиється до Москви. Це не ідейна проросійська позиція, але пошуки політичних інтересів [13].

2. Нагнітання емоцій навколо чергової річниці «волинської трагедії» вигідне, на думку проф. Б.Гудя, маловпливовій політичній партії Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), яка намагається очолити процес вшанування жертв 1943-44 рр. з метою збільшення числа своїх прихильників на чергових виборах до сейму.

3. Вигідне воно також численним «кресовим» організаціям, за спиною яких не важко зауважити тінь «третьої» сторони (РФ). Як відверто визнав політичний оглядач газети «Жеч Пospоліта» Міхал Шулджинський, зростання напруги в польсько-українських стосунках у контексті відзначення 70-ї річниці волинських подій не відповідає інтересам Польщі [2].

На нашу думку, політичні спекуляції є недоцільними, адже за умов, що історичні питання будуть постійно штучно актуалізовуватися, це зашкодить сучасним україно-польським відносинам, а в умовах кризи ЄС, лояльне ставлення до України є вкрай важливим. Тому рекомендації будуть наступними:

1. переведення історичного діалогу у фахове русло, зняття політизації цього питання

2. відстоювання національних інтересів дипломатичним шляхом, в першу чергу, недопущення отримання Україною статусу країни, що чинила «геноцид», бо це буде непоправним ударом по міжнародній репутації

3. реанімація плану дій в межах програми Східного партнерства – як єдиного можливого шляху порятунку відносин з ЄС.

Список використаної літератури:

1. Андрусечко П. *Ідеї Гедройця актуальні й досі [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.nasze-slowo.pl/%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%97-%D2%91%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B9%D1%86%D1%8F-%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%96/>
2. Галуцак М. *Історик Богдан Гудь: «Суперечки про «геноцид» на Волині вигідні Росії» [Електронний ресурс]* – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/19/126446/>
3. Гевко В. Р. *Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.)*/ Вікторія Романівна Гевко. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 Історія України. – Чернівецький національний університет ім.Ю.Федьковича, 2005. – С.8

4. Голова польського сейму наполягає на визнанні Волинської трагедії «геноцидом» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/84130>
5. Дмитрук Н. Волинська трагедія і операція «Вісла» – головні історичні непорозуміння між сучасними поляками і українцями. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/78785>
6. Кульчицький С. «Польська операція» у Великому терорі 1937–1938 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/polska-operaciya-u-velikomu-terori-1937-1938-rr>
7. Купись П. Операція «Вісла» розділила поляків. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2012/12/121207_visla_poland_discussion_rl.shtml
8. Мартиняк Д. Європейська політика сусідства. Провал на східному фронті? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/11483.html>
9. Митрофанова О. Польща як стратегічний партнер України/ Оксана Митрофанова// Український центр політичного менеджменту. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=65&c=1478>
10. Сенат Польщі визнав Волинську трагедію «етнічною чисткою з ознаками геноциду». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/82685>
11. Сеніч М. Погляди Єжи Гедройця на польсько-українське примирення/ Марія Сеніч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lnu.edu.ua/slavistyka/n59/023.pdf>
12. Суперечка в сеймі через операцію «Вісла» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ipress.ua/mainmedia/superechka_u_seymi_cherez_operatsiyu_visla_12416.html
13. Томаш Сакевич – „Путін повалить Туска, а Коморовський грає з Росією” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mediawest.info/235-tomash-sakievych-putin-rovalyt-tuska-komorovskyi-hraie-z-rosiiei>
14. Чушак Х. Дискусії навколо історії польсько-українських взаємин на сторінках польських опозиційних видань (1976–1989) / Христина Чушак // “Польські студії” – Національний університет “Києво-Могилянська академія” Центр європейських гуманітарних досліджень Центр польських і європейських студій, 2008 – С.182
15. Україна та Польщі зясовують білі плями своєї історії. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/domestic/story/2009/08/090804_ukr_pol_bandera_oh.shtml
16. Як поляки ставляться до українців та росіян [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/439666-yak-polyaki-stavlyatsya-do-ukrajintsiv-i-rosiyan.html>
17. Eastern Partnership [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/polska/news/081203_eastern_partnership_pl.htm
18. Leskowski M. “Rozwiązanie” kwestii mniejszości ukraińskiej w Polsce 1944-1947 // Walka. – 1985. – № 2. – S. 35-47.
19. Oświadczenie Ruchu “Wolność i Pokój” w 40 rocznicę akcji “Wisła” // Dialogi. Biuletyn Polsko_Ukraiński. – 1987. – № 5_6. – S. 10
20. Sobczak Janusz, Lewicki Piotr. Wschód // Krytyka. – 1983. – № 15. – S. 158-159.

*Анастасія Гайдукевич,
провідний науковий співробітник
Інституту дослідів Волині Рівненського обласного краєзнавчого музею*

ІСТОРИЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ ТА ПОЛЬЩІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ШЛЯХ ДО ПОРОЗУМІННЯ ЧИ КОНФРОНТАЦІЇ?

У статті аналізується та порівнюється історична політика Росії та Польщі (кінець XX – початок XXI) та її вплив на двосторонні відносини.

Ключові слова: історична політика, Інститут національної пам'яті, Комісія по протидії спробам фальсифікації історії.

Кінець XX початок XXI століття на території колишнього соцтабору відзначився, окрім іншого, виходом на політичну арену важливих історичних питань, що потребували їх нового вивчення, інтерпретації, відкриття засекреченої інформації, її перегляду та детальному аналізу.

На тлі кардинальних політичних змін відбувалося і перефармування історичної пам'яті країн та націй, а також характерних явищ національного запам'ятовування, забування та культури згадування. Ця культура передбачає, що згадується не саме минуле, а уявлення про минуле. Спогад, за твердженнями німецьких істориків, відображає минуле таким чином, що воно стає сучасним в якості минулого і тим самим відкриває перспективу майбутнього [6, с.100]. Та при посиленій заполітизованості також закладає основу для внутрішньополітичних та зовнішньополітичних конфронтацій.

Разом з тим, слід зазначити, що політизація історії неминуча. Вона починається на індивідуальному рівні та успішно продовжується на державному. Кожен історик, дослідник, в більшій чи меншій мірі, знаходиться під впливом сучасних йому національних, політичних, громадських та релігійних поглядів. Держава ж впливає на політику історичної пам'яті і історичні дослідження через регулювання доступу до архівів, через визначення стандартів історичної освіти (тобто того мінімального набору тем, фактів, а часто і трактувань певних подій, які зобов'язаний знати учень), а також через пріоритетне фінансування досліджень і видань про ті або інші проблеми історії.

Парламентська опозиція, відкритість суспільства, незалежні громадські та професійні організації, що відстоюють точку зору відмінну від прибутанної правлячої партії, відчутно сприяють збереженню максимальної

об'єктивності при формуванні політики історичної пам'яті та шляхів її реалізації. Грамотна історична політика має потенціал вирішування та заліковування національних проблемних питань. Яскравим прикладом є Німеччина, яка шляхом усвідомлення, дослідження, обговорення та винесення відповідних висновків, фактично закрила сторінку нацистського минулого, отримавши шанс будувати нове майбутнє.

Проте, політичні спекуляції на історичних питаннях, низький рівень демократизації суспільства і свободи слова чи прагнення однієї політичної сили, за рахунок формування та роз'ятрювання теми зовнішнього ворога, сприяти процесу національного єднання покладені в основу історичної політики послідовно руйнують плацдарм суспільної дискусії та стають дестабілізуючим фактором як в середині країни, так і у відносинах з сусідами.

В даному контексті важливим є аналіз політики історичної пам'яті двох найбільш впливових країн постсоціалістичного простору: Росії та Польщі.

Початок 90-х років ХХ ст. для обох країн характеризувався однаковими тенденціями. Першу з них яскраво характеризують слова польського історика Роберта Траба: «Після падіння комунізму Польщі не вистачило політичної волі – чи, скоріше, політичної уяви, - щоб зрозуміти, що окрім будівництва нового ринкового суспільства необхідно також створювати державоутворюючий міф» [9, с. 43]. Демократизація і лібералізація суспільного життя привели до часткової втрати традиційних національних цінностей, не пропонуючи натомість інших духовних основ, що об'єднували б суспільство, лише механізми вільного ринку. Прискорена трансформація, що втягувала невідповідне населення в механізми вільного ринку безпосередньо вела до меркантилізації суспільства і формування споживацької логіки життя людей. В Росії відбувалися аналогічні процеси. Різниця полягає лише в їх тривалості та більшій інерції. Якщо в Польщі тема історичної політики все таки піднімалася протягом 90-х р, а посилено активізувалася зі створенням Інституту Національної Пам'яті у 1999 році, то в Росії дана тема актуалізувалася на офіційному рівні з лише початком ХХІ ст., що пояснюється об'єктивно більшим рівнем меркантилізації населення у зв'язку з внутрішнім економічним становищем країни. Пізніше, це зумовило антиліберальний і підкреслено пронаціональний характер, направлений на збереження національної спільності.

Друга тенденція визначена дискусіями на теми «російськості», «польськості», «патріотизму», «національних недоліків», «національного месіанства», що продовжуються тривалий час і є невід'ємною частиною політичної культури сучасних Росії та Польщі. Роз'ятрення національних ран, їх загоєння, схвалення і «збереження в бронзі» національної історії належать до основних тем суспільних дискусій [5; 9, с. 45]. Актуальною проблемою залишається і те, що охоче згадуються історичні моменти слави і перемог,

але вважається за краще «забувати» про події ганебні або ті, що виставляють країни та їх історичних діячів в невідгідному світлі.

Розглянемо детальніше історичну політику двох країн, шляхи та механізми її реалізації окремо.

У 1999 році в Польській Республіці був ухвалений закон про створення Інституту національної пам'яті (ІНП). Він виник на базі Головної комісії з розслідування злочинів проти польського народу (до 1990-го року це була Головна комісія з розслідування злочинів гітлеризму), яка займалася виявленням злочинів часів Другої світової війни. ІНП успадкував від Комісії її архіви, прекрасну бібліотеку і деяких прокурорів. Вже з 1990 року Головна комісія зайнялася також розслідуванням злочинів, здійснених в роки сталінського режиму. Ці ж повноваження перейшли до ІНП.

Мета створення ІНП полягала в наступному: відокремити архіви спецслужб Польської Народної Республіки від архівів сучасних служб Польщі, досліджувати правду про ПНР, про механізми, що управляли нею, про боротьбу за свободу і про репресії проти громадян. Інститут національної пам'яті повинен був відшкодувати збитки жертвам системи. Для цього був введений статус «постраждалого». Протягом декількох років ІНП видавав посвідчення постраждалим, надавав їм доступ до їх особистих справ і дозволяв копіювати матеріали справи. Ключовою фігурою став голова ІНП, порядок призначення і повноваження якого були визначені так, щоб ні політики, ні спецслужби – у тому числі нинішні – не могли чинити тиск. Колегія інституту повинна була відповідати принципу плюралізму, тому дев'ять з одинадцяти її членів призначав сейм з числа кандидатів, висунутих різними парламентськими фракціями, а двох пропонує Загальнопольська рада суддівського корпусу, після чого їх повинен був затвердити сейм [9, с. 47]. Однак реалізація на практиці даного проекту не обійшлася без помилок, а відповідно і критики. Так, деякі польські історики зазначають, що ІНП – не дослідницька установа, а міністерство пам'яті, мої колеги історики, які там працюють, є державними чиновниками, а їх шеф – політиком. Наукові інститути – університети, дослідницькі центри функціонують по інших принципах, мають інші критерії оцінки, механізми захисту незалежності [12].

Інститут пам'яті в 2005–2007 роках, ввів критерії морально-політичної чистоти. Голова був прибічником широкої люстрації і декомунізації. Зв'язки з новою парламентською коаліцією зміцнилися, доказом чому стали поправки до закону про ІНП. Інститут отримав право на люстрацію, що визначило його подальшу діяльність. Статус «постраждалого» був скасований, а це автоматично змістило акцент з відшкодування збитків жертвам режиму на виявлення агентів того ж самого режиму» [13].

Важливими етапами польської історичної політики стали відкриття Музею Варшавського повстання (2004) і активне громадське та наукове об-

говорення концепції Музею Другої світової війни. У тематиці періоду Другої світової війни, з огляду на порівняльну характеристику політики історичної пам'яті Росії та Польщі, варто виділити два принципово-показових факти: це дослідження, аналіз та оцінка подій в Едвабне (1941) та Катині (1943). Дві великі трагедії, два злодіяння двох народів та принципова різниця в бажанні та здатності визнавати ганебні сторінки власної історії.

У 2000 році світ побачила книга «Сусіди» Яна Томаша Гросса, написана на даних свідків трагедії в Едвабне. Книга справила ефект бомби, що зірвалася, не залишивши байдужим жодного представника польської громадськості. У липні 1941 р. велика група поляків, що жили в Едвабне взяла участь в жорстокому знищенні майже всіх місцевих євреїв, які, до речі, склали переважну більшість жителів містечка. Спочатку їх вбивали поодиноці – палицями, каменями, – мучили, відрубували голови, поганили трупи. Потім, 10 липня, близько півтора тисяч тих, що залишилися в живих з едвабненських євреїв були спалені живцем. «За цей злочин ми повинні благати пробачення в тіней померлих і в їх рідних. Тому сьогодні я, як громадянин і як президент Польської Республіки, прошу вибачення. Прошу вибачення від свого імені і від імені тих поляків, чию совість мучить цей злочин, від імені тих, хто вважає, що не можна гордитися величию польської історії, не відчуваючи одночасно болю і сорому за те зло, яке поляки заподіяли іншим» - такими були слова Президента Польської Республіки Александра Квасневського в Едвабне під час траурної церемонії у 60-ту річницю [2]. Поляки змогли усвідомити цю сторінку своєї історії, визнати її, свою відповідальність, а відповідно зробили вагомий крок на шляху до очищення національної совісті.

Що стосується російської історичної політики щодо Катині, то тут слід зазначити, що незважаючи на вибачення перед польським народом, які були принесені Президентом Росії Єльциним, Росія залишає за собою право перекладати відповідальність за цей злочин виключно на сталінський режим: «Десятиліттями цинічною брехнею намагалися замазати правду про катинські розстріли, але така ж брехня - покладати провину за ці злочини на російський народ», - говорить в заяві глава російського уряду Путіна, яка була озвучена під час його робочої поїздки з Дональдом Туском до меморіального комплексу «Катинь» під Смоленськом [7]. Власне таке ставлення до оцінки історичних помилок та трагедій є гідним продовженням процесу «випадкового» виявлення документів, які свідчать про масовість розстрілу польських офіцерів, та передачі їх польській стороні, що триває з 1992 року [11, с. 386].

Одним з яскравих і чи не найперших проявів активізації російської політики історичної пам'яті став випуск підручників для шкіл із «правильним» трактування історії починаючи з 2007 року [11; 3; 1].

Заява авторів підручника про те, що головним завданням викладання історії є виховання громадянина, нічим в підручнику не підкріплено. Насправді, праця Філіппова і його співавторів виховує патріотизм, який розуміється як відданість не державі, а владі. Гріхи останньої по можливості пояснюються важкою міжнародною ситуацією і історичною необхідністю. Фактично – це радянська, післясталінська риторика, яка активно і при активному сприянні влади стає знову панівною на території Російської Федерації. Якщо згадати наклад підручника у двісті п'ятдесят тисяч, надання авансових бюджетних коштів і використання адміністративних важелів для успішного «впровадження» підручника як «правильного» — то отримаємо приклад історичної політики в чистому вигляді.

За редагуванням підручників на перший план в рамках політики історичної пам'яті вийшли ініціативи про прийняття закону, який би передбачав кримінальне переслідування за «неправильне» трактування історії Другої світової війни та ролі в СРСР. У результаті 19 травня 2009 року президент Росії Д.Медведев підписав наказ «Про Комісію при президентові РФ по протидії спробам фальсифікації історії, що шкодить інтересам Росії» [8]. Комісія за допомогою матеріалів від органів влади і наукових інститутів узагальнюватиме і аналізуватиме всю інформацію про фальсифікацію історичних фактів і подій, спрямованих на применшення міжнародного престижу країни, та буде розробляти стратегію протидії спробам фальсифікації як в середині країни так і на зовнішній арені.

Варто зацентувати увагу: якщо в Польщі державні комісії та Інститут національної пам'яті створювалися з метою дослідження секретних документів комуністичного періоду, задля змалювання максимально об'єктивної та різносторонньої картини сторінок історії II-ї половини ХХ ст., то російська аналогічна структура покликана фактично на консервування радянського statusquo в історичній політиці.

І ще один характерний факт. Влітку 2009 року надбанням гласності став циркуляр академіка Валерія Тішкова, замісника академіка-секретаря Відділення історико-філологічних наук Російської академії наук [4, с.20]. У ньому керівникам академічних інститутів пропонувалося скласти перелік історико-культурних фальсифікацій з вказівкою осіб і організацій, що формують і поширюють фальсифікацію, вкотре підкреслюючи тенденцію до законодавчого регулювання історичних інтерпретацій.

Фактично, російське прагнення до повернення радянських історичних оцінок, їх активне законодавче регулювання, впровадження у школи «правильних» підручників не сприяє об'єктивному дослідженню історії, а отже і формуванню політики історичної пам'яті. Напроти, така державна направленість сприймається як один з засобів впливу на країни колишнього СРСР,

а, отже, закладає підвалини майбутніх конфронтацій та спекуляцій проблемними історичними питаннями у зовнішніх відносинах, зокрема з Польщею.

Тобто, якщо Республіка Польща, де теж далеко не все однозначно із історичною політикою, робить відчутні кроки на шляху об'єктивності у формуванні основних засад історичної пам'яті, то Російська Федерація систематично як в історичній політиці, так і інших політичних сферах життя країни рефлексує до власних імперських амбіцій, та, на разі, не виявляє бажання і спроможності пройти шлях історичного і політичного катарсису за прикладом Німеччини.

Список використаних джерел:

1. Данилов А.А. *История России 1900—1945. Методическое пособие. 11 класс.* / А.А.Данилов. - М. : Просвещение. - 2008.
2. *Едвабне иои состояние совести/Електронний ресурс // Новая Польша.* - 2001. - №7-8. - Режим доступу: <http://www.nowpol.ru/index.php?id=110>
3. *История России: 1945—2007: Учебник для 11 класса / Под ред. А.А. Данилова, А.И. Уткина, А.В. Филиппова.* - М. : Просвещение. - 2007.
4. Миллер А. *Россия: власть и история / Алексей Миллер// Pro at Contra.* - 2009 - Т.13. - № 3-4. - май-август. - С.6-22
5. Михник А. *Историческая политика, российский вариант [Електронний ресурс] Адам Михник // Родина.* - 2006. - № 6. - Режим доступу: http://istrodina.com/rodina_articul.php3?id=1906&n=99.
6. Поцелуев С.П. *Диалог исторических времен в конструктах гражданской нации /С.П.Поцелуев // Политическая концептология* - 2010. - № 1. - С. 92-106.
7. Путин в Катини осудил сталинские репрессии, но призвал не винить за них россиян/ - [Електронни ресурс]. - Режим доступу: <http://www.newsru.com/russia/07apr2010/katyn.html>.
8. *России гарантировано прошлое [Електронний ресурс] //Коммерсантъ.* - 2009. - № 88 (4143). - 20 мая. - Режим доступу: www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1172771.
9. Траба Р. *Польские споры об истории в XXI веке /Роберт Траба // Pro et Contra* - 2009. - Т.13. [№ 3-4. - май - август. - С.43-64.
10. Филиппов А.В. *Новейшая история России: 1945—2006 гг.: Книга для учителя/ А.В. Филиппов.* - М. : Просвещение. - 2007.
11. Яжбровская И.С. *Катынский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях/ И.С. Яжбровская, А.Ю. Яблоков, В.С. Парсаданова.* - М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). - 2001. - 496 с.
12. *Co ma panstwo do historii [Електронний ресурс] // Gazeta Wyborcza.* - 2008. - Jun. 14. - Режим доступу: http://wyborcza.pl/1764985311937.Co_ma_panstwo_do_historii_.html.
13. Friszke A. *Jak hartował się radykalizm Kurtyki / Andrzej Friszke // GazetaWyborcza.* - 2009. - 7 Apr.

*Євген Білоножко,
кандидат філософських наук
Анастасія Невзгляд,
студентка ДВНЗ
«Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана»*

ОСОБЛИВОСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

У статті розглянуто проблему адаптації законодавств України та Польщі до вимог ЄС. Наразі актуальність даної проблеми зростає у зв'язку з підписанням Україною Угоди про асоціацію. Вивчення даного питання показало, що досвід Польщі у гармонізації законодавства може слугувати зразком для України.

***Ключові слова:** українське законодавство, польське законодавство, *acquiscommunitaire*, гармонізація, Європейський Союз, Україна.*

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом ставить перед Україною набір проблем, які необхідно вирішити. Серед них однією з найважливіших є гармонізація українського законодавства до вимог ЄС. Цей процес в Україні пов'язаний із створенням нових інституцій основним завданням яких і є створення програм, розробок, проектів із гармонізації українського законодавства та втілення цих проектів у життя. Довгий шлях гармонізації свого законодавства Польщею та ефективність діяльності польських інституцій- це той досвід, який Україна може використати. Основними методами написання даної статті є аналіз економічних, політичних та правових питань, що виникли в цих країнах у зв'язку з узгодженням своєї правової бази та бази Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері гармонізації українського законодавства чисельні: проблеми гармонізації розглядалися такими авторами як Кравчук І.В., Муравйов В.І., Пархоменко Н.М. та інші. Саме поняттю гармонізація присвятила свої дослідження Білецька Г.М. в той час коли Трубін І.О. та Ковальчук М.К. працювали більше у практичному аспекті гармонізації законодавства.

Метою статті є висвітлення проблем гармонізації українського законодавства та дослідження досвіду Польщі з цієї проблеми.

Основні результати дослідження. Попри те, що Угода про асоціацію не передбачатиме для України перспективи членства в ЄС, вона буде сприяти поглибленню стосунків між цими двома сторонами, поглибить політичну та економічну інтеграцію нашої країни з Європейським Союзом. Однак це буде тільки початком довгої та складної роботи. Після того, як Угода про асоціацію набуде чинності, Україна має виконати поставлений перед нею ряд завдань, перш за все це стосується сфери адаптації українського законодавства до ЄС законодавства відповідно до вимог Угоди про асоціацію, але не обмежуючись ними. Загалом процес адаптації законодавства це процес досить динамічний і він не може бути обмежений переліком конкретних сфер адаптації чи списком нормативно-правових актів ЄС, які потребують імплементації в українську нормативно-правову базу. Варто зазначити, що адаптація законодавства – Адаптація (лат. *adapto* – пристосовую) – процес пристосування до умов, які змінюються; у міжнародному праві адаптація є процесом приведення національного законодавства до норм і стандартів міжнародного права шляхом удосконалення національного законодавства (внесення змін і доповнень, прийняття нових нормативно-правових актів), укладання або приєднання до міжнародних договорів [2].

Адаптація національного законодавства до законодавства міжнародних організацій здійснюється уповноваженими органами державної влади за шляхом правотворчості, планування, координації та контролю. Адаптація є складовою інтеграційних процесів, передумовою гармонізації національного законодавства із законодавством міжнародних організацій. Це планомірний процес, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких має досягатися певний ступінь відповідності національного законодавства міжнародно-правовим нормам і стандартам [2].

Розглядаючи адаптацію в рамках підписання Україною Угоди з ЄС варто розуміти її як складний процес приведення національного законодавства України у відповідність до *acquis communautaire* шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства та розроблення нових актів з урахуванням *acquis communautaire*, що потребує комплексного підходу. Складовими адаптації законодавства є його імплементація та виконання, тому у широкому розумінні адаптації не обмежується самими лише змінами нормативно-правових актів та створенням нових. Без виконання адаптованого законодавства та його імплементації адаптація має суто формальний характер, що в решті-решт проявиться у неефективності даного процесу вцілому. Власне невідемність адаптації від імплементації та виконання закріплені і у самій Угоді про асоціацію [5].

Для того, щоб ефективно провести гармонізацію українського законодавства, координація процесу адаптації в Україні має бути чітко налагоджена шляхом створення відповідних умов. Євроінтеграційний досвід Польщі як нашого сусіда й держави, з подібною економікою та євроінтеграційний поступ якої вже успішно завершився, у цьому контексті є надзвичайно цінним і перспективним для України.

Підписання в 1991 р. Європейської угоди (або Угоди про асоціацію) між Польщею та ЄС [6], по суті, стало початком політичного діалогу щодо зближення Польщі з ЄС з перспективою подальшого вступу до спільноти. Згідно із Європейською угодою Польща взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства ЄС. Зформальної точки зору це зобов'язання мало характер уважного і належного ставлення доданої вимоги, адже не було конкретно визначено ані обсягів, ані строків проведення гармонізації. Але все ж таки це було дуже важливим для Польщі враховуючи її плани набути членства в Європейському Союзі, і які були підтримані ЄС.

Інтеграція кожної з асоційованих країн, включаючи Польщу, у внутрішній ринок ЄС вимагає забезпечення складного процесу адаптації законодавства, системи регулювання та методів сертифікації цієї країни до вимог законодавства ЄС. При цьому ключовим моментом вважається не просто процес адаптації законодавства, а й створення необхідної «інфраструктури», в межах якої законодавство може ефективно функціонувати. Інакше кажучи, повинна бути створена система структур, інституцій та адміністративних механізмів, що є необхідними для ефективного впровадження адаптованого законодавства в життя.

З метою виконання зазначених завдань у Польщі 24 лютого 1994 р. було утворено Комісію експертів з гармонізації польського права з правом ЄС, що розробила довгострокову програму адаптації польського законодавства до *acquis communautaire*. Було визначено 23 пріоритетні сфери адаптації законодавства, що охоплювали сфер більше, ніж це було передбачено в Європейській угоді. Дещо пізніше були проведені розробки планів внесення змін до чинного законодавства і, де необхідно, планів розроблення нових законів з відповідним обґрунтуванням у зазначених сферах, після чого склалися звіти, деякі з яких стали основою для розробки законодавчих заходів з гармонізації. У подальшому було прийнято ще кілька національних програм адаптації польського законодавства, в яких кількість пріоритетних сфер поступово збільшувалася, оскільки в багатьох випадках процес адаптації законодавства приводить до створення нових сфер права або змін попередніх правових концепцій, а також проведення комплексних реформ [1].

Необхідно зазначити, що взагалі адаптація національного законодавства до *acquis communautaire* – це дуже динамічний процес, і цілком при-

родно, що він не може обмежитися визначенням конкретних сфер адаптації та певними актами законодавства ЄС, оскільки зміст поняття *acquis communautaire* охоплює не тільки власне нормативно-правові акти ЄС (регламенти, директиви, рішення, резолюції тощо), а й загальні принципи права ЄС, рішення Європейського Суду, спільні стратегії, спільні дії та спільні позиції у рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

8 серпня 1996 р. Польський Сейм своїм законом [7] створив Комітет європейської інтеграції (КЄІ) – інституцію, відповідальну за процес європейської інтеграції Польщі. Він налічував приблизно 400 осіб. До компетенції цього урядового органу було віднесено питання планування та координації політики інтеграції Польщі до ЄС, програмування та координації дій щодо пристосування країни до європейських стандартів. Однією з функцій цього високопрофесійного центрального органу виконавчої влади була також підготовка експертних висновків щодо відповідності проектів нормативно-правових актів, що розроблялися галузевими міністерствами, *acquis communautaire*.

У 1998 р. КЄІ провів масштабне дослідження з метою оцінки рівня відповідності польського права *acquis communautaire*, за результатами якого було складено звіт КЄІ про рівень наближення польського права до законодавства ЄС. У ньому законодавство ЄС було поділене на 29 сфер, що визначили перелік розділів переговорів про приєднання Польщі до ЄС, а саме: вільний рух товарів, послуг, осіб та капіталу, право компаній, політика у сфері конкуренції, сільське господарство, риболовля, транспортна політика, оподаткування, економічний і валютний союз, статистика, соціальна політика і зайнятість, енергетика, промислова політика, малі та середні підприємства, наука і дослідження, освіта і навчання, телекомунікації та інформаційні технології, культура й аудіовізуальна політика, захист довкілля, регіональна політика, зовнішні відносини, захист споживача і охорона здоров'я, спільна зовнішня політика, політика у сфері безпеки, митний союз, співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ, фінансовий контроль, фінанси і бюджет.

Також КЄІ затверджував робочі графіки адаптації законодавства, які готували, кожне в межах своєї компетенції, профільні міністерства, що залучали до цієї роботи також зовнішніх експертів (науковців, фахівців у сфері євроінтеграції та ін.). Представники КЄІ проводили часті зустрічі з представниками профільних міністерств, на яких обговорювалися питання імплементації адаптованого законодавства, а саме: що було зроблено в цій сфері міністерствами, чи є якісь проблеми та чому вони виникають. Таке безпосереднє спілкування виявилось дуже ефективним, оскільки дало змогу вчасно виявляти проблемні питання, з якими стикаються міністерства

при проведенні відповідної роботи, та, відповідно, вчасно реагувати на це і, що вкрай важливо, ефективно координувати весь процес адаптації [8].

Поєднання зазначених функцій в єдиному державному органі дало змогу досягти високого рівня координації як процесу євроінтеграції в цілому, так і процесу адаптації польського законодавства до *acquis communautaire* зокрема.

Хоча Україна, на відміну від Польщі, в період, що розглядається, наразі не має підтверженої перспективи членства в ЄС, проте в країні існує широка суспільна підтримка євроінтеграційних намірів, а функції уряду України щодо переговорного процесу про укладення Угоди про асоціацію суттєво не відрізняються від тих, які свого часу виконував для Польщі.

На відміну від нашої західної сусідки в Україні існує кілька органів, відповідальних за розробку та координацію державної політики у сфері адаптації законодавства, а саме Бюро європейської та євроатлантичної координації при Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Міністерство юстиції та утворений при ньому Державний департамент з питань адаптації законодавства. При наявності фактично трьох структур що займаються даною проблематикою, в Україні, на жаль, відсутній чіткий розподіл їх функцій на законодавчому рівні, в чому і полягає недолік української системи гармонізації законодавства. Дублювання цих повноважень може спричинити неможливість належного виконання завдань, актуальних на даний час та у майбутньому – після набрання чинності Угодою про асоціацію, що у свою чергу уповільнить темпи інтеграції.

З метою ефективної координації європейської інтеграції та, зокрема, процесу адаптації законодавства 16 липня 2008 р. в Україні було створене Національне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України (далі – Бюро) [4], що, безперечно, є дуже важливим кроком для виконання сьогоденних та майбутніх масштабних завдань. Основними завданнями Бюро є організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне та інше забезпечення діяльності уряду з питань стратегічного планування європейської інтеграції, імплементації положень Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС та його державами-членами, Плану дій Україна-ЄС, моніторингу домовленостей між Україною та ЄС, адаптації законодавства України до законодавства та практики ЄС. Водночас до завдань Міністерства юстиції України [3] належить планування роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, координація роботи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, організація роботи з підготовки щорічного плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС

та проведення моніторингу її виконання; здійснення науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного забезпечення виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС; проведення експертизи щодо відповідності проектів законів та інших нормативно-правових актів, що за предметом регулювання належать до пріоритетних сфер адаптації законодавства, законодавству ЄС.

З метою виконання зазначених завдань 24 грудня 2004 р. у складі Міністерства юстиції було утворено Державний департамент з питань адаптації законодавства як урядовий орган державного управління [4]. Основними завданнями Департаменту було визначено: організація роботи з реалізації державної політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, організація науково-експертного, аналітичного, інформаційного та методологічного виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, проведення експертизи щодо Україна – ЄС відповідності проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом правового регулювання належать до пріоритетних сфер адаптації, *acquis communautaire*; узагальнення інформації про стан адаптації законодавства України до законодавства ЄС; організація моніторингу імплементації актів законодавства України, проекти яких розроблені відповідно до *acquis communautaire*; координація та моніторинг, у межах своїх повноважень, роботи центральних органів виконавчої влади з виконання зобов'язань, узятих Україною перед ЄС, та ін.

Отже, координаційні функції з адаптації законодавства було покладено на Бюро. Однак Міністерство юстиції та утворений при ньому Державний департамент з питань адаптації законодавства продовжують згідно з їх положеннями також виконувати функції з координації процесу адаптації (організація роботи з реалізації державної політики у сфері адаптації законодавства, планування роботи з адаптації законодавства, координація роботи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у сфері адаптації законодавства, організація роботи з підготовки щорічного плану заходів з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства)

Необхідно зазначити, що на відміну від України, де координаційні функції хаотично розподілені між кількома державними органами, в Польщі єдиний орган – Комітет європейської інтеграції – виконував не тільки всі координаційні функції, а й проводив експертизу проектів нормативно-правових актів, що розроблялися профільними міністерствами відповідно до своєї компетенції, щодо відповідності *acquis communautaire*. Такий підхід до організації роботи з адаптації польського законодавства до законодавства ЄС виявився вельми ефективним, оскільки дав змогу уникнути абсолютно непотрібної конкуренції між державними органами та зосеред-

ив професіоналів у сфері євроінтеграції в одному державному органі, що привело до створення потужного євроінтеграційного центру.

Висновки. Хоча досвід Польщі є досить важливим і показовим для України, та все ж, маючи свої власні економічні, політичні, соціокультурні особливості, Україна повинна розробити власний підхід до процесу приєднання до спільноти ЄС. Це і власний підхід до гармонізації українського та європейського законодавства, і свої специфічні реформи в економіці. Так, наприклад, процес гармонізації законодавства нашої держави з правом європейських інтеграційних організацій має свої особливості, зумовлені рівнем відносин між партнерами. Те, що угода про Асоціацію не передбачає підготовки до приєднання України до Європейського Союзу, визначає межі співробітництва сторін у правовій галузі, й зокрема у сфері гармонізації законодавства. З другого боку, як засвідчує практика здійснення гармонізації на рівні ЄС, а також у відносинах спільноти з іншими країнами (особливо з тими, котрі мають з об'єднанням угоди про асоціацію), майже неможливим виявляється чітке визначення меж цього процесу. Тому Україна має достатньо широкі можливості для форсування чи, навпаки, призупинення процесу гармонізації своїх правових норм із правом Євросоюзу. Це стосується безпосередньо цілей, засобів та організаційно-правового механізму гармонізації.

Дуже важливою ефективною координація процесу гармонізації на національному рівні, проте маючи значну розпорошеність широкого координаційного механізму процесу адаптації, між різними державними органами та підрозділами, Україна наражається на ризики виникнення безладу в країні і як результат розпорошення сфер відповідальності. Тож доцільно розглянути можливість об'єднання в одному органі, а саме в Бюро європейської та євроатлантичної інтеграції всіх координаційних функцій та функції проведення експертизи проектів нормативно-правових актів щодо відповідності *acquis communautaire*. Водночас рівномірна увага має приділятися плануванню заходів з адаптації, моніторингу імплементації європейських норм, аналізу регуляторного впливу адаптованих положень та ін.

Список використаних літератури:

1. Кравчук І. В. *Гармонізація національних правових систем з правом ЄС* / І. В. Кравчук, М. В. Парпан. – К. : Вид. Дім «Слово», 2004. – 320 с
2. Пархоменко Н. М. *Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види* // *Часопис Київського університету права*. – 2012. – № 1. – С.338-342.

3. *Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2006 р. № 1577 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/33>*
4. *Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства: постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2004 р. № 1742 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1742-2004-%EF>*
5. *Association Agreement Between The European Union And Its Member States, Of The One Part, And Ukraine, Of The Other Part. Електронний ресурс : - Режим доступу:http://glavcom.ua/pub/2012_11_19_EU_Ukraine_Association_Agreement_English.pdf*
6. *Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part // Official Journal L 348. – 1993. – 31 desember. – P. 0002 – 0180.*
7. *Law of 8 August 1996 on the Committee for European Integration // Journal of Polish Laws. – 1996. – 30 August.*
8. *Lazowski, Adam. Adaptation of the Polish legal system to European Union law: Selected aspects. – SEI Working paper № 45. – May 2001.*

*Олександр Савка,
здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики,
Маріупольський державний університет*

ІНТЕГРАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В СИСТЕМУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

У статті проаналізовано основні засади інтеграції Республіки Польща у регіональну систему Європейського Союзу. Визначено основні засади імплементованих програм та визначено основні виміри фінансової допомоги з боку ЄС. Відображено вплив, як негативний так і позитивний, регіональної політики Польської Республіки в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: *регіональна політика, Польща, Європейський Союз, співробітництво, фінансова допомога.*

У сучасній Польщі основна ставка в сфері вирівнювання міжрегіональних контрастів, стимулювання розвитку окремих територій робиться на ЄС, причому не тільки його фінансові ресурси, а й увесь позитивний досвід західноєвропейських країн-членів Євросоюзу в застосуванні різних інструментів регіональної політики в ринкових умовах. Польща бере участь у різних програмах ЄС регіональної спрямованості ще з початку 90-х років. Зокрема, ЄС виділяв кошти на інфраструктурний розвиток аграрних районів Польщі, підтримку сільського господарства, реструктуризацію економіки і боротьбу з безробіттям на півночі країни, ряді екологічних проектів [1]. Окремим інструментом стали єврорегіони. Вони були створені прикордонними польськими районами в партнерстві з регіонами всіх сусідніх країн, у тому числі з тими, які не входять в ЄС, але основна частина фінансування і, відповідно, результати були отримані у транскордонних проектах з ФРН. При цьому, слід зазначити, що децентралізація влади в Польщі помітно полегшила розвиток транскордонних контактів.

Розроблена на період 2000-2006 рр. Національна стратегія регіонального розвитку багато в чому була вже орієнтована на практику регіональної політики ЄС. Основними цілями стратегії були названі розширення і модернізація інфраструктури для підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів: реструктуризація та диверсифікація сільських районів шляхом розвитку невеликих міст, малого бізнесу, туризму, розвиток людського потенці-

алу за допомогою формування регіональних освітніх систем і підвищення мобільності трудових ресурсів. Розвиток транскордонного співробітництва територій за рахунок підтримки депресивних регіонів (у прийнятій на 2007-2015 рр. новій стратегії пріоритети фактично не змінилися, але на першому місці висунуто створення конкурентоспроможної та інноваційної економіки). Навесні 2000 року був прийнятий Закон про принципи підтримки регіонального розвитку, в якому визначено, що підтримка регіонів здійснюється на основі Національної стратегії та ініціатив воєводського самоврядування. Головним інструментом польської регіональної політики стали програми розвитку воєводств, на основі яких укладаються з центром спеціальні контракти. Вперше кошти розподілялися на 2000-2002 рр., причому додаткові ресурси отримали воєводства, які мають ВВП на душу населення нижче 80 % від середньопольського показника, а також воєводства з безробіттям, де за останні 3 роки перевищувало середній по Польщі рівень в 1,5 рази [2].

Однак політика побудована на принципі співфінансування центру і регіонів, типова для західноєвропейських країн, у випадку Польщі призвела до обмежених можливостей відсталих воєводств. У результаті до числа лідерів за обсягом інвестиційних витрат на душу населення потрапили такі відносно благополучні воєводства, як Мазовецьке і Поморське.

Крім того, багато регіональних програм все більше орієнтовані на участь ЄС, так що національна складова польської регіональної політики майже зникла. Особливо це показало прийняття Національного плану розвитку на 2004-2006 рр.. У ньому була проголошена мета розвитку конкурентоспроможної польської економіки, що базується на знаннях та підприємницькій ініціативі, однак 3/5 коштів було спрямовано на будівництво доріг та іншої інженерної інфраструктури, а також охорону навколишнього середовища. При цьому вибір пріоритетів в основному визначався виконанням Інтегрованої операційної програми регіонального розвитку, яка почала діяти в Польщі після її вступу до Євросоюзу [3].

З приєднанням до ЄС вся територія Польщі була включена в чергову семирічну наднаціональну програму регіонального розвитку та віднесена до «Цілі 1».

За 2004-2006 рр. Польщі було виділено 8,3 млрд. євро на реалізацію декількох міжрегіональних програм у рамках «Цілі 1» (55,6 % всіх коштів, призначених для «нових» країн - 8 членів з ЦСЕ). Через різноманітні фонди Євросоюзу Польща отримала додатково 4,2 млрд. євро. Ще 134 млн. євро було направлено на спеціальну ініціативу «Іквел» зі створення рівності на ринках праці. У рамках ініціативи ЄС з підтримки прикордонного та транскордонного співробітництва «Інтеррег» було асигновано 221 млн. євро, які були спрямовані на реалізацію 10 програм: Саксонія / Нижньосілезьке

воєводство, Бранденбург / Любуське воєводство, Мекленбург - Передня Померанія і Бранденбург / Західнопоморське воєводство, прикордонне співробітництво Польщі з Чехією. Польщі зі Словаччиною, багатонаціональний єврорегіон «Балтика» (він включає території декількох країн, у тому числі Калінінградську область Росії) і ряд більш широких по просторовому охопленню програм у Північній і Східній Європі. У результаті Польща отримала за цей період 12,8 млрд. євро, або 52,8 % всіх коштів, що надійшли новим членам з центрально-східної Європи [4].

Протягом 2007-2013 рр. ЄС передбачає виділити Польщі приблизно 67,3 млрд. євро на проведення регіональної політики. Всі регіони країни віднесені до мети «конвергенція» (колишня «ціль 1») і на програми в її рамках планується виділити 66,6 млрд. євро. Ще 731 млн. євро піде на програми в рамках мети «європейське територіальне співробітництво», яка замінила спеціальні ініціативи з прикордонного і транскордонного співробітництва. Внесок Польщі, включаючи приватні джерела фінансування, повинен скласти 18,3 млрд. євро. Інвестування цих коштів, що перевищують в сумі 85 млрд. євро, як очікується в Польщі, дозволить досягти декількох стратегічних цілей: збільшити ВВП на душу населення в країні до 65%, створити 3,5 млн. робочих місць (довівши рівень зайнятості з 52,8 % до 60 %), підвищити продуктивність праці з 59% до 75 % від середнього по ЄС, підняти частку витрат на НДДКР у ВВП з 0,57 % до 1,5 %, потроїти протяжність модернізованих автомобільних доріг (з 554 км до 1754 км) і залізниць (з 538 км до 1786 км), підняти частку відновлюваних джерел у виробництві електроенергії з 2,9 % до 8,5 %.

Основним донором регіональної політики Польщі в період 2007-2013 рр. виступає Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), який виділить 33,4 млрд. євро. Він бере участь у фінансуванні всіх операційних програм, крім програми людського капіталу, на яку 9,7 млрд. євро надає Європейський соціальний фонд. Крім того, в програмі інфраструктури та екології основний тягар узяв на себе Фонд згуртування ЄС - 22,2 млрд., тоді як на ЄФРР припадає лише 5,7 млрд. євро. Витрати ЄФРР в основному призначені на вдосконалення транспорту (40,9 %), розвитку системи НДДКР і стимулювання інновацій у сфері бізнесу (18,8 %), захисту навколишнього середовища (15,8 %) і побудові інформаційного суспільства (6,7 %). У той же час ЄСФ зосередився на розвитку людського капіталу у Польщі (36,8 % витрат) і розширенні можливостей для зайнятості економічно активного населення (25,8 %) [5].

Внесок бюджетної системи Польщі у фінансування становить 1/5 частину, причому майже для всіх регіональних програм - лише 15,0-15,6 %. Тільки в Поморській програмі питома вага національного фінансування

досягає 27,9 %, Великопольському - 22,4 %, Нижньосилезькому- 22,3 %, а у Лодзинському - 21,5 %. Навіть найбільш великі і благополучні воєводства Польщі - Мазовецьке і Сілезьке- обмежилися мінімально допустимим 15%-ним рівнем співфінансування. У результаті цілком закономірно, що в регіональних програмах цих двох воєводств фінансування в розрахунку на душу населення в 2007-2013 рр. виявиться мінімальним - відповідно 417 та 431 євро на людину. Разом з тим в числі аутсайдерів знаходяться і аж ніяк не найуспішніші Малопольське і Опольське воєводства (464 і 480 євро відповідно). Зате в лідерах опинилися програми 5 найбільш відстаючих за розміром ВВП на душу населення воєводств - Вармінсько-Мазурського (860 євро), Свентокшиського (666 євро), Підкарпатського (640 євро), Подпяско-го та Люблінського (приблизно по 625 євро).

Разом з тим потрібно враховувати, що на регіональні програми припадає лише чверть фінансування, при тому що в рамках найбільшої операційної програми інфраструктури та екології планується, зокрема, побудувати 636 км автодоріг, модернізувати 1566 км залізниць і розширити 8 аеропортів. У результаті буде отримано відчутне зниження транспортних витрат підприємств (які в підсумку і забезпечують економічне благополуччя регіонів), але виграють від цього в основному найбільш розвинені воєводства [6]. Правда, у зазначеній операційній програмі передбачено значне фінансування розширення газових мереж, будівництво та модернізація каналізаційних споруд та інших об'єктів інфраструктури переважно в невеликих містах Польщі.

По-різному впливає на перспективи створення умов для сталого розвитку конкурентоспроможної регіональної економіки та розподіл коштів всередині операційних програм по окремих сферах. Наприклад, мінімальна частка витрат на стимулювання підприємницької та інноваційної активності, розвиток інформаційного суспільства спостерігається в не дуже розвинених Любушському, Малопольському і Вармінсько-Мазурському воєводствах. У той же час багато відсталих воєводств роблять акцент на розвитку соціальної інфраструктури. Хоча цей дієвий метод вже зараз підвищує недостатній рівень життя населення, проте він не сприяє зміні відсталої структури господарства, що підриває основу для успішного розвитку регіонів у довгостроковій перспективі. Разом з тим є приклад і Малопольської програми, в якій на зміцнення позицій Краківської агломерації як конкурентоспроможного центру європейської економіки виділяється більше коштів, ніж, наприклад, на згладжування контрастів всередині воєводства (при цьому структура програми явно складена не за шаблоном, а під потреби регіону) [7]. Однак саме в Малопольському воєводстві поряд з досить благополучним Краковом знаходиться регіон NUTS 3-го рівня з найнижчим ВВП

на душу населення в Польщі - Новосондецький регіон, поступається за цим показником навіть найменш благополучним Бяльському і Хелмскоамойському регіонам Люблінського воєводства.

У цілому проведена в Польщі регіональна економічна політика далека від ідеалів ефективності. Про це, зокрема, свідчить динаміка ВВП на душу населення за воєводствам. На наш погляд, дані за 1995 р. можуть свідчити про реальні результати політики соціалістичного періоду, заснованої на концепції помірної поліцентричної організації простору. Адже після шокової терапії початку 90-х років у відсутності будь-яких дій зі згладжування міжрегіональних контрастів з боку перших демократичних урядів, могли зберегтися лише придатні для ринкових умов досягнення 60-80-х років.

На одному полюсі знаходилися два провідних райони країни - Мазовія і Сілезія. У межах сучасних воєводств ВВП на душу населення становив 128% і 119 % від середньопольського. Проте їх відрив від відсталой Східної Польщі не був величезним: у сучасних межах Вармінсько-Мазурського, Свентокшиського, Люблінського, Підляського та Підкарпатського воєводств показник становив 76-80% від середньопольського.

Статистичні відомості за 2001 р. можуть, на нашу думку, розглядатися як перший результат реалізації сучасної національної регіональної політики в Польщі, причому в умовах, коли вона була ще не повністю «поглинена» політикою ЄС. В цілому по ВВП на душу населення Польща трохи наблизилася до середнього по Євросоюзу рівню, хоча наздоганяючий розвиток перших років реформ в основному себе вичерпав. Більш того, з усіх регіонів вперед вдалося вирватися лише столичному Мазовецькому воєводству, непогані результати показало також Великопольське воєводство, тоді як слабо враховуються польською владою, загострюються проблеми депресивності старопромислових районів, які призвели до збільшення відставання Опольського воєводства від середніх по ЄС показників і втрати сусіднім Сілезьким воєводством статусу локомотива польської економіки. Мало змінилося і положення Любушського, Люблінського, а також деяких інших воєводств.

Дані за 2006 р. демонструють, що вступ Польщі до ЄС і підключення до політики згуртування дозволяє скорочувати відставання країни за ВВП на душу населення від середніх по ЄС показників, але при цьому контрасти між воєводствами лише наростають. Розрив з Мазовією став більш ніж дворазовим вже у 5 регіонах. Контрасти всередині воєводств ще більше: навіть в Мазовії Остролецько - Седлецький регіон NUTS 3-го рівня відстає від міста Варшави більш ніж в 4 рази.

При цьому головна проблема польської регіональної політики полягає навіть не в тому, що відстають воєводства та повільно підтягують свій рівень розвитку. Польські політики були так поглинені вступом до ЄС, що

про розробку ефективної системи регулювання на період після 2004 року мало хто думав. Наприклад, програмні документи востаннє з регіональної політики мають здебільшого формальний характер і використовуються для отримання коштів ЄС - перелік цілей є скоріше списком благих побажань, ніж відібраними реально досяжними пріоритетами. На низькому рівні знаходяться лобістські здібності Польщі в ЄС - боротьба йде в основному за обсяг фінансових коштів, тоді як спроб адаптувати систему регіональної політики до потреб постсоціалістичних країн не спостерігається [7]. Більш того, скорочення числа цілей регіональної політики ЄС з виділенням принципово різного набору завдань та інструментів у рамках мети «регіональна конкурентоспроможність і зайнятість» для більш успішних регіонів та цілі «конвергенція» для відсталих (куди віднесена вся Польща) у довгостроковій перспективі може призвести до консервації моделі центр - периферія.

Опора на зовнішні ресурси характерна не тільки для бюджетної складової фінансування регіональної політики в Польщі. Створювана інфраструктура, інші стимули для бізнесу орієнтовані багато в чому на іноземні компанії, але їх інвестиції спрямовуються в найбільш розвинені міста. Для підйому відсталих районів потрібні зовсім інші методи регіональної політики, націлені на розкриття внутрішнього потенціалу розвитку проблемних територій, включаючи, що стали популярними в останні роки інструменти кластерної політики.

Крім того, в Польщі внаслідок слабого узгодження різних напрямків державної політики приділяється мало уваги регіональним наслідкам так званих нерегіональних рішень влади. Відсутність традицій демократії, збереження корупції, недовіра населення до центральної влади, що впливає з цього небажання «співпрацювати» в політиці, призводять до збереження унітарної держави у Польщі, навіть незважаючи на формальну децентралізацію адміністративно-територіальної системи. Ці фактори також гальмують успішний розвиток регіональної економічної політики, яка в порівнянні з 90-ми роками отримала значний розвиток у Польщі, але все ще характеризується низькою ефективністю.

Список використаних джерел:

1. *Zloch St. Polens neue Regionen auf dem Weg in die Europäischen Union. Die Beitrittsvorbereitungen auf dem Gebiet der Regional - und Strukturpolitik / St. Zloch // Osteuropa, 2000. Heft 4. S. 367-381.*
2. *Вардомский Л. Региональные аспекты рыночной трансформации в России и странах Центральной Европы (ЦЕ) / Л. Вардомский // Казанский федералист. 2002. №4. С.14.*

3. *Grosse T.Grz. An Evaluation of the Regional Policy System in Poland: Challenges and Threats Emerging from Participation in the EU's Cohesion Policy / T.Grz. Grosse // European Urban and Regional Studies, 2006. №2. P. 153-155.*
4. *Bachtler J., McMaster I. EU Cohesion Policy and the Role of the Regions: Investigating the Influence of Structural Funds in the New Member States / J. Bachtler, I. McMaster // Environment and Planning, 2008. №2. P. 405.*
5. *Cohesion Policy 2007-13. Poland. P. 1-2 [electronic source] – URL: http://ec.europa.eu/regional_policy.*
6. *Operational Programme 'Infrastructure and Environment'. P. 1. [electronic source] – URL: http://ec.europa.eu/regional_policy*
7. *Operational Programme 'Lesser Poland' P. 1-4. [electronic source] – URL: http://ec.europa.eu/regional_policy.*

*Олег Лукаш,
директор Міжнародного інституту
людини і глобалістики «Ноосфера»*

ПОЛЬЩА ІНІЦІЮЄ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ЧЕРЕЗ СПІВПРАЦЮ ПАРЛАМЕНТІВ, НАУКОВЦІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ

Здійснено узагальнюючий аналіз польських парламентських ініціатив, презентованих у лютому 2013 року на черговій Міжнародній конференції з циклу «Європа Карпат» у містечку Красічін та сформульованих у прийнятій на цьому форумі «Красічінській декларації». Підсумовано, що виключна важливість цих ініціатив з активізації діяльності парламентів усіх країн Карпатського регіону в розробці масштабних програм і проєктів «карпатський простір», «Карпатська стратегія» і «Карпатська енциклопедія» поки-що не супроводжувалась адекватною участю всіх інших країн макрорегіону – України, Словаччини, Угорщини і Румунії. Не сприяє ситуації й інституційна криза Асоціації «Карпатський Єврорегіон». Водночас, стислі терміни формування бюджету Європейського Союзу на 2014–2020 рр. певною мірою виправдовують лідерські амбіції Польщі в розробці програм і стратегій розвитку Карпатського регіону.

***Ключові слова:** Карпати, Стратегія, Програми, Європейський Союз, Парламенти.*

Головна мотивація гроші?

У польському Красічині поблизу міста Перемишль 23 лютого 2013 року під патронатом Віце-маршалака Сейму Республіки Польща і Голови Карпатської Парламентської Групи Марека Кухцінського відбулась чергова Міжнародна конференція з циклу «Європа Карпат», започаткованого ще у 2010 році. Ущільнена одностороння програма конференції вмістила аж чотири тематичні панелі, до виступів і обговорення доповідей на яких запросили близько 300 учасників, у тому числі й з України, Словаччини і Угорщини. Нині подібними міжнародними форумами навряд чи кого здивуєш. І все ж, на думку автора, лютенева конференція у польському Красічині яскраво висвітлює нинішню доволі непросту і напружену ситуацію з перспективами

розвитку європейського мегарегіону Карпати принаймні на найближчі 7 років. Звісно, ці перспективи прямо зачіпають інтереси населення чотирьох областей Українських Карпат, у тому числі й Закарпаття. А перспективи ці, як не важко здогадатися, пов'язані з плануванням бюджету Європейського Союзу на чергову семирічку з 2014 по 2020 рік у розрізі програм розвитку мегарегіонів з промовистими назвами на зразок – Альпійський простір, Балтійський простір, Дунайська стратегія. Карпатського простору в бюджеті ЄС ще не значилось ніколи. Чому б Польщі, з огляду на лобістський досвід минулих років щодо використання потужних фондів розвитку Євросоюзу, не взяти на себе роль лідера у просуванні у Брюсселі нової мегарегіональної Програми «Карпатський простір»? Звісно, нині, у період фінансової скрути і кризи самого Євросоюзу, на подібну програму можуть виділити значно менше коштів, ніж це могло б бути раніше. І все ж – явно краще, ніж нічого. За кадром залишається інше. Словаччина, і особливо Румунія, займають на мапі значно більші гористі території Карпат, але різних лідерських амбіцій щодо Програми «Карпатський простір» начебто не проявляють. До речі, представників Румунії у Красічині не було, а від Угорщини у конференції взяв участь всього один учасник (правда – парламентарій і голова Комітету з питань ЄС Національних Зборів Угорщини Річард Горчік). Це засвідчує, як мінімум, про те, що не все так гладко у Карпатському домі, як це бачиться з Варшави.

Не все вимірюється грошима

Достатньо одного погляду на фізичну мапу з велетенською дугою Карпат у центрі Європи, щоб порозуміти – Україну неможливо «обійти» в майбутній мегарегіональній Програмі «Карпатський простір». Неможливо «обійти» ані в майбутніх масштабних інфраструктурних і транспортних проєктах, ані при вирішенні природоохоронних і екологічних проблем, у розвитку туризму чи збереженні багатой мультікультурної спадщини Карпат. З іншого боку, невходження України до ЄС породжує купу великих і ще більших проблем – від бар'єрів і перешкод, які на кожному кроці у спробах співпраці та людських контактів створює Шенгенський кордон – до проблем фінансування спільних проєктів розвитку і охорони довкілля Карпат з коштів ЄС. Звісно, інструменти і механізми такого фінансування частково знайдені і вже апробовані. Лише впродовж останніх 3-4 років - через виконання кількох сотень проєктів в рамках 3-х регіональних програм Європейського Інструменту Сусідства і Партнерства (ЄІСП) за участі України в різних географічних частинах Карпат на кордонах з Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією на загальну суму більше 600 млн.

євро. Однак, навіть у сумарному виразі обсяг цих проектів не йде ні у яке порівняння з тим, що отримали гірські регіони країн ЄС – наших сусідів на свій розвиток за останні 5-10 років. І ми бачимо це на власні очі, відвідуючи країни Карпатського регіону. Окрім того, лише невелика доля проектів Програм ЄІСП стосується розвитку інфраструктури регіонів прикордоння Українських Карпат. А всі інші – так звані, «м'які» проекти, пов'язані здебільшого з передачею досвіду і знань, з підтримкою розвитку освіти, культури і людських контактів та заходів зі збереження довкілля. З іншого боку, чому ЄС повинен витратити кошти платників податків своїх країн на розвиток прикордонних регіонів України – хай і в Карпатах? Тоді як українська влада не надто поспішає навіть зі створення ефективного законодавчого механізму розвитку своїх регіонів, не кажучи вже про реальне фінансування проектів регіонального розвитку?

Зволікаючи зі вступом до ЄС, ми не можемо навіть претендувати на будь-яку здорову конкуренцію з країнами Карпатського регіону в сенсі повноцінної участі у проектах розвитку цього європейського мегарегіону з коштів ЄС. До ролі України в якості валізи без ручки країни-сусіди, на щастя, ставляться з розумінням. Принаймні, самі ще не так давно перебували в подібній ролі. Та чи надовго? На щастя, не все вимірюється у грошах і об'єктах збудованої чи реконструйованої інфраструктури. Якщо судити із здобутків цивілізаційного розвитку поліетнічного і мультикультурного мегарегіону Карпатія, то його значення важко переоцінити не лише для Європи, а й у глобальному поступі світової цивілізації. При цьому, штучно виокремити з цих здобутків частину Українських Карпат за географічною чи якоюсь іншою ознакою – все одно що розглядати один чи кілька невеликих шматочків розмаїтої і великої мозаїки. Очевидно, що ця мозаїчна картина багатівікової культури в її широкому розумінні у поєднанні з гармонійним гірським природокористуванням – і є головним осердям задуманої Програми «Карпатський простір».

Наш ідейний та організаційний вклад

Прикро, але факт, що на конференції «Європа Карпат» у Крasicині у жодній з доповідей 4-х дискусійних блоків не було навіть згадано про віхову міжнародну конференцію «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи», яка за організаційної участі Закарпатської обласної ради відбулась у вересні 2010 року у м. Ужгороді під патронатом Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи та Президента України й за сприяння цілої низки національних та міжнародних інституцій і програм. Довелось у короткому виступі нагадати про те, що саме ця Конференція своїми під-

сумковими резолюціями, рекомендаціями та Ужгородською декларацією, зверненими до європейських інституцій, фактично сформувала потужний імпульс просування і до майбутньої Програми «Карпатський простір». І саме за наслідками і результатами Ужгородської конференції Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи уже в жовтні 2010 року прийняв Резолюцію 315 (2010) та Рекомендацію 296 (2010) «Сталий розвиток гірських регіонів та досвід Карпатських гір». Головним лейтмотивом цих документів Конгресу і став заклик до структур Європейського Союзу щодо розробки Програми «Карпатський простір» за прикладом чинної Програми «Альпійський простір». В розвиток ідей розробки Програми «Карпатський простір» ще у 2010 році Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи, в якому Україну представляє тодішній голова Закарпатської обласної ради Кічковський М.М., були створені концептуальні передумови розробки ще одного важливого документа – Карпатської Стратегії. Це вже пізніше відбулась ціла низка міжнародних консультаційних, експертних і наукових семінарів, конференцій і робочих зустрічей, на яких почалось практичне втілення в життя ідей як розробки Програми «Карпатський простір», так і прямо дотичної до неї розробки Карпатської Стратегії в узгодженні з чинними міжнародними угодами, концепціями, програмами та інституціями і зокрема – Карпатською Конвенцією, Карпатським Горизонтом, Дунайською Стратегією та Міжнародною Асоціацією «Карпатський Єврорегіон». Звісно, все це разом складає уже величезний обсяг експертної роботи, політичних узгоджень і консультацій із залученням усіх без винятку країн Карпатського регіону, органів їх регіональної влади і місцевого самоврядування при безумовній підтримці національних урядів і парламентів. А значить – потребує формування міжнародних експертних груп, створення міжнародної координаційної інституції і прийняття відповідних узгоджених рішень усіх національних урядів Карпатського регіону. На яких принципах? Звісно, європейських: рівноправність усіх країн-партнерів; повна інформаційна відкритість і прозорість; максимальне залучення представників регіональної влади, місцевого самоврядування, громадськості та науковців і бізнесу з усіх Карпатських регіонів; базування на уже досягнутих успішних результатах і досвіді. Так, Закарпаття має успішний досвід транскордонного співробітництва з усіма країнами-сусідами. А Інтегрований план управління водним басейном річки Тиса, в розробці якого брали участь 5 країн Карпатського регіону, у тому числі й Україна, може слугувати першим прикладом результативної і стратегічної співпраці в Карпатському регіоні.

На жаль, поки-що в розробленні Програми «Карпатський простір» спостерігаємо певну сумбурність і неузгодженість у діях, не кажучи вже про вироблення і дотримання якихось принципів, врахування досягнуто-

го і партнерської рівноправності у розробці і прийнятті рішень. Саме про це довелося сказати і у своєму короткому виступі на конференції «Європа Карпат».

Креативні ідеї і пропозиції

Незважаючи на явні недоліки і прорахунки в сенсі саме міжнародної організаційної партнерської розробки Програми «Карпатський простір» (очевидно, потрібно устигнути на підніжку останнього вагона потягу «Бюджет ЄС 2014-2020»), на конференції «Європа Карпат» у Красічині прозвучало цілий ряд креативних ідей і пропозицій щодо розвитку Карпатського регіону у XXI столітті. Ці пропозиції та ідеї лежать у різних площинах і охоплюють проблему доволі комплексно і глибоко, отже їх цілком можна визнати системними. Так, заслуговує на увагу пропозиція створення Карпатської мережі парламентського співробітництва країн. Запрошені до участі в роботі Конференції віце-спікер Верховної Ради України Руслан Кошулинський та народний депутат Володимир Ар'єв загалом підтримали цю ідею. Адже створення потужних парламентських груп країн Карпатського регіону для підтримки Програми «Карпатський простір» може стати вагомим фактором майбутнього успіху Програми. Вже йшлося про Карпатську Стратегію, яка за доповіддю на конференції Віце-президента Європейського центру розвитку підприємництва з Варшави Єжи Квєцінського має бути розроблена уже до кінця 2013 року (!) й отримає назву «Карпатія – 2020». Очікується, що до 20-річчя діяльності міжрегіональної Асоціації «Карпатський Єврорегіон» щодо інституційного і організаційного її функціонування уже навесні 2013 року будуть запропоновані суттєві зміни. Правда, ідейний зміст цих змін формується, м'яко кажучи, неузгоджено і поокремо в середовищах експертів і регіональних влад Угорщини і Польщі, що не може не викликати занепокоєння в інших національних частинах Карпатського Єврорегіону. Але це окрема тема для розмови. В будь-якому разі Програмі «Карпатський простір» гостро необхідна ефективно й потужно працююча міжрегіональна інституція, якою мала б бути, але, на жаль, за 20 років не стала Асоціація «Карпатський Єврорегіон». Започатковується і крупний проект в гуманітарно-культурній сфері – розроблення і видання «Карпатської енциклопедії» із залученням спільнот вчених університетів. Мова йшла і про опрацювання ідей і пропозицій щодо вдосконалення мереж транспортної інфраструктури Карпат, зокрема, про нову автомагістраль «Віа Карпатія» у Східній Європі. Автор статті розповів на конференції і про недавнє заснування у м.Ужгороді Міжнародним інститутом людини і глобалістики «Ноосфера» просвітницького і науково-популярного багато-

мовного журналу «Карпатія. Цивілізаційний поступ». Концептуальна ідея цього журналу повністю узгоджується зі змістом майбутньої Програми «Карпатський простір». А взагалі формуванню інформаційно-медійного простору майбутньої нової європейської Програми «Карпатський простір» на конференції було відведено окремий дискусійний блок.

Показово, що в багатьох виступах і дискусіях на конференції «Європа Карпат» найчастіше звучала одна вагома теза: саме через Карпатський регіон пролягає шлях практичної, а не декларативної євроінтеграції України. І не у віддаленому майбутньому, а уже сьогодні. Бо будь-який, навіть найдодивший шлях починається з перших кроків.

“ЄВРОПА КАРПАТ” КРАСІЧИНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ 23 ЛЮТОГО 2013 Р . (М. КРАСІЧИН, ПОЛЬЩА)

Ми, учасники конференції “Європа Карпат” у Красічині, розділяємо переконання, що Карпати становлять важливу складову європейської регіональної спадщини. Зі своїми унікальними характеристиками Карпати нині – це один із двох найважливіших гірських регіонів Європи. Після останнього розширення Європейського Союзу вони стали також його східним кордоном. Це суттєво збільшує значення цієї території для забезпечення сталого розвитку і гуртування Спільноти.

У наші дні населення Карпатського макрорегіону долає численні труднощі. Відсутність транспортної інфраструктури, помітні відмінності у соціальному розвитку, в тому числі, високий рівень структурного безробіття, спричинили ситуацію, за якої, без чітко орієнтованих на розвиток регіону заходів, ситуація для населення Карпат погіршуватиметься. Прояви активності, спрямованої на модернізацію та розвиток Карпатського макрорегіону необхідні не лише з точки зору окремих країн-членів, а Європейсько-го Союзу в цілому і зокрема — у контексті його майбутнього розширення на Схід. І тому ми намагаємось підтримувати євроінтеграційні прагнення України.

У якості необхідної визнаємо координацію дій заради Карпат у багатьох сферах. Сутністю цих дій повинно стати поглиблення міждержавного, регіонального і транскордонного співробітництва в економічному, соціальному та культурному вимірах, з тим, щоб на європейському форумі цей макрорегіон виступав з консолідованим баченням майбутнього розвитку. Лише об’єднання спільних зусиль суспільств, парламентів, урядів і місцевої влади Карпатських країн дасть можливість успішно просувати інтереси Карпат на європейському форумі.

Вагому роль у цьому можуть відіграти національні парламенти шляхом створення Карпатської мережі парламентської співпраці. Ця мережа повинна забезпечити можливість постійних контактів між парламентаріями країн Карпатського регіону в усіх сферах їх інтересів. Вагомим кроком на шляху створення такої мережі має стати утворення парламентських Карпатських груп в окремих національних парламентах і у Європейському Парламенті, та в майбутньому — розгляд можливості створення Карпатської парламентської асамблеї.

Наголошуємо на важливій ролі Об’єднання «Карпатський Євросерегіон — Польща», як інституції, що координує і активізує заходи, спрямовані на

розвиток цілого регіону. Підтримуємо постулат щодо утворення транснаціональної Операційної програми Європейського територіального співробітництва для території Карпатського Євросереєю у перспективі 2014-2020 р.р. під назвою «Карпатський горизонт—2020». Таке вирішення сприяло б покращенню координації й збільшенню ефективності нинішніх фінансових інструментів Європейського Союзу у сфері підтримки багатостороннього територіального співробітництва. Дана програма мала б охопити всі території, які заявлять про свою участь у ній.

Водночас, закликаємо Європейський Союз більш активно підтримати цілі, визначені Карпатською Конвенцією, яку було підписано в Києві 23 травня 2003 р., а також — закликаємо пришвидшити дії заради формального приєднання ЄС до цієї Конвенції у ранзі її сторони. Зокрема, необхідно досягти тіснішого співробітництва у сфері водного і лісового господарства. Важливим вважаємо також здійснення завдань, записаних у Протоколі про збалансований туризм, доданому до Карпатської Конвенції. Із задоволенням спостерігаємо за численними прикладами транскордонного співробітництва партнерів з Карпатських країн. Надзвичайно важливою вважаємо також ініціативу започаткування роботи над виданням Карпатської енциклопедії. З цією метою створюємо робочу групу з представників низки зацікавлених проблематикою Карпат вищих навчальних закладів.

Зацікавлено спостерігаємо за поступом заходів, пов'язаних з реконструкцією колишньої Астрономічної обсерваторії на горі Піп Іван в гірському масиві Чорногора (реєон Закарпаття, Україна) та за побудовою Центру академічного співробітництва у с. Микуличин, до яких в рамках спільного проекту долучились Варшавський університет та Прикарпатський національний університет імені В. Стефаніка у м. Івано-Франківську.

Привертаємо увагу до спільних пастирських традицій, які протягом століть належать до основних форм активності карпатських гірян. Ініціативою, яка в цьому плані заслуговує поширення, є організований у цьому році міжнародний Карпатський редик – Transhumance 2013, як традиційна мандрівка з вівцями: від Румунії, через Україну, Польщу, Словаччину та Чехію.

Великим полегшенням для розвитку співпраці Карпатських країн-членів ЄС з Україною стане подальша розбудова інфраструктури на кордоні. І тому рішуче підтримуємо збільшення кількості пунктів пропуску на західному кордоні України.

Окрім того, ідучи назустріч узгодженим принципам та баченню спільнот та інституцій, пов'язаних із сектором громадських і приватних ЗМІ, що діють на території Карпат, підтримуємо ініціативу створення міжнародної платформи співпраці карпатських ЗМІ з метою спільного просування та розробки й впровадження ефективних систем обміну інформацією.

Наголошуємо також на тому, що головною метою всіх зазначених заходів має стати розробка, за співучасті всіх зацікавлених країн і регіонів, а також — європейських інституцій — європейської макрорегіональної Стратегії розвитку для Карпат. Поява такої Стратегії мала б переломне значення для територіального гуртування і поглиблення співпраці не лише між карпатськими державами і регіонами, а й між Європейським Союзом та його Східними партнерами. Макрорегіональна Карпатська стратегія («Carpathia 2020» – СЕЕС – Co-operation, Economy, Environment, Culture) має орієнтуватися, перш за все, на співпрацю та економічний розвиток, охорону довкілля та культуру. Складовою частиною Стратегії мало б бути включення транспортної магістралі “Via Carpathia” у мережу трансєвропейських транспортних мереж TEN-T. Магістраль, яка проходитьиме східними територіями ЄС, повинна стати своєрідним стрижнем, довкола якого здійснюватиметься сталий розвиток усього Карпатського макрорегіону.

*о. Станіслав Лупіньські,
доктор габ.,
Полонійна академія у Ченстохові (Польща)*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ НА ПРИКЛАДІ ДОГОВОРІВ МІЖ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

*У статті досліджуються засади польсько-української співпраці за-
для досягнення максимальної ефективності навчального процесу. Роз-
глядаються взаємозбагачуючі сфери освітньої діяльності на прикладі
транскордонного досвіду.*

Ключові слова: польсько-українська співпраця, освітній ринок, *тран-
скордонний досвід.*

Від 1989 року, коли Польща стала на шлях демократії, створено цілу низку державних і приватних вищих навчальних закладів. 1991 року у Ченстохові о. Анджей Криньські заснував Вищу Школу Іноземних Мов та Економіки. У 2001 році навчальний осередок перейменовано у Ченстоховську Полонійну Академію.

У названому навчальному закладі проводяться заняття з англійської філології, економіки, адміністрації, політології, а також працює відділення сестринської справи. Варто відзначити: створення школи припало на освітній бум. Після 45 років відсутності належного доступу до вищої освіти стала відчутною потреба в добре керованих університетах з високим рівнем навчання. Польща стала лідером не тільки за європейською, але й світовою шкалою стосовно досягнень у вищій освіті.

Незважаючи на візові труднощі, з часом до Академії почали прибувати студенти зі Східної Європи. Найбільша кількість студентів прибула з України, а також з Молдови. У рамках програми «Erasmus» студенти приїжджали зі Словаччини та інших країн Європи: Італії, Франції, Іспанії і Португалії. Прибуває велика група студентів з Туреччини.

Студенти з України й надалі складають найбільш чисельну групу студентів зі Східної Європи. За їхніми твердженнями, навчання в Академії приваблює з огляду на високий рівень викладання та помірну плату. Чимало випускників влаштувалось на роботу в Україні та Польщі. Вони з радістю

відвідують Академію підчас візитів до Польщі, власне, як приватних, так і службових.

Зближення Польщі та України зримо проступає в освітній сфері. Польські викладачі із задоволенням їдуть читати лекції в українські університети, зрештою, як і українські викладачі в польські навчальні осередки в рамках обміну наукових працівників, а також студентів. Крім того, в Академії виходять друком спільні збірники наукових праць.

Як показує досвід, польсько-українська співпраця є ефективною і продовжує розвиватися шляхом розбудови взаємних зв'язків. Таку діяльність необхідно продовжувати, підтримувати та зміцнювати. Прагнення України до співтовариства з Європейським Союзом, у тім числі за підтримки Польщі, є ще одним елементом плідної співпраці.

Основу польсько-української взаємодії становлять укладені угоди про співпрацю. Йдеться про угоди щодо дидактичного аспекту, а також договори про отримання подвійного диплому.

Ченстоховська Полонійна Академія уклала з українськими університетами п'ять договорів про взаємну співпрацю. Перша угода була підписана в 2005 році з Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка. До тієї угоди приєднався Міжнародний Інститут в Ціттау (Німеччина).

2007 року Полонійна Академія підписала договір про наукову, педагогічну і культурну співпрацю з Кіровоградським інститутом регіонального управління та економіки. Ця співпраця триває безперервно до сьогодні.

Наступна умова була підписана в 2009 році з Маріупольським державним гуманітарним університетом. Основою цієї умови є дружні відносини між Польщею та Україною. Такий запис можна прочитати у преамбулі підписаної угоди.

У 2010 році Полонійна Академія підписала дві угоди про співпрацю: з Київським університетом імені Бориса Грінченка (3 березня 2010 року) і Київським національним університетом імені Тараса Шевченка (27 травня 2010 року). Основою цих договорів є наукова, педагогічна та культурна співпраця.

Метою укладених угод є розвиток співпраці між навчальними закладами через діалог та співробітництво у галузі освіти і наукових досліджень. Умова повинна сприяти обміну знань і досвіду в освіті і науці між Україною та Польщею. Особливо вона має сприяти покращенню знань і підготовки наукових кадрів в обох університетах.

Можливість співпраці повинна включати в себе організацію спільних конференцій, семінарів і практикумів для наукових працівників, викладачів і студентів. Цей аспект охоплює також участь у наукових конференціях, організованих однією зі сторін.

Полонійна Академія та згадані навчальні заклади України зацікавлені в обопільному залученні студентського контингенту. Відтак обидві сторони повинні прагнути обмінюватись науковими працівниками з метою проведення лекцій чи практичних занять, а також підготовки аспірантів.

Умови включають в себе запрошення викладачів для координації дослідницьких праць у рамках освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра та магістра, а також для керівництва науково-дослідницькими роботами аспірантів і проведення для них лекцій.

Стосовно фінансової сторони, то обидва університети зобов'язуються реалізовувати співпрацю з доступних ресурсів. Доцільним є також вживання заходів з метою пошуку коштів на здійснення спільних дослідницьких проєктів.

Угоди, укладені між Полонійною Академією і українськими університетами, підписуються на певний період часу, зазвичай на п'ять років. Кожна угода набуває чинності з моменту її підписання обома сторонами. Укладені угоди автоматично пролонгуються на наступні п'ять років. Кожна зі сторін може припинити співпрацю, склавши в письмовій формі сповіщення, не пізніше ніж за шість місяців до завершення терміну дії договору.

Усі зміни у договорі можуть бути виконані у письмовому вигляді після взаємної згоди. Кожний договір укладається у двох примірниках. Сторони отримують підписані примірники трьома мовами: українською, англійською та польською.

Підписані договори повинні охоплювати також будь-які традиційні форми співробітництва, зокрема, виставки зацікавлених у розвитку міжкультурного діалогу організацій та фірм, співпрацю з господарюючими суб'єктами, органами державного управління і місцевого самоврядування з метою реалізації завдань, зазначених в умовах.

Сторони в угодах дозволяють гостям, які приїхали по обміну, користуватися відповідними науковими джерелами, забезпечують їх безкоштовним проживанням, харчуванням і звільняють від всіх витрат. Відтак обмін буде реалізовано на засаді еквівалентності. У випадку проведення дидактичних занять, приймаюча сторона повинна виплатити винагороду у розмірі, яка прийнята в даному університеті. Сторона, яка надсилає учасників за власні кошти, забезпечує їх та оплачує витрати на проїзд.

Сторони договору не несуть відповідальність за обов'язки партнера, якщо вони не пов'язані з діяльністю, що передбачається в угоді. Інші непередбачувані моменти, які пов'язані з реалізацією підписаної угоди, вирішуються за допомогою окремих допоміжних договорів, укладених між сторонами.

У 2014 році підготовлений договір між Полонійною Академією та ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ця умова стосується тих

аспектів співпраці, що вже ефективно реалізуються з указаними університетами України.

Тут варто підкреслити: найбільш плідною є співпраця з Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка (обмін викладачами, студентами, спільні наукові дослідження, спільне видання наукового журналу). 8 серпня 2013 року між Полонійною Академією та Дрогобицьким державним педагогічним університетом імені Івана Франка укладено договір про спільний подвійний диплом. Спільні дипломи можуть бути видані на підставі чинних правил навчання та іспитів. Надання подвійних дипломів повинно відбуватися при дотриманні діючих законів в Україні та Польщі. Взаємне визнання результатів, отриманих під час навчання, повинно визначатися протоколом еквівалентності. Він є невід’ємною частиною договору, а також складає основу подвійного диплому. Договором визначено для студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка 140 кредитів для бакалаврів та 60 кредитів для магістрів. У свою чергу, для студентів Полонійної Академії – 40 кредитів для бакалаврів і 60 кредитів для магістрів відповідно до навчальних програм. Після складання усіх іспитів та узгодження з координатором свого університету студенти отримують тему магістерської роботи. Захист магістерської роботи може відбуватися в університеті, до якого студент вступив на основне навчання. Згідно з протоколом еквівалентності, студенти отримують диплом на українській мові у своєму навчальному закладі. Темі магістерських робіт та результати в науці підлягають охороні авторських прав відповідно до законодавства партнерської країни.

Студенти, які беруть участь в програмі подвійного диплому, зараховуються до лав студентів в обох навчальних закладах. Після посвяти в студенти вони мають ті самі права та обов’язки, що й студенти партнерського університету. Крім того, студенти оплачують навчання. Натомість університет-партнер забезпечує студента проживанням у гуртожитку і підтримує їх зусилля стосовно подачі заявок на стипендію. Термін дії договору становить сім років з можливістю автоматичного продовження автоматично на один рік. Обидві угоди мають однакову юридичну силу.

Будь-яка з сторін може розірвати договір за шість місяців до закінчення навчального року. Форма розірвання угоди – письмова. Студенти, які на момент припинення співпраці навчаються за цією програмою, мають можливість завершити своє навчання в рідному університеті або жу партнерському.

Важливо, що у 2014 році готуються нові угоди про подвійний диплом з університетами, які мають угоди з Полонійною Академією про співпрацю.

Таким чином, взаємна співпраця, здійснена на підставі партнерських договорів, є не лише підписаним документом, але й реалізацією конкретних

дій. Договори передбачають наукову, педагогічну та культурну співпрацю між Полонійною Академією та партнерськими університетами України.

Упродовж багатьох років, тобто, від моменту підписання вищезазначених договорів, проводиться обмін викладачами. Заняття проводяться польською та англійською мовами. Примітно, що декілька студентів з України, які закінчили навчання у магістратурі у Полонійній Академії, працюють в Академії як адміністративні працівники, а також проводять заняття з англійської та російської мов. Крім того, існує тісне наукове співробітництво у галузі видавничої справи. У рамках спільних дослідницьких проєктів викладачі Полонійної Академії публікують свої статті в українських наукових журналах, а українські викладачі публікуються у науковому журналі Академії.

Наукова співпраця між Польщею та Україною відбувається на основі взаємної дружби. Як виникає з підписаних та реалізованих договорів, співробітництво включає в себе наукову, педагогічну та культурну сфери.

*Наталія Носа,
Президент Міжнародної Асоціації
Інституцій регіонального розвитку «МАІРР»,
експерт Центру українсько-польського
транскордонного співробітництва, м. Ужгород*

ПАРТНЕРСТВО ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ. ДОСВІД ЦЕНТРУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Транскордонна співпраця та партнерство – це важливі інструменти для забезпечення збалансованого економічного розвитку прикордонних регіонів. З 2004 року Закарпатська область отримала унікальний досвід не тільки участі в Європейських проектах та програмах, але досвід спільного планування та розробки стратегічних документів, управління програмами, прийняття рішень та участі в оціночних та моніторингових комітетах 3-х транскордонних програм періоду 2004 – 2006: Програми сусідства «Польща – Білорусь – Україна», «Угорщина – Словаччина – Україна», «Румунія – Україна» та 2-х транскордонних програм періоду 2007 – 2013: ENPI «Польща – Білорусь – Україна», «Угорщина – Словаччина – Румунія - Україна». З метою забезпечення виконання вищезазначених програм Закарпатська область з 2004 року разом з Львівською та Волинською областями, а з 2007 року з Івано-Франківською, Рівненською та Тернопільською областями брала участь у роботі транскордонних комітетів з питань розробки програм, у роботі оцінювальних та моніторингових комітетах програм, а також у переговорних процесах та у прийнятті спільних рішень в сфері забезпечення ефективного функціонування програм українсько-польського напрямку.

Періоди 2004-2006 рр. та 2007-2013 рр. можна характеризувати як етапи формування сталих міжнародних партнерств та інституційного зміцнення у прикордонних регіонах України та Польщі. Саме в ці роки за підтримки провідних європейських організацій та з використанням європейських фондів створюються міжнародні організації та партнерські мережі, здійснюються програми навчання фахівців з питань транскордонного співробітництва, формуються професійні команди проектних менеджерів по обидві сторони кордонів. Як результат інституціалізації міжнародних партнерств та мереж, у 2003 році створена Міжнародна Асоціація Інституцій Регіонального Розвитку «МАІРР» та у 2008 року – Центр українсько-поль-

ського транскордонного співробітництва. Працівники створених організацій та учасники міжнародних партнерств пройшли довгострокові навчання в сфері проектного менеджменту та фанрайзингу, фінансового менеджменту та моніторингу, отримали навички розробки та реалізації міжнародних проектів.

З 2008 року Центром українсько-польського транскордонного співробітництва здійснюється професійна робота у наступних напрямках:

- Забезпечення ефективного розвитку українсько-польського напрямку співробітництва через реалізацію конкретних проектів та розробку стратегічних документів, в тому числі Польсько-української стратегії транскордонного співробітництва 2007 – 2015 рр.;
- Розробка стратегічно важливих проектів для розвитку українсько-польського співробітництва;
- Залучення альтернативних джерел фінансування з метою соціально-економічного розвитку прикордонних територій України;
- Абонентське інформування через надання цільової інформації для представників органів влади та самоврядування, наукового сектора, представників МСБ, громадських організацій;
- Тренерська діяльність спрямована на підготовку професійних кадрів необхідних для розвитку транскордонного співробітництва прикордонних територій.

У період 2004-2006 рр. міжнародні групи експертів Міжнародної Асоціації Інституцій Регіонального Розвитку «МАІРР» та Центру Українсько-польського транскордонного співробітництва взяли активну участь у розробці Польсько-української стратегії транскордонного співробітництва 2007-2015 рр., яка стала основою для формування наступних програм транскордонного співробітництва. Одним із успішних проектів у сфері освіти даного періоду є проект «Впровадження інноваційних методів для формування і розвитку людських ресурсів у прикордонних регіонах», який був реалізований за підтримки Програми Сусідства Європейського Союзу «Польща – Білорусь – Україна», в рамках якого була підписана низка угод про співпрацю між освітніми закладами України та Польщі. Проект отримав всебічну підтримку з боку Закарпатської обласної державної адміністрації та Люблінського воєводства, та в результаті плідної співпраці у 2008 році підписано угоду про співробітництво між Управлінням освіти та науки Закарпатської обласної державної адміністрації та Кураторієм освіти Люблінського воєводства. Крім того, в рамках даного проекту підписано низку декларацій про співробітництво між освітніми закладами Польщі та України. Однак, незважаючи на сформовані партнерства та підписані угоди, в умовах відсутності постійного фінансування співпраця між організаціями та професійними установами

носить ситуативний характер та залежить від наявності діючих проектів та програм, що можуть підтримати їх поточну діяльність.

Співпраця транскордонного характеру в період 2007-2013 рр. між українськими та польськими регіонами здійснювалась в рамках транскордонної програми «Польща – Білорусь – Україна» ENPI 2007-2013. Під час реалізації програм транскордонного співробітництва даного періоду спостерігається активізація інституцій регіонального розвитку в сфері співпраці та використання міжнародних фондів. У цей період, Центр Українсько-польського транскордонного співробітництва бере активну участь у роботі та реалізації транскордонних проектів та програм. Наявний досвід дозволяє говорити про постійне збільшення зацікавленості у співпраці в сфері освіти та науки, туризму та охорони довкілля, збереження та раціонального використання природних ресурсів, управління надзвичайними ситуаціями та проведення навчальних програм для органів влади та самоврядування, тощо. Одним із стратегічно важливих проектів даного періоду є проект «NGO Мар», в рамках якого здійснено залучення громадських та неурядових організацій до роботи спільної мережі Східного Партнерства та формування спільних ініціатив.

У 2009-2010 рр. Центр Українсько-польського транскордонного співробітництва виступає з наступними ініціативами:

- Проведення Днів добросусідства на українсько-польській ділянці кордону Закарпатської області та Підкарпатського воєводства;
- Будівництво вело-пішохідного пункту переходу Лубня-Волосате на ділянці кордону Закарпатської області та Підкарпатського воєводства;
- Сприяння впровадженню програми розвитку кінного, вело-та мото-туризму в прикордонних регіонах України, Польщі та Словаччини - («Золоте кільце Карпат»).
- Створення екологічної школи на базі освітніх закладів України та Польщі,
- Створення спільної інформаційно-комунікаційної мережі в прикордонних регіонах України та Польщі задля забезпечення постійного обміну інформацією та кращими практиками в сфері транскордонного співробітництва, та інші.

На жаль, наряду із великою кількістю проектних заявок, поданих на фінансування в рамках програми ENPI «Польща – Білорусь – Україна» 2007-2013 необхідно констатувати низький рівень кількості успішності проектів, в яких українська сторона виступає в якості основного партнера.

Досвід роботи Центр Українсько-польського транскордонного співробітництва в сфері розвитку українсько-польського напрямку вказує на

потенційні можливості економічного розвитку прикордонних регіонів України та Польщі, високий рівень зацікавленості органів влади та самоврядування, установ та професійних організацій по обидві сторони кордону у подальшому розвитку співпраці з метою забезпечення економічного розвитку прикордонних територій. Найскладнішою перешкодою, подолання якої дозволило б забезпечити українсько-польське співробітництво на якісно новому рівні, є проблема перетину кордону. Для Закарпатської області в умовах спільного кордону з Польщею та відсутності пункту перетину кордону, питання розбудови пункту пропуску набуває першочергового значення, яке має бути вирішено найближчим часом. Органами місцевого самоврядування та професійними установами за експертної підтримки Центру Українсько-польського транскордонного співробітництва розроблено відповідні проекти, які очікують фінансування у наступному періоді та відповідних рішень на міжурядовому рівні.

У наступному програмному періоді 2014-2020 рр. важливо активізувати діяльність в українсько-польському напрямку, здійснити інвентаризацію українсько-польських проектів, оцінити результати програм, визначити переваги та недоліки, підвищити конкурентоздатність українських проектів та розпочати наступний період із реалізації найкращих ініціатив та запровадження кращих практик Європейського Союзу.

SUMMARIES

***Ihor Likhtey* Rivalry of the Polish princes for domination of Cracow in the 80s of the XIII century and position of the Galician ruler Lev Danylovych and the Czech King Vaclav II.**

The article deals with the events related to the struggle of the Polish princes of the Pyastovych dynasty for Cracow in the late 80's of the XIII century. We consider the position of the rulers of neighboring states, including Galician prince Lev Danylovych and the Czech king Vaclav II concerning the competition. An attempt is made to analyze both historical sources and views on the outlined problem by Ukrainian, Czech and Polish scientists.

Keywords: *Cracow, the Pyastovych, Henrique IV Probus, Vladyslav I Loketok, Lev Danylovych, Vaclav II.*

***Maryna Stashyna-Neimet* ICONOCLASM OF UKRAINIAN-POLAND RELATIONSHIPS IN THE CONTEXT OF BEREST UNION 1596**

In her article author makes the analysis of meaning of Berest Union 1596 in the context of the iconoclasm idea by V. Lepahin. She makes parallels between spirituality of Ukrainian and Poland nations. The author has defined the role and place of this Union in accord of this two nations on religious basis. Because the question of clerical component in the people being is promptly discussed as on Ukrainian as on international standard, so ascertain the specific of appearance everyone sidetrack of Christianity in each specific country will give us a possibility not only for definite its role and place on the world's political map and to confirm historical relationships between this countries in the context of extricate the religious problem.

Keywords: *iconoclasm, Berest Union, Christianity, Greek-Catholic Church, Rime-Catholic Church, Orthodox Church, East and West limbs of Christianity.*

***Pawlo Penyak* THE RESEARCHER OF HISTORY OF SLAVDOM**

The article deals with scientific activity of the not popular Polish historian, ethnographer, archaeologist, linguist, specialist in folk-lore Zorian Dolenga-Chodakowski. Basic attention applies on the achievements of the scientist in area of archaeology.

Keywords: *Zorian Dolenga-Chodakowski, slavdom, sites of ancient settlement, burial mounds.*

***Olexandr Shaugori* POLISH LITERARY MAGAZINES 1838-1842**

This article deals with the main tendencies in the history of Polish literary journals of the first half of XIX century and describes the most important stages in its chronology. It is shown the connection between censorship and foundation of new magazines in the mentioned time scale. Article demonstrates European, Russian and Ukrainian intellectual

context in which existed Polish literary journals and which influenced or was influenced by them. It is also shown what were the main reasons for burst of activity in literary life in 1838-1842 years.

Keywords: *literary magazines, periodicals, intellectual life of XIX century, Polish authors, Russian empire, censorship*

Ivan Zymomyra, Olena Zymomyra THE DISCOURSE OF CULTURAL STRATEGY OF SOCIAL AND POLITICAL JOURNALISM IN POLISH BY IVAN FRANKO

The article is devoted to studying the discourse features of cultural strategy of social and political journalism in Polish by I. Franko. It is shown the role of the Ukrainian writer in establishing of Ukrainian-Polish cultural dialogue. The article highlights the main concepts of I. Franko's Polish criticism. It is proved that his name is associated with the systematic filing of Ukrainian thematic material on the pages of Polish periodicals.

Keywords: *discourse, cultural strategy, social and political journalism by Ivan Franko, dialogue.*

Tatyana Lyakh POLISH LITERATURE OF EARLY MODERN PERIOD IN THE WORKS BY UKRAINIAN CRITICS AT THE END OF XIXTH – THE BEGINNING OF XXTH CENTURIES: NEOROMANTIC DISCOURSE

The article deals with aesthetic and philosophical basis and peculiarities of Polish literature of early Modernism as it was developed in the works by Ukrainian critics, especially by Lesia Ukrayinka. A special attention is paid to understanding of the neoromanticism as one of the crucial modernisation trends within literature at the turn of the 20th century.

Keywords: *literature criticism, early modernism, neoromanticism, conception of man, neoromantic ideal of a human being.*

Olena Palko DESTROYING STEREOTYPES OF 'OTHER': ROLE OF INTELLECTUALS IN CULTURAL DIALOGUE

This paper, referring to cases of Polish philosopher Leszek Kolakowski and Ukrainian writer Oksana Zabuzhko, emphasizes the unique role of national creative and academic intellectual in destroying stereotypes, establishing inter-cultural dialogue, creating shared historical memory.

Keywords: *intellectuals, intercultural dialogue, national/ethnic stereotypes.*

Taras Rad' UKRAINIAN-POLISH BORDERLAND

The article discusses the Ukrainian-Polish border and neighbourhood of Ukrainians and Poles. The first part is devoted to a brief historical overview of the Polish-Ukrainian border forming. The second part is dedicated to the lost of Ukrainian and Polish lands in western and eastern side of the modern state borders.

Keywords: *Polish-Ukraine border, Western Ukraine, Rzeczpospolita, Curzon line, Zakerzonnia, Kresy Wschodnie, deportations of ukrainians, Operacion Vistula.*

Mykola Lakhyzha POST-COMMUNIST TRANSFORMATION IN THE REPUBLIC OF POLAND: COMMON AND PARTICULAR

The experience of post-communist transformation in the Republic of Poland is considered in general and modernization of public administration is reviewed in particular. The patterns of post-communist transformation and features of this process in Poland are disclosed. The significant contribution of Polish authors in the theory and practice of post-communist transformation (Z. Brzezinski, L. Balcerowicz, P. Shtomka) is emphasized. The periodization process of post-communist transformation, the role of state and civil society in it, external influence and internal factors, and also lessons of Polish reforms are shown.

Keywords: *the Republic of Poland, post-communist transformation, common and particular, public administration.*

Yevheniy Haydanka SOCIAL DYNAMICS OF DEMOCRACY CONSOLIDATION IN POLAND IN ITS INSTITUTIONAL DIMENSION.

In the given article the author has contemplated the trajectories of transformational processes in postsocial Central Europe in an attempt to substantiate the methodology of the democracy institutionalization process. On the basis of Polish experience there have been defined the main directions of democracy consolidation in the following domains, namely: economic relations, eurointegration processes along with the recent tendencies in the civil society development.

Keywords: *Poland, transformation, democracy consolidation, neoinstitutionalism, civil society.*

Ol'ga Brusylowska THE PECULIARITIES OF POLITICAL DEVELOPMENT OF POLAND AT THE BEGINNING OF XXI C.: THE MAIN TENDENCIES, PROBLEMS, AND ACHIEVEMENTS

This article is devoted to studying of the main political, social, and national problems of contemporary Poland. It is shown that roots of democracy in Poland are still weak. There is demonstrated what peculiarities have main parties such as "Law and Justice" and "Civil Platform". The factors influenced on the "post-entrance" mentality of Polish peoples are socio-economical life, new political realities, and external factors.

Keywords: *political development, party system, democratic values, civil society, the EU.*

Nataliya Khoma, Yevhen Lanyuk DEVELOPING POLISH PARLIAMENTARIANISM IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The evolution of parliamentarism in Poland. Attention is paid to the impact of European integration factor. Analyzed strengthening parliament's role in political life in Poland under the influence of the adoption of the Constitution in 1997 to study the development of parliamentary committees and party-political composition of the Sejm. Proved the influence of European integration on the growing role of the Polish Parliament in the political life of the country. Parliament noted the loss of certain powers to the national scene and transferring them to the EU institutions. Emphasizes the possibility of the national legislature to be a member of law-making across the EU as a whole.

Keywords: *parliamentary, European integration, the Sejm.*

***Ivan Stryapko* ADMINISTRATIVE REFORM IN POLAND AND SLOVAKIA**

This paper analyzes the administrative reform in Poland and Slovakia. The author studies the main stages of reform, compares the conditions that influenced the process of reform of the government. Summarizes the experience of the implementation of the decentralization and deconcentration of government reform as the main tool of the government. **Keywords:** *administrative reform, decentralization, local government, administrative reform in Poland, the administrative reform in Slovakia.*

***Myroslava Lendel* CIVIL SOCIETY AS THE LOCAL POLICY ACTOR IN POLAND**

The political and legal reasons of the civil society renaissance in Poland during 1980, the features of its further institutionalization during the first post-socialist decade are defined. The conclusion is made that non-governmental organizations, local initiatives in the local communities have a potential to influence the political decisions, thus becoming the local political actor.

Keywords: *civil society, local policy, non-governmental organizations, Republic of Poland.*

***Stanisław Łupiński* THE ROLE OF NATURAL LAW IN THE CREATION OF POSITIVE LAW**

The article is devoted to studying the role of natural law in the creation of positive law. The work highlights the following characters of the law: common obligation, its orientation to provide liberty and order, guaranty of its effect by the state, its regulatory and systematic effect. The author emphasized the role of the fundamental principles for modern understanding of law.

Keywords: *law, natural law, positive law, obligation of law, effect of law.*

***Mykoła Palinchak* RELIGIOUS SITUATION IN CONTEMPORARY POLAND**

The question of whether “Catholic fundamentalism” is possible or not is analyzed. Was the term invented by enemies of the church? Also article highlights the problem of inter-faith Relations in Contemporary Poland, and special attention is paid to the Polish-Ukrainian inter-religious and international connections.

Keywords: *church, Catholic fundamentalism, democracy, liberalism, interfaith relationships.*

***Michał Jarnecki, Mykoła Palinczak* THE SPECIFIC FEATURES OF THE STATE-CHURCH RELATIONS IN TRANSCARPATHIA DURING 20-30-S OF THE XX CENTURY**

The article discusses the features of church-state relations in our region during the 20-30 years of the twentieth century, when the edge was a part of the first Czechoslovak Republic. The authors carry out a general analysis of how local and historical context and factual and local religious backgrounds.

Keywords: *church-state relations, Czechoslovakia, Transcarpathia.*

Mykhailo Zan SPECIALITIES OF PUBLIC AND POLITICAL REPRESENTATION OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES IN POLAND

In the article, based on the results of the population census 2011, defined specificity of ethnic identification in Poland. The author analyzed the legal status of national and ethnic minorities, linguistic minority of Kashubians. Focuses on the problem of the national movement and the non-recognition by the official authorities of Silesian nationality. The dynamics of political representation of the German minority and public representation of Belarusians, Roma and Russian are considered. The dilemma of ethnic identification of Lemkos in Poland is analyzed.

Keywords: *Poland, ethnic identification, national minority, ethnic minority, political party, non-government organization.*

Elżbieta Sawa-Czajka WOMEN AND HIGHER EDUCATION

The paper describes the problems of academic education of Polish women and education trends. One of them is choosing by women technical fields of academic education in last years.

Key words: *education, women, stereotypes, new technologies*

Antonina Stryapko CONCEPTUAL ESSENCE OF POLISH FOREIGN POLICY STRATEGIES TOWARDS UKRAINE

Abstract. This paper analyzes the main concepts underlying the Polish foreign policies towards Ukraine, in particular the concept of Giedroyc. Also focuses on artificial actualization historically controversial issues that are can destroy their collaboration for the good of a third party.

Keywords: *Poland, Ukraine, foreign policy strategy of bilateral relations.*

Anastasija Haydukevych HISTORICAL POLICY OF RUSSIA AND POLAND DURING LATE XX - EARLY XXI CENTURY.: PATH TO UNDERSTANDING OR CONFRONTATION?

In article the historical policy of Russia and Poland (end XX - beginning XXI) and its influence on mutual relations is analyzed and compared.

Keywords: *the historical policy, Institute of national memory, the Commission, on counteraction to attempts of falsification of history.*

Evhen Bilonozhko, Anastasija Nevzhlyad THE PARTICULARITIES OF HARMONIZATION OF POLISH AND UKRAINIAN LEGISLATION TO EU LEGISLATION

The article covers the problem of approximation of the laws of Ukraine and Poland to the EU requirements. Currently, the relevance of this problem is increasing due to the signing of the Association Agreement by Ukraine. The analysis of this issue found that the Polish experience in harmonizing legislation can serve as a model for Ukraine.

Keywords: *Ukrainian law, Polish law, acquis communautaire, harmonization, European Union, Ukraine.*

***Olexander Savka* INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF POLAND IN THE EU REGIONAL POLICY**

This article analyzed the basic principles of integration of Poland into the regional system of the European Union. The basic principles have implemented programs and the main measure of financial assistance from the EU. Reflected the impact as negative or positive of the regional policy of Poland in European integration.

Keywords: *regional policy, Poland, the European Union, cooperation, financial assistance.*

***Oleg Luksha* POLAND INITIATES THE SOLUTION OF PROBLEMS OF THE CARPATHIAN REGION THROUGH COOPERATION OF PARLIAMENTS, SCIENTISTS AND THE PUBLIC**

The generalizing analysis of the Polish parliamentary initiatives presented in February, 2013 at the International conference from the cycle “Europe of the Carpathians” in the small town of Krasichin and formulated in adopted at this forum “Krasichinsky of the declaration” is carried out. Are brought that exclusive importance of these initiatives of activation of activity of parliaments of all countries of the Carpathian region in development of large-scale programs and the projects “Carpathian Space”, “Carpathian Strategy” and “Carpathian Encyclopedia” wasn’t accompanied yet adequate by participation of all other countries of the macroregion - Ukraine, Slovakia, Hungary and Romania. Doesn’t promote situations and institutional crisis of Carpathian Euroregion Association. Same time, terms of formation of the budget of the European Union for 2014-2020 definitely justify leader ambitions of Poland in formation of the programs and strategy for Carpathian region development.

Keywords: *Carpathia, Strategy, Programs, European Union, Parliaments.*

***Stanislaw Lupiński* THE EFFICIENCY OF THE POLISH-UKRAINIAN COOPERATION IN THE CASE OF CONTRACTS BETWEEN EDUCATION INSTITUTIONS**

The article deals with the principles of the Polish-Ukrainian cooperation in order to maximize the effectiveness of the learning process. The spheres of educational activities are examined on the example of cross-border experience.

Keywords: *Polish-Ukrainian cooperation, educational market, cross-border experience.*

Наукове видання

УЖГОРОДСЬКІ ПОЛЬСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ: ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, ПОЛІТИКА, ПРАВО

Науковий збірник

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка – Ренати Кокіної

Дизайн обкладинки – Катерини Малько

Оригінал-макет виготовлено у “Поліграфцентрі “Ліра”
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.

Підписано до друку 10.02.2014 р. Формат 60x84/16. Папір офсет. Друк офсет.
Гарнітура Times New Roman. Ум.друк.арк. 14,9. Тираж 200 прим. Замов. № 119.

Видано та віддруковано у ТОВ “Поліграфцентр “ЛІРА”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25. www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.

У-33 Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право :
Наук. зб. / Ред. Лендъел М., Палінчак М., Стряпко А. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 256 с.

Хоча Польща для науковців Закарпаття є менш популярною темою для дослідження, ніж Угорщина чи Словаччина, захід «Перші Ужгородські наукові Польські читання» (11 листопада 2013 р.) об'єднав понад 40 учених з різних галузей гуманітарного та соціально-політичного знання, тим самим продемонструвавши, що саме міждисциплінарний підхід дає можливість виокремити проблеми, які заслуговують на дослідження, а також застосувати оптимальну методологію для проникнення в сутність суспільних феноменів, важливих для центральноєвропейського ареалу.

Для науковців, студентів, учителів, всіх, хто цікавиться історією, культурою та політикою Польщі та особливостями українсько-польських відносин.

ББК 32(431)
УДК 90(4Пол)